ఆంధ్రుల చరిత్రము.

(మూఁడవభాగము.)

ఇది,

చిలుకూరి వీరభద్రరావుగారిచే

రచియింపఁబడినది.

మొదటికూర్పు 2000 ప్రతులు

రాజమహేంద్రవరము

మనోరమా ముద్రాక్షరశాలయందు

ముద్రించి ప్రకటింపఁబడెను.

1916

—

వెల 1—8—0

రాజపోషకులు

మ॥ రా॥ శ్రీ కొప్పర్తి చంద్రారెడ్డిగారు, జమీందారు
నిడుదవ్రోలు.

ప్రధానపోషకులు

„ „ „ కర్రి చినవేంకటరెడ్డిగారు, మాకనూరు.

„ „ „ తాడి రామిరెడ్డిగారు, సత్తారామేశ్వరం.

„ „ „ కోనాల చినవెంకటరెడ్డిగారు, ఆరవిల్లి.

పోషకులు

„ „ „ గుడిమెట్ల బుల్లివెంకటరెడ్డిగారు, మర్లపూడి.

అభిమానులు

„ „ „ వెలగల కొండారెడ్డిగారు, ఆరవిల్లి.

„ „ „ కర్రి పల్లారెడ్డిగారు, కంటూరు.

„ „ „ సత్తి వెంకటరెడ్డిగారు, ఆరవిల్లి.

„ „ „ సత్తి పెరుమాళ్ళరెడ్డిగారు, అయినపర్రు

„ „ „ వెలగల చంద్రారెడ్డిగారు, జుత్తిగపాకలు.

„ „ „ మండ వెంకన్నగారు, ఆరవిల్లి.

„ „ „ కర్రి వెంకటరెడ్డిగారు, ఊబలంక.

విజ్ఞప్తి

ఆంధ్రమహాజనులారా ;

విజ్ఞానచంద్రికామండలి, ఆంధ్రభాషాభివర్ధనీసంఘము
ఆంధ్రప్రచారిణీమండలి లోనగు సంఘములు బయలువె
తమయనర్ఘ గ్రంథకుసుమములభాషాయోషం బూజించి దే
మున కభ్యుదయ పరంపరాభివృద్ధి నొదవించుటం గాం
మేమును యథాశక్తి దేశభాషాసేవం జేయం దలం
యీయితిహాసతరంగిణీగ్రంథమాలం గూర్ప సమకట్టితిమి.

ఇందు దేశచరిత్రములు, చరిత్రాత్మకములైన నవలల
భాషాతత్త్వముం దెల్పు గ్రంథవిమర్శనములు మొదల
గ్రంథము లేడాదికి మూండుచొప్పున ముద్రింపంబడుచుండును
చారిత్రకజ్ఞానము లేనివాని జీవితము అయస్కాంతము లే
నౌకాయాత్రవంటి దని చెప్పున ట్లీవఱ కాంధ్రప్రపంచము
తొల్లి తనపూర్వు లేమార్గములం ద్రొక్కి యింతింతనరా
యభివృద్ధిం గాంచి యుండిరో, యెట్లు పరాక్రమముం జూ
యభిమన్యునింబోలె గీర్తిశేషులై తమ సామ్రాజ్యముల
గోలుపోయిరో తెలిసికొనంజాలక తట్టుముట్టాడుచుండెను
ఈకొఱంతం దీర్ప విజ్ఞానచంద్రికామండలి సమకట్టి ఆంధ్రుల
రిత్ర రెండుభాగములును, ఆంధ్రదేశ చరిత్రాత్మకములైన
నవలాగ్రంథములు నాలుగింటిని నాంధ్రలోకమున కొసంగెను

కాని ప్రకృతిజ్ఞానశూన్యమగు నాంధ్రప్రపంచపు దుస్థితింబాప సమకట్టి శాస్త్రీయగ్రంథములం బ్రకటించు పరిశ్రమయుం దున్న విజ్ఞానచంద్రికామండలి యెన్నికొఱంతలను దీర్పఁగలదు?

చరిత్రగ్రంథముల కాంధ్రప్రపంచము త్వరపడుచున్న సూచనలు గనఁబడుచున్నవి.

దేశభాషాసేవ జేయుట దేశస్థుల స్వధర్మనిరతిగదా! మాయితిహాసతరంగిణికూడ తన నెచ్చెలులవలె భాషాసేవఁ జేయ బయలువెడలినది.

పూలచెట్లనేకములుగలవు. వసంతసమయము. కుసుమ సంపాదన మతిసుకరమని తలఁచి మేము మాలారచనోత్సుకుల మైయుంటంగాంచి యాంధ్రనందనకల్పభూజమొకటి మాకు బ్రథమకుసుమము నొసఁగె. ఆభూజమెద్దియో——తమజీవితమంతయుఁ జరిత్రరచనకై ధారవోయుచు, మాతృభాషా సేవకధీరులగు శ్రీయుతచిలుకూరి వీరభద్రరావుపంతులుగారు. ఆంధ్రులచరిత్రము మూఁడవభాగమును, మాకుబ్రథమగ్రంథముగానొసఁగి మాగ్రంథమాలకింతింతనరాని సొంపుఁగూర్చినందులకనేకవందనములనర్పించి వారికి మాకృతజ్ఞతం దెల్పుచున్నారము. మఱియు రెండుమూఁ డాంధ్రదేశ చరిత్రాత్మకములైననవలలు వ్రాయఁబడుచున్నవి. వెంటనే ముద్రింపఁబడఁగలవు.

ఆంధ్రప్రపంచ మీవఱకే యుత్సాహపూరిత మై

ముందంజవేయుచున్నది. కానమాకు బ్రోత్సాహ మొనరింపుఁ డని మే మంతగా వాకొననక్కఱలేదు.

మాయుద్యమమును వినినతోడనె దయాచిత్తులైరె మా గ్రంథమాలాస్థాపనమున కపారమగు ధనదానముంగావించి తమస్వార్థత్యాగముం జూపుటయేగాక వారిమిత్రులఁగొందరను బ్రోత్సహించి వారివలనఁగూడఁ గొంత ధనసహాయ్యమును జేయించిన శ్రీయుత కర్రి చినవెంకటరెడ్డిగారి కనేకవందనములు.

మాగ్రంథమాలకు శాశ్వతపుచందానియమము లేదు. శుభ్రమగు కాగితములమీఁద చక్కని అచ్చుతో ప్రతిగ్రంథమును ముద్రింపఁబడుచుండును.

ఇట్లు,

నెలగల వెంకటరెడ్డి,

ఇతిహాసతరంగిణీగ్రంథమాలా కార్యస్థానము,

ఆరవిల్లి, కృష్ణాజిల్లా.

సంపాదకీయభూమిక.

ఇయ్యది మా యితిహాసతరంగిణీగ్రంథమాలా ప్రథమకుసుమము. ఆంధ్రులచరిత్రము 1-2 భాగములను విజ్ఞానచంద్రికామండలివారు ప్రకటించియున్నారు. మూఁడవభాగమిది.

ఇందు క్రీ॥శ 1250 మొదలు క్రీ॥శ 1500 వఱకుగల ఆంధ్రదేశచరిత్రము వర్ణింపఁబడినది.

చరిత్రరచనమునకై తమ జీవితమునంతయు ధారపోయుచున్న శ్రీయుత చిలుకూరి వీరభద్రరావుగారే గ్రంథకర్తలు. పాఠకమహాశయులకు వీరు క్రొత్తవారుకారు. వీరి శైలియు విషయశోధనయు నీవఱకే యాంధ్రులు చవిచూచియున్నారు. పాఠకులకు వీరిం బరిచయముచేయుట ప్రభాకరుం గరదీపికం గొని చూపుటంబోలు.

వీరభద్రరావుగారు గ్రంథమును మా యితిహాసతరంగిణీగ్రంథమాలకు ప్రథమకుసుమముగ నొసఁగి యత్యంతరామణీయకము నాపాదించిరని విన్నవించుచున్నాఁడ.

సంపాదకుఁడు.

అవతారిక

ఆంధ్రులచరిత్రముయొక్క మొదటి రెండుభాగములు విజ్ఞానచంద్రికామండలివారివలనఁ బ్రకటింపఁబడినవి. రెండవ భాగము ప్రకటింపఁబడినప్పుడు మూఁడవభాగము నాలుఁ నెలలలోఁ బ్రచురింతు నని చేసిన వాగ్దత్తము నెఱవేర్చుకొనుటకు నాకు నాలుగు సంవత్సరములకాలము పట్టినది. ఈయాలస్యమునకుఁ దగిన కారణములు గలవు. కాని యాచరణము వాగ్దత్తమంత సులభసాధ్యమైనది కాదని యెల్లవారు నెఱుంగు నదియె. తుదకు విజ్ఞానచంద్రికామండలి కాశాభంగమునుగలిగింపవలసివచ్చినది. విజ్ఞానచంద్రికామండలివారీమూఁడవ భాగమును గూడఁ బ్రచురించెద మని ప్రకటించి యున్నను నేనీగ్రంథమును వారి కీయక వేఱుగాఁ బ్రకటింపఁ జేసినందులకు నేదియో గొప్పకారణ ముండునని పలువు రూహింప నవకాశము గలదు. కాని నాకును విజ్ఞానచంద్రికామండలికిని గల వ్యవహారము నంతయు లోకమునకుఁ దెలుపుకొన్నందువలనఁ బ్రయోజనము లేశమాత్రమును లేదు. విజ్ఞానచంద్రికామండలికి నేనెంతయుఁ గృతజ్ఞుఁడనై యున్నను, ఆత్మీయ గౌరవమును గాపాడుకొనుటకును, మనస్సంక్షోభమునుండి తప్పించుకొనుటకును, స్వలాభముకొఱ

కున్నై నే నీమూఁడవ భాగమును విజ్ఞానచంద్రికామండలి కిచ్చి యుండ లేదని మాత్రము విశదపఱచుకొనుచున్నాఁడను. ఇందులకు విజ్ఞానచంద్రికామండలియు, మహాజనులు నన్ను క్షమింతురుగాక! గ్రంథము వెల్వడుటయె ప్రధానము గాని ప్రకాశకు లెవ్వరైన నేమి?

మన దేశములోఁ బట్టపరీక్షలం దేఱిన విద్యార్థు లెందఱో యున్నను, కొందఱు మాత్రమె స్వభాషాభిమానులై భాషాసేవఁ జేయుటకుఁ గృషిచేయుచున్నను దేశచరిత్రము విషయమై యుపేక్షాపరులైయుండుటయు, దేశచరిత్ర మెఱుంగక జనసామాన్య మజ్ఞానదశయం దుండుటయుఁ దలపోసి నాశక్తి కొలఁది నే నీలోపమును నివారింపఁబూని యీచరిత్ర రచనకు దొరకొని సాహసించి క్రమముగాఁ జరిత్రమును బ్రచురింప నారంభించినతోడనే దేశమునఁ గొంతకదలిక జనింప నారంభించినది. నా కీమహాకార్యమునఁ దోడ్పడఁ దగిన విద్యార్థులలో నొక్కరగు శ్రీయుతజయంతి రామయ్య బి. ఏ.; బి. ఎల్ గారు ప్రతిపక్షకోటిలోఁ జేరినవారైరి. సమగ్రము సప్రమాణమునగుఁ జరిత్రము కావలయు ననియు నందు కొరకు పరిషత్తేర్పడవలయు ననియు నుద్ఘోషించిరి. అటు వెనుక వారు చేసిన ప్రయత్నములు ఫలించి కొందఱు మహారాజుల ద్రవ్యసహాయమునను విద్యార్థుల ప్రోత్సాహము

వలనను ఆంధ్రభాషాసాహిత్యపరిషత్తు(Telugu Academy) ఏర్పడినది. “ఆంధ్రదేశచరిత్రాంశ పరిశీలనకుఁ బ్రోత్సాహ మొసంగుటయు, లభ్యములైన వానిలో మిక్కిలి విశ్వసనీయములైన యాధారముల సాహాయ్యమున సవిస్తరముగాఁ దెలుఁగుదేశము యొక్కయుఁ బ్రజలయొక్కయు, చరిత్ర మొకటి రచించి ప్రచురించుట పరిషత్తుయొక్క ప్రథానోద్దేశములలో నొకటిగాఁ దెలుపఁబడియెను. ఇది యొక శుభసూచక మని తలంచితిని గాని నాప్రతిపక్షుల ప్రయత్నముల మూలమున నే నాపరిషత్తును సమీపించుటకే సాధ్యపడినది కాదు. తరువాత 'తెలుఁగు ఎకాడెమీ' కి మేనేజరు కావలయు నని పత్రికలలోఁ బ్రకటింపఁబడియెను. కొందఱు విద్యాధికులైన మిత్రుల ప్రోత్సాహమువలన నే నాయుద్యోగమునకు దరఖాస్తు పెట్టినప్పుడు జరిగినచర్య వైపరీత్యముగాఁ గన్పట్టకమానదు. అది యొక పెద్దచరిత్ర మగును. పరిషత్కార్యదర్శులకును తత్సభాధ్యక్షులకును చర్చ ప్రారంభమై కొంతకాలము నడచినది. అటు పిమ్మట కార్యదర్శులైన బ్రహ్మశ్రీ వేదము వేంకటరాయశాస్త్రులవారును, మ. రా. రా. శ్రీహైకోర్టువకీలు పురాణము నాగభూషణము ఎమ్. ఏ. బి. ఎల్ గారును, డాక్టరు ఆచంట లక్ష్మీపతి బి. ఏ. ఎమ్.; బి. సి. యమ్ గారు 'మేనేజరు' గా నన్ను నియమించి యంగీ

కారమునకై అధ్యక్షులగు రామయ్యగారికిఁ బంపఁగా వారు 'మేనేజరు' లేకుండ సంవత్సరకాలము గడపుటకైన నొప్పు కొనిరి కాని నాకుఁ బ్రవేశము గలిగింప నిష్టపడరైరి. అంతట నదియు నామేలునకే యని భావించి పరిషత్తునకొక్క నమ స్కార మిడి చెన్నపురి విడిచి వచ్చితిని. ఆంధ్రసోదరులారా! నిజముగా దేశమునకొఱకు నే నీచరిత్రరచనకుఁ గడఁగితినిగాని దీని వలనఁ బుణ్యమును బురుషార్థమును మూటగట్టుకొన వలయు నని గాదు. విద్యాధికులచేతను ధనాధికులచేతను స్థాపింపఁబడిన పరిషత్తే యింతవఱకుఁ జరిత్రము విషయమై యేమియుం జేయఁజాలక సంవత్సరములకు సంవత్సరములు గడుపుచుండఁగా, సామాన్య ప్రజ్ఞకలిగి నిస్సహాయుండనై పెనఁగులాడుచున్న నేను నాకుఁ దోఁచిన విధముగా నింత కాలమునకైన నీమూఁడు భాగముల నాంధ్రప్రపంచమునకు నీరీతిగానైన సమర్పింప శక్తుఁడనైతిని గదా యన్నసంతో షమును బొందుట తక్క నాకు మఱియొండు లాభము గన్ప ట్టకున్నది. మిత్రులారా! నాగ్రంథములో లోపము లుండ వని గాని నాగ్రంథము సమగ్రమైన దని గాని నేనెన్నఁడును దలంచి గర్వము వహువాఁడను గాను. ఉపకరణము లసంపూ ర్ణములుగాను వివాదాస్పదములుగాను నున్నంతవఱకుఁ జరిత్ర రచనము నాకే కాదు కొమ్ములు తిరిగిన వానికైన భ్రమ

ప్రమాదములతోఁ గూడిన దోషములు లేక సమగ్రమై సప్రమాణమై యుండునట్లు చేయుట సాధ్యముగాదు. ఆంధ్ర దేశ చరిత్రాంశములను గాలక్రమయుక్తముగా సమన్వయముఁ జేసియొకరీతి చరిత్రమాలను గూర్చి భావిపరిశోధకులకుఁ దోడ్పడునట్లుగా సంపుటీకరణము చేయుటయె ప్రస్తుతము నేను చేయు పని. నాగ్రంథ మెంతదోషభూయిష్ఠ మనుకొన్నను దేశమునఁ జరిత్రపరిశోధనమునకై పెక్కండ్రను బురికొలుపక మానదు. నాయభిప్రాయము లెన్నఁడు నితరులను బంధించునవి కావు. అసూయాపిశాచగ్రస్తులుగాక సత్యాన్వేషణపరులై యెవ్వరైనను సహేతుకముగా నాయభిప్రాయములను ఖండింపవచ్చును. దాన నాకొకింతయు నపయశంబు కలుగఁ బోదు. విమర్శ మూలముననే సత్యము తేటపడి పరిశుద్ధమైన చరిత్రము వెల్వడు ననుటకు లేశమాత్రమును సందియము లేదు.

ఈమూఁడవభాగములో క్రీ. శ. ౧౩౨౩ మొదలుకొని క్రీ. శ. ౧౫౦౦ వఱకుగల చరిత్రము సంగ్రహముగాఁ జెప్పఁబడినది. కాకతీయసామ్రాజ్యము భగ్నమైనవెనుక భిన్నరాజ్యము లేర్పడి వేఱ్వేఱురాజవంశములచేఁ బరిపాలింపఁబడుట చేత పద్మనాయకులచరిత్రము వేఱుగను, రెడ్లచరిత్రము వేఱుగను జెప్పవలసివచ్చినది. పద్మనాయకులచరిత్రముగాని

రెడ్డచరిత్రముగాని నేను వ్రాసినదానికంటె నెక్కువ నాకు లభించియుండలేదు. పద్మనాయకులచరిత్రమువలన నోరుగల్లు చరిత్రమునుగూర్చి ఫెరిస్తామొదలగు మహమ్మదీయచరిత్రకారులును, వారినిబట్టి స్యూయలు మొదలగువారును వ్రాసిన చరిత్రములు సరియైనవికావని తేటపడఁగలదు. ఈమూఁడవ భాగమును జదువునప్పుడు రాచవారును, పద్మనాయకులును, రెడ్లును పరస్పరద్వేషములమూలమున సామ్రాజ్యములను బోఁగొట్టుకొని పారతంత్ర్యమునకు వశులైరనియును, కర్ణాటాంధ్రుల యైకమత్యమువలన కర్ణాటసామ్రాజ్యమని వ్యవహరింపఁబడిన విజయనగరసామ్రాజ్యము వర్ధిల్లినదనియుఁ జదువరులకు బోధపడఁగలదు. పోరునష్టము పొందులాభమను విషయమునే యీమూఁడవభాగము వేనోళ్ళఁజాటుచున్నది.

"జీర్ణకర్ణాటరాజ్యచరిత్ర" మను పేరిట విజయనగరసామ్రాజ్యచరిత్రమును పండ్రెండుసంవత్సరములక్రిందట నేను రచించి ప్రచురించియున్నవాఁడను. ఆగ్రంథము మూఁడవభాగము తరువాతి గ్రంథముకాఁగలదు. ఆగ్రంథము విశేషభాగము మహమ్మదీయచరిత్రకారులు వ్రాసినచరిత్రముల నాధారముచేసికొని స్యూయలుగారి గ్రంథమును గొంతవఱకనుసరించి వ్రాయఁబడినదిగావున నందు సంస్కరింపందగిన పొరపాటులు పెక్కులుగలవు. అందుఁ జేర్పవలసిన నూత్నవిష

యము లనేకములుగలవు. దానినే సంస్కరించి నూత్న విషయా ములఁజేర్చి సవిస్తరముగా వ్రాసి నాలుగవభాగముగాఁ బ్రక టింపఁబోవుచున్నాఁడనుగావున విజయనగరసామ్రాజ్యచరిత్ర ములోని ప్రథమకర్ణాటరాజవంశమునుగూర్చిన చరిత్రమును గ్రంథవిస్తరభీతిచే నిందుసంగ్రహముగాఁదెలిపియున్నాఁడను.

ఈ మూఁడవభాగమునువ్రాయుటకు నాకు తోడ్పడిన గ్రంథములయొక్కయు గ్రంథకర్తలయొక్కయు నామము లీగ్రంథమున నాయాసందర్భములఁ జేర్కొనియుంటినిగావున గ్రంథవిస్తరభీతిచే మరల నిచటఁ జేర్కొనక వారెల్లరకు నాకృతజ్ఞతావందనములను దెలుపుచున్నాఁడను. ఈచరిత్ర ముయొక్క యచ్చుకాగితములనుదిద్ది నాకు సహాయ్యముఁజేసిన ఆకొండి వ్యాసనారాయణగారికిని, కామరాజు వెంకటరమణ య్యగారికిని వందనములర్పించుచున్నాను. భ్రమప్రమాదజని తములైన దోషములను మన్నించి చదువరులు గుణములనే గ్రహింపవలయునని ప్రార్థించుచున్నాఁడను. ఈగ్రంథప్రా చుర్యమునకుఁ దోడ్పడిన శ్రీయుత వెలగల వేంకటరెడ్డిగారికి కృతజ్ఞుఁడను.

గ్రంథకర్త.

విషయసూచిక.

మొదటి ప్రకరణము.

రెండవ ప్రకరణము.

మూఁడవ ప్రకరణము.

నాలుగవ ప్రకరణము.

ఐదవ ప్రకరణము.

ఆఱవ ప్రకరణము.

ఏఁడవ ప్రకరణము.

ఎనిమిదవ ప్రకరణము.

తొమ్మిదవ ప్రకరణము.

పదియవప్రకరణము.

పదునొకండవప్రకరణము.

పండ్రెండవప్రకరణము.

ఆంధ్రుల చరిత్రము.

మూఁడవ భాగము.

మొదటి ప్రకరణము.

ఆంధ్రదేశస్థితి.

(క్రీ. శ. ౧౩౨౩ మొదలుకొని క్రీ. శ. ౧౩౮౮ వఱకు)

ఆంధ్రనగరమున జరిగిన ఘోరసంగ్రామములో నోరుగంటి ప్రతాపరుద్రుఁడు డిల్లీచక్రవర్తిచే నోడింపఁబడి చెఱఁగొని పోఁబడుటయు, ఆంధ్రవీరనాయకు లనేకులు డిల్లీచక్రవర్తితోడి యుద్ధమున వీరస్వర్గమును జూఱఁగొనఁ బోవుటయుఁ గాకతీయసామ్రాజ్యము భగ్న మగుటకుఁ గారణము లయ్యెను. ఆంధ్రసామ్రాజ్యలక్ష్మి డిల్లీతురుష్కవీరులక్రౌర్యమునకుఁ దాళఁ జాలక పరాభూత యై యాంధ్రనగరంబున నొక్కక్షణ మైన నిలువ నొల్లక ప్రతాపరుద్రధనాగారరక్షకు లగు హరి హర బుక్కరాజులతోడి చెలిమిం జేసి దిగువకర్ణా

టమునకుఁ బాఱి వచ్చి భయార్త యగుచు రక్షణార్థము నూత్నవరాన్వేషణచిత్త యై త్రిలింగకర్ణాటకభూములలో నటు నిటుఁ బఱువు లిడుచు చిందులుద్రొక్క నారంభించెను. ఆహా! సామ్రాజ్యలక్ష్మి చంచలయు, వీరవశ్యయు ననుమాట జగద్విదిత మయ్యెను గదా! ఇట్లాంధ్రసామ్రాజ్యము భగ్నము కాఁగా మున్ను యాదవకులములో ముసలము జనించినప్పుడు యదు,వృష్ణి, భోజాంధక వీరవర్గ మెట్లు కలంగెనో, కర్ణాటాంధ్ర భూములలో విగ్రహారాధనద్వేషమతాభిరతు లగు నూత్న జాతిముసల్మానువీరులు ప్రవేశించినప్పు డట్లే త్రిలింగకర్ణాటక వీర ప్రపంచంబు కలంగి సంక్షుభిత మయ్యెను.

బలాఢ్యు లైన శాత్రవులు దండెత్తి వచ్చి తమ దుర్గము లాక్రమించుకొని ప్రతాపాగ్ని ప్రజ్వలింపఁ జేయుచున్నప్పుడు రాచవారు, కమ్మవారు, రెడ్డినాయకులు, బలిజనాయకులు, పద్మనాయకులు, ఏక మై వైరి వీరులను తఱిమి ప్రతాపరుద్రునికిఁ బట్టము గట్టి యాంధ్రసామ్రాజ్యము నుద్ధరించుటకు మాఱుగా స్వార్థపరు లై ఒక్కదేశీయుల మనుమాట మఱచి యదువృష్ణిభోజాంధకులవలెనె యొండొరుల గొంతుకలు గోసికొనుచు నాంధ్రభూతలము రక్తపూరితము గావించుచుండిరి. ప్రతాపరుద్రుని పుత్త్రుఁడు దిక్కులేనిపక్షి యయి తిరుగవలసి వచ్చెను. ఆంధ్రనగరము తత్ప్రాంతదేశము తురుష్కులవశ

మయ్యెను. ఆంధ్రభూతలమును తురుష్క ప్రతాపాగ్ని దహించుచుండెను. ఢిల్లీ చక్రవర్తి యయిన గ్యాస్ ఉద్దీన్ తుఘ్లఘ్ యొక్క పెద్దకొడుకును తురుష్క సైన్యాధ్యక్షుడును నైన 'మల్లిక్ ఫకీరుద్దీన్ జూనా' అను నామాంతరము గల అలూఫ్ ఖాను ఏకశిలానగరమునకు 'ఇమ్మద్ ఉల్ ముల్కు'ను బాలకుని (గవర్నరు) గా నియమించి కొంత సైన్యము చట నిలిపి కొదువ సైన్యముతో దండయాత్ర బయలుదేఱి ప్రాగాంధ్ర దేశము మీదుగాఁ గళింగదేశమునకును అటనుండి ఢిల్లీనగరమునకును బోవ నిశ్చయించుకొని రాజమహేంద్రపురమునకుఁ బ్రయాణము సాగించెను.

రాజమహేంద్రపురము తురుష్కులవశ మగుట.

ఇట్లు తురుష్కులు తమ్మెదుర్కొనువారు లేక ముష్కరులై ఏకశిలానగరమునకును రాజమహేంద్రపురమునకు నడుమం గలయావద్దేశమును కొల్లపెట్టుచు, అనేక ఘోరకృత్యములను గావించుచు వచ్చి రాజమహేంద్రపురదుర్గమును ముట్టడించిరి. ఇట్లు విజృంభించి నిరాతంకముగా దేశమధ్యమునుండి దండయాత్ర వెడలి వచ్చిన శత్రుసైన్యమును పరాక్రమ విజృంభితు లగు తెలుఁగు నాయకులు గొందఱు స్వల్పసైన్యముతో నెదుర్కొని కొన్ని దినములు పోరాడఁ గలిగిరి. కాని

దైవసహాయము తక్కువగుటం జేసియు, శత్రుసైన్య మధిక ముగా నుండుటం జేసియుఁ దుదకు దుర్గమును విడిచి పెట్టవల సినవా రైరి. అలూఫ్ఖాను 'హుమాయూన్ గజ్జర్' అను వానిని రాజమహేంద్రప్రాంతదేశమునకుఁ బాలకుని (గవ ర్నరు)గా నియమించి తాను ఢిల్లీనగరమునకు వెడలి పోయెను. ఇది క్రీ. శ. ౧౩౨౩వ సంవత్సరాంతమున జరిగినది. రాజమ హేంద్రపురము తురుష్కులవశ మైనతరువాత జరిగిన ఘోర కృత్యముల వర్ణింపఁ బని లేదు. ఓరుగల్లునకుఁ బిమ్మట నొక్క రాజమహేంద్రపురముననే దేశీయులు మొరాయించి తెమ్మె దుర్కొన్నవా రగుటచేత ప్రజలకు భీతి గొలుపనెంచి పట్ట ణము కొల్లగొనుటతోఁ దృప్తి నొందక పురాతనదేవాలయ మొకదాని బ్రద్దలుగొట్టి రాజమహేంద్రపురమున నొక గొప్ప మసీదును గట్టిరి. గవర్న రైనహుమాయూన్ గజ్జర్ ప్రేరేపణముచేత షరీఫ్ సాలర్ ఉల్వీ యను సేనాపతి పై మసీ దును క్రీ. శ. ౧౩౨౪వ సంవత్సరమున కట్టించినట్లు తెలి యు చున్నది*. అలూఫ్ఖాను యుత్కలదేశములోని జాజి పురమును ముట్టడించి స్వాధీనము చేసికొని పిమ్మట ఢిల్లీనగ

---

* *Vide* District Manual, Page 28.

(ఇానుగూర్చి ఫారసీభాషలో నొకశాసనము మసీదుద్వారము పై వ్రాయఁబడినది. ఆశాసన మిట్లున్నది.— మహమ్మదుఘియాజుద్దీన్ తుగ్లక్ చక్ర వర్తి పరిపాలనములో హుమాయూన్‌గజ్జర్ కాలమున షరీఫ్ సాలర్ ఉల్వీ యనువానిచేత హిజ్రి ౭౨౪గవ సంవత్సరమున రజబు ౨౧౧ దిన మునఁ గట్టఁబడినది.) క్రీ. శ. ౧౩౨౪.

రమునకుఁ బోయి క్రీ. శ. ౧౩౨౫దవ సంవత్సరమున 'మహమ్మదుబిన్ తుఘ్లఖ్' అను బిరుదునామమును వహించి సింహాసన మధిష్ఠించెను.

తెలుఁగునాయకులు తురుష్కులను జయించుట.

అయినను రాజమహేంద్రపురరాజ్యము స్వల్పకాలము మాత్రమె తురుష్కులస్వాధీనమం దుండెను. మంచికొండ కూనపనాయకుఁ డనుమహావీరుఁ డొకఁడు ప్రోలయనాయకుఁ డనువానిసాహాయ్యముతో రాజమహేంద్రపురమునందలి తురుష్కులను జయించి ఢిల్లీచక్రవర్తిపాలనమును కడముట్టించి రాజమహేంద్రపురమునకు ఈశాన్యమూలలను బదునొకండు మైళ్లదూరమున కోరుకొండ యనుప్రదేశమున నొకదుర్గమును నిర్మించి ప్రజాపరిపాలనము చేయ నారంభించెను. ఏకశిలానగరమునకును విజయవాటిక (బెజవాడ) కును రాజమహేంద్రపురమునకును నడుమనుండుదేశమును కాకతీయరాజబంధువు లగురాచవారు పరిపాలనము చేయుచుండిరి.

ప్రతాపరుద్రునిసేనానులలో నొక్కఁ డగుదొడ్డారెడ్డికి దౌహిత్రుఁడైనప్రోలయవేమారెడ్డి యనునాతఁడు కృష్ణానదికి దక్షిణపార్శ్వమునందున్న కొండవీడు వినుకొండ రాజ్యముల నాక్రమించుకొని అద్దంకి రాజధానిగా శత్రుజనభయంకరుఁడై ప్రజాపరిపాలనము చేయుచుండెను.

ఏకశిలానగరమునకు దక్షిణభాగమున నుండునాంధ్ర దేశముపై తురుష్కమహావాయువు వీచుటకుఁ బ్రారంభించినపుడు నడగొండవలె నడ్డుపడి నిలువరించినమహాశూరుఁ డగు రేచెర్లసింగమనాయఁడు బలాఢ్యము లైనరాచకొండ, దేవరకొండ దుర్గములలో నివసించుచు నోరుగల్లునకు (ఏకశిలానగరము) శ్రీశైలమునకు నడుమ నుండు దేశమును బరిపాలనము సేయుచుండెను.

శ్రీశైలమునకు దక్షిణమున నుండుగండికోటరాజ్యమును, పెనుగొండరాజ్యమును సంగమరాజపుత్త్రుఁడు బుక్కరాజును, వానికిఁ బ్రాగ్దిక్కున నుండునుదయగిరిరాజ్యమును వానిరెండవయన్న యగుకంపభూపతియును, విద్యానగరము రాజధానిగ నానెగొంది, బరకూరురాజ్యములను మొదటియన్న యగుహరిహరభూపతియును బరిపాలనము సేయుచు నూత్నకర్ణాటరాజ్యసంస్థాపకులై నలుప్రక్కలఁ గర్ణాటరాజ్యమును విస్తరింపఁ జేయఁబ్రయత్నించుచుండిరి*.

మహమ్మదీయుల విజృంభణము.

ఇదివఱకే యుత్తరహిందూస్థానమంతయు మహమ్మదీయపరిపాలనముక్రిందికి వచ్చి యుండెను. ఇప్పుడు దక్షిణహిందూ

* వీరిచరిత్రములు వేఱ్వేఱుప్రకరణములలో సవిస్తరముగాఁ దెలుపఁబడును గావున నిచట వివరింపలేదు.

దేశము నంతయు జయింపవలయునని మహమ్మద్ తుఘ్లక్ సంకల్పించెను. ఇతఁడు క్రీ. శ. ౧౩౨౫ వ సంవత్సరమున ఢిల్లీసింహాసన మధిష్ఠించినతరువాత దక్షిణహిందూదేశములోనిహిందూరాజ్యములకు విపత్తులు సంఘటిల్లెను. ఇతని హృదయపీఠమందు దురాశ, క్రౌర్యము దట్టముగా నలముకొని మూర్తీభవించి కూరుచుండినవి. భరతఖండమునందలి హిందూరాజ్యముల నన్నిఁటి నొక్కగుక్కలో మింగివేయవలయు నన్నంతదురాశ యాతనిబట్టి పీడించుచుండుటచేత స్వస్థచిత్తము లేక యుండెను. ఇతఁడు క్రీ. శ. ౧౩౨౭ వ సంవత్సరమున లక్షగుఱ్ఱపుదళములతో హొయిసల (మైసూరు) దేశముపై దండెత్తి వచ్చి రాజధాని యయినద్వారసముద్రమును స్వాధీనపఱచుకొని హొయిసలరాజయిన వీరభల్లాణదేవుని (మూఁడవబల్లాలరాజు) నచటినుండి పాఱద్రోలి యానగరమును ధ్వంసముగావించి మరలి ఢిల్లీనగరమునకుఁ బోయెను. ౧౩౧౧ దవ సంవత్సరమున మలిక్ కాఫుర్ జయించినదిమొదలుకొని దక్షిణమధురాపురము మహమ్మదీయులవశమై వారిచేతనే పరిపాలింపఁబడుచుండెను. అపుడు. కుత్బు-ఉద్దీన్-ఖాన్ ' మధురాపురమునకుఁ బాలకుఁడు (గవర్నరు)గ నుండెను. వీరభల్లాణదేవుఁడు ద్వారసముద్రమును విడిచిపెట్టి తూనూరని యెడు తిరువణ్ణామలను (దక్షిణార్కాడుమండలములోనిది) రా

జధానిగఁ జేసికొని యందే నివసించి యుండెను. ఈమహమ్మదీయులదండయాత్రలవలన దక్షిణహిందూదేశమంతయు నొక్కమా ఱల్లకల్లోల మయ్యెను. దక్కనునకు రాజప్రతినిధిగా నియమింపఁబడినతనసోదరపుత్త్రుఁడు తనపరిపాలనమును ధిక్కరించి స్వతంత్రపరిపాలనము సేయుచున్నందున వానిని శిక్షించుటకై మహమ్మదు తుఘ్లఖ్ చక్రవర్తి గుజరాతునకు (ఘూర్జరమునకు) గవర్నరుగా నున్న 'ఖాజాజెహా' యను వానిని పంపించెను. దేవగిరిసమీపమున వార లుభయులకును ఘోరయుద్ధము జరుగ 'బహాఉద్దీన్' చక్రవర్తి సైన్యములను గెలువఁజాలక పాఱిపోయి యానెగొందిభూపాలుని శరణువేఁడెను. అప్పుడు శరణాగతరక్షకుండని బిరుదు వహించినజంబుకేశ్వరరాయలు తనకు రాఁబోవువిపత్తునెన్నఁ దలపోయక యాతురుష్కున కభయహస్త మిచ్చి రక్షణ యొసంగెను*.

* ఆనెగొందియొక్క పూర్వచరిత్రము రాయవంశావళియను గ్రంథమునం దక్క మఱి యెచ్చటను గానరాదు. ఈగ్రంథ మానెగొందిసంస్థానములో నున్నదఁట! రాయవంశావళియనుగ్రంథమును బట్టి చూడఁగా నందుఁ డను రాజు కిష్కింధ (ఆనెగొంది) లో ౧౦౧౮ మొదలు ౧౦౭౬ వఱకు, అతనికుమారుఁడు చాళుక్యుఁడు ౧౦౭౬ మొదలు ౧౧౧౭ వఱకును పరిపాలనము చేసిరి. వీనికి ముగ్గురుపుత్త్రులు గలరఁట అందగ్రజుఁడైన బిజ్జలుఁ డనునాతఁడు కళ్యాణపురమునకు రాజయ్యెనఁట! విజయధ్వజుఁ డనురెండవకొడుకు ౧౧౧౭ మొదలుకొని ౧౧౫౬ వఱకును ప్రభుత్వము

ఆనెగొందిపై తురుష్కుల దండయాత్ర.

సంగమరాజపుత్త్రులు నూత్నకర్ణాటరాజ్యమును స్థాపించుటకుఁ బూర్వమనఁగా క్రీ. శ. ౧౩౩౩వ సంవత్సరప్రాంతమున చంద్రవంశసంజాతుఁ డగు జంబుకేశ్వరుఁడు తుంగభద్రానదికి

చేసెనఁట! విష్ణువర్ధనుఁ డనుమూఁడవవానిం గూర్చి యేమియుం దెలియరాదు. విజయధ్వజుఁడే తుంగభద్రాతీరమునఁ దనపేరిట విజయనగరమనుపట్టణమును నిర్మింపఁగా దానిని మాధవవిద్యారణ్యులవారిప్రోత్సాహముచే సంగమరాజపుత్త్రుఁ డగుహరిహరరాయలు విశాలమైనపట్టణముగాఁ జేసి ప్రఖ్యాతికిఁ దెచ్చెనని కొందఱు వ్రాసియున్నారు. విజయధ్వజుని యనంతరమున వేమరాజు ౧౧౭౬ సంవత్సరములను, మునిమనుమఁడగు రామదేవరాజు ౧౨౭౧ సంవత్సరములను, రామదేవరాయనికుమారుఁ డగుప్రతాపరాయఁడు ౧౨౯౭ సంవత్సరములను ప్రభుత్వము చేసిరఁట! ఈప్రతాపరాయనికొడుకే జంబుకేశ్వరరాయలఁట! ఈరాయవంశావళి క్రమమైనదియగునో కాదో పరిశోధింపవలసిన గ్రంథముగా నున్నది.

ఈవంశావళిలోనివిజయధ్వజుండే యిప్పటివిజయనగరసంస్థానీకులైనపూసపాటివంశపూర్వుఁ డని విజయనగరకలాశాలాధ్యక్షు లగు శ్రీమాన్ కిడాంబిరామానుజాచార్యులు. ఎమ్.ఏ., బి. యల్., ఎఫ్. ఎమ్. యు. గారాంధ్రపత్రికయొక్క మూఁడవసంవత్సరాదిసంచికలో విజయనగరపురాజు లను శీర్షికతో వ్రాసినవ్యాసములో నుదాహరించి ముడిపెట్టినది మాత్రము వింతగాఁ గన్పట్టక మానదు. రాయవంశావళిగ్రంథములోని పై వంశక్రమమును శ్రీయుత బెంగుళూరు సూర్యనారాయణరావు బి. ఏ. గారి 'Never-To-Be-Forgotten-Empire' అనుగ్రంథమునుండి గ్రహింపఁబడినది.

నుత్తరపుటొడ్డున నున్న యానెగొందిదుర్గమునుండి తత్సమీప దేశమును బరిపాలనము సేయుచుండెను. ఇతఁడు బహాఉద్దీనునకు రక్షణ యొసంగె ననుసమాచారములను చారులవలన విని చక్రవర్తి కోపోద్దీపితుఁడై ౧౩౩౪వ సంవత్సరమున దండయాత్ర వెడలి వచ్చెను. అసంఖ్యాకములగు సైన్యములతోఁ దనపై దండెత్తివచ్చియున్న చక్రవర్తిని కంపిలికోటసమీపమున జంబుకేశ్వరుఁ డెదిరించెను. ఆంధ్రకర్ణాటులకును ఢిల్లీ తురుష్కులకును మఱియొకమాఱు ఘోరయుద్ధము జరిగెను. ఈయుద్ధము తనకుఁ బ్రతికూలముగఁ బర్యవసితమగునని యూహించి తురుష్కులవలన స్వకుటుంబమునకు మానభంగమగు నేమో యన్నభయముతో తనస్త్రీల నెల్లర నగ్నిప్రవేశమగునట్లు చేసి రాజు శత్రువుల మార్కొని పౌరుషముతోఁ బ్రాణము లున్నంతవఱకు బెనంగి తుదకు వీరస్వర్గమునే చూడఁగలిగెను. ఆనెగొందిదుర్గము తురుష్కులవశ మయ్యెను. ఢిల్లీ చక్రవర్తి చేతికి బహాఉద్దీనుమాత్రమెగాక మఱియాఱ్గురు మంత్రివర్గమువారు చిక్కిరఁట ! వీరిలో జంబుకేశ్వరునిమంత్రి యగుహరిహరరాజును కోశాధ్యక్షుఁ డగు బుక్కరాజుకూడ నుండిరఁట ! తక్కినవలువురును జంబుకేశ్వరుని సర్దారులఁట ! వీరి కోరిక ననుసరించి రాయలశవ మానెగొందికిఁ గొనిపోఁబడి యాతనియూర్ధ్వదేహిక క్రియలు చక్కఁగా నిర్వర్తింపఁ

బడినవఁట! అచ్చటి జనులు జంబుకేశ్వరుని దైవమును గాఁ దలంచి పూజించుచుండిరి. డిల్లీచక్రవర్తి రాజ్యమును వశపఱచుకొని యాప్రదేశమునకు 'మలిక్ నాయబ్' అనువాని నధికారినిగా నేర్పఱచి చెఱపట్టి యుంచిన యాల్గురిని వెంట నిడికొని డిల్లీనగరమునకు వెడలి పోయెనఁట! చక్రవర్తి క్రూరుఁడై బహాఉద్దీనుని హింసపెట్టించి చంపించెనఁట! ఎప్పుడు డిల్లీచక్రవర్తి సైన్యములతోఁ దమదేశమును విడిచిపెట్టి వెడలి పోయెనో యానాఁటనుండియు 'మలిక్ నాయబు' నకు ప్రజలు వశులు గాక ధిక్కరించి పోరాడుచున్నందున వారిశౌర్యోత్సాహములను స్వాతంత్ర్యప్రీతిని మెచ్చుకొని యచట రాజ్యము చేయుట తనకు సాధ్యము కాదని తలంచి చక్రవర్తికి దేశస్థితి నంతయును దెలియఁజేయఁగా నాతఁడు నట్లే యూహించి తనకిడ బందెలో నున్నహరిహరునకు రాజ్యము నొసంగి బుక్కరాజును వానికి మంత్రిగా నియమించి తనకు సామంతులుగ నుండున ట్లొప్పించుకొని వారలను కారాగారమునుండి విముక్తులను గావించి వారిదేశమునకుఁ బంపించి తరువాత మలిక్ నాయబుని తనకడకు రప్పించుకొనియెనఁట! ఇట్లని మహమ్మదీయచరిత్రకారులు వ్రాసి యుండిరి.* వీరభల్లాణదేవుఁడు

* ఇబూబతూతా యను మహమ్మదీయచరిత్రకారుఁడు. క్రీ. శ. ౧౩౩౩వ సంవత్సరమున హిందూదేశమును చూడవచ్చి తొమ్మిదిసంవత్సర

క్రీ. శ. ౧౩౬౫ వఱకు బ్రదికి యుండి పేరునకు మాత్రము చక్రవర్తిగా నుండి పరిపాలనము చేయుచున్న వాఁడైనను వాస్తవముగాహరిహరాదులే స్వతంత్రపరిపాలనము సేయుచుం దమరాజ్యమును బలపఱచుకొని క్రమముగా విస్తరింపఁజేయు చుండిరి.

ప్రతాపరుద్రునిపుత్త్రుఁడు తురుష్కులను డఱిమి వేయుట.

తనతండ్రిసామ్రాజ్యములోఁ జేరినయాంధ్రదేశమంతయుఁ బైని జెప్పినప్రకారము పలుభాగములుగా విడిపోయి పల్వురచేఁ బరిపాలింపఁబడుచుండుటయు, నాంధ్రనగరము తురుష్కులవశమై యాంధ్రదేశమునఁ దురుష్కులపాలనము బలపడుచుండుటయు, అసహాయుఁడై తాను దుస్థితియందుండుటయుఁ

ములు సంచారము చేసెను. ఇతఁడు వ్రాసిన దానికిని అచ్యుతదేవరాయల కాలమునాఁ డున్న పోర్చుగీసువాఁడైన ఫెర్నావోన్యూనిజ్, ఫెరిస్తా మొదలగు చరిత్రకారులువ్రాసినగాథలను కాలవ్యత్యాసములు మొద లగునవి కొన్ని కానంబడుచున్నవి. ఇబ్నుబతూతా పైనిజెప్పిన కాలమున నున్నవాఁడగుటచే నతఁడు వ్రాసినదానియందే యెక్కువ సత్య ముండ వచ్చునుగాని యీచరిత్రకారులు జంబుకేశ్వరునకుఁ బిమ్మట ఢిల్లీచక్రవర్తి జంబుకేశ్వరుని మంత్రియగు దేవరాయలను (హరిహరుని) సింహాసన మెక్కించె నని చెప్పుచున్నారు గాని యది యంతగా విశ్వసింపఁ దగి నది కాదు.

బలుమాఱుఁ దలపోసి తలపోసి చింతించుచు నిరుత్సాహుఁడు గాక రెండవప్రతాపరుద్రుని పుత్త్రుఁడు తనకు మిత్రులైన యాంధ్రనాయకులతోడ దురుష్కులనుఁ దఱిమివేయుటనుగూర్చి యాలోచించుచుండెను*. ఆంధ్రదేశమున మహమ్మదీయులైన తురుష్కులు తమరాజ్యమును స్థాపించిరనియు వారలు క్రమముగా దక్షిణహిందూదేశమునంతయు వశపఱుచుకొందురనియు, ఏతన్మూలమున విగ్రహారాధనద్వేషమతాభిరతులగు తురుష్కులపాలనమున హిందూమతాచారధర్మములు చెడిపోయి హిందూమతము క్షీణించుననియు, కావున నాంధ్రులుఁ, గర్ణాటకులు, ద్రావిడు లేకీభవించి విగ్రహారాధనద్వేషమతాభిరతులు, స్వాత్మశత్రువులు నగు మహమ్మదీయుల దక్షిణాపథమునుండి తఱిమివేయుట ప్రథమ కర్తవ్యమనియు

---

* ప్రతాపరుద్రునిపుత్త్రుని నిజమైనపేరెద్దియో తెలియరాకున్నది. పలువురు పలుపేరులను బెట్టి వ్యవహరింపఁదొడంగిరి. స్థానికచరిత్రమునందు వీరభద్రరాజని పేర్కొనఁబడి యుండెను. గాని కొందఱు వినాయకదేవుఁడని వ్యవహరించిరి. ఫెరిస్తా కృష్ణనాయుఁ డని పేర్కొనియెను గాని చక్రవర్తిపుత్త్రునికి నాయకశబ్దము చేర్చుట సమంజసముగాఁ గన్పట్టలేదు. మఱియొకచోట నాగదేవుఁడని వ్యవహరింపఁబడియెను. భావిపరిశోధనము నంగాని యథార్థనామ మిదియని నిర్ధారింపఁ జాలము. అందువలననే పేరును గైకొనక నేను ప్రతాపరుద్రునిపుత్త్రుఁడని మాత్రము వ్రాయుటయే యుక్తమనితోఁచినది.

నీమహాకార్యమును బూనుటకు సంసిద్ధుఁడనై యున్నానని యు, నందుల కెవరికే క్తిగలఁది వారు సైన్యములను బంపి సాహాయ్యముఁ జేయవలసి యుండునని విద్యానగరంబునం దుండెడిహరిహరరాయలతోడను, కర్ణాటదేశాధీశ్వరుం డైన బల్లాలదేవునితోడను కేరళదేశాధీశ్వరునితోడను బ్రసంగించి సఫలీకృతమనోరథుఁడై క్రీ. శ. ౧౩౪౪వ సంవత్సరములోఁ దురుష్కుల నెదుర్కొనుటకు సైన్యముల సమకూర్చుచుండెను. కేరళదేశాధీశ్వరుండు కొంతసైన్యమును బంపెను. కర్ణాటసైన్యమున కాధిపత్యమును వహించినకంపభూపతియు, రెడ్డినాయకులకు బ్రతినిధిగా వేమారెడ్డిసోదరుఁ డగు మాచారెడ్డియు, పద్మనాయకవెలమలకుఁ బ్రతినిధిగా సింగమనాయఁడు మొదలగువారును తమలోఁ దమకుంగలవైషమ్యములనుగొంత వఱకు మఱచిపోయి యీమహాకార్యమునందు ప్రతాపరుద్రునిపుత్త్రునికిఁ దమతమసైన్యములతో వచ్చి తోడ్పడియుండిరి. ఈసైన్యములకన్నింటికి వీరశిఖామణియు బుద్ధిశాలియు నగుప్రతాపరుద్రునిపుత్త్రుఁ డధ్యక్షుఁడై సైన్యముల నడిపించుకొని పోయి యోరుగల్లుముట్టడించెను. కాకతిసామ్రాజ్యము భగ్నమైనవెనుక నిరువదిసంవత్సరములకు ప్రతాపరుద్రునిపుత్త్రునిప్రయత్నములుఫలించినవి. అప్పుడుదక్కనునందున్నతురుష్కులకును, హిందువులకును పెక్కుదినములు ముష్కర ఘోర

యుద్ధము జరిగి యోరుగంటిరణక్షేత్రమున రక్తకాల్వలు ప్రవహించిన వన్న నతిశయోక్తి కాదు. సుస్థిరచిత్తుఁడై ప్రతాపరుద్రునిపుత్త్రుఁడు యుద్ధరంగమున నిలువంబడి యసంఖ్యాకములగుహిందూసైన్యములఁ బురికొల్పుచుఁ బెక్కుదినములు విడువక పోరాడుటంజేసి తురుష్కసైన్యంబులు నిరుత్సాహముం జెందుటయు, నందువలన విశేషముగా హతమగుటయు సంభవించెను. తుదకు ఇమ్మదు-ఉల్-ముల్కు హతశేషమగు సైన్యముతో నోరుగల్లు విడిచి పాఱిపోయెను. ప్రతాపరుద్రునిపుత్త్రుఁడు వాని వెన్నంటి దఱిమెను. అతఁడు దౌలతాబా దను నూత్ననామమును వహించిన దేవగిరిపట్టణమునకుఁ బాఱిపోయెను. అంతటఁ గాకతీయుఁడు హిందూసైన్యములను మరలించుకొని యేకశిలానగరమును బ్రవేశించి పట్టాభిషిక్తుఁ డయ్యెను. ఈసమాచారము తెలియవచ్చినతోడనే డిల్లీచక్రవర్తియగు మహమ్మదుతుఘ్లఖ్ చిత్తచాంచల్యము గలవాఁడై పూర్వముకంటెను క్రూరుఁడై ప్రజల నానావిధముల బాధించుచు డిల్లీనగరవాసులను దౌలతాబాదునకుఁబోయి కాపురముండునటులు నిర్బంధపఱుప సాగెను. డిల్లీనగరమునుండి దౌలతాబాదునకును, దౌలతాబాదునుండి డిల్లీనగరమునకును బ్రజల నిరుమాఱు ద్రిప్పియుఁ దుదకు విఫలప్రయత్నుఁ డయ్యెను. ఈదెబ్బతో దక్కనుదేశమునందు

ఢిల్లీచక్రవర్తి ప్రభుత్వము నశించి పోయెనుగాని ప్రతాపరుద్రుని పుత్త్రునికి మాత్ర మీయోరుగల్లురాజ్యము స్థిరపడక స్వల్పకాలములోనే యన్యాక్రాంత మయ్యెను.

రేచెర్లసింగమనాయని విజృంభణము*.

రేచెర్లసింగమనాయఁడు రాచకొండదుర్గములో నుండి యేకశిలానగరమునకును శ్రీశైలమునకు నడిమిదేశమును బరిపాలనము చేయుచుండె నని యింతకుఁ బూర్వము దెలిపి యున్నాఁడను. ఇతఁడు బలాఢ్యములగు రాచకొండ, దేవరకొండ దుర్గములలో నివసించుచుఁ గాకతీయాన్వయుల యధికారమును ధిక్కరించి స్వతంత్రుఁడై రెడ్డినాయకులకు రాచవారికిఁ బ్రబలశత్రుఁడై వారిగిరిదుర్గముల నాక్రమించుకొనుచు భయంకరుఁడై యుండెను.

---

* ఇతఁడు ప్రతాపరుద్రుని ప్రసిద్ధసేనానులలో నొక్కఁడైన యెఱ్ఱదాచానాయని పుత్త్రులలో జ్యేష్ఠుఁడు. ప్రతాపరుద్రుని పరిపాలనకాలమున మగతల యనుగ్రామమునొద్ద మచ్చకొమ్మనాయఁ డను వానిని జిలుగుపల్లియొద్ద రుద్రమనాయని యుద్ధములో సంహరించి రణము గడిపి 'మచ్చనాయకగండ' యను బిరుదమును, 'సామంతరోళ్గోల' యను బిరుదమును, 'కొదమనాయకతలగుండుగండ' యను బిరుదమును ప్రతాపరుద్రుని వలనఁ బొందుటయేగాక యెనుబది బిరుదముల నాతనివలనఁ బడయఁగాంచి 'ఆశీతిబిరాలసింగమనాయఁ'డని ప్రసిద్ధిగాంచెనఁట! — వెలుగోటివారి చరిత్రవంశ, ౨౫౩ పేజీ చూడుఁడు.

వారలకు వీనిని జయించుట కష్టసాధ్యముగా నుండెను. ఇట్లుండ నొకనాఁడు రాచవారిసింగమనాయని బావమఱఁది యగు చింతలపల్లి సింగమనాయనిఁ బట్టుకొనిపోయి జల్లిపల్లి కోటలోఁ జెఱలోఁ బెట్టఁగా నీతఁడు విని బహుసైన్యములఁ గూర్చుకొనిపోయి జల్లిపల్లికోటను ముట్టడించెను.

సింగమనాయఁడు సంహరింపఁబడుట.

అప్పుడు దుర్గములో నున్నరాచవారితనితోఁ దలంపడి పోరాడుటకు సాహసింపఁజాలక మాయోపాయంబున నీతని గడతేర్పవలయు నని తమలోఁ దాము నిశ్చయముచేసికొని మహామాయావి యగుతమ్మిశెబ్రహ్మజీయను వానిని రప్పించి మోసపువితముగా సింగమనాయనిఁ జంపుమని బోధించి రఁట! అతండును వల్లెయని యొకనాఁడు సింగభూపతిని స్నేహ భావమును సూచింపుచు సమీపించి యాకస్మికముగాఁ గప టోపాయమున నాతనిఁ బాకుతోఁ బొడిచి పాఱిపోయెనఁట! అంతట సింగమనాయఁడు తనపుత్త్రులను రప్పించి "పుత్త్రకు లారా! నాశత్రువులు నన్ను యుద్ధమున గెలువలేక కపటో పాయమునఁ బొడిపించిరి. నే నిఁక బ్రదుకను. దీనికి మీరు చింతించినఁ బ్రయోజనము లేదు. నన్నుఁ బొడిపించిన శత్రు రాజుల రక్తముతోఁ దిల తర్పణమును గావించి నాఋణము

దీర్చుకొనుఁడు. ఇదియ నాకోరిక" అని చెప్పి ప్రాణముల విడిచెనఁట! ఇట్లని వెలుగోటివారి వంశచరిత్రమునందు వ్రాయఁబడినది. కాని సింగమనాయని మరణము మఱియొక విధముగాఁ దెలియుచున్నది. పూసపాటిరాజన్యుల పూర్వీకుఁడగుమాధవవర్మకును రేచెర్లగోత్రోద్భవుఁడగు సింగమనాయనికిని బెజవాడసమీపమున నున్న పెదవీడను స్థలమున ఘోరమైనయుద్ధము జరిగి యాయుద్ధములో మాధవవర్మ సింగమనాయని సంహరించుటయె గాక యంతటితోఁ దృప్తి నొందక సింగమనాయనిభార్యగర్భములో నుండు శిశువుం గూడ సంహరింపఁ బ్రయత్నించెనఁట! అందువలన నాతనికి "రేచెర్లగోత్రసముద్భవశుష్కకాననదావదహనుం" డను బిరుదము కలిగెనని కవిజీవితములలోఁ జేర్కొనఁబడియెను*. సింగమనాయని మరణమునకుఁ బైనిజెప్పిన వానిలో నేది కారణమైనను సింగమనాయని పుత్త్రులకు రాచవారియెడ ద్వేషమును బురికొల్పుటకుఁ జాలియుండెను.

---

* శ్రీరామమూర్తి కృతమగు కవిజీవితగ్రంథము పే. ౩౬.

రేచెర్లగోత్రజులలో సింగమనామధేయులును, పూసపాటివారి వంశములో మాధవవర్మ నామధేయులును పెక్కండ్రు గలరుగావున నెవరి కాలమున నిట్టిపని జరిగియుండునని చదువరులకు సంశయము గలుగవచ్చును. ఈకారణముచేతనే పూసపాటివారికి పైబిరుదము వచ్చియున్నయెడల తప్పక యీసింగమనాయనికాలమే యై యుండవలయును. అయిన నింకను విచారణీయము.

ఈసింగభూపాలుఁడు కృష్ణానదీతీరమున సిద్ధక్షేత్రముగా నున్న యేలేశ్వరములో ననేకబ్రహ్మప్రతిష్ఠలు గావించెనని యు, మఱియు ననేకదానముల గావించెననియు, సింగభూపా లీయమున వర్ణింపఁబడి యుండెను*.

సింగమనాయనిసోదరుల ప్రతాపము.

సింగమనాయనిసోదరులైన వెన్నమనాయఁడును యాచ మనాయఁడును మత్స్యగన్నరాజు మొదలగురాజులను జయించి కొలమచెలమగ్రామములోనున్న మన్నెవారిపై దక్కనులోని తురకలు దండెత్తి రాఁగా మన్నెవారు సాహాయ్యముకోరి ప్రార్థించినందున వీరు తురకలపై యుద్ధమునకు వెడలిరి. యాచమనాయఁడు తురకల నోడించి మన్నెవారిని గాపాడి 'వీరగురు' అను బిరుదమును గాంచెనఁట! ఈయుద్ధమును బేర్కొనకపోయినను 'వీరగురు' బిరుద మున్నట్లు సింగభూపా లీయమున నుదాహరింపఁబడి యున్నది. ఈయాచమనాయ నికి నాగానాయఁ డనుపుత్త్రుఁడు గలఁడనియు, అతఁడు దణ్ణాల కోట (ధరణికోట) యొద్దను అనవేమారెడ్డితోఁ గఱారి

* శ్లో. కృష్ణితేశ్వరసన్నిధౌ కృతమహాసంభార మేలేశ్వరే
వీతాసాయ మనేకశో విదధతా బ్రహ్మప్రతిష్ఠాపనమ్
ఆనృణ్యం సముపాది యేన విభునా తత్తద్గుణై రాత్మనో
నిర్మాణాశయ ప్రియాస గరసువ్యాసజ్జిని బ్రహ్మణి.

యుద్ధముచేసి జయించినందునఁ గఠారినాయఁ డను బిరుద మును వహించె నని సింగభూపాలీయములోని యొకశ్లోకము వెలుగోటివంశచరిత్రమునందు నుదాహరింపఁబడినది కాని నాగానాయనికిఁ గఠారిరాయఁడనియు, రావుత్తురాయఁడనియు బిరుదము లున్నట్లుగాఁ జెప్పెనేకాని యతఁ డనవేమారెడ్డితో యుద్ధము చేసి జయించినట్లు చెప్పియుండలేదు గావున నాగా నాయఁ డనవేమారెడ్డిని జయించినది విశ్వసనీయము కాదు*.

రెండవ ప్రకరణము.

అనపోతభూపాలుని దిగ్విజయములు.

(క్రీ. శ. ౧౩౪౪ మొదలు క్రీ. శ. ౧౩౬౧)

రేచెర్ల సింగమనాయనిమరణానంతర మాతని జ్యేష్ఠపుత్త్రుఁడైన అనపోతనాయఁడు తనతండ్రిని రాచవారక్రమముగాఁ జంపించిరని సక్రోధుఁడై పగఁబూని విజృంభించి తనతండ్రి యాజ్ఞానుసారముగా దిగ్విజయము ప్రారంభించి క్షత్రియసం హారమునకుఁ గడంగి శాత్రవులరక్తములోఁ దండ్రికిఁ దిలతర్ప ణము గావింపవలయునని గాఢప్రతిజ్ఞను జేసి చతురంగసేనా పరివృతుఁడై వీరశిఖామణి యగుతమ్ముఁడు మాదానాయఁడు వెంట నంటి రా యసంఖ్యాకము లగుసైన్యములతోఁ బోయి

---

* శ్లో. శ్రీమానేచమహీపతి స్సుచరితో యస్యాత్మజన్మా స్ఫుటం
ప్రాప్తో వీరగుణప్రకాశపృథివీరాం వీరస్య ముద్రాంకితం
లబ్ధ్వాలబ్ధ్వా కఠారిరాయబిరుదం రావుత్తురాయాన్వితం
పుత్రో నాగయనాయకో వసుమతీవీరైకచూడామణిమ్.

శత్రువులైన జల్లిపల్లికోటను ముట్టడించెను. చాళుక్యవంశదీపకులైన క్షత్రియు లనేకు లాదుర్గములోనుండి విషజ్వాలలను గ్రక్కుచు నాల్కలను దెఱచికొని వచ్చెడిక్రూరకృష్ణసర్పములభాతి చనుదెంచెడియావీరకుమారద్వయము నెదుర్కొని క్షాత్రతేజము పెంపుఁ జూపుచుఁ బోరాడఁ దొడంగిరి. ఈక్షత్రియవీరవర్గమునకుఁ దోడ్పడుటకై కమ్మనాయకులును, రెడ్డినాయకులును బాహుదర్పమ్మున మెఱయుచు యుద్ధసన్నద్ధులై రాగా మొగులూరిదుర్గముసమీపమున చెంజెర్లభూమిప్రాంతమున నుభయపక్షములవారికిని మహాభయంకరమైన యుద్ధము జరిగెను. అప్పు డనపోతానాయనికే జయము కలిగినందున వారలిరువురును శత్రువులను సంహరించి వారిరక్తముతోఁ బితృతర్పణము గావించి పగఁదీర్చుకొని కృతార్థజన్ములైరఁట* !

*ఇంతటి ఘోరయుద్ధకృత్యము గావించినందులకే వీరశిఖామణిని వందిమాగధులు “దేవళ్లవిక్రమాదిత్య, దేవళ్లనాథునాద్రోహయ, గోనమల్లా రెడ్డిగణభూతబలిహరణా, ముంగశిపూడి యిమ్మడి రెడ్డి దర్పాంగమర్దనా, రావురఘుమల్లా రెడ్డిభుజాస్తంభన, పోలూరుపోలా రెడ్డిని నిర్ధూమధామ, ఎండికోట రెడ్డసైనాధ్యక్షఖడ్గధారాళ, పినుకొండపెమ్మా రెడ్డిప్రాణాపహరణ కరవాలప్రహరణ, పుట్లూరు మారా రెడ్డివినిపాతనఖడ్గధారాకరవాలస్థి, ఆరవపల్లి గౌరి రెడ్డిబలాటవీదావాగ్నికీలా, కొత్తపల్లి కొండా రెడ్డిప్రాణాపహరా,” అని పొగడినందున ననపోతానాయఁడు ఖడ్గ కగ్రహారములిచ్చి జయభేరితమ్మటధ్వనులను, బిరుదకాహళరవమ్ములను ప్రోయించుచు నిజరాజధానియగు రాజగిరికి విచ్చేసెనఁట :– వె.నం.చ. పే. ౯౨. చూడుఁడు

ఇనుకుర్తి కోట ముట్టడి.

పిమ్మట మఱికొంతకాలమునకు సోదరు లిరువురు విజిగీషులై మహత్తరసేనలతోఁ బోయి యినుకుర్తి కోటను ముట్టడించిరి. చంద్రవంశాన్వయులైనచాళుక్యరాజులు పెక్కండ్రు కమ్మదొరలను తోడు చేసికొని దుర్గమును సంరక్షింపుచు బహుదినములు ప్రాణముల కాసపడక పోరాడి రణభూమియందొఱుఁగ వారిసేనలు వెఱచి కాందిశీకము లయ్యెనఁట! క్షత్రియులతోనైన యీమహాయుద్ధమునందు నూటయిరువదియొకండ్రు రాజులను సంహరించుటం జేసి సోమకులపరశురాముం డను బిరుద మనపోతనాయనికిఁ గలిగె నఁట! ఈబిరుద మాతనికిఁ గలదని దెలిపెడుశాసనము లనేకము లీయనపోతనాయనిచే లిఖింపఁబడియున్నవి*.

* అయ్యనవోలు శాసనములో నిట్లున్నది.

"మునిరజని పరశురామః
స్థానే వినిమృజ్య వైష్ణవం తేజః
సోమకులపరశురామే
ధరా మత్యాసన్న పోతభూపాలే."

వె. వం. చరిత్ర. అనుబంధము పేజీలు ౨౦—౨౧.

"సోమకుల పరశురామే భుజబలభీమేధిభూమిగోపాలే
యత్ర చ జాగ్రతి శాస్త్రి జగతాం జాగర్తి నిత్యకళ్యాణమ్."

సింగభూపాలీయము.

తరువాత నితఁడు భువనగిరి యోరుగల్లు మొదలగు దుర్గములన న్నిఁటిని స్వాధీనముఁ జేసికొని నిజముగా క్షత్రియుల పాలిటికిఁ బరశురాముఁడై యోరుగల్లు ప్రాంతదేశమున నుండు క్షత్రియుల నెల్లర నుగ్మూడుచుండెను. ఈక్రూర సంహారమున కనేకక్షత్రియ కుటుంబములవారు వెఱచి వాని రాజ్యమును విడిచిపెట్టి విదేశములకుఁ బోయిరి. ప్రతాపరుద్రుని పుత్త్రుఁడుగాని వానిసంతతివారుగాని యేమయిరో వారి యుదంత మావంతయుఁ జరిత్రమునం దెలియరాకున్నది. క్రి. శ. ౧౩౬౫వ సంవత్సరమునాటికి నోరుగల్లు, పానుగల్లు, భువనగిరి, మెతుకు, గోలకొండ మొదలగు దుర్గము

ఇనుకుర్తికోటసమీపమునఁ బోరాడి వీరమరణము నొందిన క్షత్రియ నాయకులపేర్లీక్రిందివి వెలుగోటివారివంశచరిత్రమునం దుదాహరింపఁ బడినవి.

కొండప రాఘవరాజు, కొండరాజు, జగ్గరాజు, గోవిందరాజు, గోపరాజు, జూటూరు సూరపరాజు, స్వర్ణసేనపురాజు, పినరాజు, చినరాజు, పెద్దిరాజు, అప్పలగోలరాజు, రామరాజు, సాళ్వ రాఘవరాజు, సర్వరాజు, తిరుమలపోలరాజు, వీరమరాజు, కుప్పరాజు, నరసరాజు, శ్రీనాథ గౌతమీఘనానాథరాజు, సంపెట బాలరాజు, మాదాల పెద్దరాజు, మల్లదేవరాజు, నట్లూరి పోలరాజు, నల్లరాజు, శ్రీపతిరాజు, చిన్నవల్లభరాజు, చినవెంకిరాజు, కనకరాజు, సక్కులరాజు, చినలక్కురాజు, చిన్నజీతమురాజు, పాళెం చెన్నరాజు, కట్టా వెంకటరాజు, ఉదయగిరి ఓబరాజు, బాద్దేవరాజు, అకమ్మరాజు,

లన్నియు నితని వశముకాఁగా నాంధ్రదేశాధీశ్వరుం డను బిరుదమును వహించి మహారాజ్యపట్టమున కభిషిక్తుఁడై తురకలకు దూరముగా నుండు రాజగిరిదుర్గమును (రాచకొండ) రాజధానిగఁ జేసికొని యవక్రపరాక్రమంబున నోరుగల్లు రాజ్యము నేలుచున్న శ్రీ యనపోతనాయని శాసనములే యుద్ఘోషించు చున్నవి.

బహామనీరాజ్యస్థాపనము. (౧౩౪౭)

ఢిల్లీచక్రవర్తి యైనమహమ్మద్‌తుఘ్లఖ్ యొక్క సైన్యాధిపతులలో నొక్కఁడగుహాసన్‌గంగూ అనువాఁడు తిరుగఁబడి స్వతంత్రుఁడై క్రీ. శ. ౧౩౪౭ లో దక్కను దేశమున మఱొక తురకరాజ్యమును స్థాపించెను. ఆరాజ్యమే తరువాత బహామనీరాజ్యమని చరిత్రమునం బ్రఖ్యాతిఁగాంచినది. ఢిల్లీచక్రవర్తి కొల్వుకూటములో జ్యోతిష్కుఁడుగా నున్నగంగూ యనుబ్రాహ్మణునియొద్ద హాసన్ బానిసవాఁడుగా నుండెను. ఒకనాఁడు హాసన్ పొలము దున్నుచుండఁగా భూమిలో ధనము గాన్పించినదఁట! అతఁ డాధనమును దెచ్చి తన యజమానునకు సమర్పింపఁగా వానిసత్యసంధతకు మెచ్చి యాబ్రాహ్మణుఁడు వానియెడ దయాళుఁడై చక్రవర్తితో వానింగూర్చి యనుకూలముగాఁ బ్రసంగించి వానిని పదివేల

గుల్బుముల కధికారిగా నియమించునట్లు చేసెను. ఆబ్రాహ్మణుఁ డప్పుడు వానింజూచి ‘ ఓయీ! యిఁకముందు నీకు రాజ్యము సంప్రాప్తింపఁగలదు ; అప్పుడు నన్ను మఱువకుమీ ’ యని చెప్పి పంపివేసెనఁట ! ఇతఁ డనేకయుద్ధములలోఁ జక్రవర్తిపక్షమునఁ బోరాడి శత్రువులను జయించి చక్రవర్తికి జయము సమకూర్చుటంజేసి యాతఁడు మెచ్చుకొని ‘ జాఫర్ ఖాన్ ’ అనుబిరుద మూతని కొసంగెనఁట ! ఇతఁడు ౧౩౪౩ లో దక్షిణహిందూదేశములోని రాజులసాహాయ్యమును బడసి చక్రవర్తియధికారమును ధిక్కరించి స్వతంత్రుఁడై కలుబరగిపట్టణమునకు హసనాబా దని పేరుపెట్టి రాజధానిగఁ జేసికొనియెను. తాను రాజ్యాధిపత్యమును వహించినపిమ్మటఁ దనపూర్వపుయజమానుని మఱచిపోక యాబ్రాహ్మణుని తన కోశాధ్యక్షునిగా నియమించుకొనియెను. అతని జ్ఞాపకార్థమై ‘ హసన్‌గంగూ’ అని తనకును, ‘ బహమనవంశ ’ మని తనవంశమునకును పేర్లుపెట్టుకొని వ్యవహరింప మొదలుపెట్టెను. మఱియు నితఁడు ‘ అల్లా ఉద్దీన్ షాహ ’ అను బిరుదనామమును గూడ వహించెను. ఇతఁడు హిందూమతద్వేష్టకాకపోయినను, తనపని తీఱినవెనుక హిందూరాజులతోడ స్నేహమును చాలించెను. వీనిరాజ్యము విశేషముగా మహారాష్ట్రదేశమున వ్యాపించి యుండెను. కలుబరగిపట్టణము

మహారాష్ట్రాంధ్రదేశములకు నడుమ సరిహద్దులో నోరుగల్లు నకు నూటయేఁబది మైళ్ళదూరమున నుండెను. హాసన్‌గంగూ అల్లాఉద్దీన్ షాహ ౧౩౫౮ వఱకుఁ బరిపాలనము చేసిన పిమ్మట వాని రెండవకుమారుఁడు మహమ్మదుషాహ సింహాసన మధిష్ఠించెను.

మహమ్మద్‌షాహ ప్రథమ దండయాత్ర.

మహమ్మదుషాహ బహమనీరాజ్యపట్టమున కభిషిక్తుఁడై పరిపాలనము ప్రారంభించినతోడనే యోరుగల్లుపురవరాధీశ్వరుం డయిన అనపోతభూపాలుఁడును, విద్యానగరాధీశ్వరుం డగుబుక్కరాయలును తమకడనుండి మహమ్మదుషాహ తండ్రి గైకొనినభూభాగముల విడిచిపెట్టవలసినదనియు లేనియెడల డిల్లీచక్రవర్తిసైన్యములతోడ్పాటుతో వానిదేశముపై దాడివెడలి యాభూభాగములఁ దామే యాక్రమింతుమనియు నతనికడకు రాయబారులను బంపెనఁట. తనసర్దారులు తనయెడ నంతగాఁ బ్రేమానురాగములు చూపకున్నవారగుటచేతను, తనతల్లి మల్లికాజెహాను మక్కామదీనా యాత్రలు చేసి వచ్చుటకై విశేషధనము నొసంగి పంపినందున బొక్కసములో ధనము తఱిగియుండుటచేతను యుద్ధము చేయుటకుఁ గడంగుట యుక్తమైనకార్యము కాదని యా

హించి మహమ్మదుషాహ హిందూరాజులను సంతోషపెట్టి కాలహరణము చేయుటకై విశ్వాసపాత్రులైన తనరాయబారులను గొందఱను వారలకడకుఁ బంపించి యాహిందూరాయబారులను పదునెనిమిదిమాసములవఱకుఁ దనకొల్వుకూటములోనే యుంచుకొని యుండెను. ఈలోపుగా విశ్వాసఘాతకులని యనుమానింపఁబడినవారి నెల్లరను వారియుద్యోగములనుండి తొలఁగించి విశ్వాసపాత్రులైనవారిని నాయుద్యోగపదవులయం దుంచెను. వానితల్లియుఁ బుణ్యక్షేత్రయాత్రలు ముగించి స్వస్థానమునకు మరలి వచ్చెను. తరువాత మహమ్మదుషాహ యుద్ధముచేయ నిశ్చయించి ధనకనకవస్తువాహనాదులతోఁ దమకడనున్న యేనుఁగులపైఁ బెట్టి కానుకగాఁ బంపకున్న దండెత్తి వచ్చెద నని తనశత్రురాజులకు సమాచార మంపెను. అందుమీఁద అనపోతానాయఁడు తనకుమారునికిఁ గొంతసైన్యము నిచ్చి వానిపైకిఁ బంపించెను. విద్యానగరాధీశ్వరుఁ డైనబుక్కరాజును కొంతసైన్యమును తోడుగాఁ బంపించెను. ఈసైన్యముల నెదుర్కొనుటకై మహమ్మదుషాహసైన్యాధిపతి యగుబహదూర్ ఖాను నియమింపఁబడియెను. అసంఖ్యాకము లగుసైన్యములతో బహదూర్ ఖాను హిందూసైన్యముల మార్కొని యోడించి యోరుగల్లువఱకు దేశమును దోచుకొనుచు వచ్చుచున్నం

డునఁ గాలము ప్రతికూలముగ నున్నదని అనపోతభూపాలుఁడు వారు కోరినధనము నిచ్చి సంధిచేసికొని తురుష్కులను బంపివేసెను.

మహమ్మదుషాహ పరాజితుఁ డగుట.

క్రీ. శ. ౧౩౭౩ వ సంవత్సరాంతమున మహమ్మదుషాహ కడకు గుఱ్ఱములవ్యాపారము చేయుకొండఱువర్తకులు వచ్చి వానికొఱకుఁ దెచ్చినయుత్తమాశ్వముల నన్నిఁటిని మిక్కిలి తక్కువ వెలలకు తెలంగాణా రాజు బలాత్కారముగాఁ గైకొనియె నని మొఱవెట్ట నతఁ డుగ్రుఁడై మఱియొకమాఱు వానిపై దండెత్తి పగఁ దీర్చుకొనవలయు నని ప్రతిజ్ఞఁ జేసి రాజ్యభారమును మల్లిక్ సైయుఫద్ దీన్ ఘోరీ యను వానిపైఁ బెట్టి సుల్తాను పురమున కేగి తనసైన్యములను పది నములవఱకు బరీక్షించెను. తనకు విజయము కలుగుటకై యచట పవిత్రుఁడైనమహమ్మదుసీరాజుద్దీన్ జునుదీ యనువానిచేఁ బ్రార్థనలు చేయించి పదునొకొండవదినమున నచటనుండి బహుసైన్యములతో దండయాత్ర వెడలి కళ్యాణపట్టణముఁ బ్రవేశించెను. ఇంతనెమ్మదిగఁ బ్రయాణము చేసినయెడలఁ బండ్రెండుమాసములకైన నోరుగల్లుచేరుట సంభవింప దని విశ్వాసపాత్రులగుమిత్రులు చెప్పఁగా మహమ్మదుషాహ యాసైన్యముల

నచట నిలిపి నాలుగువేలగుఱ్ఱపురౌతులతోఁ దాను బయలు
దేఱి వారముదినములకు నోరుగల్లుదుర్గమును సమీపించెను.
అతఁ డచ్చట కాబూలివాండ్రను గొందఱను రప్పించి గుఱ్ఱ
ములవ్యాపారము చేయువర్తకు లనుకొనునట్లుగా నటించుచు
మార్గములో దొంగలు కొట్టి దోఁచుకొన్నట్లుగా వేషములు
వేసికొని మీఁదు తిన్నగాఁ బోయి దుర్గద్వారము కడనున్న
కావలివాండ్రను సమీపించి సంభాషించుచుండవలసినదని వా
రల కాజ్ఞాపించెను. వానియాజ్ఞను శిరసావహించి వారట్లు
పోయి దుర్గద్వారముగుండ లోనికిఁ బోవఁ బ్రయత్నింప రక్ష
కభటులు వారలను బోనీయక నిలువరించిరి. తమ్ము దారిలో
దొంగలు కొట్టి దోఁచుకొన్నందున మహారాజునకుఁ జెప్పి సంర
క్షణముఁ బడయవలయునని వచ్చితిమే కాని వేఱొండుకాదని
వారలు ప్రత్యుత్తర మిచ్చుచుండ మహమ్మదుసాహా నాలుగు
వేలగుఱ్ఱపుదళముతో వచ్చి పైఁబడియెను. రక్షకభటులు ద్వా
రముతలుపులు మూయఁ బ్రయత్నించిరి గాని ప్రచ్ఛన్నవేషము
లతో నున్న యాఫ్ఘనుభటులు తలుపులు మూయకుండ నడ్డు
పడిరి. తురుష్కసైనికులు కావలివాండ్ర నెల్లరను సంహా
రించి భయంకరధ్వనులతో లోనఁ బ్రవేశించి నగరములో
నున్న నిరపరాధులైనప్రజల నురుమాడుచుఁ గ్రూరసంహార
మును కొడిగట్టి విజృంభించి వచ్చుచుండఁగా దుర్గాధ్యక్షుఁ డైన

నాగయరుద్రదేవుఁడు వారల నెదుర్కొని కొంతవఱకుఁ బోరాడి దురదృష్టవశమున శత్రువులచేఁ జిక్కెను. మహమ్మదుషాహ పట్టణదుర్గమునకు ముందు నగ్ని దాకొలిపించి కోటగోడనుండి యతనినందుఁ బడఁద్రోయింపఁ గా నతఁడు వీరమరణంబు నొందెనుగాని యాదారుణకృత్యమును గనియు వినియు సహింపఁజాలక యాంధ్రవీరు లొక్కుమ్మడి యాఱాతులపైఁ బడి కఠోరకుఠారంబులఁ జేతికినందినవారినెల్ల నఱకుచుండుటఁ జూచి యాతురుష్కసైనికులు భీతిలి పలాయనులు కాఁగాఁ దెలుఁగురౌతులు వారిని విడిచిపెట్టక వెంబడించి తఱుమగా మహమ్మదుషాహ కూడ దెబ్బతిని గాయమునొందినవాఁడై పరాజితుఁడై తుదకుఁ బదునేనువందలసైనికులతోఁ బాఱిపోయి కలుబరగి చేరి తిరిగి చూచెను.

అనపోతానాయఁడు గోల్కొండను గోల్కొనుట.

బహమనీరాజ్యము ప్రక్కలోబల్లెమువలె నుండుటచేత అనపోతనాయఁడు ఢిల్లీచక్రవర్తిగ నున్నఫిరోజిషాహాకడకు రాయబారులను బంపి తాను వానికి సామంతుఁడుగ నుండి కప్పముగట్టుచుండుననియు, బహమనీరాజ్యమును వానిరాష్ట్రములోఁ జేర్చుకొమ్మనియును, తమకు సహాయముగాఁ గొంతసైన్యమును బంపినయెడల నాకార్యమును తాము సాధింపఁ గలమ

నియుఁ జెప్పించెనుగాని చక్రవర్తి గృహసంబంధములైన చిక్కు
లలోఁ దగుల్కొని యుండి వారిపలుకులను పెడచెవిని బెట్టి
వినకుండెను. ఈసమాచారమును విని మహమ్మదుషాహ తెలం
గానాదేశముపై దండెత్తి వశపఱచుకొనుట యుత్తమకార్య
మని నిశ్చయించుకొనియెను. పిమ్మట మహహ్మదుషాహ యథా
ప్రకారము రాజ్యభారమును మల్లైకుసయుఫిద్దీనుఘోరీపైనఁ
బెట్టి యనేకవాహినీవ్యూహములతో బయలుదేఱి కైలాసదు
ర్గముకడకు వచ్చి తనసైన్యమునంతయు రెండుభాగములుగఁ
జేసి విదర్భసైన్యములకు అజీమ్‌హుమాయూనుని నధిపతిగ
నియమించి యాతని గోలుకొండదుర్గముపైకిని సఫదర్‌ఖానుని
నోరుగల్లుదుర్గముపైకిని బంపించి తాను సఫదర్‌ఖానుని వెంబ
డించెను. అనపోతనాయఁడు తనరాజ్యమునకుఁ బ్రాగ్దిశాభాగ
మున ధరణికోటసమీపమునఁ గొండవీటిరెడ్లతోఁ బోరాడు
చున్నవాఁడగుటచేత నోరుగల్లుదుర్గమునకు రక్షకుఁడుగానున్న
నాయకుఁడసహాయుఁడై యున్నందున దుర్గమును విడిచి యడ
వులకుఁ బాఱిపోయెను. ఈసమాచారమును విని యనపోత
భూపాలుఁడు రెడ్లతో యుద్ధమును జాలించి నిజరాజధానికే తెం
చియుఁ దురుష్కుల నెదుర్కొనుటకుఁ దగినసైన్యములను సమ
కూర్చుకొనుటకు కాలము చాలనందున నిరుత్సాహుఁడై
మహమ్మదుషాహతో సంధిచేసికొనఁ దలంచెను. అందువలన

మహమ్మదుషాహ విధించుసంధినిబంధనలకు లోఁబడవలసివచ్చెను. మహమ్మదుషాహ రెండుసంవత్సరములు తెలుఁగుదేశములోనుండి యున్నవాఁడగుటచేత వెంటనే తనసైన్యములతో స్వరాజధానికి మరలిపోవుటకును, బహదూర్ ఖాను కైలాసదుర్గమున విడిసి యుండి యనపోతభూపాలు డర్పించుకానుకలందుకొనుటకు నొప్పుకొనియెను. మహమ్మదుషాహ గోలకొండదుర్గమును అజమ్‌హుమాయూనుని వశము గావించి కలుబరిగిపట్టణమునకు మరలిపోయెను. మార్గమధ్యమున విదర్భపురమున (Beder) మూఁడుమాసములుండి శ్రమదీర్చుకొనుటకై తనసైన్యాధిపతులను వారిసైనికులతో వారిస్థానములకుఁ బంపించెను. అటుపిమ్మట తెలుఁగురాయబారి కైలాసదుర్గమున నివసించియున్నబహదూర్ ఖానుకడకుఁ బోయి తమరాజుపక్షమునఁ గానుక లర్పించెను. అతఁడు వానిని మహమ్మదుషాకడకుఁ గొనిపోయి యావృత్తాంతమును సుల్తానునకు నివేదించెను. అతండును నాతని సబహుమానముగా సత్కరించిసంతోషపెట్టెను. కొన్నిదినములు గడచినతరువాత రాయబారి తనకును సుల్తానునకును ఇఁకముందెప్పుడు కలఁతలుజనింపకుండునట్లుగ సరిహద్దులనిర్ణయింపఁజేసినబహదూర్ ఖానునకుం దగిననజరానా రాయలపక్షమున నిప్పించెదనని యతనితోఁ జెప్పెను. ఈసమాచారమును బహదూర్

ఖాను సుల్తానునకుం జెప్పెను. ఈవిషయమును గూర్చి సుల్తాను మొట్టమొదట పెడచెవిఁ బెట్టి విని యుండెను గాని తరువాత వారు తనపట్ల మనఃపూర్వకమైన విధేయత కలిగి యున్నవా రని తెలిసికొని మహమ్మదుషాహ తన రాజ్యమునకును వారి రాజ్యమునకును నడుమ నున్న గోలకొండదుర్గము సరిహద్దుగా నుండవలెననియు, ఎంతకాలము తెలుఁగువారు తమ్మును తమ యధికారమును ధిక్కరింపకుండ నుందురో యంతకాలముఁ దానుగాని తనతరువాతి రాజ్యమునకు వచ్చువారుగాని వారిని నవమానింపరాదనియు, తాను పెట్టినహద్దు నతిక్రమింపరాదని యు నిబంధన లేర్పఱచి తానే కాగితమును వ్రాసి ముద్ర వేసి మంత్రుల కీయవారు లాకాగితమును తెలుఁగురాయబారి కొసంగిరి. అతఁడు తాను జేసినవాగ్దత్తముప్రకారము డిల్లీచక్రవర్తికి సమర్పింపనెంచినరత్నసింహాసనమును మహమ్మదుషాహకు సమర్పించి యతనియొద్ద సెలవుంగైకొని రాజశైలమునకు మరలి వచ్చెను*.

* ఈవృత్తాంతము ఫెరిస్తాయనేకవిధములుగా వ్రాసి యుండెను. ఫెరిస్తావ్రాసినచరిత్రమును భాషాంతరీకరించినబ్రిగ్గు, స్కాట్టు అనువారల భాషాంతరీకరణములు పరస్పరవిరుద్ధములై యున్నవి. నేను స్కాట్టువ్రాసినదానినే కొంచెము మార్పుతో నంగీకరించి యున్నాను. ఈకాలమునఁ గాకతీయులు ప్రభుత్వముచేయుచున్నట్లు ఫెరిస్తా వ్రాయుచున్నాఁడు గాని యా యభిప్రాయము సరియైనది కాదు.

అనపోత మాధవభూపాలుర రాజ్యపాలనము.

రేచర్ల వంశమువారిలో స్వశక్తిచే మహారాజపదవి నొంది స్వతంత్రులై రాజ్యపరిపాలనము చేసినవారిలో నీ యనపోత భూపాలుఁడే ప్రప్రథముఁడుగాఁ గన్పట్టుచున్నాఁడు. ఇతనిపూర్వులెవ్వరు నీరీతిగా స్వతంత్రులై రాజ్యపరిపాలనము చేసినట్లు తెలుపు దృష్టాంత మింతవఱకుఁ జరిత్రమునఁ గానరాదు. వీరి పూర్వు లెల్లరును కాకతీయచక్రవర్తులకు భృత్యులుగ నుండి సేనాపతులై కాకతీయసామ్రాజ్యసంరక్షకులై యొప్పియుండిరి గాని యాంతనివిఘ్నముగా మహారాజులై స్వతంత్రముగా భూపరిపాలనము చేసినట్లు గన్పట్టదు. ఈయనపోతానాయఁడును మాధవనాయఁడును క్రౌర్యమును బూని రెడ్లు మొదలగువారితో ద్వేషమును బెంచుకొని పోరాడక వారలతోఁ జెలిమి చేసికొని తురుష్కుల నెదిరించి యుండినయెడల నిజముగా బహమనీరాజ్యము దక్షిణహిందూస్థానమునందు వర్ధిల్లక నశించి యుండును. ఇప్పటి నిజామురాజ్యములోని తెలుఁగుజిల్లాలన్నియు నాకాలమున వారిరాజ్యమునం దిమిడియున్నవని చెప్పవచ్చును. వీరసహాయశూరులై యొకవంక మహమ్మదీయులతోడను మఱియొకప్రక్క రాచవారితోడను, వేఱొకప్రక్క రెడ్లతోడను నిరంతరముఁ బోరాడుచుండినవారగుటచేత వీరిరాజ్యము తఱుచు యుద్ధరంగమగుచు వీరులకుమాత్రమె జన్మ

భూమిగ నుండుచు వచ్చెను. «శ్రీశైలవిన్ధ్య మధ్యోర్వీమణ్డలమ్ పరిపాలయన్» అనిఉమామహేశ్వర శాసనములోని యొకశ్లోకములోను "విన్ధ్యశ్రీశైలమధ్యస్థమండలం పాలయన్నితి:" అనుసింగభూపాలీయములోని యొకశ్లోకములోను వీరు విన్ధ్యశ్రీశైలమధ్యోర్వీమండలము పరిపాలనము చేసినట్లు చెప్పఁబడినను గోదావరీనదికిఁ బైనుండు దేశ మీయనపోతనాయనిరాజ్యములోఁ జేరియుండె ననుటకు వేఱొకప్రమాణము గానరానందున నదికవికల్పిత మైనయతిశయోక్తి యని భావింపవచ్చును. శత్రురాజులతో జరుపుయుద్ధములందును రాజ్యపరిపాలనాభారము నిర్వహించుటయందును తమ్ముఁడు మాధవభూపాలుఁడన్నయగు అనపోతభూపాలునకుఁ దోడునీడయయి యుండెను. ఆంధ్ర దేశాధీశ్వరుం డనుబిరుదము అనపోతనాయని కున్నట్లుగా నాతనిచే స్థాపింపఁబడినశాసనములలోఁ జేర్పఁబడియుండుటచేతను అట్టిబిరుదము మాధవనాయనిశాసనములం గనుపట్టకుండుటచేతను, అనపోతభూపాలుం డాయాంధ్ర దేశభాగమును బరిపాలించుచుండ వానియనుమతిని తమ్ముఁడు యువరాజుగ నుండి పరిపాలనము చేయుచున్నట్లు మనమూహింపవలసియుండును గాని శ్రీశైలోత్తరద్వారమైనయుమామహేశ్వరములో దేవస్థానసమీపమున నున్నమాదానాయనిశాసనములో «శ్రీమాధవేంద్రుండు దేవనగదక్షిణప్రాంతమందుల స్వనామాం

కితమైనమాధవపురమందు ప్రాజ్యరాజ్యోపవిష్టుండై" అని వ్రాయఁబడియున్నంతమాత్రముచేత నితఁడు స్వతంత్రుఁడై అనపోతభూపాలునితో సంబంధము లేకుండఁ బ్రత్యేకాంధ్ర భూభాగమును బరిపాలించుచున్నవాఁడని మనమూహింపరాదు. ఇతఁడు తనయన్నతోఁగూడ జల్లిపల్లిరణములో శత్రురాజులను సంహరించి పితృవాక్యపరిపాలనము చేసినవాఁడగుటచేత నీతనికిఁ గూడ సోమకులపరశురాముఁడను బిరుదము లభించిన ట్లీతనిచే స్థాపితమైన శాసనములో నుదాహరింపఁబడినబిరుదముచేతనే విస్పష్టమగుచున్నది*. అనపోతభూపా

*"శ్రీగణపతయేనమః స్వస్తి శ్రీమన్మహామండలేశ్వరరాయ గాయగోవాళ గజవళ విశాళ భుజబలభీమ ఖడ్గనారాయణ సోమకులపరశురామ సత్యహరిశ్చంద్ర శౌచగాంగేయ అప్రతిహతప్రతాపోదయ సతతహేమాద్రిదాననిరత దాచయ సింగభూపాలసుతుండైన మేదినీమీసనారాయణ సింగమాంబాగర్భపుణ్యోదయ రేచెర్లవంశదుగ్ధాబ్ధిసుధాకరుండైన శ్రీమాధవేంద్రుఁడు దేవనగ దక్షిణప్రాంతమందల స్వనామాంకితమైన మాధవపురమందు ప్రాజ్యరాజ్యోపవిష్టుండై శ్రీపర్వతోత్తర ద్వారమైన మహేశ్వరదేవరమంటపము మహచ్ఛిలాసమూహానను రమ్యముగా రచియింపించి పదవాక్యప్రమాణజ్ఞులైన మాయిభట్టోపాధ్యాయులను తన్నిమిత్తంబై శాసనంబు చెప్పుమని పనిచినం దత్కృతశాసనంబు." ఇంతవఱకును దెలుంగు. తరువాత సంస్కృత శ్లోకములుగలవు. నైజాము రాజ్యములో మహబూబునగరముజిల్లా అమరవాదితాలూకాలోఁ జేరి శ్రీశైలోత్తరద్వారమైన ఉమామహేశ్వరములో దేవస్థానసమీపముననున్నది. (వెలు

లుఁడు కాకతీయ రాజ్యస్థాపనాచార్య బిరుదమును వహించినవాఁడుగా నాతనిచే స్థాపితములైన శాసనములలోఁ జేర్కొనఁబడియున్నను నిజముగా నితఁడు కాకతీయరాజ్యవిధ్వంసకుఁ డని చెప్పవలయునే కాని కాకతీయరాజ్యస్థాపనాచార్యుఁ డని చెప్పరాదు. ఇతనిపూర్వులు వహించినయీ బిరుదము గౌరవార్థ మీతనిబిరుదావళిలోఁ జేర్పఁబడినది కాని మఱియొండు గాదు. కాకతీయులరాజ్య మీతఁ డాక్రమించుటచేతనే రాచవారు మొదలగువారు ప్రబలులైరి. పంచపాండ్యదళవిభాళుఁ డను బిరుదము కూడ పూర్వులవలననే సంక్రమించినదికాని పంచపాండ్యులదళమును జయించుటచేత నితనికి లభించినబిరుదము కాదు. మఱియు నితనికిం గల బిరుదములలోఁ బెక్కులు పూర్వులు వహించినవియు మఱియుఁ గొన్ని కాకతీయులును రెడ్డిరాజులును వహించినవియు నై యున్నవి*.

గోటివారి వంశచరిత్రము. అనుబంధము ౫౧౨ పేజి. ౧౦౨ సంఖ్యగల శిలాశాసనము చూడుఁడు.)

*"స్వస్తి శ్రీమన్మహామండలేశ్వర రేచెర్లగోత్రచింతామణి గజదళవిభాళ భుజబల భీమఖడ్గనారాయణ చేకోలుగండగాయగోవాళ పాండ్యరాజగజదళవిభాళ చలమర్తిగండ ధరణీవరాహ దుష్టరాజగజాంకుశ ప్రతికూలరాయ భయంకర ప్రతిగండభైరవ రాయమీనజాల రాయదేవేంద్ర సల్లక్ష జాణరాయ కులగురు సమరమహేశ్వర ఇనుమర్తిగండగోవాళ కేళాదిరాయ జగనొబ్బ

అనపోతారెడ్డితోడ యుద్ధము.

సింగమనాయని పుత్త్రులగు అనపోతనాయఁడు, మాధవనాయఁడును, కొండవీటిప్రభువగు ప్రోలయవేమారెడ్డి పుత్త్రులగు అనపోతారెడ్డి, అనవేమరెడ్డియును సమకాలికులు గావునను వైరులుగావునను ఒండొరుల రాజ్యాపహరణముకొఱకు ధరణికోటసమీపముననేకయుద్ధములుజరుపుచు వచ్చిరిగాని వీరిరాజ్యమును వారుగాని వారిరాజ్యమును వీరుగాని యాక్రమించి పరిపాలించినట్లుగానరాదు. ధరణికోట యెన్నఁడును పద్మనాయకుల వశమై పరిపాలింపఁబడినట్లు గన్పట్టదు. ఆప్రాంతమునఁ గృష్ణానదినిదాటి వచ్చి పద్మనాయకులు రాజ్య మెన్నఁడు నాక్రమించి యుండలేదు. ధరణికోటసమీపమున మాదానీఁడను మాధవభూపాలునికిని ప్రోలయవేమారెడ్డిపుత్త్రుఁడగు అనపోతభూపాలునికిని యుద్ధముజరిగి యాయుద్ధమున అనపోతారెడ్డి మానమును సిగ్గునుబోనాడి పాఱిపోయెననియును, ఇప్పటికిని నాతఁడు పఱువిడిపోయిన మార్గ

గండ రాయగండభేరుండ రాయదండవిభాళ రాయబిరుదవిభాళ శరణాగతవజ్రపంజర బల్లరగండ వివేకనారాయణ సమస్తసమరవిజయలక్ష్మీసమాగమ సముచితపల్లవతోరణాళీప్రకాశితనిత్యకళ్యాణ సత్యప్రతిజ్ఞ సోమకులపరశురామాదిజగత్ప్రసిద్ధ బిరుదనామధేయప్రశస్తిసహితులైన శ్రీసింగమనాయని అనపోతానాయనింగారు — వె. సం. చ. అనుబంధము పేజి ౨౨. ౨౮. చూడుఁడు.

మునఁ గసవైనను మొలకెత్తక యొకగుఱుతుగా నుండెనని వెలుగోటివారి వంశావళిలో నతిశయోక్తి వర్ణనముగావింపఁ బడినది.* యుద్ధమునందు జయాపజయములు దైవాధీనములు గాని పై వంశావళిలోవర్ణింపఁబడినదే వాస్తవమైనయెడల మాధవనాయఁడు ధరణికోట నాక్రమించుకొని యుండవలె నుగదా. అట్టి దెన్నఁడును సంభవించినట్లు గన్పట్టదు. అనపోతారెడ్డి బహుపరాక్రమవంతుఁడుగాని సామాన్యుఁడు కాఁడు. కొండవీటిరాజ్య మాక్రమించుకొనవలయునని మాధవనాయఁడు ధరణికోటదుర్గముపై దండెత్తి పోవ రెడ్లకును వీరికిని ఘోరయుద్ధము జరిగి యాయుద్ధమున శూరవరాగ్రణి యగు అనపోతరెడ్డిని జయింపఁ జాలక తిరువిట్లు పడుచుండఁ గాఁ దురుష్కులు తమరాజధానిపైఁ దండెత్తివచ్చినారని విని యుద్ధము చాలించుకొని రాజధానీనగర సంరక్షణార్థము మరలి పోయినది మాత్రము వాస్తవ మనుటకు సందియ ముండదు. మఱియొకచోట వేంకటగిరి వంశావళిలో మాధవ భూపాలునిచే ననపోతారెడ్డి యుద్ధములోఁ జంపఁబడియెనని

---

*సీ. ఘనశౌర్యుండగు మాధవాధిపుని ఢాకన్ భీతి విభ్రాంతి సా
ధనుఁడై దన్నలకోటయొద్ద ననపోతారెడ్డి మానంబు సి
గ్గును బోనాడి రయంబునం బఱచఁగా శ్రీశైలసీమన్ జూడ నేఁ
డును వచ్చే నడి యాలమై కసవుపాటున్ లేను త్రోవాటచేన్.

కూడ వక్కాణింపఁబడియుండెను*. ఇతరప్రమాణ మేమియునులేక వంశావళిలో వర్ణింపఁబడినంత మాత్రమున విశ్వసింపరాదు. ఇది తమ కసమ్మతముగ నుండుటచేతనే కాఁబోలు వెలుగోటివారివంశచరిత్రగ్రంథకర్తలు "దన్నాలకోటయొద్ద ననపోతారెడ్డిబంధువైన యనపోతారెడ్డితో యుద్ధము చేసి యతని దఱిమి జయమును బొందెను." అని తమ గ్రంథమున వ్రాసి యున్నారు. ప్రోలయవేమారెడ్డి సత్పుత్త్రుఁడైన యన

* సీ. ధాత్రి నీముత్తాత తాఁ బెద్ద దాచాఖ్యుఁ
డెలమితోఁ బాండ్యులదళము గెల్చెఁ
జెలఁగి తాతకుఁ దాత సింగక్షితీశుండు
కొప్పభూపతి గెల్చె గదనమునను
దట్టించి మీతాతతండ్రి మాధవనృపుం
డన్నపోతారెడ్డి నాజి ననిచె
విజయి యై మీతాత వేదగిరీంద్రుండు
దిక్కుల దనయాజ్ఞ దీటు కొలిపె
మెఱసి లోక మెఱుఁగ మీతండ్రి మాధవ
క్ష్మావరుండు గెల్చె గన్నఁడీలఁ
బొడరి చెలమచెర్ల దుర్గంబు గొంటీవు
ధరణిలోన లింగ నరవరేణ్య!

ఈపద్యము పైమాధవనాయని మనుమఁ డగు కుమారమాదానాయని పుత్త్రుఁడును ప్రౌఢదేవరాయని సేనానియు నగు లింగమనాయనింగూర్చి చెప్పినపద్యము

పోతారెడ్డియె వీరలతో యుద్ధము చేసి యుండెనుగాని యితని బంధువగు మఱియొక యనపోతారెడ్డికాఁడు*.

రాచకొండ దుర్గము.

ఇదిమిక్కిలిపురాతనమైన దుర్గమనియు, ఆంధ్రభృత్యవంశపురాజులకాలమున మహాప్రఖ్యాతిఁగాంచినదనియు నిదివఱకు విశదపఱిచి యున్నాఁడను. ఈరాజశైలము రేచెర్లసింగమనాయనికాలమునుండియుఁ దద్వంశీయులకుఁగొంతకాలమువఱకు రాజధానిగనుండుచువచ్చెను. "ఈరాజధాని హైదరాబాదు రాజ్యమునకుఁజేరిన నల్లగొండమండలములోఁ బ్రస్తుతము నారాయణపురసంస్థానమునకుఁ బశ్చిమభాగంబున ౬ మైళ్ల దూరమ్ములోను హైదరాబాదునకుం దూర్పుగా ౩౭ మైళ్ల దూరములోను దేవరకొండరాజధానికి వాయవ్యభాగమున ౩౦ మైళ్ల దూరములోను నున్నది. దీనికిఁ జుట్టు చక్రవాళపర్వతమువలెఁ బర్వతదుర్గము గలదు. అది రమారమి వెలిపాలెముల

*"ప్రతాపరుద్రుని సేనాపతులలో నొకం డగు సింగమనేనికొడుకులు అనపోతనీడు, మాదానీడు, అనువారు శ॥ సం॥ 1283వ ప్రాంతమందు ధరణికోటలో ననపోతారెడ్డితోఁ బోరి యాతని నోడించి రని వెలుగోటివారి వంశావళిలో వర్ణింపఁబడినది." అని శ్రీయుతజయంతి రామయ్యగారు ఆంధ్రభారతి పత్రికలోఁగూడ వ్రాసి యున్నారు. (ఆంధ్రభారతి సంపుటము ౨, సంచిక 3 చూడుఁడు.)

తో సయితము ౩౦ మైళ్లువలయముండవచ్చును. ఇపుడాపాలెము లు ప్రత్యేక గ్రామములుగా నచ్చటచ్చటఁగొన్ని నిలిచియున్నవి పర్వతదుర్గ మధ్యభాగమున విద్యోతమానం బైనపత్తనంబు ౧౫ మైళ్లువలయము గలదిగా నున్నది. ఆరాజధానికి దక్షిణోత్తరముల నిడివి యెక్కువగను బూర్వపశ్చిమముల నిడివి తక్కువగను నున్నది. దీనిమొదటిదుర్గం బైనపర్వతంబు ప్రవేశించుటకు దుస్సాధ్యం బైనందున నచ్చ టచ్చటఁ బ్రవేశోచితదేశంబుల ద్వారంబులు గట్టఁబడి యున్నవి. తూర్పుద్వారంబునకు మట్టివాడ దర్వాజ యనియు, దక్షిణద్వారంబునకు భైరవునిగండి యనియుఁ, బడమటిద్వారంబులలో నొకదానికి నేనుఁగులదర్వాజా యనియు, నొకద్వారమ్మునకుఁ గోటిదర్వాజ యనియు, నుత్తరద్వారంబునకు భువనగిరిగండి యనియు, నామంబులు గలిగి యున్నవి. ఈద్వారంబులసమీపంబున మహోన్నతశిలాభాగంబులఁ గాలభైరవ, కపాలభైరవ, ప్రతిగండభైరవ, వీరభద్రాంజనేయాద్యుగ్రదేవతాప్రతిమలు స్థాపించి వానికడను దనవంశబిరుదావళి వ్రాయించి యున్నారు.

ఇట్టిపర్వతదుర్గంబునకు మధ్యమ్మునఁ బత్తనము, దానిలో దక్షిణభాగమ్మునుండి యీశాన్యభాగంబునకుఁ బ్రవహించు నొకనదియు ననేకంబు లైనదేవాయతనంబులు, బావులు, చెఱువులు శిథిలప్రాయంబులై యగపడుచున్నవి. రాజవీథులు

సంగడివీథులు గొంచెము గొంచెము గుర్తులోఁ గథాశేష
మ్ములై యున్నవి.

ఇట్టిరాజధాని మంచిస్థితిలో నున్నప్పు డెట్లు లుండెనో చూచిన నూహకు వచ్చును. పూర్వము పట్టణమున్నపట్టున భూమి సేద్యము చేయుచున్నారు. లంబాడీలగూడెములు క్రోశద్వయపరిమితప్రదేశ మెడముగా నేర్పడియున్నవి. ఏతత్ప్రాంతమధ్యభాగంబున నత్యున్నతంబులై రెండుకొండలు గలవు. అవి దక్షిణభాగమ్మున రాచకొండ యనియు, నుత్తరభాగంబున నాగానాయనికొండ యనియు నాఖ్యల నొప్పియున్నవి. ఈపర్వతద్వయంబును జుట్టి మహోన్నతంబై యొక శిలాప్రాకారంబు గలదు. దానిలోపల రాచకొండకు నాలుగు కోటలు శిలామయములై ౨౦గజములయెత్తు గలవై యున్నవి. నాగానాయనికొండకును బ్రత్యేకముగా రాతికోటలున్నవి

రాచకొండపై కెక్కినపుడు పెక్కుమహాద్వారంబులు నుపద్వారంబులును విలసిల్లుచున్నవి. ఈరాచకొండలోఁ గొంతవఱకు నగళ్లు మొదలగునవి పోయినవి పోను బొడ్డుచోకియుఁ గొన్నిప్రధానమందిరంబులును శిథిలములై కనఁబడుచున్నవి. కొలువుకూటముసమీపమున నొకపెద్దబావి యున్నది. మఱియొకటి కొండలనడుమ నత్యల్పవివరముగాను నగాధము

గాను నశోష్యజలముగాను నున్నది. దానిని సంకెళ్ల బావియని పిలుచుచున్నారు. ఈకొండయందు ముఖ్యముగా రాజులు వసించుటచే నిది రాచకొండయనియు దీని యుత్తరపుకొండ మీఁద నాగానాయఁడు ముఖ్యముగా నివసించి యుండుట చేత నిది నాగానాయనికొండయనియు వ్యవహారము గలిగి యున్నది*.

ఇట్టిబలాఢ్యమైనదుర్గమును ముఖ్యనివాసముగఁ జేసికొని యనపోతనాయఁడు శత్రువుల కవిజేయుఁడై యవక్రపరాక్రమంబున రాజ్యపరిపాలనము గావించెను.

అనపోతనాయనిమతము: భైరవప్రతిష్ఠలు.

ఇతఁడు భైరవభక్తుఁ డనియును శైవమతావలంబకుఁ డనియును నితనిచే స్థాపింపఁబడినశాసనములే వేనోళ్లఁ జాటుచున్నవి. తనరాజ్యమునందంతట ననేకభైరవప్రతిష్ఠలు గావించెను. నిరంతరశివదేవతాపరాయణుం డని కొన్నిశాసనము లుద్ఘోషించుచున్నవి గాన నీతనికాలమున నీయాంధ్రదేశ భాగమున వైష్ణవమతమునకు రాజసన్మానము గలిగియుండలేదని వీరిచరిత్రమువలన బోధపడుచున్నది. ఇంతవఱకును రేచెర్ల రాజవంశము వైష్ణవమతమును స్వీకరింపలేదు. ఈరాజులెల్ల

* వెలుగోటివారివంశచరిత్రము నుండి గ్రహింపఁబడినది.

రును వీరశైవులుగ నుండిరి. ఇతఁడు రాచకొండదుర్గములో పల నున్నకోటలనన్నిఁటిని బాగుపఱచుటయె గాక తత్సమీపమున నున్నకోటలను గూడ బాగుపఱిచెను. పెక్కుతటాకములను త్రవ్వించెను. అందు అనపోతసముద్రము రాయసముద్రము మొదలగునవి ముఖ్యములైనవి.

అనపోతనాయని పరిపాలనా విశేషములు.

ఎప్పుడో యుద్ధములు తటస్థమైనప్పుడును, పగదీర్చుకొను సందర్భమునను దక్క తదితరకాలములయందితఁడు క్రౌర్యస్వభావమునువిడిచి సాత్త్వికగుణసంపన్నుఁడై తనపరిపాలనలోని క్రింది దేశముయొక్క శుభపరంపరలకై పాటుపడియె ననుటకు సందియము లేదు. ఇతఁడు రాజ్యాంగవ్యవహారములను మంత్రివర్యుఁడును సౌమ్యుఁడు నగు చిలుమరాజు తిప్పరాజను నియోగిపుంగవుని సహాయముతో నైపుణ్యముమీఱ నిర్వర్తించుచు వచ్చెను. ఇతఁ డనేక భూదానములను సువర్ణదానములు మొదలగు హేమాద్రిదానములను భూసురులకుఁ జేయుటయేగాక శ్రీశైలమునకు సర్వజనులు నడచిపోవుటకై సోపానములను గట్టించి మార్గము సులభము గావించెను. ఇతఁడు శ॥ సం॥ ౧౩౦౩ అనఁగా క్రీ. శ. ౧౩౮౧ వఱకు రాజ్య పరిపాలనమును చేసినట్లు గన్పట్టుచున్నది. అనపోతనాయని

పరాక్రమమును వర్ణించుచు నొకపూర్వకవి యీక్రింది పద్యమును జెప్పెను.

సీ. అశ్వగేనంతుఁడు హయమును నెక్కిన
దండిరాజులగుండె తల్లడిల్లు
ధరిని దర్పకరకరవాలహతికిని
గర్ణాటసేనలు గళవళించు
సంగ్రామపార్థుని చాపటంకృతులకుఁ
దెలుఁగురాజ్యం బెల్ల దిగులు కొనును
ప్రథననిశ్శంకుని బల్లెంబుడాకకు
నుల్కిపడుచుండు గౌడరాజు
లతఁడు దక్షిణమున-చో నుండఁదరముగాక
సొరిది సురధానిరాజులు సొంపుదప్పి
మోటమందిరి సిందూరికోటబయల
సన్నుతఖ్యాతి యనపోతమన్నెరాజు.

మాధవభూపాలుని పరిపాలనావిశేషములు.

దేవరకొండదిగువభాగమున దక్షిణప్రాంతమున నొకపట్టణమును నిర్మించి మాధవపురంబని స్వనామాంకితము గావించి యందుఁ బ్రాజ్యరాజ్యోపవిష్టుఁడై పరిపాలనము చేయుచుండె నని యింతకుఁ బూర్వము వక్కాణించి యున్నాఁడను. ఇతఁడు దిగ్విజయమునందును శత్రురాజుల నడంచుటయందును దన

యన్న మైనయనపోతనాయనికిఁ దోడుగనుండి యమానుష విక్రమంబు నెఱపుటయె గాక రాజ్యాంగైకధురంధరుండును, సర్వశాస్త్రవిశారదుండును, అమాత్యశిఖామణియు, పెద్దన మంత్రివర్యునితనయుఁడును నగుపోతరాజుయొక్క సహాయముళో బహుజనశ్లాఘాపాత్రముగాఁ బరిపాలనము గావించెను*. హరిశ్చంద్రచరిత్రము ద్విపదకావ్యముగ రచించిన గౌరనామాత్యునికిఁ బెదతండ్రియని గౌరనామాత్యునిహరిశ్చంద్రోపాఖ్యానములో

“ సింగనమాధవక్షితిపాలమణికి
మంగళమూర్తికి మంత్రియై జగతిఁ
బొగడొందు పెద్దన పోతరాజునకుఁ
దగినతమ్ముఁడు యశోధనుఁ డెల్లమంత్రి

---

* “ శ్రీమతో మాధవేంద్రస్య రాజ్యాంగైకధురంధరః
మంత్రీ పోతనినా మాసీ త్సర్వశాస్త్రవిశారదః.
యస్యామాత్యశిఖామణేః కవివరస్తోత్రైకపాత్రీకృతాం
మత్వా వాక్పతి రిద్ధనీతిసుభగాం వాగ్వైఖరీం లజ్జతే
సోయం పెద్దనమంత్రివర్యతనయః శ్రీపోతరాజోన్వహం
దేవస్యాస్య మహోపకారరచనాం సమ్యఙ్ముదాచీకరత్.

ఈశ్లోకములు మాధవభూపాలునిచే నుమామాహేశ్వరమున స్థాపితమైనశిలాశాసనములోనివి. ఈశాసనము వె. సం. చరిత్రముయొక్క అనుబంధములోఁ బ్రకటింపఁబడినది.

చెట్టపట్టంగ నోఁచినభాగ్యవతికిఁ
జుట్టాలసురభికి సుందరీమణికి
ఘనుఁడు వల్లభమంత్రి గంగాంబ గోరి
గనిన పోచాంబకు గారాబుసుతుఁడ
ధరణి నమాత్యరత్నం బనఁ బరఁగు
ధరణి మంత్రికిఁ గూర్మితమ్ముఁ డఘనుఁడ
భూత నాయకపాదపూజాభిరతుఁడ
గౌతమగోత్రుండ గౌరనాహ్వయుఁడ ''

అనుచరణముల వలన సువిదిత మగుచున్నది. కాఁబట్టి మన పోతరాజు గౌతమగోత్రుఁ డనియు, ఋగ్వేది యనియు, శ్రీశైవమత మవలంబించిననియోగి యనియు తేటపడుచున్నయది. ఇట్టి మంత్రిపుంగవుని సహాయముతో మాధవభూపాలుఁడు తనపాలు రాజ్యమును జనరంజకముగాఁ బరిపాలనము గావించెను. మాధవభూపాలుఁడును శైవమతాభిరతిగలవాఁడు గాని వైష్ణవమతావలంబకుఁడుగాఁడు. ఇతఁడు తన యన్నవలెనె శ్రీశైలమునకు సోపానములను, గొంతవఱకు గోపుర మండపప్రాకారములను గట్టించెను. వెండియు శ్రీశైలోత్తరద్వారమైన యుమామహేశ్వర క్షేత్రములో నాచంద్రార్కముగా దృఢమైనట్టి శిలామండపము నొకదాని నిర్మింపించెను. మఱియు నుమామహేశ్వరాలయమును దృఢము

గను రమ్యముగను పాషాణములచేఁ గట్టించి శాసనము వ్రాయించెను*. ఇతనికి దేవగిరీంద్రుఁడు మొదలగు పుత్త్రులు జనించి రని సింగభూపాలీయమునఁ జేర్కొనఁబడి యుండెను. ఇతఁడు రామాయణమునకు క్రీ. శ. ౧౩౨౦లో వ్యాఖ్య రచించె నని భైరవకవిప్రణీత మైన శ్రీరంగమహాత్త్వము యొక్క పీఠికలో శ్రీయుతులు మానవల్లి రామకృష్ణకవిగారు వ్రాయుచు చాటుశ్లోక మని యొకశ్లోకము నుదాహరించి యున్నారు‡. ఈశ్లోకము అనపోతనాయనిమనుమఁ డగు రావు మాధవభూపాలుని గూర్చిన దని యాతనిభార్య యగు నాగాంబిక రాచకొండకు త్తరమున నాగసముద్ర మను తటా

---

*"శ్లో. దన్త్యబ్జాక్ష్యర్కకౌబ్జశాలిని శివే పక్షేనలే ఫాల్గునే
మాసే దాచయ సింగభూపతిసుత శ్శ్రీమాధవో భూధవః
శ్రీశైలోత్తరతోరణే భువి మహేశస్యాలయం నూతనం
పాషాణై స్సుదృఢం సురాసురనుతం రమ్య మ్వ్యధాచీకరత్."

శాలివాహనశకము ౧౨౯౮ అగు నలసంవత్సరము ఫాల్గునమాసమున దాచయ సింగభూపతిసుతుం డగు మాధవనాయుఁడు శ్రీశైలోత్తరద్వారమున ఉమామహేశ్వరాలయమును రమ్యముగను దృఢముగను పాషాణములచేఁ గట్టించె నని తాత్పర్యము.

‡శా. శాకాఖ్యే నిధివార్ధిరామశశిగేప్యబ్దే ప్లవంగే శుభే
మాసే ప్యాశ్వయుజే రఘూద్వహపదే యోరాఘవీయాహ్వయామ్
టీకా మర్థపటుప్రబోధఘటనా మాణిక్యపుష్పాంజలిం
కృత్వా రాజతి రావుమాధవనృపో రామాయణస్య శ్రియే.

కమును దర్శించి వ్రాయించినశిలాశాసనములోని శ్లోకముగా నున్నది. కాఁబట్టి రామాయణమునకు వ్యాఖ్యానము రచించినవాఁడు రామకృష్ణకవిగారు పొరబడి వ్రాసినట్లు, అనపోతనాయనిసోదరుఁ డగు సీమాధవభూపాలుఁడుగాక అనపోతనాయని మనుమఁ డగు రావుమాధవరావని పైనాగాంబిక శాసనము వలన స్పష్టముగా బోధపడుచున్నది.

ఈ మాధవభూపాలుని పూర్వకవియొకం డీక్రిందిపద్యములలో నభివర్ణించి యుండెను.

సీ. జగమెల్ల నెఱుఁగ శ్రీనగరమున కేరాజు
గోపురసోపానకోటిఁ గూర్చె
నుత్తరద్వారమం దొప్పుగ నే రాజు
మామహేశ్వరులధామం బొనర్చె
నాంధ్రభూమీశ్వర యవనుల నేరాజు
కడఁదోలి చెలియలికట్ట యయ్యె
నేరాజు తండ్రికై యిందువంశజుల ర
క్తములు నించి తిలోదకములు పోసె
గీ. నతని నుతియింపఁ దరమె సభాంతరముల
సర్వ బిరుదుల కొమరవేశ్యాభుజంగ
చరణనూపురమూరురాయరవిఫాళ
మహితలక్షణ సింగయమాధవేంద్రు."

" సీ. పరశురాముఁడు తండ్రి పగసాధ్యముగఁ జేసి
తరతరము నృపులతలలు నఱికె
సగరుండు తండ్రికై పగఁగొని రోషించి
తాలజంఘాదులతలలు రాల్చె
తెఱిమి యశ్వత్థామ తండ్రికై యెంతయు
నలపాండుసైన్యంబుతలలు దున్రించె
మహిమీఁద సింగయ మాధవుార్యేశుండు
తండ్రికై రాజుల తలలు గోసె
గీ. గాక యబ్బంగి సంగరాంగణములందు
వైరివీరుల గెలువ నెవ్వాఁడు చాలుఁ
దనర భార్గవ సగరులు ద్రోణి రావు
మాధవుఁడు దక్క శూరులు మఱియుఁ గలరె.

రెండవసింగమనాయనిపరిపాలనము.

(క్రీ. శ. ౧౩౬౦ మొదలుకొని క్రీ. శ. ౧౪౦౦ వఱకు)

అనపోతభూపాలుని తరువాత రాజ్యభారమును వహించినవాఁడు వాని జ్యేష్ఠకుమారుఁడైనసింగమనాయఁడు. బహమనీరాజ్యాధిపతి యైనమహమూద్ షాహాయు, కర్ణాటసామ్రాజ్యాధీశ్వరుం డగు రెండవహరిహరమహారాయఁడును సింగమనాయనికి సమకాలికులు. మహమూద్ షాహా విద్వాంసుఁడు నేకపత్నీవ్రతుఁడుఁ బరోపకారియు నగుటచేతఁ దనప్రభుత్వకాలము

లో యుద్ధములను మాని ప్రజాసౌఖ్యమునే కోరి ప్రవర్తించిన వాఁడగుటచేత మహమ్మదీయులతో సింగమనాయనికి యుద్ధములు లేక పోయినవి. అయినను కర్ణాటసామ్రాజ్యపట్టభద్రుఁడగు రెండవహరిహరరాయలుమాత్రము రాచకొండరాజ్యమును, కొండవీటిరాజ్యమును వశంవదములుగాఁ జేసికొనుటకై ప్రయత్నములు సలిపి యుండక పోలేదు. ఆహేతువుచేత నాతని సేనాధిపతులకును సింగమనాయనికిని యుద్ధములు జరుగుచు వచ్చెను. శ్రీవీరవిజయహరిహరమహారాయలవారిసైన్యాధ్యక్షుఁడైనవిజయగుండదండనాథుఁడు సింగమనాయనివశంవదునిగాఁ జేసికొనుటకై దండెత్తి వచ్చినప్పుడు కృష్ణాతీరమున నుభయులకు ఘోరయుద్ధము జరిగెను గాని యీయుద్ధమునసింగమనాయనికే విజయము కలిగెను. విజయగుండదండనాయకుఁ డతిసమర్థుఁడైనను, ఆంధ్రులను జయించి వారిని పర్వతగుహాలలోనికిఁ దఱిమినట్లుగా నతిశయోక్తివాక్యముల నెన్నింటిని వ్రాయించుకొన్నను హరిహరమహారాయలకాలమున రాచకొండరాజ్యము గాని కొండవీటిరాజ్యముకాని కర్ణాటసామ్రాజ్యమునకు వశంవదములు గాలేదు. మఱియును కర్ణాటసామ్రాజ్యమునకు వశంవదులైనక్షత్రియు లనేకులీతనిరాజ్యమునకు భంగకరముగఁ బ్రవర్తింపుచు ననేకవిధములుగా బాధలు కలిగించుచువచ్చిరి కాని యీతఁడు వారిసం

దటిని నోడించి దేశమున శాంతి నెక్కొలుపుచు వచ్చెను. ఈతనిపినతండ్రికుమారుఁ డగు దేవగిరీంద్రుఁ డను పెద్దవేదగిరి నాయఁడు వేములకొండసమీపమున సత్యసేదేవుని పరాజితుని గావించెను. శ్రీశైలప్రాంతదేశమునఁ గంకాళదేవుఁ డనువాని తో సమరము సలిపి వానిని సంహరించి వాని సేనలను చీకాకు పఱచి పాఱఁద్రోలెను. చాళుక్యదేవుఁ డనురాజు మామిడాలగ్రామసమీపమునఁ దన్నెదిరింపఁగా నాతనిఁ జక్కడంచి విజయమును గాంచెను. అనపల్లిసమీపమునఁ గన్నడదేవుఁడనురాజు ముష్కరుఁడై మార్కొనఁగాఁ బోరసలిపి వానిని జయించెను. ఉత్తర దేశమున నుండిశత్రువీరులు పెక్కండ్రు ఏకశిలానగరమును ముట్టడింపఁగాఁ బరవసమున నావీరుల మార్కొని వారలనెల్లరఁ బాఱఁద్రోలి, ,,ఏకశిలానగరసమీపశాత్రవారణ్యదహనదావానల'' యను బిరుదమును, 'వేములకొండ రణరంగస్థలవైరిరాజ జీమూతపవన ' యను బిరుదమును వహించుటయె గాక గుండ్రదండ్రాయఁ డను మహాశత్రువును పౌరుషముతో నెదుర్కొని యుక్కడంచెను.

ఇట్లుపితృవ్యునిపుత్రుఁడగు పెదవేదగిరినాయనిసహాయముతో సింగభూపాలుఁ డవక్రమశీల శత్రురాజుల నిరవశేషము గావించి దేశమునకు నెమ్మదిని గలిగించి ప్రజలకు సౌఖ్యప్రద మగునట్లు పరిపాలనము గావించెను.

సర్వజ్ఞ సింగభూపతి విషయము.

ఈసింగమనాయఁడే విద్వాంసుఁడై రసార్ణవసుధాకరాది సంస్కృత గ్రంథనిర్మాత యై సర్వజ్ఞబిరుదము గాంచినవాఁడని వెలుగోటివారివంశచరిత్రమునందుఁ జెప్పఁబడి సర్వజ్ఞ సింగభూపతి యెవ రను విషయము విశేషముగాఁ జర్చింపఁబడినది. ఈసింగభూపతి రసార్ణవసుధాకర మనునామాంతరముగల సింగభూపాలీయ మను నలంకారశాస్త్రమును సంగీతరత్నాకరవ్యాఖ్యను మఱికొన్ని సంస్కృతగ్రంథములను రచియించెనఁట. రసార్ణవసుధాకర మనుగ్రంథము క్రీస్తుశకము పదునాలుగవశతాబ్ద్యుత్తరభాగమున సింగభూపతి రచియించి నట్లున్నది. ఈరసార్ణవసుధాకర మనుగ్రంథము రసనాటకాది విషయకమై మూఁడుల్లాసములుగా నేర్పరుపఁబడిన యత్యుత్తమప్రబంధముగా నున్నది. కావ్యపంచకమునకు వ్యాఖ్యయొనరించి మహామహోపాధ్యాయుఁ డను మహాఖ్యాతి వహించిన కోలచల మల్లినాథసూరిచేఁ దనవ్యాఖ్యలయం దచ్చటచ్చటఁ బ్రమాణముగా నుదాహరింపఁబడినది. ఇంతియగాక అలంకారశిరోమణియందుఁ బ్రతాపరుద్రయశోభూషణ వ్యాఖ్యానమునందును, శాకుంతల, బాలరామాయణాది నాటకవ్యాఖ్యాద్యనేకగ్రంథములయందును బ్రమాణముగాఁ దీసికొనఁబడినది.*

---

*ముద్రిత రసార్ణవసుధాకరగ్రంథముయొక్క యుపోద్ఘాతములో నిట్లున్నది.
"మల్లినాథేన చ బహవో௨స్మాద్గ్రన్థా త్సముద్ధృతా
రఘువంశాదివ్యాఖ్యానేషు లిఖితా దృశ్యన్తే."

వెలుగోటివారివంశ చరిత్రగ్రంథకర్తలు సర్వజ్ఞసింగభూపతి యెవ రను విషయమును గూర్చి విశేషముగాఁ జర్చించి వీరని వారని యెవ్వరిని నిర్ధారణ సేయఁజాలక తుదకు సింగమనామ ధేయుల నిరువురను సర్వజ్ఞులను గావించి విడిచి పెట్టిరి. అనపోత భూపాలునితరువాత రాజ్యభారమును వహించిన యతనిపుత్త్రుఁ డగు నీసింగమనాయఁడు సర్వజ్ఞసింగభూపతి యగునేమో మనము నిర్ధారింపవలసి యున్నది. రసార్ణవసుధాకరకర్త యన బరఁగు సర్వజ్ఞసింగభూపాలుఁడు వైష్ణవమతాభినివిష్టుఁ డై తన యాస్థానమునుండి కొన్ని మతరహస్యములను దెలిసికొని వచ్చుటకు వైష్ణవులను గొందఱ దేశికులయొద్దకు నంపె ననియు దేశికాచార్యులవారును రహస్యసందేశ, తత్త్వసందేశ, సుభాషితనీవ్యాదిగ్రంథముల రచియించి సింగభూపాలునికొఱ కని పెననియు నొక యైతిహ్యము కలదు. వేదాంతదేశికులవారు క్రీ. శ. ౧౨౭౦ మొదలుకొని ౧౩౭౦ వఱకుఁ గలరని గురు పరంపరాప్రభావములోని

"శ్లో. శ్రధియో గ్యే శకే శుక్ల ఉనభూ ద్వేంక టేశ్వరః
లబ్ధపాత్రయే శకే ప్రాయా త్సౌమ్యేన పరమం పదమ్."

అనుశ్లోకమువలనఁ దెలిసికొనుచున్నారము. దేశికులవారి యపర వయస్సులో మనయీసింగమనాయఁ డుండిన నుండ వచ్చును గాని మఱియొక యభ్యంతరము గలుగుచున్నది. దేశికులు తత్త్వసందేశోపసంహారమున—

శ్లో. త్రివిధచిదచిదీశతత్త్వతత్త్వే
యతిపతియామునభాషితే నియోక్తుః
ఇవ మితి నిగమాంతదేశికేన
ప్రతిసమదిశ్యత మాధవాత్మజస్య."

అనియున్నది. విశిష్టాద్వైతమతమును గుఱించి గ్రంథము వ్రాసి పంపుమని నియోగించిన మాధవాత్మజునికి వేదాంత దేశికునిచే నిది బదులు పంపఁబడెనని తాత్పర్యము.

ఈమాధవాత్మజునే తరువాతివైష్ణవగ్రంథములు సర్వజ్ఞసింగభూపాలునిగా వ్రాయుచున్నవి*. కాని మనసింగమనాయని తండ్రి అనపోతభూపాలుఁడు కాని మాధవభూపాలుఁడు కాఁడని రసార్ణవసుధాకరగ్రంథమువలననే స్పష్ట మగుచున్నది. "దేశికులవారు 'మాధవాత్మజస్య' అని వ్రాసిన విశేషణము అనపోతాత్మజుఁడైన యేడవతరము సింగభూపతికి సంబంధింపదు. కావున మాధవాత్మజస్య యని చెప్పినది పొరపాటుగా నుండవచ్చును. లేదా, మాధవాత్మజుఁడైన మఱియొకసింగభూపతి యాకాలమున నుండవచ్చును." అని వెలుగోటివారి వంశచరిత్రమునందు వక్కాణింపఁబడియున్నది.

---

* శ్లో. వ్యాఖ్యాకృచ్ఛకటోపముఖ్యవచసాం సర్వజ్ఞసింహాయ స
ద్రాఙ్ఞే తత్త్వహితాత్మకాని రచయన్ సూక్తాని యః ప్రాహిణోత్.
ఆచార్యద్వాత్రింశత్.

అనపోతనాయనితమ్ముఁ డగుమాధవనాయఁడు గొప్పప్రభావముగలవాఁడనియు నతనికి దేవగిరీంద్రుఁడు మొదలుగాఁ గలవారు వంశకరు లగుపుత్త్రులు గలిగి రనియు రసార్ణవసుధాకరగ్రంథమునఁ జెప్పఁబడియుండుటచేతమైసూరునందుండు శ్రీప్రస్తుతపరకాలస్వాములవారు మాధవాత్మజులలో నొకసింగమనాయఁ డుండిన నుండవచ్చు నని వ్రాసినారఁట! కాని అనపోతాత్మజుఁ డైనయీసింగమనాయని సర్వజ్ఞసింగభూపతి యని చెప్ప సాహసింపరైరి. దేశికులవారు మాధవాత్మజుఁడని వ్రాసెనే కాని సింగమహీపతి యనికూడఁ జెప్పి యుండలేదు.

శ్లో. తతశ్చ సర్వజ్ఞనృసింహభూపః
ప్రాగేవరామానుజదర్శనస్థః
తీవ్రం ముముక్షా మధిగత్య తస్మి
న్గురౌ భరన్యాస మపేక్షతే స్మ.
శ్రీవైష్ణవాగ్ర్యా అపి తత్ప్రయుక్తాః
ప్రణమ్య భూయః పదపద్మ మగ్ర్యమ్
ముముక్షు మేనం గురుసార్వభౌమే
సమర్పయామాసు రనన్యరక్షమ్.
సోఽయం మహాకారుణికాగ్రగణ్యో
నిజాంతరంగైర్వినివేదితార్థః
అంగీచకార స్వయ మేవ రక్షా
భరం ముముక్షుప్రవరస్య తస్య.

నిగమాంతదేశికసచ్చరిత్రరత్నావళి.

ఇతర వైష్ణవగ్రంథములు మాత్రము మాధవాత్మజుని సర్వజ్ఞ సింగమనాయఁ డనుచున్నవి. పరకాలస్వాములవారు వ్రాసిన ట్లు అనపోతభూపాలునిసోదరుఁ డగుమాధవునిపుత్త్రులు దేవగిరీంద్రాదులలో నొకసింగమనాయఁ డుండి యతఁడే సర్వజ్ఞబిరుదము వహించినవాఁ డైనయెడల నిరువురు సింగమనామధేయు లేకకాలమున నొకరు రాచకొండలోను మఱియొకరు దేవరకొండలోన బరిపాలనము చేయుచుండి రని మన మూహింపవలసినది గదా. అట్లయినయెడల మాధవాత్మజునిజ్యేష్ఠకుమారుఁ డైన దేవగిరీంద్రుఁ డను దేవగిరినాయని నగస్త్యభ్రాత యని విడిచిపెట్టవలసినదా? సర్వజ్ఞబిరుదమువహించినసింగమనాయఁ డనుకొడుకే మాగవున కున్నయెడల తనమూవురుపుత్త్రులను గూడ నతిశయోక్తులతో నభివర్ణించుకొన్నరసార్ణవసుధాకరగ్రంథకర్త మహావిద్వాంసుఁ డనిప్రఖ్యాతిఁ గాంచిన పితృవ్యపుత్త్రుని నుదాహరింపక విడిచిపెట్టుట యసూయచేత నని యూహింతమా?

ఎట్లయిన నీయూహ పొసఁగ నేరదు. దేశికులవారిచే రచియింపఁబడినసుభాషితనీవి యనుగ్రంథము రత్నపేటిక యను వ్యాఖ్యతో ముద్రింపఁ బడినది. రత్నపేటికలో సింగపనాయని పేరునకు సర్వజ్ఞబిరుదము చేర్పఁబడి యుండలేదనియు, సింగమనాయఁడు రాజమహేంద్రనగరమున నివసించి యుండి విశిష్టా

ద్వైతమతసిద్ధాంతముల బోధించుటకు గురువులను శ్రీరంగము నుండి రప్పించుచుండెననియు రత్నపేటిక వ్యాఖ్యానములో వ్రాయఁబడి యున్నదనియు నేతద్గ్రంథసంపాదకులు తమయుపోద్ఘాతమున నుడివి యున్నారు. సింగమనాయుని వెలుగోటివారి వంశమునకు సంబంధించినసర్వజ్ఞసింగమనాయనిగా ధ్రువపఱచుట సంశయింపఁదగిన దనియు వేదాంతదేశికులచే గ్రంథములం బడసినది కోరుకొండదుర్గమును బాలించినముమ్మడినాయకుని తమ్ముఁడగుసింగమనాయకుఁ డనితలంప వచ్చునని దొరతనము వారిశాసనపరిశోధకులు వ్రాయుచున్నారు‡. అయినను వీరు చెప్పినట్లు ముమ్మడీంద్రుని సోదరుఁడైనసింగమనాయఁడే దేశి

‡ One of Dasika's Poems the సుభాషితనీవి with its commentory Ratnapetika has been edited by Mr. Narasimha Aiyangar in the Vani Vilas Press, Srirangam. He has pointed out in the introduction to the name of Singappa Nayaka is not found in the Ratna Petika. The latter commentary says that Singa was living at Rajahmahendranagara and was receiving teachers from Srirangam for explaining to him the tenets of Vishnavaswamin which he was much interested. The identification of Singa with Sarvajna Singa of the Venkatagiri family or with his grand-father Singa Prabhu has to remain very doubtful since

కులవారిశిష్యుఁ డని యొప్పుకొంద మన్నను 'మాధవాత్మజస్య,' అను దేశికులవారిపలుకు వీరినిగూడ బాధించుచున్నది. కోరుకొండసింగపనాయనితండ్రి కూనభూపాలుఁ డని కోరుకొండశాసనమువలనఁ దెలియుచున్నది. కాని దేశికులవా రుదాహరించిన శిష్యుఁడు మాధవాత్మజుఁ డెవ్వఁడో తెలియరాదు. అనపోతభూపాలునికొడుకు సింగమనాయఁడు సర్వజ్ఞభూపతి కాఁడని మఱికొన్నిదృష్టాంతములచే ఋజువు చేయవచ్చును. బమ్మెరపోతరాజకృత మని చెప్పఁబడెడిభోగినీదండకము సర్వజ్ఞసింగమనాయని కంకితము గావింపఁబడినది. అందు "కుమారాన్నపోతావనీనాథసూనున్, పోతమాంబాలసద్గర్భముక్తామణిన్," అని వ్రాయఁబడియుండుటచేత సర్వజ్ఞసింగమనాయనితండ్రి కుమారాన్నపోతానాయఁ డనియు, తల్లి పోచాంబ యనియుఁ దెలియుచున్నది. ఈసింగమనాయనితల్లి అన్నపూర్ణాదేవి, తండ్రి అనపోతనాయఁడు నని రసార్ణవసుధాకరగ్రంథమువలననే వేద్యమగుచున్నది. శ్రీనాథుఁడు సర్వజ్ఞసింగమనాయనిసభకుఁబోవు

---

the Zamindars of Venkatagiri family could hardly have extended their power so far north as Rajahmundry.

It is not unlikely that Singa the people for whom Vedanta Desika wrote his works is to be identified with Singaya Nayaka of Korukonda. (*Annual Report on Epigraphy*, 1913 *para* 71).

చు శారదనుద్దేశించి చెప్పినపద్య మాంధ్రసారస్వతము నలంక రించియున్నదిగదా. ప్రౌఢదేవరాయలయాస్థానకవి యగుడిండి మకవిసార్వభౌముని నుద్భటవివాదప్రౌఢిచే గెలిచి వానికంచుఢక్క పగులఁ గొట్టించి కర్ణాటాధీశునిముత్యాలశాలలో స్వర్ణాభిషేకమును బొందినతరువాతగదా చెప్పినపద్యమంతకు బూర్వమం దుండినహరిహరరాయలకు సమకాలికుఁ డగునీ సింగమనాయనియాస్థానమునకు వచ్చి చెప్పుటయెట్లుపొసఁగినది? కాఁబట్టి యీతనియాస్థానమునకు శ్రీనాథకవిసార్వభౌముఁడు వచ్చి 'సీనారటంకారి' మను పద్యము చదివి యుండలే దనుట స్పష్టము గదా? ఈ హేతువులచేత అనపోతభూపాలునిపుత్త్రుఁడైనసింగమనాయనికి సర్వజ్ఞబిరుదము లే దని ఘంటాపథముగఁ జాట వచ్చును. ఇంతియ గాక రసార్ణవసుధాకరగ్రంథమున కీసింగమనాయఁడు కర్త యనుట గూడ సందేహింపవలసినవిషయముగా నున్నది. „రసార్ణవ సుధాకరకర్తృత్వము సింగభూపాలునిపై నారోపింపఁబడినది కాని వాస్తవమున కాగ్రంథము నాతఁడు రచించి యెఱుఁగఁడు. ఆగ్రంథము నామూలాగ్రముగాఁ బరిశీలించువారి కిట్లు స్పష్టముగాఁ దోఁపక పోవదు'' అని వేటూరుప్రభాకరశాస్త్రిగారు „కనకాభిషేక'' మనుచిన్నపొత్తమున వ్రాసి యున్నారు. ఈ సింగమనాయఁడు విద్వాంసుఁడైన నగుఁ గాక యితఁడు రసార్ణవసుధాకరగ్రంథకర్త కాఁడనియు.

సర్వజ్ఞబిరుద మీతనికి లేదనియు నిస్సంశయముగా నుడువ వచ్చును*.

గౌరనమహాకవి చరిత్రము.

అనపోతసింగమనాయని కాలముననను, ఇతనికుమారుఁ డగు మాధవుని కాలమునను గౌరనమహాకవి యుండి హరిశ్చంద్రో పాఖ్యానమును, నవనాథోపాఖ్యానమును, నిర్దుష్టము లైన ద్వి పదకావ్యములనుగా రచించి యాంధ్రసారస్వతమునకు వన్నె దెచ్చినవాఁడు. మిక్కిలి రసవత్తరముగా నాంధ్రమున హరి శ్చంద్రకథ వ్రాసి ప్రసిద్ధి గన్నవారిలో నితఁడే మొట్టమొదటి వాఁడు. ఇతని గ్రంథమును జూచియె శంకరకవి, శరభకవి, రామరాజభూషణుఁడు హరిశ్చంద్రచరిత్రములను వ్రాసి యున్నారు. గౌరనమహాకవి యాంధ్రకావ్యములను మాత్ర మె గాక సంస్కృతమున లక్షణదీపిక యను ఛందశ్శాస్త్ర మును గూడ రచియించెను. లక్షణదీపికలో „ అస్తి ప్రశస్తా వనిపాలమౌళిరత్నావళీరంజితపాదపీఠః । రేచెర్ల వంశార్ణవ

*శ్రీనాథకవిని గూర్చి వ్రాయునపు డీవిషయమును గూర్చి విశేషముగాఁ జర్చించి సిద్ధాంతము చేయఁబడి యున్నది గావున నీసింగమనాయఁడు సర్వ జ్ఞసింగమనాయఁడు మాత్రము కాఁడని చెప్పి విరమించుచున్నాఁడను. రసా ర్ణవసుధాకరగ్రంథమును రావుమాధవరావు కాలమునకో తరువాతి కాలముననో యున్న మల్లినాథసూరియె రచించి సింగమనాయని పేరుపెట్టి యుండె నని యొకప్రతీతి గలదు. ఎంతవఱకు నిజమో తెలియరాదు.

పూర్ణచంద్రో మహాబల స్సింగయమాధవేంద్రః" అని చెప్పఁబడి యుండుటచేతను, హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానమున

" సింగనమాధవక్షితిపాలమణికి
మంగళమూర్తికి మంత్రియై జగతిఁ
బాగ నొందు పెద్దనపోతరాజు"

అని తన పెద్దతండ్రి పోతరాజు మంత్రిగా నుండినట్లు చెప్పి యుండుటచేత గౌరనమహాకవి అనపోతసింగనికాలమునను సింగనమాధవునికాలమునను జీవించి యుండు నని మనము నిశ్చయముగాఁ జెప్పవచ్చును. ఏతత్కవిరచిత మైన హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానమునకు లఘుటీక వ్రాసిన తంజనగరము తేవప్పెరుమాళ్లయ్యగారు "ఇతనిశైలి మిక్కిలి రసవంత మై వర్ణనాచమత్కృతియుఁ బాక వైలక్షణ్యమును గలిగి ముద్దులు గులుకుచుఁ దద్దయు మృదు వై యుండును. తిక్కనవలెఁ దఱుచుగా నచ్చతెనుంగుపదములను గొని, దగు కొలందిని విడిపలుకులనే బెడఁగుగా నల్లి భావ మంతయుఁ జిత్రించి, రసంబుఁ జిప్పిలం జేయుచాతురి యీకవియందును జాలఁ గలదు. ఆయారసముల కనురూపముగాఁ బదము లలవరించి మిక్కిలియు స్వభావానుగుణముగా వర్ణనములు సేయుటయం దీకవి యసమానుఁడు. సాబగైనస్వభావోక్తులును, జాతీయములును, లోకోక్తులును నందందఁ నెరసి బెరసి యీతని కవిత

కెంతయు మెఱుఁగు గూర్చుచుండును. విద్వద్గోష్ఠి మొదలుగా వెంగలి ముచ్చటవఱకును, సార్వభౌముఁ డాదిగా సేవకుని పర్యంతమును, స్వర్గము మున్నుగా శ్మశానవాటికవఱకును నిట్లయ్యైపదవుల యుచ్చనీచకాష్ఠలును దదవాంతరదశలును గలుగుపాత్రములకుఁ గథాసందర్భమున కనుగుణముగా వేషములను బొందుపఱిచి, తత్తదుచితపరిభాషావిపరికరము కొఱవడనట్లు రచించురచనలు మిక్కిలి పొంకములును ప్రౌఢములును రమణీయములు నై కవిరసజ్ఞతాపటిమను, లౌకికపరిజ్ఞానగౌరవమును, వర్ణనాప్రాగల్భ్యమును బ్రకటించుచున్నవి. ఏది చెప్పినను, ఏపాత్రమును జిత్రించినను, బదాడంబరమును సమాసారభటియు లేక సరసము లైన తేఁటపదముల సొగసుగాఁ గూర్చి కోరినరసము లొలికించుచున్నాఁడు. మఱియు శబ్దవిస్తరమునకును వర్ణనాబాహుళ్యమునకునుఁ జొరక యొక కొన్ని బంతులలోఁ దలఁచినవర్ణనమును సర్వగౌరవమునం జేసి మెచ్చులుగులుక, రసము చిప్పిలునంత రంజకముగాను మోమున వ్రేలునంత విశదముగాను వర్ణనము సేయుటయం దితఁడు దిట్ట.'' అని కవిశక్తులను విశేషముగా శ్లాఘించి యున్నారు, వీరివాక్యములలో నతిశయోక్తు లేవియును లే వని తన్మహాకవిరచితగ్రంథములం జదివినవారికి విదితము గాక మానదు.*

---

* కొలఁదె హరిశ్చంద్రుగుణములు వొగడఁ
దను వెల్ల సత్యంబు తలఁ పెల్లఁ గరుణ

అనపోత మాధవభూపాలుర పరిపాలనము.

(క్రీ. శ. ౧౪౦౦ మొదలుకొని క్రీ. శ. ౧౪౩౦ వఱకు).

అనపోతసింగమనాయనికి, అనపోతనాయఁడు, దాచానాయఁడు, వల్లభనాయఁడు, వేదగిరినాయఁడు, దామానాయఁడు,

---

పను లెల్ల ధర్మంబు పలు కెల్లఁ బ్రియము
బొంకు నాలుకకుఁ జేర్పుట కాని వావి
యింక నన్నియుఁ జెప్ప నేమికారణము.

*   *   *   *   *

సుందరి గా దిది సొబగురాయంచ
యంచ గా దిది నడపారు క్రొమ్మించు
మించు గా దిది గాచమెచ్చులప్రతిమ
ప్రతిమ గా దిది పచ్చిపగడంపులతిక
లతిక గా దిది నవలావణ్యసరసి.

*   *   *   *   *

వెన్నముద్దకు రూపు వెట్టినమాడ్కి-
నున్న మెత్తనిమేన నొప్పెడివాఁడు
ఎన్నఁడు నెండ గన్నెఱుఁగనినునుపు
కన్నుల ముత్యాలు గాఱ నేడ్చెడిని
నే చెల్లనో యమ్మ యీచక్కఁ నన్న
రాచతేజము గలరత్నాలపెట్టె
నసువ నె ట్లోర్చునో నాముద్దుఁజిలుక
కసువు చుఱు క్కను గన్నవారికిని.

*   *   *   *   *

మాదానాయఁడు ననునార్వురు పుత్రు లున్నట్లుగా రసార్ణవసుధాకరగ్రంథమున వాకొనఁబడి యుండెను*, వీరిలో జ్యేష్ఠుఁ డగుఅనపోతానాయఁడు తొలుతను మాదానాయఁ డనుమాధవనాయఁడు తరువాతను రాజ్యభారమును వహించి పరిపాలనము గావించిరి. రసార్ణవసుధాకరగ్రంథములో సింగమనాయఁడు తనపెద్దకుమారుఁడు గుణములచేఁ బ్రసిద్ధుఁ డై సౌందర్యమున నకులుని, ధనుర్విద్యయం దర్జునుని, నిరూఢమైనభుజపరాక్రమమునందు భీముని, సత్యోక్తియందు ధర్మరాజును, దానమందుఁ గర్ణుని జయించె నని యభివర్ణించి

"లెక్కింప నపకీర్తి లేనిజీవనము
నిక్కంబుగా నొక్కనిమిషంబె చాలు"
"పనుపడ మొగిలులోపలి నీళ్లునమ్మి
దొననీళ్లు చల్లవేసులు నెందు గలఁడే"
"ఱంతుగా నాఁబోతు ఱంకె వేసినను
గంతులు దన్నునే కంఠీరవంబు"
"కులము పరిధానమే గుణము లేకున్న
గలశాబ్ధిఁ బుట్టదే కాలకూటంబు"
"పంద నందఱు బాధ పఱతురు గాని
యొందు సాహసుని దిక్కెవ్వరుఁ బోరు"

* "శ్లో॥ అనపోతదాచవల్లభవేదగిరిస్వామిదామమాదాభిఖ్యైః"

యున్నాఁడు*. కొడుకుల నీవిధముగా వర్ణించిన గ్రంథకర్తలు సింగమనాయఁడు దక్క మఱియెవ్వరును గానరారు. ఇతఁడు సమ్మెటసోమరాజును జయించి సరిపల్లరాజులను సంహరించి 'పట్టుతలాటాంక' అనుబిరుదమును, 'రాయవేశ్యాభుజంగ' అను బిరుదమును బొందినాఁడఁట! ఒకపూర్వకవి యీతని నీక్రింది పద్యములో నభివర్ణించియున్నాఁడు.

సీ. పటుసోమకులరాజపరశురామాంకుఁ డై
సమ్మెటసోమునిఁ జక్కఁ జేసె
ఖడ్గనారాయణగాయగోవాలుఁ డై
సరిపల్లెరాజుల సంహరించె
పట్టుతలాటాంకబల్లరగండఁ డై
యనవేమరెడ్డిని నాజిఁ దునిమె

* "శ్లో॥ తత్రాద్యః ప్రథితః కుమారతిలకః శ్రీయన్నపోతో గుణై
రేకస్యాగ్రజ మాత్మరూపవిభవే మాపే ద్వయోరగ్రజమ్
ఆరూఢేత్రితయాగ్రజం విజయతే దుర్వారదోర్విక్రమే
సత్యోక్తౌ చతురగ్రజం వితరణే కించాపి పఞ్చాగ్రజమ్.

"శ్లో॥ పుత్రైస్త్రిభిరన్యైశ్చ సనయైస్సోయం సిఙ్గమహీపతిః
షడ్భిః ప్రతిష్ఠామయతే స్వామీ వాడ్గైస్సుసఙ్గతైః."

షడంగములతోఁ గూడుకొన్నరాజువలె నీతిమంతు లగునార్గురి పుత్త్రులతో రావుసింగభూపతి ప్రతిష్ఠను బొందుచున్నాఁ డనితాత్పర్యము.

జగమందు రాయవేశ్యాభుజంగాంకుఁ డై
సురధానిబలముల సొరిది గెల్చె
గీ. ధరణి నాతఁడు భీమప్రతాపవిజయ
బాహుబలశాలి నిత్యసౌభాగ్యశీలి
లలితసుగుణుండు రేచెర్లకులపవిత్రుఁ
డనఁగ నెలసెను సింగయయన్నవిభుఁడు."

ఈపైపద్యములో ననవేమరెడ్డిని అనపోతనాయఁడు సంహ రించె నని చెప్పినమాట సత్య మని విశ్వసింపరాదు. అనవేమ రెడ్డి కొండవీటిరాజ్యమును క్రీ. శ. ౧౩౭౭ వఱకును బరిపాల నము చేసెను. అనపోతనాయనికాలమందున్నవాఁడు కోమటి వేమారెడ్డికాని అనవేమారెడ్డి కాఁడు. అనపోతనాయఁడు గండి కోటదుర్గముపై దండెత్తి పోయి ముట్టడి వేయఁగ తద్దుర్గాధ్య క్షుఁ డగుపోలేపల్లిబుక్కరాజు రాత్రి వచ్చి మోసముతో నీయనపోతానాయనిఁ జంపెనఁట. ఈపోలేపల్లిబుక్కరాజు మిక్కిలి ప్రసిద్ధపురుషుఁ డనియు, సామాన్యుఁడు గాఁడనియు వీనిపైఁ జెప్పిన యీక్రిందిచాటుపద్యములవలన వేద్యము కాఁ గలదు.

సీ. కొలువులో ఖానాలు కొనలు దిద్దఁగ వచ్చుఁ
జికిలి పేనాకత్తి చిమ్మవచ్చు
మేలైనయంగీలు మెఱసి తొడ్గఁగ వచ్చు

సతులు చూడఁగ నెమ్మె సలుప వచ్చు
గరడిసాదనఁ జూచి ఘాత సేయఁగ వచ్చు
బిరుదులు చదువంగ బిగియవచ్చు

*　　*　　*　　*

గీ. కాక యరి నని వ్రేయ సత్కవుల కీయ
నీవె నేర్తువు ధరలోన నేర్పు మెఱయఁ
బరమకల్యాణ! నూతనపంచబాణ;
భూనుతాటోప! తిమ్మయబుక్కభూప.

సీ. కలగుండ్లు వడుఁబారు కన్పించుదుర్గాలు
కడఁగి భగ్గున విచ్చుగండవిండ్లు
పెంధూళిపైఁ గప్పి భీతిల్లుఁ గోటలు
కమలి భస్మంబులౌ గాననములు
చీకాకుపడుదొడ్డసింహాసనంబులు
హల్లకల్లోలమౌ నష్టదిశలు
గగ్గులకాఁడౌను గడి మన్నెభూములు
పంచబంగాళమౌ పట్టణములు

గీ. గర్వదుర్వారభూపసంఘములలోన
నుట్టిపడ్డట్టు నీధాటి పుట్టినపుడె
మన్నెశార్దూల! రిపుమన్నెమర్త్యజాల
భూనుతాటోప! తిమ్మయ బుక్కభూప!

సీ. మత్తారిరాజన్యమకుటంబులనె కాని
పాదంబు చాపఁడు బలిమి మెఱసి
బిరుదాడురాజుల పేరురమ్మునె కాని
మన్నె బెబ్బులిబాకు మహి నిడండు
పచరించు రిపురాజపట్టణంబునె గాని
వాజి నెక్కుండండుగ్ర రాజసమున
కపటరాజ కఠోరకంఠరక్తమె గాని
యడిదంబు కడుగఁ డాహవమునందు

గీ. మన్నెమాత్రుండె గద్దరిమన్నెమావు
మలయఁబిత్తరి మన్నీలమగలమగఁడు
దండిమన్నీలవలపుల మిండగీఁడు
భోగసురరాజు తిమ్మయబుక్కరాజు.

సీ. అనిలో విఱిగి వచ్చి యందల మెక్కునే
ముక్కు సెవు ల్లేని మొండిగాక
పోరిలో గుఱ్ఱంబు పాలియించి వచ్చునే
గుటిచెడ్డగుఱ్ఱాలగోవు గాక
బవరంబునకుఁ బోయి పతికి వంచన చేసి
తొలఁగునే బణ్ణంగి దూబ గాక
పలినపతిసొమ్ము నెల్లకాలము దిని
పాఱిపో నెంచునె పంద గాక

గీ. సమరతలమునఁ దన ప్రాణసతి దలంచి
సుఖము గోరునె జోగులసుతుఁడు గాక
యనుచు గెల్వంగ నేర్తు వీవావహమున
భూనుతాటోప! తిమ్మయబుక్కభూప!

అనపోతానాయనితమ్ముఁడు చినసింగమనాయఁడు తన యన్నను బుక్కరాజు మోసమున సంహరించినసంగతి విని కోపోద్దీపితుఁడై తనబావమఱంది యగు జూపల్లికొండమనాయనిఁ బిలిచి „ మా యన్నను గపటముచేఁ జంపినబుక్కరాజుతల దీసికొని రావలసిన''దని చెప్పి పంపె ననియు, తదాజ్ఞానుసార మాకొండమనాయఁ డనేక సేనాసమేతుఁడై పోతేపల్లి బుక్కరాజుమీఁదికి యుద్ధమునకుఁ బోయిన నాబుక్కరాజు కొండమనాయనితో యుద్ధముఁ జేయ వెఱచి పాడిచేటికోటలో డాగఁగాఁ గొండమనాయఁ డాకోట యెక్కి లోపలికి దిగి బుక్కరాజును బట్టుకొనియె ననియు, అంత నాతఁడు శరణము వేడఁగా నతని కభయమిచ్చి యతనిం దీసికొని సింగమనాయనిసభకుఁ దెచ్చి నే నితని కభయమిచ్చితిని గాన నితని ప్రాణము రక్షింపుఁ డని ప్రార్థింపఁగా సింగమనాయఁడు గరుణించి బుక్కరాజును గాపాడె ననియు వెలుగోటివారివంశచరిత్రమున వక్కాణింపఁబడి యున్నది*.

---

*అనపోతసింగమనాయని పుత్త్రులని రసార్ణవసుధాకరగ్రంథమునం

ఫిరోజ్‌షాహ పద్మనాయకులతోఁ బోరి పాఱిపోవుట.

రెండవ యనపోతభూపాలునికిఁ బిమ్మట నాతనిసోదరులలో నైదవవాఁ డగురావుమాధవరావు రాచకొండలో రాజ్యభారమును వహించినట్లు గన్పట్టుచున్నది. ఇతనిపరిపాలనకాలము ననే అనఁగా క్రీ. శ. ౧౪౧౭ వ సంవత్సరమున బహామనీరాజ్యాధిపతి యైనఫిరోజ్‌షాహ నిర్హేతుకముగా లక్షసైన్యముతో

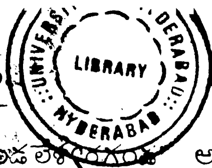
చేర్కొనంబడిన యార్వురు పుత్త్రులలోను చినసింగమనాయని పేరు గనంబడదు. అనపోతనాయఁడు, దాచానాయఁడు, వల్లభనాయఁడు, వేదగిరినాయఁడు, దామానాయఁడు, మాదానాయఁడు నని యార్వుర పేరులు మాత్ర మాగ్రంథమునఁ గానంబడుచున్నవి. వీరిలో వేదగిరిస్వామియె చినసింగమనాయఁ డని వెలుగోటివారివంశచరిత్రగ్రంథకర్తలు పేర్కొనుచు వేదగిరిలో వేంచేసియున్నస్వామి నరసింహుఁ డగుటచేత వేదగిరిస్వామి యన నరసింహుఁ డని యర్థము గ్రహింపవలసి యుండు నని కారణము నొకదానిఁ గూడ వ్యక్తపఱచి యున్నాఁడు. ఇట్లర్థము వ్యక్తీకరింపకున్నయెడల పదవతరము సింగమనాయనిసర్వజ్ఞభూపుని చేయుటకు ప్రతిబంధకముగా నుండును. ఏమన సర్వజ్ఞభూపునిపితామహుఁడు రావుసింగక్ష్మానాథుఁ డని భోగినీదండకమున వక్కాణింపఁబడియుండుటచేతను, రసార్ణవసుధాకరగ్రంథమున సింగమనాయనిపుత్త్రులలోఁ బెద్దవాఁ డగు ననపోతనాయనికి సింగమనాయఁ డను పేరుగలతమ్ముఁడు లేకుండుటచేతను, వీరు సర్వజ్ఞసింగమనాయని పితామహుఁ డగురావు సింగక్ష్మాపాలుఁ డెతఁడో నిరూపింపవలసియున్నది గావున వేదగిరిస్వామియనఁగా నరసింహుఁ డని యర్థము చెప్పి యతఁడే సర్వజ్ఞసింగభూపతితాత యగురావుసింగక్ష్మానాథుఁ డని పేర్కొనియుండిరి.

తెలుఁగుదేశముపై దండెత్తి వచ్చి పానుగల్లుదుర్గమును ముట్టడించెను. ఈదుర్గము రేచెర్లవంశజు లైనపద్మనాయకవీరుల వశమునం దుండుటవలన రెండుసంవత్సరములకాలము ముట్టడించి చుట్టుముట్టుకొనియున్నను పద్మనాయకులబలిమి యెట్టిదో కాని యాతనికి వశపడకయుండలేదు. ఈపానుగల్లుదుర్గ మాదవానిదుర్గమునకు నుత్తరమున డెబ్బదిమైళ్ళదూరమున నున్నది. రెండుసంవత్సరములకాలము ముట్టడించి యున్నతరువాత ఫిరోజ్‌షాహాసైనికులలో కలరా మున్నగు వ్యాధులు సంభవించి కొంతసైన్యము నశించెను. తురకసర్దారు లనేకులు పద్మనాయకవీరులధాటికి నిలువఁ జాలకయు, క్రూరవ్యాధుల పీడభరింపలేకయుఁ బలాయను లై వచ్చినదారిని బట్టి వారివారి జాగీరులకుఁ బోయిరి. తుదకు ఫిరోజ్‌షాహా భగ్నమనోరథుఁడై సిగ్గునుబోనాడి పాఱిపోవలసివచ్చెను. తెలుఁగుసర్దారులలో ముఖ్యుఁడును మొదటిమాధవభూపాలుని మనుమఁడును, పెదవేదగిరినాయనికుమారుఁడు నగురామచంద్రనాయఁడు ఫిరోజ్‌షాహాను వానిసైన్యములను వెంటాడించి వానివజీరుఁ డగు „మీార్-ఫైజ్-ఉల్లా'' అను వానిని సంహరించి బండికనుమ సమీాపమున వాని కనేకవిధము లైనబాధలను గల్పించి పరిభవించి యదివఱకుఁ దురుష్కులు పెట్టినబాధలకు వడ్డితోఁ గూడ నప్పుతీర్చి కసితీర్చుకొనియెను. ఈయుద్ధమునందు రామ

చంద్రనాయనికి తమ్ముఁడు కుమారమాధవనాయఁడు తోడ్పడి విజయమునకుఁ గారణభూతుఁ డయ్యె. ఒకకవి రామచంద్రనాయనిగూర్చి యీక్రిందిపద్యమును జెప్పి శ్లాఘించెను.

„సీ. కుంట్లూరియిమ్మని గూల్చినయెఱదాచ
భూతలాధిపుఁడు మీతాతతాత
యనిలోన మచ్చగన్నయను ద్రుంచిన సింగ
ధారుణీశ్వరుఁడు మీతాతతండ్రి
తోడరిభాండారముమ్మడిని నాజి నడంచి
తనరుమాధవుఁడు నీతండ్రి తండ్రి
గుండ్రకండ్రాయని ఖండించి సన్నుతి
గాంచుటఁ బరఁగె నిన్నన్నతండ్రి
గీ. కడిమి మై నీవు తగ బండికనుమయొద్ద
బరగ పేరోజి సురథానుఁ బరిభవించి
కదనమున నోర గెలిచితి కన్నడీల
రమ్యదేవేంద్ర వేదయరామచంద్ర!"

రామచంద్రనాయనితమ్ముఁడు కుమారమాదానాయఁడు దేవరకొండరాజధానిపై దండెత్తి వచ్చినయెఱకృష్ణరాయనితో యుద్ధముఁ జేసి వానిని సంహరించి విజయము గాంచెను. వలికొండదుర్గాధీశ్వరుఁ డైనపండరాధీశునిమీఁదికి దాడి వెడలిపోయి వానిని జయించి యావలికొండదుర్గమును దా నాక్రి

మించుకొని "హొన్నెగట్టుకుదిరెగట్టుమ్మండలేశ్వరుండు" అను బిరుదమును, మఱియు నెరకవరప్రాంతమున మన్నె జంగలియను లింగబలిజను నుక్కడంచి "పనఘానరాయబసవశంకర" అను బిరుదమును వహించెనఁట!

రావుమాధవరావు.

ఈరావుమాధవనృపాలుఁడు క్రీ. శ. ౧౪౨౭ వ సంవత్సరమున సయితము రాచకొండలో నివసింపుచు రాజ్యపరిపాలనము చేయుచున్న ట్లితనిభార్య యగునాగాంబిక శాసనమువలన స్పష్టముఁగా దెలియుచున్నది. ఆశాసనమునం దితని వంశావళి వివరింపఁబడినది. విష్ణుపాదమున జనించినవర్ణమునందు రేచర్లవంశాంబుధిపూర్ణచంద్రుఁ డైనయెఱదాచభూపాలుఁడు జనించె ననియు, నతనికి యాచకకామధేను వగు సింగక్షితీశుఁడు, నతనికి ననపోతభూపతియు, నతనికి వంశదీపకుఁ డైనసింగభూపాలుఁడు, నతనికి రావుమాధవనృపాలుఁడు జనించెనని యుదాహరింపఁబడి యుండెను. రసార్ణవసుధాకరమునఁ జెప్పినట్లుగాఁ దనభర్త కైదుగు రన్న లున్నట్లు చెప్పి యుండలేదు. మఱియు నాశాసనమున రావుమాధవరావు శాలివాహనశకము ౧౩౪౯ ప్లవంగసంవత్సరాశ్వయుజమాసమున శ్రీమద్రామాయణమునకు సమీచీనముగ నర్థబోధకమ మగురాఘవీయ మనువ్యాఖ్య నొనరించి శ్రీరాములవారి

పాదాంబుజములయందు సమర్పించినాఁ డని చెప్పియుండియు నతనితండ్రి సింగభూపాలుఁడు రసార్ణవసుధాకర మను నుద్గ్రంథమును రచించి సర్వజ్ఞబిరుదమును వహించియుండిన యెడల నేల యుదాహరింపకుండెనో కారణము గోచరముగాక యున్నది. ఈశాసనములో రావుమాధవరావు రాయరావుబిరుదమును స్థిరీకరించినాఁ డని వాకొనఁబడియున్నది*. మఱియును శాలివాహనశకము ౧౩౫౧ సౌమ్యసంవత్సర చైత్రమాసమున రావుమాధవరావుభార్య నాగాంబిక నాగసముద్ర మనుతటాకమును శాశ్వతధర్మవృద్ధి కై ప్రతిష్ఠించె నని యాశాసనముద్ఘోషించుచున్నది.

ఇదియునుంగాక యీరావుమాధవభూపాలుఁడు రాచకొండ కీశాన్యమునఁ గ్రోసెడుదూరమున "చేతిరాతిసరికె" యను ప్రదేశమున నొకశిలమీఁద శ్వేతాచలపతిస్వామికిఁ జూతవనము సమర్పించినట్లు శాసనము చెక్కింపఁబడినది♦.

---

* శ్లో॥ నూను స్సిఙ్గనృపస్య తస్య శుభధీ స్సూర్యోపమ స్తేజసా
కాన్త్యా చన్ద్రసమః కలాభి రనిశం సన్మార్గసంపత్తిభిః
రమ్యో రాజతి రావుమాధవనృపో రాజన్యచూడామణి
ర్యేన శ్రీనిధిరాయరావుబిరుదం లోకే నిరూఢీకృతమ్.

♦ శ్లో. కులశేఖరరావుమాధవః కులకోట్యై సురనాథతాం ప్రదాతుమ్
విశదాచలనాథకేశయే భువి భోగాయ గిశే రదత్త చూతాన్."

మూఁడవ ప్రకరణము.

ఇతర పద్మనాయక వీరులు.

(క్రీ. శ. ౧౪౦౦ మొదలుకొని క్రీ. శ. ౧౪౫౦ వఱకు)

కుమారాన్నపోతనాయఁడు

రసార్ణవసుధాకర గ్రంథకర్త యని పేర్కొనంబడియెడి సింగమనాయని పుత్త్రులలో వేదగిరిస్వామి యని నామాంతరము గల రావుసింగకుమారనాథుని కనపోతనాయఁడను నొకకొడుకు గలఁడు. ఇతఁడు మెతుకుసీమకుఁ బరిపాలకుఁడుగ నుండెను. ఇతఁడు రాజమహేంద్రవరము రెడ్లను జయించె ననియు, బోయరాజ్యమును గట్టుకొనియె ననియుఁ జెప్పుదురు. ఇతఁడు విష్ణుభక్తుఁడై రామానుజీయ మత మవలంబించెనఁట! ఇతని పరాక్రమము నభివర్ణించెడి పూర్వకవి చాటుధారయొకటి శ్రీరావువంశీయులచరిత్రమున నుదాహరింపఁబడినది.

,, సీ. పౌరుషంబున నీవు పనుగల్లాదిగాఁ
గోటరాజ్యం బెల్ల గొల్లలాడి
యేపుమై రాజమహేంద్రంబు మేరఁగా
రెడ్డిరాజ్యం బెల్ల రేగఁగొట్టి
బాహుబల్మిని చెన్నపట్నంబు మేరఁగా
తెగుటరాజ్యం బెల్ల దెబ్బఁదీసి

మొక్కళంబునఁ జొచ్చి ముద్దోజిగీటుక
బోయరాజ్యం బెల్లఁ బొడిచివైచి
గీ. నేర్పు నెలపించి రాయలనిర్వహించి
తట్లు సంబెటగెలిచితి వావహమున
విమలచారిత్ర సింగభూవిభుసుపుత్త్రి
వర్ణితాటోప రాయరావన్నపోత.''

సర్వజ్ఞసింగభూపాలుఁడు. (?)

రావుసింగమ్మపాలునిపుత్త్రుఁడై మెతుకుసీమను బరిపాలించిన యనపోతనాయనికి సింగమనీడు, అన్నమనాయఁడు, వసంతనాయఁడు నని మూవురుపుత్త్రులు గలరఁట! ,,వీరిలో జ్యేష్ఠుఁ డగు సర్వజ్ఞసింగభూపతి కావ్యనాటకాలంకార శాస్త్రాదులయందు మిగులఁ బ్రవీణతగలిగి యాంధ్రపండితమండలికిఁ బట్టుకొమ్మ యై యుండెను.'' అని వెలుగోటివారివంశ చరిత్రమునందు వ్రాయఁబడియెను. ,, ఈప్రభుఁడు విద్యావినోదములఁ గాలము గడుపుచుండువాఁడు. సంస్కృతమునఁ బండితుఁడును గవియు నై యుండి స్వయముగ ననేకగ్రంథముల రచియించి పండితకవుల విశేషముగ నాదరించి బహుప్రఖ్యాతిఁ గాంచె'' నని రావువంశీయులచరిత్రమున వక్కాణింపఁబడి యున్నది. ,, వీ రనేకవిద్యల నభ్యసించి యెల్లప్పుడు పండితులచేతం గవులచేతం బరివేష్టింపఁబడి యుండువారు. ,,సింగభూపాలీయ''

నను గ్రంథమును రచించినారు. వీరికి సర్వజ్ఞనామము పౌరుష నామధేయమై యున్న"దని శ్రీబొబ్బిలిసంస్థానాధిపతుల చారిత్రమునందు లిఖియింపఁ బడియున్నది. "సింగభూపాలుఁడు మహావిద్వాంసుఁడు; అందుచేత నతండు సర్వజ్ఞసింగమనీఁడు (నాయఁడు) అని వ్యవహరింపఁబడుచు వచ్చెను. ఇతఁడు వేంకటగిరి సంస్థానమునకు మూలపురుషుఁ డయినబేతాళనాయఁడనునామాంతరముగల చేవిరెడ్డికిఁ బదుఁతరమువాఁడు. ఈ ప్రభువు సంస్కృతమున చమత్కారచంద్రిక యనునలంకారశాస్త్రమును జేసెను. దీనికి సింగభూపాలీయమని నామాంతరము గలదు." అని యాంధ్రకవులచరిత్రమున నుద్ఘోషింపఁబడియెను. ఈతనింగూర్చి వేంకటగిరివంశావళిలో.—

సీ. క్షితిలోన సర్వజ్ఞసింగభూపాలుండు
బలవైరిసన్నుతపౌరుషుండు
లలితకావ్యనాటకాలంకారచతురుండు
సకలశాస్త్రార్థవిశారదుండు
వలనొప్ప సింగభూపాలీయనామక
గ్రంథంబు రచియించెఁ గౌతుకమున
మును భాగవతమును దెనుఁగుచేసినయట్టి
బమ్మెరపోతన బాగుమీఱ
గీ. తనకుఁ జెప్పినభోగినీదండకమును

వెలయ శ్రీనాథనామకవిప్రవరుఁడు
కోరి చెప్పినపద్యముల్ గొని ముదాప్తిఁ
బెంపుతో వారి మన్నించి పేరు వడసె"

అను నొకపద్యము గన్పట్టుచున్నది. ఈగ్రంథకర్తల యభిప్రాయములను బట్టి చూడఁగా రసార్ణవసుధాకరగ్రంథకర్త నే యెల్లవారును సర్వజ్ఞుఁ డని వ్యవహరించుచున్నట్లు విశదము కాఁగలదు. అయినను రసార్ణవసుధాకరగ్రంథమును బట్టి యేడవతరము సింగమనాయఁడు గ్రంథకర్తగాని యీపదవతరము సింగమనాయఁడు గ్రంథకర్త కాఁడని స్పష్టముగాఁ దెలిసికొనఁగలుగుచున్నారము. దేశికులవారు తత్త్వసందేశోపసంహారమునఁ బేర్కొనినమాధవాత్మజునే తరువాతి వైష్ణవగ్రంథములు సర్వజ్ఞసింగమనాయనిగా నభివర్ణించుచున్నవనుసంగతియు మనమెఱుంగుదుము. రసార్ణవసుధాకరగ్రంథకర్త మాధవాత్మజుఁడు కాఁడని స్పష్టపడియె. ఈపెదసింగమనాయఁడే (ఏఁడవతరమువాఁడు) రసార్ణవసుధాకరాది సంస్కృతగ్రంథనిర్మాత యై సర్వజ్ఞబిరుదము గాంచినవాఁడని వ్రాసియుండియు వెలుగోటివారివంశచరిత్రకారులు పదవతరము సింగమనాయనిగూడ సర్వజ్ఞుఁ డని వ్యవహరించుచున్నారు. దీనికిఁ గారణ మీపదవతరము సింగభూపతి కావ్యనాటకాలంకారశాస్త్రాదులయందు మిగులఁ బ్రవీణత కలిగి

యాంధ్రపండితమండలికిఁ బట్టుకొమ్మ యై యుండుటచేతనఁట! వీరిరువురును గూడ మాధవాత్మజులు గా రని స్పష్టము. ఈ పదవతరముసింగమనాయఁడు దేశికుల వారి కాలములో లేఁడు. దేశికులవారు మాధవాత్మజునికిఁ బంపిన "సుభాషితనీవి" యను గ్రంథము వ్యాఖ్యోపోద్ఘాతమున "రాజమహేంద్రనగరస్థిత సర్వజ్ఞసింగక్ష్మావల్లభేన " అని వ్రాయఁ బడి యుండుటచే వెలుగోటివారివంశ చరిత్రకారులు ,,కాఁబట్టి నిజముగఁ దొమ్మి దవతరమువా రా దేశము (రాజమహేంద్రవరము) నాక్రమించి యేలి తమపుత్త్రాదుల నచట నిలిపి యుండవలె"నని తమయు పోద్ఘాతమున వ్రాసియున్నారు. దీనిబట్టి తొమ్మిదవతరమువాఁ డైనయనపోతనాయఁడు రాజమహేంద్రవరము రెడ్లనుజయించి తనపుత్త్రుఁ డైనసర్వజ్ఞ బిరుదాంకితుం డనుసింగమనాయని రాజమహేంద్రరాజ్యమునకుఁ బట్టముగట్టె ననియు, సర్వజ్ఞ సింగమనాయఁడు రాజమహేంద్రరాజ్యమును బరిపాలించె ననియు నిర్ధారింపవలసి యున్నది. ఇది చరిత్రాంశమునకు విరుద్ధము. సర్వజ్ఞసింగమనాయఁ డెన్నఁడును రాజమహేంద్రనగరమును బరిపాలించి యుండలేదు. అల్లాడరెడ్డిపుత్త్రు లగువేమారెడ్డియు వీరభద్రారెడ్డియు రాజమహేంద్రవరరాజ్యమును బరిపాలించుకాలమున నసఁగా క్రీ.శ. ౧౪౦౦-౫౦ సం॥ముల నడుమ లింగమనాయఁడు మొదలగు పద్మనాయకవీరులు గొందఱు

కర్ణాటసామ్రాజ్యలక్ష్మీధురంధరుఁడైన ప్రౌఢదేవరాయని పక్షమున రాజమహేంద్రపురరాజ్యము పైఁ బలుమాఱు దండెత్తి వచ్చి యుద్ధములు చేసినది వాస్తవమైనను క్రీ. శ. ౧౪౫౦వ సంవత్సరము వఱకును అల్లాడరెడ్డిపుత్త్రులగు వేమారెడ్డియు, వీరభద్రారెడ్డియు నిరంకుశముగాఁ బరిపాలనము చేయుచున్న వారగుటచేత సర్వజ్ఞబిరుదాంకితుండని పేర్కొనంబడియెడి యీపదవతరముసింగమనాయఁడు, రాజమహేంద్రవరరాజ్యమును బరిపాలించినట్టు గన్పట్టదు. రెడ్డిరాజులకుఁ బిమ్మట రాజమహేంద్రవరరాజ్యము గజపతుల పరిపాలనమునం దుండెను గాని కర్ణాటాధీశులపరిపాలనమునం దుండి యున్నట్లు గన్పట్టదు. ఆకాలమునఁ గర్ణాటులు మహమ్మదీయులు, గజపతులు రాజమహేంద్రరెడ్లరాజ్యము నాక్రమించుకొనుటకై క్రీ. శ. ౧౪౪౩-౧౪౫౦ సంవత్సరముల నడుమ దండయాత్రలు సలుపుచు దేశమునకు సంక్షోభము కలిగించుచు వచ్చినను తుదకు రాజమహేంద్రపురరాజ్యము గజపతులవశ మయ్యెను. ఈపదవతరము సింగమనాయఁడు వేంకటగిరిసంస్థానమున కధీశ్వరుఁ డని యాంధ్రకవులచరిత్రమునందును, కవిజీవితములయందును వ్రాయఁబడియెను గాని యప్పటికి వేంకటగిరిసంస్థాన మేర్పడియుండలేదనుట స్పష్టము. ఇతఁ డోరుగంటిరాజ్యములోనే యుండి యాసీమను బరిపాల

నము చేసినవాఁడని స్పష్టముగాఁ జెప్పవచ్చును. ఈపదవ తరము సింగమనాయఁడే సర్వజ్ఞుఁ డని చెప్పుటకుఁ దగిన హేతువు లెవ్వియును గానరావు. ఒకటిరెండుగాథలు గలవు. అందు ముఖ్యముగా బమ్మెరపోతరాజకృత మనియెడు భోగినీ దండక మొకటి యచ్చుపడి ప్రచారమునం దున్నది. అది యెంతవఱకు విశ్వాసపాత్ర మైనదో మనము తెలిసికోవలసి యున్నది.

బమ్మెరపోతరాజు-భోగినీదండకము.

“బమ్మెరపోతరాజు నెల్లూరిమండలములోని వేంకటగిరి సంస్థానమునకు ప్రభువగు సర్వజ్ఞసింగమనాయని యాస్థాన పండితుఁడై యుండినందునకుఁ బోతరాజప్రణీతమైన భోగినీ దండకము సాక్ష్యమిచ్చుచున్నది. ఈదండకము సర్వజ్ఞసింగమ నాయఁ డుంచుకొన్న వేశ్యవిషయమై చెప్పఁబడినది. దాని కవిత్వ మించుమించుగా భాగవతమును బోలియుండును. ఈసర్వజ్ఞసింగమనాయఁడు ౧౪౨౨వ సంవత్సరము మొదలు కొని ౧౪౪౭వ సంవత్సరము వఱకును విజయనగరాధీశ్వరుఁడు గానున్న ప్రౌఢదేవరాయనితో సమకాలికుఁడు.” అని యాంధ్రకవులచరిత్రము పోతనకవీంద్రునిచరిత్రమును వ్రాయు సందర్భమున నుద్ఘోషించియున్నను శ్రీనాథునిచరిత్రము వ్రాయు సందర్భమున “శ్రీనాథుఁడును బమ్మెరపోతరాజును సర్వ

జ్ఞసింగమనాయని యాస్థానకవీశ్వరు లైనట్లు వేంకటగిరి సంస్థానవంశ చరిత్రమునందు వ్రాయఁబడి యున్నదఁట! కాని యీకవు లిద్దఱును సింగభూపాలుని కాలమువారే యైనను వీరిలో నెవ్వరు నాయాస్థానకవీశ్వరులు కానట్లు సంశయింప వలసి యున్నది.'' అనియు నుద్ఘాటించుచున్నది. ముందు శ్రీనాథుని చరిత్రమును తరువాత పోతనచరిత్రమును వ్రాయఁబడి యుండుటచేత మొదటి వాక్యమె తరువాత వ్రాయఁబడినదిగా మన మూహింపవచ్చును. కవిచరిత్రకారుని యభిప్రాయమునం దట్టి మార్పునకుఁ బ్రబలహేతు వేమని విచారింప భోగినీదండక కృతియె కారణ మని చెప్పఁదగి యున్నది. శ్రీనాథుని చరిత్రమును వ్రాయునప్పుడు భోగినీదండకము నుజూచి యుండక పోవచ్చును. పోతరాజుచరిత్రమును వ్రాయునప్పుడు చూచి యుండవచ్చును. కాని యనేక ముద్రణములం బొందియున్న కవులచరిత్రమునం దింకను బరస్పర విరుద్ధములై స్వవచన వ్యాఘాతమును నిరూపించు నిట్టి యభిప్రాయముల నేల సవరించక యూరకొనవలసి వచ్చెనో బోధపడక యున్నది. సింగమనాయఁడు కవులచరిత్రమునందుఁ జెప్పినట్లు వేంకటగిరిసంస్థానాధీశ్వరుఁడు కాఁడని యిదివఱకె తెలిపి యున్నాఁడను. ఇంక బమ్మెరపోతన యాతని యాస్థాన కవి యగు నేమో మనము విచారింపవలసియున్నది. అతఁ డతని యాస్థానకవి యనుటకుఁ

ప్రత్యక్ష సాక్ష్య మిచ్చుచున్నది భోగినీదండకము. భోగినీదండకము బమ్మెరపోతరాజవిరచిత మని తెలుపుటకు దండకము తుద నీక్రింది పద్యము చేర్పఁబడి యున్నది.

"ఉ. పండిత కీర్తనీయుఁడగు బమ్మెరపోతన యాసుధాంశుమా
ర్తాండ కులాచలాంబునిధి తారక మై విలసిల్ల భోగినీ
దండకము న్రచించె బహుదానవిహర్తకు రావుసింగ భూ
మండల భర్తకు న్విమత మానవనాథ మదాపహర్తకున్"

ఈపై నుదాహరింపఁబడిన పద్యము బమ్మెరపోతన రచించినది గాక మఱియొకరు రచించినట్లు "పండిత కీర్తనీయుఁడగు బమ్మెరపోతన" యని ప్రథమ పురుషములో నుడివిన పలుకే సాక్ష్య మిచ్చుచున్నది. పండిత కీర్తనీయుఁడని బమ్మెరపోతన వంటి భక్తాగ్రేసరుఁడగు కవి యాత్మశ్లాఘనీయమగు విశేషణమును వ్రాసికొనునా యని సంశయింపఁదగి యున్నది. అయిన నిట్టివానిని విశ్వసించుటకు ముందు కవియొక్క శీలమును బరిశీలింపవలసి యుండును. "ఈబమ్మెరపోతన యెక్కడివాఁడు, ఇతని చరిత్రశీలము లెట్టివి?" అను వానిని మున్ముందుగాఁ దెలిసికొనవలయును. "ఈతని నివాసస్థలము కడపమండలములోని యొంటిమెట్ట. ఇదియే భాగవతమునం దేకశిలానగర మని చెప్పఁబడినది." అని యాంధ్రకవిచరిత్రకారుఁడు నుడివి యుండెను గాని యది యథార్థముగాదు. ఏకశిలా

నగర మని భాగవతమున వక్కాణింపఁబడినపురము కాకతీయ సామ్రాజ్య ధురంధరులచే నివసింపఁబడి యాంధ్రనగర మని ప్రఖ్యాతిఁగాంచిన యోరుగల్లునగరముగాని కడప మండలము లోని యొంటిమెట్టకాదు. దేశచరిత్ర మెఱింగిన వా రెవ్వరును ఒంటిమెట్టను ఏకశిలానగర మని యొప్పుకొనరు. ఒంటిమెట్టకు నేకశిలానగర మని నామాంతర మున్నట్లు శాసనములుగాని గ్రంథములుగాని బోధింపవు. ఓరుగల్లునకు నేకశిలానగరమని నామాంతర మున్నట్లు శాసనములును గ్రంథములును వేయి నోళ్ళఁ జాటుచున్నవి. మఱియు మెట్ట యను పదమునకు శిల యను నర్థములేదు. కల్లను శబ్దమునకు శిల యను నర్థము గలదు. ఇంతియగాక సర్వజ్ఞుఁ డని యేసింగమనాయనికి బిరుదము గలదని చెప్పెదరో యాసింగమనాయఁడు గాని వాని సంతతివారు గాని కడపమండలమును బరిపాలించి యుండలేదు. కాఁబట్టి బమ్మెరపోతరాజునివాసస్థలము హైదరాబాదు రాజ్యములోని వరంగ లనియెడి యోరుగల్లుపట్టణము. ఈపురరాజమె యేకశిలానగర మనియు నంధ్రనగర మనియుఁ జరిత్రమునఁ గడుఁ బ్రఖ్యాతి వహించినదిగా నున్నది. దీనికి సమీపమునం దుండెడి బమ్మెర యను గ్రామనామమును బట్టియె యీతనికి బమ్మెర యనునది యింటి పేరుగా నేర్పడినది. ఈపోతనామాత్యుఁడు నియోగిబ్రాహ్మణుఁడు. కౌండిన్యగోత్రుఁడు. ఆప

స్తంబసూతుఁడు. తండ్రి పేరు కేసనమంత్రి. తల్లి పేరు లక్కాంబ. అన్న తిప్పరాజు. కవి తనవంశావళి యీక్రింది పద్యములోఁ జెప్పుకొనియెను.

"సీ. కౌండిన్యగోత్ర సంకలితుఁ డాపస్తంబ
సూత్రుండు పుణ్యుండు సుభగుఁడైన
భీమన మంత్రికిఁ బ్రియ పుత్త్రుఁ డన్నయ
కలకంఠి తద్భార్య గౌరమాంబ
కమలాప్తు వరమునఁ గనియె సోమనమంత్రి
వల్లభ మల్లమవారి తనయుఁ
డెల్లన యతనికి నిల్లాలు మాచమ
వారి పుత్త్రుండు వంశవర్ధనుండు
గీ. లలిత మూర్తి బహుకళావేది కేసన
దాన మాన నీతి ధనుఁడు ఘనుఁడు
తనకు లక్కమాంబ ధర్మగేహిని గాఁగ
మనియె శైవశాస్త్రమతము గనియె."

ఇతఁడు శ్రీమద్భాగవతము నాంధ్రీకరించుటకుంగల కారణ మీక్రింది రీతిని దెలిపెను.

"మదీయ పూర్వజన్మ సంచిత తపఃఫలంబున శ్రీమన్నారాయణ కథాప్రపంచ రచనా కుతూహలుండ నై యొక్కరాకానిశా కాలంబున సోమోపరాగంబు రాక గని సజ్జనాను

మతంబున నభ్రంకష శుభ్రసముత్తుంగభంగ యగు గంగకుం జని గ్రుంకులిడి వెడలి మహనీయ మంజులపులిన శోభితప్రదేశంబున మహేశ్వరధ్యానంబు సేయుచుఁ గించిదున్మీలితలోచనుండనై యున్నయెడ రామభద్రుండు తన నామాంకితముగా శ్రీమహాభాగవతంబు తెనుంగుసేయ నానతిచ్చి తిరోహితుండయ్యె." మఱియు,

"మ. ఒనరన్ నన్నయ తిక్కనాదికవులీయుర్విన్ బురాణావళుల్
తెనుఁగుల్ సేయుచు మత్పురాకృతశుభాధిక్యంబుదానెట్టిదో
తెనుగుంజేయరు మున్ను భాగవతమున్ దీనిందెనిగించి నా
జననంబున్ సఫలంబు సేసెదఁ బునర్జన్మంబు లేకుండఁగన్."

అని గూడఁ జెప్పెను. ఇతఁ డాశ్వాసాంత గద్యములో "ఇది శ్రీపరమేశ్వర కరుణా కటాక్ష కవితా విచిత్ర కేసన మంత్రి పుత్ర సహజ పాండిత్య పోతనామాత్య ప్రణీతం" బని వ్రాసికొని యుండుటచేత నితఁడు గురుముఖమున విద్య నభ్యసింపలేదనియు స్వయంకృషి మూలముననే పాండిత్యమును సంపాదించె ననియు, ఈశ్వరకటాక్షముచేతనే కవితాసంపత్తి కలిగిన దనియు వేద్యము కాఁగలదు. ఇతఁడు నరకృతిచేయకుండుటయె గాక తన భాగవతమునందు సమకాలికులైన ప్రభువులపట్ల తూష్ణీంభావమును జూపుచు భక్తాగ్రేసరుఁడు

గావున మహాధైర్యముతో నరకృతి నిషేధించునట్టి యీక్రింది పద్యమును జెప్పి భాగవతమునఁ జొప్పించి యున్నాఁడు.

ఉ. ఇమ్మనుజేశ్వరాధముల కిచ్చి పురంబులు వాహనంబులున్
సొమ్ములుఁగొన్ని పుచ్చుకొని సొక్కి శరీరము వాసి కాలుచే
సమ్మెటవ్రేటులం బడక సమ్మతి శ్రీహరికిచ్చి చెప్పె నీ
బమ్మెరపోతరాజొకఁడు భాగవతంబు జగద్ధితంబుగన్."

మహనీయుఁడగు నిక్కవిశిఖామణి ధనికుఁడు గాక రాజుల నాశ్రయింపక కృషికర్మచేఁ గాలము గడపుచుండువాఁడఁట! ఇతనికి శ్రీనాథుఁడు బావమఱఁదియని చెప్పెదరుగాని యందులకుండగిన సాక్ష్యమెద్దియు నాంధ్రసారస్వతమునఁ గానరాదు. ఒకనాఁడు బమ్మెరపోతన్నను జూడవచ్చి యాతఁడు పొలములో నరకగట్టి దున్నుచుండగాఁ జూచి "హాలికులు సుఖముగా నన్నారా"యని పరిహాసపూర్వకముగా కుశలప్రశ్నము చేయఁగా నతఁడు.

"ఉ. బాలరసాలసాల నవపల్లవకోమల కావ్యకన్యకన్
కూళలకిచ్చి యప్పడుపుకూడు భుజించుటకంటె సత్కవుల్
హాలికులైననేమి గహనాంతర సీమలఁ గందమూల గౌ

ద్దాలికులైన నేమి నిజదారసుతోదర పోషణార్థమై *."

అని ప్రత్యుత్తరము చెప్పె నందురు. మఱియు శ్రీనాథుఁడు భాగవతమును కర్ణాటాధీశ్వరుని కంకితము చేసి ధనము సంపాదించి కుటుంబభరణము చేసికొనరాదా యీదారిద్ర్యముతో బాధపడ నేలయని ప్రస్తావించి తన ప్రభువున కంకితము చేయు నట్లొడఁబఱచుటకయి ప్రయత్నించు చున్నప్పుడు సరస్వతి యెదుట నిలిచి కన్నీరు పెట్టుకొనుచున్నట్లాతనికిఁ బొడఁగట్టఁగా పోతన

"ఉ. కాటుక కంటినీరు చనుకట్టుపయింబడ నేల యేడ్చెదో
కైటభదైత్యమర్దనుని గాదిలికోడల యోమదంబ యో
హాటకగర్భురాణి నిను నాకటికిం గొనిపోయి యల్లక
ర్ణాటకిరాట కీచకులకమ్మఁ ద్రిశుద్ధిగ నమ్ము భారతీ!"

* ఈపద్యమే కొంచెము మార్పుతో మంచనకవి విరచితమైన కేయూరబాహు చరిత్రము నందిట్లున్నది.

ఉ. బాలరసాలసాల నవపల్లవకోమల కావ్యకన్యకన్
కూళలకిచ్చి యప్పడుపుకూడు భుజించుటకంటె సత్కవుల్
హాలికులైననేమి మఱియంతకు నాయలిలేనినాఁడు కా
ద్దాలికులైననేమి నిజదారసుతాద్య భిరక్షణార్థమై.

దీని కర్తృత్వమును బమ్మెరపోతరాజున కారోపించి పైకథకల్పించి యుందురు.

అని యామెనూఱార్చెనని చెప్పుదురు. బమ్మెరపోతన భాగవతములోఁ జెప్పిన "ఇమ్మనుజేశ్వరాధములకిచ్చి" యను పద్యమును జూచి బమ్మెరపోతనామాత్యుని యాత్మగౌరవ బుద్ధిని మఱింత లోకమునకుఁ బ్రకటించుటకై యిటీవలవారిచే నైకథలు కల్పింపఁబడి యుండవచ్చును. పోతనకవీంద్రుని భక్తివిశేషములను దెలిపెడుకథలు గూడఁ బెక్కులు గల్పింపఁబడినవి. ఇంతియగాక యింతకన్నను నైపరీత్యముగలదు. పోతనకవి వ్యాసవిరచితభాగవతపురాణమును దెనిఁగించెనన్న వార్త మెతుకుసీమనుబరిపాలించు సర్వజ్ఞసింగమనాయఁడు విని యాతని తనయాస్థానమునకు రప్పించి గ్రంథమును చదివి తనకాగ్రంథము నంకితము చేయవలసినదని యడిగెననియు, అతఁడు తనగ్రంథమును నరాంకితము చేయనని రాజుప్రార్థన మన్నింపక నిరాకరించెననియు, అందుపై నాతని కాగ్రహము వచ్చి యాతనిగ్రంథమును భూమిలోఁ బాతిపెట్టించెననియు, శ్రీరామమూర్తి సర్వజ్ఞసింగమనాయని భార్యయొక్క స్వప్నములో సాక్షాత్కరించి భర్తను వేఁడుకొని భాగవతపురాణము లోకములో వ్యాపింపఁజేయ నియ్యకొల్పుమని యామెతోఁ జెప్పి యదృశ్యుఁడై పోయెననియు, ఆమె తన స్వప్నవృత్తాంతమును భర్తకుఁజెప్పి పాతిపెట్టించిన పుస్తకమును పయికి తీయింపఁగా నందలి తాళపత్రములు పురుగులు

తిని బహుభాగములు శిథిలములైపోయి యుండెననియు, పిమ్మట సింగనాదికవులు చెడిపోయిన భాగములనెల్ల బూరించిరనియు నొకకథ చెప్పుచున్నారు. కూచిమంచి తిమ్మకవి తన లక్షణసారసంగ్రహమునందుఁ జెప్పిన యీక్రిందిపద్యము పైకథ కుపబలముగా నున్నది.

" సీ. ఘనుఁడు పోతనమంత్రి మునుభాగవతము ర
చించి చక్రికి సమర్పించు నెడల
సర్వజ్ఞసింగయక్ష్మావరుం డది తన
కిమ్మని వేఁడగా నీయకున్న
నలిగి యాపుస్తకం బవనిఁ బాతించినఁ
జివికి యందొకకొంత శిథిల మయ్యెఁ
గ్రమ్మఱ నది వెలిగందల నారప
రాజును మఱిబొప్పరాజు గంగ
గీ. రాజు మొదలగు కవివరుల్ తేజ మెసఁగఁ
జెప్పి రాగ్రంథములయందె తప్పు లొదవెఁ
గాని పోతనకవీంద్రుని కవితయందు
లక్షణం బెందుఁ దప్పునా దక్షహరణ."

మఱియొక సందర్భమునఁ దిమ్మకవి పోతన నభివర్ణించుచు సహజుఁడు మత్తక్షితీశాధమస్తోత్రవిముఖుండని యీక్రింది పద్య

ములోఁ జెప్పి తన లక్షణసారసంగ్రహంబున నుదాహరించి యున్నాఁడు.

"సీ. అఖిలవేదాంత విద్యారహస్యవిదుండు
సహజపాండిత్య విశారదుండు
మత్త క్షితీశాధమస్తోత్ర విముఖుండు
శంభుపదాబ్జ పూజారతుండు
పటుతర కవితావిభాసిత ప్రముఖుండు
సకలాంధ్రలక్షణ చక్రవర్తి
రఘుకులేశనిదేశరచిత మహాభాగ
వతపురాణుఁడు పుణ్యవర్ధనుండు.
గీ. బుధజనహితుండు బమ్మెరపోతసుకవి
యెన్న రేఫఱకారంబు లెఱుఁగఁ డనుచు
నజ్ఞులొక కొందఱాడుదు రా మహాత్ము
కవితకెందును లోపంబు కలుగ దభవ."

ఇట్టి శీలముచే మహాప్రఖ్యాతిగాంచిన బమ్మెరపోతన సర్వజ్ఞసింగమనాయని యాస్థానకవి యని చెప్పుటకంటె సాహసకృత్యము మఱియొకటి యుండఁబోదు. ఇంతటి యాత్మగౌరవ సంపత్తిగల యీకవిచంద్రుఁడు సింగమనాయఁడుంచుకొన్న వేశ్యనుగూర్చి దండకము చెప్పెననిగాని చెప్పునని గాని యూహించుటకే సాధ్యపడదు. ఇతనికిని సింగమనా

యనికిని సరిపడదని యంకితమును గూర్చినకథయె వేనోళ్లఁ జాటుచున్నది. ఒకవేళ భాగవతము రచించుటకు ముందే భోగినీదండకమును రచించియుండునని యూహింతమన్నను భాగవతములోని రాజదూషణ మీయూహనుగూడ బాధింపక మానదు. అదివఱకు సింగమనాయని యాస్థానకవిగనుండి భోగినీదండకమును జెప్పినకవి యొక్కఁడె మాఱుగా రాజదూషణమునకుఁ గడంగుట తటస్థింపదు. ఇష్టములేనియెడల నరాంకితము చేయకుండునేగాని యాతనిరాజ్యమునందుండి యారీతిగా రాజదూషణముఁ జేసి బ్రదుకఁజాలునా? దీనివిషయమై కవిజీవితములందిట్లున్నది.

"అటువలెనే కూచిమంచి తిమ్మకవి చెప్పిన పద్యమును భాగవతములో పోతరాజు చెప్పిన "ఇమ్మనుజేశ్వరాధముల కిచ్చి" అను పద్యమును పోతరాజు సింగమనీని కాలీనుఁడని తెల్పినను సింగమనీనిపైఁ గృతియిచ్చి భోగినీదండకమును జెప్పెననుమాటను పూర్వపక్షము సేయుచున్నది. దీనికిఁ దోడుగా భోగినీదండకము చివరనున్న యీక్రిందిపద్యము మఱియొక పెద్దయనుమానమును కల్గించుచున్నది. ఆపద్యమెట్లన్నను

"ఉ. పండితకీర్తనీయుఁడగు బమ్మెరపోతన యంసుధాంశుమా
ర్తాండకులాచలాంబు నిధి తారకమై విలసిల్ల భోగినీ
దండకమున్ రచించె బహుదానవిహర్తకు రావు సింగభూ

మండలభర్తృకున్ విమత మానవ నాథమదాపహర్తృకున్."

ఇట్లున్న పద్యమున పండితకీర్తనీయుఁడనని బమ్మెరపోతన పైదండకమువంటి చిన్న వ్రాఁతకుఁగా నింత బిరుదాంకితము వేసికొని యింతగా ఆత్మస్తుతి చేసికొనునా? యనియు నిదియొక గొప్పయంశమని దీనికిఁ గాను సర్వజ్ఞ సింగమ నీనివంటి మహాపండితుఁడు కృతిపతిగానుండఁ గోరి పోతరాజువంటి వైరాగ్య సంపన్నుని అట్టి కవిత్వము జెప్పుట కుత్సహింపఁ జేయుట కల్గునా యనియుఁ దోఁచు చున్నది.

* * * * * * *

కూచిమంచితిమ్మకవిసార్వభౌముఁడుతనలక్షణగ్రంథములో భాగవతగ్రంథము రచించిన బమ్మెరపోతరాజునకును పైసింగమనీనికిని బలద్విరోధంబు కలదనియు నాకారణమున నాపోతరాజకృతభాగవతము రూపుమాపఁ దలంచి దానిని భూమిలో బాతించెననియుఁ గావున నందులోని యనేకభాగములు ఖిలము లైననవనియు నిట్టులేమటికొన్ని వృత్తాంతంబులు చేర్చి యొక పద్యము చెప్పె. దానింబట్టిచూడ నీపోతరాజునకును సింగమనీనికింగల విహితవిశ్వాసములు బోధయగును. ఆపద్యానుసారముగాఁ జూచిన నాయిర్వురకును విరోధమున్నట్లు కాన్పించును గాని విహితమున్నట్లు కాన్పించదు. * * * ఈపద్యమునంగల లక్షణము(దీని పేరే లక్షణసారసంగ్రహము)తిమ్మ

కవివలన శా. స. ౧౬౬౨ అనఁగా క్రీ. శ. ౧౭౪౦ నకు సరియగు రౌద్రి సంవత్సరమునరచింపఁబడియె. దీనికి వ్యతిరేకముగా ఆ. ౧౮౬౦ సంవత్సరప్రాంతమున ఆంధ్రభాగవతమును ముద్రించిన పండితులు పోతరాజు జన్మకర్మములు దెల్పునను వచనగ్రంథమునుండి తాము పరిశోధించి వ్రాసితిమని కొన్ని క్రొత్తమాటలు వ్రాసిరి. దానివివరమీవఱకే చేసియున్నాను. పై రెండు కథలలోఁ దిమ్మకవి వ్రాసినదే మధ్యాంధ్రమండలమునాఁ బరఁగు వేంగీదేశములో వ్యాప్తమైయున్నది. తిమ్మకవినాటికే పై సర్వజ్ఞసింగమనీనికథ ప్రాచీనము. అట్లుండఁగా నాంధ్రభాగవతము ముద్రించినవారు మఱి నూటయిరువది సంవత్సరముల యనంతరకాలములోఁ దామెద్దియో పోతరాజు జన్మకర్మములఁ దెలుపనున్న వచనగ్రంథముం దెచ్చి తాము పరిశీలించితిమని మూలగ్రంథమును బ్రకటింపకయే వ్రాసిన మాటలను నమ్ముట యుక్తియుక్తముగాఁ గాన్పించదు. కావున సింగమనీనికిని పోతరాజునకును విహితవిశ్వాసములు లేవనియే నిశ్చయింపవలసి యున్నది. ”

మొన్న మొన్నను నూతనముగా వెలువడిన వెలుగోటివారి వంశచరిత్రమునందక్కఁ పూర్వగ్రంథములన్నిటియందును రసార్ణవసుధాకరాద్యనేక సంస్కృతగ్రంథకర్తయు, సర్వజ్ఞబిరుదాంకితుఁడునగు సింగమనీఁ డొక్కఁడేయని ఘంటాపథంబుగ

ఘోషించుచుండ రసార్ణవసుధాకరము బయల్పడి పండితుఁడు రసికుఁడునని ప్రఖ్యాతిఁగాంచిన సింగమనాయఁ డితఁడుగాక యేఁడవతరము సింగమనాయఁడని తేలినది. ఈకథలన్నియు నాసింగమనాయనికి ముడిపెట్టుదమన్నను నదుకవు. కాఁబట్టి యీపదవతరము వానిని సర్వజ్ఞునిగా నెన్నుకొనక తప్పదు. ఇతని తాత సింగమనాయఁడని భోగినీదండకమున నుండ నాతని నే సింగమనాయనితోను ముడిపెట్టుటకుఁ దోఁచక వెలుగోటివారి వంశచరిత్రకారులు రసార్ణవసుధాకర గ్రంథకర్త యగు సింగమనాయని పుత్త్రులలో నొకఁడగు వేదగిరిస్వామితో ముడిపెట్టిరి. మాధవనాయని పుత్త్రుఁడగు దేవగిరీంద్రుని వేదగిరీంద్రుని జేసిరి. వేదగిరిస్వామి యనునది సింగమనాయనికి నామాంతరమగునెడల మాధవనాయని పుత్త్రుఁడగు దేవగిరీంద్రుఁడను వేదగిరిస్వామినిమాత్రము సింగమనాయఁడని యేల యనరాదు? అప్పుడు 'మాధవాత్మజుఁ' డని దేశికులవారు చెప్పినదానికి ప్రాధాన్యము కలుగునుగదా!

కాఁబట్టి పదవతరము సింగమనాయనికి సర్వజ్ఞబిరుదముండిన నుండవచ్చునుగాని యందునకుఁ బ్రమాణముగా భోగినీదండకమును జూపుటమాత్రము సాహసకృత్యమని నా యభిప్రాయము. అంతకన్న మఱియేయాధారమును గన్పట్టదు. శ్రీనాథుఁడు రావు సింగమహీపాలుసభకుఁ బోయి

యుండినది వాస్తవమగునేని యతఁడు తప్పక యీపదవతరము సింగమనాయఁడే కావలయును. శ్రీనాథుఁడుగాని బమ్మెర పోతనగాని సర్వజ్ఞసింగమనాయని యాస్థానకవులు గారు. ఇంతకును సర్వజ్ఞసింగభూపతి యెవ్వరో యేగ్రంథకర్తకును సరిగాఁ దెలిసియుండలేదు. ఈసర్వజ్ఞసింగభూపతికథ నే నిట్లు పరిష్కరించి పర్యవసానము నీక్రిందిరీతిని దెలుపుచున్నాఁడను.

మొట్టమొదట దేశికులవారికాలమున వైష్ణవమతాభినివేశపరవశుఁడైన యొక సింగమనాయఁడు గలఁడని మన మెఱుంగుదుము. అతనినే మాధవాత్మజుఁడని దేశికులవారు వక్కాణించిరి. తరువాతివా రాతనినే సర్వజ్ఞుఁడని వచించిరి. తరువాతివా రట్టి ప్రఖ్యాతి విని వానిపేరిట రసార్ణవసుధాకరాదిగ్రంథములను రచించిరి. శ్రీనాథుఁడు, బమ్మెర పోతన మొదలగువారు సమకాలికులుగావున నిటీవలివారు పెక్కుకథలను గల్పించి వాని నన్నిటి నొక్క సింగమనాయనికే యారోపించి రసాభాసము గావించిరి. అవి పరస్పరము పొందికలేకయున్నవి. భోగినీదండకముకవనము భాగవతకవనమును బోలియున్నను పోతనకవికృతము గాదని చెప్పవచ్చును. మంచికవియగువాఁ డా రీతిగా చిన్నదండకములోఁ బోతనకవనమువలెఁ గవనము చెప్పుట యొకవింత కాదు. భాగవతములో శివదూషణముఁ జేసినందులకుఁ బాపపరిహారార్థముగా వీర

భద్రవిజయమును పోతరాజు రచించెనని యొకగ్రంథమును గల్పింపఁజాలినవా రుండఁగా నొక చిన్నదండకమును శబ్దాద్యలంకారములతోఁ గూర్పఁజాలినవార లుండకుందురా? పోతనమహాకవినిగూర్చి విశేషాంశములు కవి జీవితాదిగ్రంథములయందును భాగవతపీఠికయందును వ్రాయఁబడియున్నవి గావున గ్రంథవిస్తరభీతిచేత నిట విరమించుచున్నాను.

లింగమనాయని ధాటి.

ఇతఁడు క్రీ. శ. ౧౪౮౦ ప్రాంతములనున్న సింగన మాధవేంద్రునకు మునిమనుమఁడు. పెదవేదగిరినాయనికి మనుమఁడు. ఫిరోజ్‌షాహాను నోడించిన రామచంద్రనాయని తమ్ముఁడగు కుమారమాదానాయనికి మూఁడవకుమారుఁడు. ఇతఁడు గర్వసంరంభుఁడైన వీరాగ్రేసరుఁడు. అల్లాడ వేమారెడ్డికి నాతని తమ్ముఁడైన వీరభద్రారెడ్డికి బలవద్విరోధిగా నుండెను. ఇతని యన్నయగు కుమార వేదగిరినాయఁ డన వేమారెడ్డి తమ్ముఁడైన మాచారెడ్డిని జంపి యతని యాకృతి తన తమ్మపడిగముపైఁ జెక్కించెననియు, ఈసంగతి మాచారెడ్డి యన్న యనవేమారెడ్డి విని వేదగిరినాయనిమీఁద దండెత్తివచ్చి యుద్ధముఁజేసి చంపి యతని యాకృతిని దన తమ్మపడిగలోఁ బొదిగించెననియు, ఈకుమార వేదగిరినాయని తమ్ముఁడగు నీలింగమనాయఁడు విని పరిభవమును భరింపఁ

జాలక చిన్నవయస్సున నుండినను బంధువుల నందఱను గూర్చుకొని వానిమీఁద దండెత్తిపోయి యుద్ధముఁజేసి యనవేమారెడ్డిని జంపి యతని ప్రతిమను దన తమ్మపడిగలోఁ బొదిగించి సింహతలాటబిరుదు వహించెననియుఁ వెలుగోటివారి వంశచరిత్రమునందు వ్రాయఁబడినదిగాని యిది యెంతమాత్రమును విశ్వాసపాత్రమైన సత్యముగాదు.

ఏమన; అనవేమారెడ్డి క్రీ.శ. ౧౩౮౭ వఱకును, తరువాత కుమారగిరిరెడ్డి క్రీ. శ. ౧౩౯౯ వఱకును అటుపిమ్మట కోమటి వేమారెడ్డి క్రీ. శ. ౧౪౨౦ వఱకును రాజ్యపరిపాలనము చేసినట్లు శాసనము లుద్ఘోషించుచున్నవి. ఇట్లుండఁగా సింగనమాధవేంద్రునకు సమకాలికుఁడగు ననవేమారెడ్డిని సింగనమాధవేంద్రుని మునిమనుమఁడగు లింగమనాయఁడు సంహరించెనుట యసంభవముగదా. ఇంతియెగాదు. అనవేమారెడ్డిని అనపోతసింగమనాయని పుత్త్రుఁడైన యనపోతనాయఁడు "పట్టుతలాటాంకబల్లరగండఁడై, యనవేమరెడ్డిని నాజిదునిమె" అని సంహరించినట్లు చెప్పియుండియు లింగమనాయఁడు సంహరించెనని స్వవచనవ్యాఘాతముగ వ్రాయుట వింతగా నున్నది. యథార్థము గ్రహింపవలెనన్న లింగమనాయఁ డనవేమారెడ్డికాలమున లేఁడని చెప్పకతప్పదు. కోమటివేమారెడ్డినే పైగ్రంథకర్త లనవేమారెడ్డియని పేర్కొని

యుండవచ్చునని యూహింతమన్నను కోమటివేమారెడ్డి మృతినొందినకాలమునకు లింగమనాయఁడు పుట్టియుండునో లేదో సంశయింపవలసియుండును. లింగమనాయనితండ్రియె యిరువదియైదేండ్లు దాటినవాఁడుగ నుండఁజాలఁడు. కాఁబట్టి వెలుగోటివారి వంశచరిత్రములో చెప్పినట్లు అనవేమారెడ్డినిగాని కోమటివేమారెడ్డినిగాని లింగమనాయఁడు సంహరించెననుట కల్లగాని సత్యముగాదు. ఇతఁడు క్రీ. శ. ౧౪౪౦-౫౦ సంవత్సరములకు నడుమఁ బ్రఖ్యాతిగాంచినవాఁ డనుటకు సందియము లేదు. ఇతఁడు రెడ్డిరాజ్యమునకు గర్భశత్రువుగ నుండెననుటయు విశ్వాసపాత్రము. బహుపరాక్రమవంతుఁ డనుటకు సందియములేదు. కాని యితఁడు పాదముఁబెట్టినచోటెల్ల భస్మీపటలమగుటయెగాని మఱియొండులేదు. ఇతఁడు „ఏకధాటీసమర్థుఁడు, కోటలగొంగ, మూరురాయరగండ, చతురుపాయదక్ష, రిపుప్రళయాంతకోపేంద్ర, అష్టదిగ్రాయమనోభయంకర, అవఘళరాయమానమర్దన, మేదినిరాయదుష్టగజాంకుశ, రాజవేశ్యాభుజంగ" ఇత్యాదిబిరుదములను వహించెనఁట! ఇతనికాలి పసిండియందెచప్పుడు వినంబడినప్పుడు అల్లయవేమారెడ్డికిని ఆతని తమ్ముఁడు వీరభద్రారెడ్డికిని గుండెలు జల్లుమనుచుండునఁట! స్తుతిపాఠములం జేయుటయఁ దాఁటితేటిన యొకబట్టుకవిచేఁ జెప్పఁబడిన యీక్రింది

పద్యము చదువుటకు వినోదముగామాత్ర ముండకపో దని యుదాహరించుచున్నాఁడను.

"ఉ. బల్లరగండలింగవిభుపాదమునందుఁ బసిండియందె దా
గల్లురు గల్లుగల్లురని గల్లని మ్రోయఁగ భీతి గుండియల్
జల్లురు జల్లుజల్లురని జల్లని నల్లలనాడుచుందు రా
యల్లయరెడ్డి వేమనృపుఁ డాతనితమ్ముఁడు వీరభద్రుఁడున్"

మఱియు మఱొకబట్టుకవి యీతని పరాక్రమాదుల నభివర్ణించుచు నీక్రింది సీసమాలికను జెప్పినట్లు రావువంశీయుల చరిత్రమున నుదాహరింపఁబడినది

"సీ. నాఁడెంబుగా సబ్బినాటిరాజ్యంబెల్ల
నద్భుతంబుగఁ జూరలాడినాఁడు
కృష్ణవేణీజలక్రీడావినోదుఁడై
యఖిలదారుణులసొం పడఁచినాఁడు
జగనొబ్బగండఁడై జగతి రేచెర్లను
తురకదళముల తలల్ద్రుంచినాఁడు
చటులోగ్రగతి రాయశరభమై యవలీలఁ
దిరుగ సింహాద్రి సాధించినాఁడు
పరదళంబులు పటాపంచలై పారంగ
నెన్న గౌరవకొండ నెక్కినాఁడు
కేళాదిరాయుఁడై కెరళి గోరంట్లను

చారభానుని వెన్ను చఱచినాఁడు
నల్లకొండలను సన్నాహంబుగా నెక్కి
కపటాహితుల నేలఁ గలిపినాఁడు
గంగసాక్షిగ మీఱి కదిసి రాజమహేంద్ర
వరము చూఱలు గొనివచ్చినాఁడు
సురథానుకొలువులోఁ బోరసెసు బిరుదుకై
ముద్దుడక్కని వెన్ను మొత్తినాఁడు
తేజంబుగాఁ బ్రౌఢ దేవరాయలచేత
నరుదుగా బిరుదందె యందినాఁడు
యువతనూజనిభంగి యినుకుర్తికోటలో
లీల శత్రుల విభాళించినాఁడు
ధీరుఁడై యల్లాడ ధీసురథానుచే
యమ్మెగా భువనాద్రి యెక్కినాఁడు
గెంటించి బలిమి శిఖేంద్రఖానునిఁ దోలి
మెలమి రాజ్యంబుఁ దా నేలినాఁడు
యలవంక బలువంకలార్చి తాకినబట్టి
బలిదఖానుని భంగపఱచినాఁడు
రణకేళి మెఱుకవరప్రాంతమున గొట్టి
మన్నెజంగులయేపు మాపినాఁడు
మణుగూరికోటలో మండువమన్నెఁడు

ప్రతిఘటించిన తూలబఱచినాఁడు
శరణుజొచ్చినవొచ్చి సరమఖానునిబట్టి
గౌతమీతటమునఁ గాఁచినాఁడు
పోరిలోననగన్న భూపాలుచెఱఁబెట్టి
ధృతి కొత్తకొండ సాధించినాఁడు
అదిరివిధమరాజు కదనోర్వీగర్వింప
నడఁచి యింద్రునివీటి కనిపినాఁడు
సింహవిక్రమపురి సింగమపలెకాని
గోపాలకృష్ణుని గొట్టినాఁడు
మెండుగవీకమై కొండపల్లనీలు
పూనివచ్చిన నూనపుచ్చినాఁడు
యెదిరించువేలూర యేలూరుతిప్పని
మొదలింటపటుగతి మోదినాఁడు
కుంట్లూరికోటపై గుంప్రోతురాజుల
మొత్తమైయెదిరిన మొత్తినాఁడు
బాణాలకోటపై ప్రకటించి యుగ్రత
కాలాగ్నిరుద్రుఁడై కాల్చినాఁడు
సంగరస్థలమున సింగళదేవుని
శిరము దుంచెటికి త్రిఁబరఁగినాఁడు
మలకపోలార్జును మదమెల్ల గక్కించి

యన్నయాదవకొండఁ గొన్నవాఁడు
గర్వించితలపడ్డ గండరిగండని
మెట్టగదియతలగొట్టినాఁడు
కుటిలశాత్రవకోటి కొవిలకొండ తా
మగతనంబునఁ బిల్కుమార్చినాఁడు
ఉచ్చిళ్ళకోటకై యుద్రేకమునఁబోయి
చెంగేటిసీమగాఁ జేసినాఁడు
ఉర్విలోఁబొగడొందు నుప్పారిచెంగట
చెనకినరిపుకోటి చెండినాఁడు
శాతశిఖావృత్తి జగమెల్ల నెఱుఁగ శ్రీ
శైలపట్టణముఁ దా నేలినాఁడు
బుక్కరాజునుబట్టి పొడిచేటికోటలో
గజపతిమెచ్చఁగఁ గాఁచినాఁడు
దొరయుసల్కయవారి తోలితొప్పరలాడి
బాగవాడొద్దను బాపినాఁడు
చాటిచెన్నయగారిఁ జదిపిచట్లుచీరి
కొండమల్లయ గారిఁ గొట్టినాఁడు
గోరంట్లతిప్పని కొట్టికోటయునెక్కి
వేకరికులమెల్ల వెదకినాఁడు
చిటివల్లభయ్యను చెట్లనుబడఁద్రోలి

పాణమురాజును బఱపినాఁడు

రంగయభీమని రాజసంబునఁదోలి

సాల్వతిప్పని నేలచదిపినాఁడు

ముచ్చకంపయకుర్కి మునువుగాఁ బడమోది

ఫూలసంగని పొంజుఁబొడిచినాఁడు

రాజులెప్పుడుమెచ్చ రామురాజ్యంబుగా

సింగిరాజాచలం బేలినాఁడు

దండిమై ముప్పదిరెండుదుర్గంబులు

నేకధాటీగతి నెక్కినాఁడు

వీరభద్రుని దొడ్డవిభువేమనృపతుల

రట్టడై కాలందె బెట్టినాఁడు

ఘనమూరురాయర గండపెండేరంబు

పెనుగొండ డాకాల బెట్టినాఁడు

గీ. రాజమాత్రుండె ఖడ్గనారాయణుండు

చారుతరమూర్తి రాజులచక్రవర్తి

గాయగోవాళుఁ డుద్వృత్తగండఁడనఁగ

లీలనొప్పారె మాదయలింగవిభుఁడు."

ఈలింగమనాయఁడు ప్రౌఢదేవరాయనికిఁ గప్పము

గట్టు సామంతుఁడుగను సేనాపతిగనుండి యనేక దుర్గములను

సాధించి యతనిచేత గండపెండేరమును బిరుదందెను పొందిన వాఁడు.

భైరవకవి.

(౧౪౩౦ మొదలు ౧౪౭౦ వఱకు)

ఇతఁడు గారుడపురాణాంతర్గతమైన శ్రీరంగమహాత్మ్యమును దెనిఁగించిన సుప్రసిద్ధ మహాకవి. ఇతఁడు తన శ్రీరంగమహాత్మ్యమున—

"మ. కృతవిద్యాఖురలీపరిశ్రమ కలాకేళీ విలాసుం జన
స్తుతచారిత్రుని గౌతమాన్వయపవిత్రుం గౌరనామాత్య స
త్సుతుఁ గళ్యాణకవిత్వలక్షణసమర్థున్ సూక్తిముక్తాఫలా
తతకాంతిస్ఫుట చంద్రికోల్లసితవిద్వత్కైరవున్ భైరవున్."

అని తాను గౌతమగోత్రుఁడైన గౌరనామాత్యసత్సుతుఁడనని చెప్పుకొనియెను. తనకు శ్రీశైల మల్లికార్జునస్వామిదేవి యగు భ్రమరాంబికకృపచేత సారస్వతసిద్ధి కలిగినట్లు తుది గద్యమున "శ్రీమద్భ్రమరాంబా వరప్రసాద లబ్ధసారస్వత విలాస గౌరవ గౌరనామాత్యపుత్త్ర" అని వ్రాసికొనుటచేఁ దెలియుచున్నది. మఱియు రత్నశాస్త్ర మను చిన్నకృతిలోఁ గూడ—

"భ్రమరాంబికా మహావర
సముదిత నిరవద్యహృద్య సాహిత్యకళా

క్రమ విమల ప్రతిభా సం
క్రమణుఁడ మతిశాలినైన గౌరనసుతుఁడన్."

అనియు

కవిరాజ గజాంకుశ మను గ్రంథమున:—

" శ్రీమత్పరమ శివానన
తామరస వికాసలీలఁ దనరిన భ్రమరాం
బా మధుమత్త భ్రమరిక
నామానసరసిరుహమునన్ నసియించున్."

అను పద్యమును జెప్పి యాలక్షణగ్రంథమును బ్రారంభించెను. కాఁబట్టి యీభైరవ మహాకవి హరిశ్చంద్రకథయు, నవనాథచరిత్రయు, నవగ్రహస్తుతియు రచించిన గౌరనమహాకవి పుత్త్రుఁ డని మనము నిశ్చయింపవచ్చును. గౌరనమహాకవి క్రీ. శ. ౧౪౨౭ సంవత్సరము వఱకు నుండెను గావున భైరవకవి ౧౪౩౦-౧౫౦౦ సంవత్సరములనడుమ నుండె ననుట స్పష్టము. శ్రీరంగమహత్త్వముయొక్క పీఠికలో శ్రీమానవల్లి రామకృష్ణకవిగారు గౌరన క్రీ. శ. ౧౫౦౦ లో నుండెను గావున నితఁడు ౧౫౩౦ ప్రాంతములోనుండ వచ్చునని చెప్పిన సిద్ధాంతము కేవలము పొరబాటు.

సింగనమాధవేంద్రుని కాలమున గౌరన యున్నట్లు లక్షణదీపికవలనఁ దెలియుచున్నది గావున నొక సింగనమాధవేం

ద్రుఁడు క్రీ. శ. ౧౩౮౦ వఱకును, మఱియొక సింగనమాధ వేంద్రుఁడు ౧౪౨౭ వఱకును బరిపాలనము చేసినవారు గావున వీరిలో నెవరి కాలమున గౌరనమహాకవి జీవించి యున్నను, గౌరనామాత్యుని పుత్త్రుఁడగు భైరవమహాకవి ౧౪౩౦-౧౪౫౦ సంవత్సరముల నడుమ నుండె ననుట సత్యమునకు దూరము కాదు. రామకృష్ణకవిగారికి భ్రమను గలుగఁజేసిన చాటు శ్లోకము రావుమాధవరావు భార్య యగు నాగాంబిక శాసనము లోని దని తెలిసికొనుటతోనే వారి పొరబాటు వెల్లడి యగు చున్నదని యిది వఱకె తెలిపి యున్నాఁడను. మల్లారెడ్డి శివ ధర్మోత్తర ఖండమున:—

"సీ. మానిత వరధరామరకులతిలకంబు
గౌతమ గోత్రాబ్ధి కల్పశాఖి
మల్లికార్జున పండితోల్లసద్వంశుండు
గౌరనారాధ్య శేఖరసుతుండు
శ్రీమల్లమాగర్భసింధుశీతకరుండు
గంగమాంబా మనః కంజభాను
సకలాగమజ్ఞానసార ధౌరేయుండు
పరవాది దుర్మత భంజనుండు
గీ. చలఁగి గురుదక్షిణామూర్తి సద్గురులను
గౌరనాహ్వయు దేశికుఁ గన్న తండ్రి.

ప్రవిమలాస్మత్కులోద్భవారాధ్యుఁ బుణ్యు
రణ్యాకరసాధ్యు లింగనారాధ్యుఁ దలఁతు."

అను పద్యములోఁ జెప్పిన మల్లికార్జున పండితారాధ్య వంశములోనివాఁ డగు గౌరనారాధ్యుఁడు నుతియొకఁ డని నాయభిప్రాయము. గౌరనమహాకవిగాని భైరవమహాకవిగాని తాము మల్లికార్జున పండితారాధ్యుల వంశము లోని వార యిన యెడల నట్లు చెప్పుకొని యుండరా? ఏగ్రంథమునం దును వా రిట్లు చెప్పుకొని యున్నట్లు గన్పట్టదు. గౌరనామా త్య విరచితమైన లక్షణదీపికలో నుదాహరింపఁబడిన కవి గజాం కుశము భైరవకవి ప్రణీతము కాదని నాయభిప్రాయము. శ్రీరంగమహాత్త్వ గ్రంధసంపాదకు లిమ్మహాకవి కవిత్వమును గూర్చి యీక్రిందివిధమున వ్రాసి యున్నారు—

„ఇతని శ్రీరంగమహాత్త్వము లాక్షణికులందఱుం జదివియు న్న ట్లు దాహృతపద్యములే ఘోషించుచున్నవి. ఈకృతి మ నోహరమై శైలీపాటవముగలదై „దుష్కవిఘోరపిశాచముల" నదల్చునట్లున్నది. భైరవుని పదబంధము ప్రౌఢమై యొక్కొక యెడ శ్రీనాథ పెద్దనలఁ దలఁపించుచున్నది. రెండవ యాశ్వాస ములోని ఋతువర్ణనమును నాల్గవ యైదవయాశ్వాసములఁ బురవర్ణనమును గవిప్రతిభారచితములు కాని మూలమునఁ గానరావు. ఉభయభాషాపాండిత్యము చూపుచున్న యాపట్లు

స్వరచితార్థసంపత్తి మై మెఱయుచున్నవి. దీనిలోని పద్యములు క్రీ. శ. ౧౬౦౦ లో నుండిన జగన్నాథకవిచే రత్నాకరమునను, ప్రబంధమణిభూషణమునను దత్తత్కథాభాగములకు ననుకూలముగా నున్నవి గ్రహింపఁబడినవి. అనేక దివ్యక్షేత్రములలో శ్రీరంగము చాల ముఖ్యమైనదైనందున నాళ్వురు కవులు దీనిం దెనిఁగించిరి. శ్రీనాథుని కాశీఖండ, భీమఖండములకుఁ బిదప క్షేత్రమహాత్మ్యముల నింత ప్రౌఢముగాఁ దెలిఁగించిన కవి యన్యుఁడెవ్వఁడుఁ గానరాఁడు. * * * * * * * భైరవుఁడు వేదాంతశాస్త్రమునఁ జక్కఁగాఁ బరిశ్రమించినట్లు తద్గ్రంథపఠనమువలనఁ దెలియుచున్నది గాని కృతిపతియగు రాఘవమంత్రి వైష్ణవుఁడో లేక మాధ్వుఁడో కావున నతఁడు విష్ణుభక్తాగ్రేసరులు క్షేత్రరాజమగు శ్రీరంగమును హృదయసన్నిధానమున సదా కొలుచుచుండుటకై భైరవునిచే దీనిఁ దెనిగింపఁజేసెను. భైరవుఁడు శైవుఁడు. అయినను దీనిలో శివపక్షపాతిమగు నంశము లేవియు లేవు. భైరవుని యనర్గళకవితాధారయు, రసభావగతివిశేషములు శ్లాఘ్యతరములు.''

పద్మనాయక సామ్రాజ్యావసానదశ.

కాకతీయసామ్రాజ్య మస్తమించిన వెనుక నోరుగల్లు ప్రాంతదేశమును పద్మనాయకులు నూఱేండ్లకాలము స్వతం

త్రముగఁ బరిపాలనముచేసిరి. పిమ్మట గజపతు లీరాజ్యమును జయించి స్వల్పకాలము పరిపాలించినవెనుక తురుష్కు లీ గజపతులను జయించి రాజ్యమును స్వాధీనముఁ జేసికొని పరిపాలించుచున్నారు. ఇప్పటికి నీయాంధ్రదేశభాగము మహమ్మదీయుల పరిపాలనముక్రిందనే యున్నది. పద్మనాయకుల రాజ్యపరిపాలనా పద్ధతులు మొదలగున వెట్లుండెనో తెలిసికొనుటకు సాధనసంపత్తి గానరాదు. అట్టి సాధనసంపత్తి బయల్పడువఱకు నింతమాత్రముతోనే తృప్తినొంది మిన్నకుండవలసినవారమగుచున్నాము. భావిపరిశోధకులే పద్మనాయకుల రాజ్యపరిపాలనా చరిత్రమును సవిస్తరముగాఁ దెలుపఁగలరను విశ్వాసముతోఁ బ్రస్తుతము విరమించుచున్నాను.

రెడ్లచరిత్రము.

నాలుగవ ప్రకరణము.

వర్ణాశ్రమ ధర్మపద్ధతుల ననుసరించి వర్తమానకాలంబున నాంధ్రదేశమునందున్న బలిజ, కమ్మ, వెలమ, రెడ్డి తెలఁగా తెగలవారిలో నుత్తమస్థితియం దున్నవారలను క్షత్రియులుగను వైశ్యులుగను పరిగణింపవలసి యున్నను నాలు

గవర్ణమువారినిగా వ్యవహ[illegible]చున్నారనుట సుప్రసిద్ధము. శాస్త్రములప్రకారము వీరి[illegible]దు లనరాదు. ఈ తెగలలోఁ బెక్కు శాఖాభేదములు గ[illegible] మన మెఱుంగుదుము. ఆంధ్ర దేశములోఁ గొన్ని ప్ర[illegible]ములలో రెడ్లను, మఱికొన్నిప్రదేశములలో తెలగాల[illegible]పులనియుఁ గూడ వ్యవహరించుచున్నారు. కొందఱకు వా[illegible] యీనామము పరిత్యజింపవలసియున్నను అనేకు లీనా[illegible]ముల చేతనే వ్యవహరింపఁబడుచుండుటచేత వీరి సాంఘికత[illegible]మునుగూర్చి మిక్కిలి లోతుగఁ బోయి చర్చించుట కిది[illegible]యదనుగాదు. కమ్మవారును, వెలమవారును వేర్వేఱుకాల[illegible]ందు వేఱుపడి ప్రత్యేక శాఖలవారుగఁ బరిగణింపఁ[illegible]చ్చుటచేతను, తెలుఁగుదేశములో నొక భాగమునను[illegible]యుత్తమబలిజశాఖలవారికే తెలఁగాలను నామము వ్య[illegible]పఁబడు చుండుటచేతను, నాల్గవవర్ణమువారుగా వ్య[illegible]పఁబడుచు శాఖాంతరభేదములచే నొప్పుచున్నవారిని [illegible]లనియు, రెడ్లనియు రెండు ప్రధానశాఖలుమాత్రమె గ[illegible] మనము పరిగణింపవలసియుండును. ఈ తెగలకును య[illegible]క పహ్లావాది జాతులకును సమ్మేళనము సంభవించిన[illegible] ననేక క్షత్రియవంశములుద్భవించి భరతఖండమున [illegible]గము లాక్రమించి పలు రాజ్యములను స్థాపించి పరిపా[illegible]మాట సత్యమున కెంత

మాత్రము దూరము కా[redacted]డ్డిశబ్దము రాట్ శబ్దమునుండి యేర్పడినది గావున రెడ్డి[redacted] రాజని యర్థమగుచున్నది. కాఁపుశబ్దమునకుఁ గావలి[redacted]ాఁడు (రక్షకుఁడు) అని యర్థము. ఇయ్యవి పండితులు [redacted]ము చెప్పెడి యర్థములు. ఇప్పుడు సామాన్యముగా [redacted]బ్దము రైతు (వ్యవసాయముచేయువాఁడు) శబ్దమున[redacted]ర్యాయపదముగా వ్యవహరింపఁ బడుచున్నది. ప్రాచీన[redacted]మున రాట్టలను నొకజాతి ప్రజలు భరతఖండమున ని[redacted]ుండిరని వేదములవలనను, శాసనములవలనను మనకు [redacted]ముగాఁ దెలియుచున్నది. వీరిలో రట్టులు లేక రాటు[redacted]రట్టులు, లాటులు, విరాటులు, మరాటులు, వరాటు[redacted]టులు, భల్లాటులు, అందీరాటులు, ఖగారాటులు [redacted]గు శాఖాభేదములు గలవు. వీరిలోఁ గొందఱకు భోజ[redacted] నామాంతరము గలదు. ఈభోజులలో ననేకు లిప్ప[redacted]మ్మశాఖవారిలో నున్నారు. ఈరాట్టశాఖలవారు తొల[redacted]ధునదీతీర ప్రాంతభూములందును, పిమ్మట గంగానదీ[redacted]ంతభూములందును, అటు పిమ్మట నర్మదా, గౌతమీ[redacted]ష్ణానదీతీర ప్రాంతభూములందును నివసించుచు క్రమ[redacted] దక్షిణహిందూదేశమునకును వ్యాపించిరి. వీరెల్లరు చేత[redacted]ములకుఁబోయి దేశభేదము చేతను, భాషాభేదముచేత[redacted]నామములతో నేటికాల

మున వ్యవహరింపఁబడుచున్నారు. వీరితో లుతకంపిలానగర ప్రాంత దేశమున నివసించి యందుండి వచ్చినవారగుటచేత మొదట వీరికి కాంపు లని వ్యవహారనామము కలిగినది. కంపిలానగరమే కాంపిల్యనగర మని భారతాది సంస్కృతగ్రంథముల వ్యవహరింపఁబడుచు పాంచాలదేశమునకు రాజధానిగ నుండెను. మన దేశమునందలి పూర్వపుఁ దెలుఁగు శాసనములలో కాంపు లని సబిందుకముగా వ్రాయఁబడి యుండెను. పూర్వకాలమున బౌద్ధమతమునఁ జేరిన బలిజశాఖల వారిలో ననేకులకు శ్రేష్ఠి యను పదము పట్టపు పేరుగ నుండెను. రాట్టశాఖలవారికి రెడ్డి యను పదము పట్టపు పేరుగ నుండెను. పూర్వకాలమున నీయిరు తెగలలోని యుత్తమ[illegible]లకు నన్యోన్య సంబంధ బాంధవ్యములు, భోజన [illegible]ములు గలవు. పశ్చిమ హిందూస్థానమునందు రాట్ట[illegible]సించు దేశమునకు రాట్టవాడి యని వ్యవహార నామము కలదు. రాట్టవాడిరాజవంశమునకే రాఠోడ్ లేక రాఠోర్ రాజవంశ మని ప్రఖ్యాతిగలిగినది. ఈ రాట్టవాడిరాజకుటుంబమే యొకటి రాష్ట్రకూటరాజవంశముగాఁ బరిగణింపఁబడినది. ఈ రాట్టవాడి లేక రాఠోడ్ సీమనుండి యాంధ్రదేశమున కేతెంచి నివసించియున్న రెడ్లనే పూర్వపుఁ దెలుఁగు శాసనములలో [illegible]ోడి కాంపులని యప్పటిశాసన విలేఖకులు వ్రాసియు[illegible]నది యెట్లున్నను రెడ్లని

వ్యవహరింపఁబడెడి తెగలవారు రాట్టజాతులకు సంబం ధించిన
వా రనుట కెంతమాత్రమును సందియము లేదు. వీరెల్ల రాంధ్ర
జాతులతోడి సంబంధ బాంధవ్యములచేతను, ఆంధ్ర భాషను
మాతృభాషగఁ గైకొన్న వారగుటచేతను ఆంధ్రజాతీ యులై
రనుటకు సందియము లేదు. వడ్లలో నెన్నివిధములైన భే దములు
గలవో రెడ్లలో నన్నివిధములైన భేదములు గలవు గావున
వానింగూర్చి చెప్పుట సాధ్యము గాదని చెప్పుదురు. కాఁబట్టి
యట్టి భేదములనుగూర్చిన చరిత్రము ప్రత్యేకముగ వ్రాయ
వలయునేగాని యిందు వ్రాయుట సాధ్యముగాదు. 'పం టపదు
నాలుగు కులా' లని సామాన్యముగా పదునాలుగు ప్రధాన
శాఖలు గలవని చెప్పుదురు. అయిన నెయ్యావి పదు నాలుగు
ప్రధానశాఖలో వివరించుట కష్ట సాధ్యము. అ యోధ్య
రెడ్లు, మోటాటిరెడ్లు, పంటరెడ్లు, దేశూరు రెడ్లు, పాక
నాటిరెడ్లు, పెదకంటిరెడ్లు, భూమంచిరెడ్లు, ఓరుగం టిరెడ్లు,
బలిజరెడ్లు, గండికోటరెడ్లు, గోటేటిరెడ్లు, కుంచేటిరెడ్లు, మొర
నరెడ్లు, పల్లెరెడ్లు, గాజులరెడ్లు, నేరెడిరెడ్లు, పాకనా టిరెడ్లు,
పాంగనాటిరెడ్లు, కమ్మపురిరెడ్లు, వెలనాటిరెడ్లు వా దలగు
వ్యవహారనామము లనేకములు గన్పట్టుచున్నవి. వీ రెల్లరకు
మాతృభాష యాంధ్రమైనను దేశకాల పాత్ర భే దముల
చేతఁ గొన్ని యాచార భేదములు గన్పట్టుచున్నవి. అయ్యావి
క్రమముగా నశించు సూచనలు గానంబడు చున్నవి.

కోరుకొండ రెడ్ల చరిత్రము.

(క్రీ. శ, ౧౩౨౫ మొదలుకొని ౧౩౫౦ వరకు)

క్రీ. శ. ౧౩౨౫వ సంవత్సరాంతమునఁ దురుష్కులు రాజమహేంద్రపురదుర్గము నాక్రమించుకొని తత్ప్రాంత దేశమును జయించి పరిపాలనముసేయ మొదలుపెట్టిరని ప్రథమ ప్రకరణమునఁ దెలిపియున్నాఁడను. ఇట్లు దేశ మాక్రమించుకొని తురుష్కులు రాజమహేంద్రపురము రాజధానిగాఁ బరిపాలనము సేయుచుండఁ బ్రతాపరుద్రుని సేనానులలో నొక్కఁడును, కృష్ణా గోదావరీ మధ్యదేశమున నధికారమును బడసియున్న ప్రోలయనాయకేంద్రుఁడు (ప్రోలిరెడ్డి) కుమారుఁడగు కాపయనాయకేంద్రునియొక్కయు, మంచికొండ కేశవనాయకుని మనుమఁడును, గణపతినాయకుని కుమారుఁడునగు కూనపనాయకునియొక్కయు సహాయముతో రాజమహేంద్రపుర తురుష్కులపై దండయాత్ర వెడలి యుద్ధముచేసి తురుష్కులను జయించి దేశము నుద్ధరించెను. ఇతఁడు తురుష్కులను జయించినవిషయము ఆర్యవటశాసనమునఁ బేర్కొనంబడినది *.

---

౨౯. *శ్లో. వరాహవ ద్వారిధివారిమగ్నాం
ధరా మశేషాం యవనోదరస్థాం
సముద్ధరన్ పోలయనాయకేంద్ర
స్తతః ప్రతిష్ఠాపయతి స్మ తద్వత్.

కాపయనాయకుఁడు బహు పరాక్రమవంతుఁడనియు, పంచోత్తర సప్తతినాయక సంసేవ్యమాన పదపద్ముండనియు, 'ఆంధ్రసురత్రాణ' యను బిరుదమును వహించి ప్రఖ్యాతిఁ గాంచినవాఁడనియు, ఆర్యవటశాసనములవలన విదితమగుచున్నయది. రేచెర్ల యెఱదాచానాయని సింగమనాయఁడు "చెలఁగి తాతకుఁ దాత సింగక్షితీశుండు కాపభూపతిఁ గెల్చెఁ గదనమునను" అని వెలుగోటివారి వంశావళిలోఁ జెప్పినట్లుగా జయించిన దీ కాపభూపతినే కాఁబోలు ? ఈ కాపభూపతి తురుష్కులచే నాక్రమింపఁబడిన బ్రాహ్మణాగ్రహారములను పునర్దత్తములను గావించెనని పై శాసనముననే పేర్కొనఁబడియుండెను *.

30. శ్లో. స్వర్గాతిథౌ ప్రోలయభూమిపాలే
విశ్వేశ్వరాజ్ఞా మధిగమ్య గత్వా
అపాలయ త్కాపయనాయకేంద్ర
స్తదీయ్యరాజ్యం తరణిప్రతాపః "
[ఈ రెండవ యార్యవటశాసనము శ్రీయుత మల్లిరాల వేంకట సూర్యప్రకాశరావుపంతులు బి. ఏ. గారివలన ఆంధ్రభారతి 3వ సంపుటము ౨౮౩వ పేజీలోఁ బ్రకటింపఁబడినది.]

* "అథ పంచోత్తరసప్తతినాయకసంసేవ్యమానపదపద్మః
కాపానేశ్వర శ్రీ విశ్వేశ్వర కరుణయా క్షితి మరక్షతు.
తురుష్కైర్యే సమాక్రాంతా స్తేచాన్యే కాపభూభుజా
అగ్రహారాః పునర్దత్తా భూయోభువ మభూషయన్.

ప్రోలయనాయకుఁడుగాని కాపయనాయకుఁడుగాని యెక్కడ పరిపాలనము చేసిరో వారికి నివాసస్థానముగానున్న పట్టణ మెయ్యదియో తెలియు శాసనముగాని గ్రంథముగాని గానరాదు. వీరలు కృష్ణాగోదావరీ మధ్యఖండమునఁ బ్రబలులై యుండి తురుష్కులతో యుద్ధముచేసి వారలను మధ్యాంధ్ర దేశమునుండి తఱిమి యుందురని యార్వ్యనట శాసనములం బట్టి మన మూహింప వచ్చును. మఱియుఁ గృష్ణాగోదావరీ మధ్యఖండమునఁ గాపవర మను పేరుగల గ్రామములు పెక్కులు గాన వచ్చుచున్నందునఁ గాపభూపాలుఁడు కొల్లేటి కోటలోనో లేక పద్మపుర మను నామాంతరముగల గణపవరముననో (కృష్ణామండములోని భీమవరము తాలూకాలోనిది) యుండి రాజ్యపరిపాలనముచేసి యుండునని యూహించుచున్నాఁడను.

మంచికొండ కూనారెడ్డి కోరుకొండదుర్గమును నిర్మించుట.

ఆంధ్ర సురత్రాణ యను బిరుదమును వహించినప్రఖ్యాత కాప భూపతికి బంధువుండగు మంచికొండ కూనారెడ్డి కాప

విశ్వేశ్వరాయ వివిధాం ప్రవిధాయ సే
వాం యాతే విభౌ దివి చ తత్పదసేవనాయ
తైర్నాయకైస్స్వనగరా ణ్యధిగమ్య సర్వై
స్సంరక్షితా గతవిరోధకదైః స్వదేశాః.

(ఆంధ్రభారతి 3వ సంపుటము సంచిక ౫-౬లలో ౨౪౬వ పేజిచూడుఁడు)

భూపాలుని సాహాయ్యముతో రాజమహేంద్రపుర తురుష్కులను జయించి యచటికిఁ బదునొకండుమైళ్ళ దూరముననున్న కోరుకొండ యను ప్రదేశమున నొక పట్టణమును నిర్మించి తట్టుకోటనుగట్టి యవక్రపరాక్రమముతోఁ గోన పర్యంతము గల భూభాగమును బరిపాలించెను. ఇతని పేరిటనే గౌతమీ తటమున కూనవర మను నొక గ్రామము గట్టఁబడినది. కాఁబట్టి యీకూనభూపాలుఁడు పరిపాలించిన దేశ మిప్పటి గోదావరిమండల మని నిర్ధారింపవచ్చును. ఇతఁడు క్రీస్తుశకము ౧౩౨౫ మొదలుకొని ౧౩౪౦ వఱకు రాజ్యపరిపాలనము చేసెనని చెప్పవచ్చును. ముమ్మడినాయకుని యార్యవటశాసనమున ఇతఁడును, ఇతని తండ్రి గణపతియు, ఇతనితాత కేశవనాయకుఁడును త్రిలింగ దేశాధిపతులైనట్లుగానభివర్ణింపఁబడిరి*.

---

*"దేశా స్సహస్రం భరతస్య ఖండే
దీవ్యం త్యఖండాఖిల వస్తుశస్తాః
తేషాం శిరోభూషణ మేవదేశ
స్త్రిలింగనామా సుకృతైకసీమా."
త్రిలింగ దేశాధిపతి శ్శ్రీమాన్ కేశవ నాయకః
యేన భూపా దిలీపాద్యా స్స్మృతయా ద్విస్మారితా ఇవ
సర్వానీత మదగర్వ ఖండనే కల్ప(తా)రి నృప వీరమండనే
మంచికొండ ఘనగోత్రమండనే భూరజృంభిత నృపే స దండనే
తస్య కేశవనృపస్య నందనో నాయకో గణపతి ర్గుణాకరః

ముమ్మడినాయకుని పరిపాలనము.

(౧౩౪౦ మొదలుకొని ౧౩౭౦ వఱకు)

కూన భూపాలుని యనంతర మాతని జ్యేష్ఠపుత్త్రుఁడును పరాక్రమవంతుఁడు నగు ముమ్మడినాయకుఁడు రాజ్యాభిషిక్తుఁడయ్యెను. ఇప్పటి గోదావరి మండలమంతయు నాకాలమున ముమ్మడినాయకునిచేఁ బరిపాలింపఁబడియెను. ఇతఁడాంధ్రసురత్రాణయను బిరుదమును బొంది ప్రఖ్యాతుఁడైన కాపభూపాలునితోఁబుట్టువు కొమార్తను వివాహము చేసికొని వైరివీరసంహారుఁడై విద్యావంతులైన పండితుల కనేకాగ్రహారముల నొసంగుచు శాస్త్రవిద్యలఁ బ్రోత్సహించుచు

స్వర్గతే పితరి పశ్చిమే వయస్యాససఁజ వసుధాం భుజే నిజే
లక్ష్మీ ర్వసుధా కీర్తి ర్గణపతి నృపతేః పరం ప్రియాస్తి స
తాభ్యా మధికా కీర్తి ర్యేనా సౌ(తే) తదర్థ మర్పితవాన్
పుత్త్రి శ్రీకూనభూపాల స్తస్మా ముదభవ ద్విభోః
ప్రద్యుమ్న ఇవ లక్ష్మీశాం చ్ఛంకరాదివ శక్తిమాన్
నృపో గణపతేః పుత్రిం పౌత్రిం దృష్ట్వా నృపశ్రియః
త్యక్త్వా సింహాసనం భౌమం దివ్యం సింహాసనం యయౌ
విస్ఫూర్జద్గుణ రత్నరోహణగిరి ర్విఖ్యాత దోర్విక్రమో
నిర్వ్యూఢావనిపాలతార్ద్రవిభవో నిర్వ్యాజ విశ్రాణనః
గంభీర స్థిరధీ రుదాత్తచరితః కారుణ్య పూరాశ్రియ
శ్శ్రీమత్కూనయనాయకో నిజకులక్షీరోదక్షేః శ్చంద్రమాః”

సర్వజనరంజకముగాఁ బరిపాలనము చేసెను *. ఈముమ్మడి నాయకుని రాజ్యములో కోనసీమ, అంగరసీమ, కొత్తాము సీమ, కురవాటసీమ, చాంగలునాటిసీమ మొదలగు సీమలు చేరియుండెను. ఇవన్నియును గౌతమీనది కిరుప్రక్కలను వ్యాపించి యుండెను. ఇతని దేశము మిక్కిలి ఫలవంతమైనది. ఈ రాజ్యము అరటి, కొబ్బరి, పనస, పోక, మామిడి మొదలగు తోటలతో రమ్యమై యాంధ్రభూమిని ప్రసిద్ధిఁగాంచినదిగా నున్నదని యార్యవటశాసనమున వర్ణింపఁబడినది †. ఇప్పటికి నట్లేయుండి ప్రఖ్యాతివహించి యున్నదనుట యాంధ్రుల కెల్లరకుఁ దెలిసినవిషయమె.

ముమ్మడినాయకుఁడు తాను రాజధానియగు కోరుకొండ యందుండి పెద్దతమ్ముని సింగమనాయకుని తుని సమీపము

---

* ప్రఖ్యాతాంధ్రసురత్రాణ స్స్వయం కాపయనాయకః
తస్మై స్వసు స్సుతాం ప్రాదా న్ముమ్మడీంద్రాయ భూభుజే"
(ఆంధ్రభారతిలో శ్రీయుతులు దుగ్గిరాల సూర్యప్రకాశరావుపంతులు గారును, పెండ్యాల సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రులుగారును ప్రకటించిన యార్యవట శాసనముం జూడుఁడు ఆ. భా. సం. 3 సం ౪.)

† పాక (వ్యా) కోచమోచాలికుచపనస కామ్రాదిసంవీతపార్శ్వా
రంతస్సంతానకాంతైః క్రముక ఫణిలతాశ్శృంగి బేరైకపూర్ణైః
ప్రాంతోద్యన్నారికేళై ర్వకుళ కురవకాశోక పున్నాగరమ్యై
రారామైః కస్య హర్షం న విదధతి పగం ముమ్మడీంద్రస్య దేశాః"

నందున్న కోట్యాము(కోటాము) నందును చిన్నతమ్ముని గన్న యను తాడిపాకదుర్గమునను నిలిపి రాజ్యమును సామర్థ్యముతోఁ జక్కఁగఁ బరిపాలనము చేసెను. తాడిపాకయనునది ప్రస్తుతము గోదావరిమండలములోని రాజవ్రోలుతాలూకాలో నున్నది; పిమ్మట సింగమనాయకుఁడు పింపానదీతీరమున ముమ్మడిపీడను నగరమును గట్టించి రాజధానిగఁ జేసికొని ధర్మయుతుఁడై పరిపాలన మొనరించెనని యార్యవటశాసనముచలనఁ దెలియుచున్నది*. ముమ్మడిపీడే ముమ్మడివరమని నేఁడు వ్యవహరింపఁబడు చున్నది.

వైష్ణవమతావలంబనము.

ముమ్మడినాయకునిపూర్వులు శైవులయినను ముమ్మడియు నాతని తమ్ములు మాత్రము వైష్ణవమత మవలంబించినట్లు గన్పట్టుచున్నది. ఇతనికాలమున శ్రీరంగమునుండి పరా

---

* ౩౩ నామ్నా ముంమడినాయకస్య ఘటితా (   ) రిణీ
లక్ష్మ్యావిభ్రమ భూర్విలాసనిలయో వాణ్యా క్షితిర్మండనం
పంపాసంపదుపాశ్రితా సవిధగశ్రీరామనాథేశ్వరా
ఖ్యాతా ముంమడిపీడు నామనగరీ శింగక్ష్మాభృద్విభోః.

౩౪ ప్రగాఢసన్యాస్మృతపార్శ్వదేశే। పింపానదీపాథసిపావనేచ్ఛే
స్వారాజధానిప్రతిబింబితేవ। విరాజతే సా నగరీ విశాలా.

౩౫ గరీయసి పురే తస్మిన్ సర్వైశ్వర్య సమన్వితః
నివసన్ శింగ భూపాలః పాలయత్యఖిలాంభుగం

శరభట్టను వైష్ణవబ్రాహ్మణ గురువు కోరుకొండకు విచ్చేసి ముమ్మడినాయకుని శిష్యునిగాఁ జేసికొని వైష్ణవమతమును గోదావరిమండలమున వ్యాపింపఁజేసెను. ఈపరాశరభట్టు గురుపరంపరలో నేఁడవవాఁడు. ఇతఁడింతదూరమునకు వచ్చి ముమ్మడినాయకుని శిష్యునిగాఁ జేసికొనఁగలుగుట వింతగా నే యున్నది. ఒకనాఁ డీభట్టరి తన ప్రియశిష్యుఁడైన ముమ్మడి నాయకునితో నిట్లనియె. ,,నాకు మానవజన్మములు తుదముట్ట వచ్చినవి. నేనీ దేహమును చాలించినతోడనే కోరుకొండపై లక్ష్మీనరసింహస్వామిరూపమున వెలసెదను.'' ఇట్లు చెప్పి వెంటనే యాతఁడు మృతినొందెనుగాని యాతఁడు లక్ష్మీనరసింహస్వామి యగునని చెప్పినవాక్యములను ముమ్మడీంద్రుఁడు మఱచి యుండెనఁట! అటుపిమ్మట లక్ష్మీదాసియను నొక వేశ్యస్వప్నములో సాక్షాత్కరించి పరాశరభట్టరి పరాశరశైలమున నుద్భవించితినని చెప్పెనఁట! ఇయ్యది ప్రభువునకు వినిపించినతోడనే యతఁడు తనతో భట్టరి చెప్పిన వాక్యములను జ్ఞప్తికిఁ దెచ్చుకొని యామెకుఁ జెప్పి లక్ష్మీనరసింహస్వామికి నాలయము నిర్మింపుమని యాజ్ఞఁజేసెనఁట! అతని యాజ్ఞాప్రకారము లక్ష్మీదాసి ధనమును ప్రోగుచేసి కొండపై దేవాలయమును గట్టించి పరాశర నృసింహమూర్తిని ప్రతిష్ఠాపనము గావించి యంగ రంగ వైభోగములకు రెండుగ్రా

మములను దానము గావించెను. ఈ దేవాలయనిర్మాణము నందు ముమ్మడినాయకుఁడే విశేషముగా సాహాయ్యముఁ జేసి యుండును. లక్ష్మీనరసింహస్వామియాలయములోనికిఁ బోవు నప్పుడు మధ్యద్వారముకడఁ గన్పట్టు విగ్రహములు రెండును ముమ్మడినాయకుని యొక్కయు లక్ష్మీదాసియొక్కయు విగ్రహము అని చెప్పుదురు. పరాశరభట్టుపేరిటనే యీకొండకు పరాశరశైల మనియు, స్వామికి పరాశర నరసింహుఁడనియు నామములు గలిగినవి. శ్రీరంగ దేవాలయములో నొక తామ్రశాసనము గలదు. కోరుకొండ లక్ష్మీనరసింహస్వామి యాలయములోని శిలాశాసనములోనున్న శ్లోకములు సరిగా శ్రీరంగ దేవాలయములోని తామ్రశాసనములోనివిగా నున్నవి. అందు నేఁడవ పరాశరభట్టునకుఁ దెలుఁగు దేశములో మంచికొండ గోత్రమున జనించిన రంగవర్ధనుఁడను ముమ్మడి నాయకుఁడు శిష్యుఁడుగ నుండెనని వ్రాయఁబడి యుండెను*. ముమ్మడినాయకుఁడును నతని తమ్ముఁడు సింగమనాయకుఁడును వైష్ణవ మత గురు వగు వేదాంత దేశికులవారితో సమకాలికు లైనను వైష్ణవమత భక్త్యావేశపరవశు లైనను వేదాంతదేశికులవారు గ్రంథములు వ్రాసి యిచ్చినది వీరికిఁ

* Annual Report on Epigraphy, 1912, page 87, para 68.

గాదు. ఇందలి సింగమనాయఁడు సర్వజ్ఞసింగమనాయఁ డనుట భ్రమగాని వే ఱొండుగాదు. వేదాంత దేశికులవారు తత్త్వసందేశోపసంహారమునఁ జెప్పిన ట్టితఁడు మాధవాత్మజుఁడు కాఁడు. కావున దొరతనమువారి శాసనాధికారులు వ్రాసినది పొరబా టని నాయభిప్రాయము.* లక్ష్మీనరసింహస్వామి దేవాలయము శాలివాహనశకము ౧౨౭౫ అనగా క్రీ. శ. ౧౩౫౩వ సంవత్సరమున నిర్మింపఁబడిన ట్లాయాలయములోని శిలాశాసనమున లిఖియింపఁబడినది.

ముమ్మడినాయకుని సోదరుఁడగు సింగమనాయకుఁడు శాలివాహనశకము ౧౨౭౦ శ్రావణబహుళామావాస్యనాఁడు సూర్యగ్రహణసమయమున నాయుర్వేద విశారదుండును, అత్రేయగోత్ర సంభవుండును, యజుశ్శాఖాబ్రాహ్మణుండును నగు పరహితాచార్యునకు అక్కలంపూడియను గ్రామమును దానమొసంగెను. అక్కలంపూడియను గ్రామమె ముమ్మడిసింగవరమని కొంతకాలము వ్యవహరింపఁబడిన ట్లాశాసనము వలననే వేద్యమగుచున్నది. భిషజ్మణియగు పరహితాచార్యుఁడు తానాగ్రామమును ౨౦భాగములు చేసి యందుఁ బదిభాగము లితరబ్రాహ్మణులును వేదాధ్యయనసంపన్నులు నగు పదు

---

* **Annual Report on Epigraphy, 1913 No. 961, Public, 2nd August 1913, page 129, para 71.**

గురకు నా వెంటనే ధారపోసెను. పరహితుని కుటుంబమువారు మూడుతరములనుండి యాయుర్వేదవిద్యావిశారదులుగాఁ బ్రఖ్యాతివహించి యుండిరి. ఈ శాసనముపై సింగానాయనియొక్కయు; ముమ్మడినాయనియొక్కయు చేవ్రాళ్లు గలవు. ఈ శాసనము క్రీ. శ. ౧౩౬౮ వ సంవత్సరమున లిఖింపఁబడినది గావున ముమ్మడినాయకుఁడును వీనితమ్ముఁడు సింగమనాయకుఁడును ౩౦ సంవత్సరములు రాజ్యపరిపాలనము చేసినట్లు గన్పట్టుచున్నది. ముమ్మడినాయకునకుఁ గూనారెడ్డి, అన్నారెడ్డి, కాటమరెడ్డి మొదలగువారు నైదుగురు కొమాళ్లు గలరు. ముమ్మడినాయకుని తరువాత నీమూవురును ౨౫ సంవత్సరములు రాజ్యపాలనము చేసి యుందురు.

దేవాలయ ప్రతిష్ఠాపనలు.

క్రీ. శ. ౧౩౭౦ వ సంవత్సరమునకుఁ బిమ్మట ముమ్మడినాయకునికొమారుఁడు కూనారెడ్డిపరిపాలనకాలములో నోరుకొండలో మఱికొన్ని ప్రతిష్ఠాపనలు జరిగినవి. కూనారెడ్డి స్వామికొండకు దక్షిణభాగమున దిగువ నొక దేవాలయమును గట్టించి యందు రంగనాయకుని ప్రతిష్ఠ గావించెను. ఆస్వామి కైంకర్యాదులకై భూదానములు మొదలగునవి చేసెను. ఆయాలయ ప్రాకారము లోపలనే వైభవరాయుని ప్రతిష్ఠ గావించి యాలయముగట్టించి యథావిధిగాఁ గైంకర్యాదులు జ

రుగునట్లు కట్టడిగావించెను. పిమ్మటఁ గొంతకాలమునకుఁ గే శవస్వామిని గూడ ప్రతిష్ఠగావించి యాలయమును గట్టించి యాస్వాములకందఱకు నిత్య నైవేద్యములకు నిరంతరోత్సవ ములకు ననేక భూదానములను గావించి యాదేవస్థానమును మహోత్కృష్టదశకుఁ గొనివచ్చెను. కూనారెడ్డియు నతని సో దరులును గలిసి స్వల్పకాల మనఁగాఁ బదునైదుసంవత్సరము లు పరిపాలనము చేసినతరువాత కూనారెడ్డికొడుకు ముమ్మడి రెడ్డి రాజ్యపరిపాలనము వహించెను గాని యత్యంతస్వల్పకా లములోనే యీకోరుకొండరెడ్డి రాజ్యమంతయును కొండవీటి రాజ్యమును బరిపాలించుచున్న కుమారగిరిరెడ్డి మంత్రియును సేనానియునగు కాటయవేమారెడ్డిచే జయింపఁబడి యతనిచేఁ బరిపాలింపఁబడుచు వచ్చెను. కావున క్రీ. శ. ౧౩౯౫ దవసంవ త్సరమునకుఁ బిమ్మట కూనారెడ్డిసంతతివా రీదేశమును పరి పాలించి యుండరనియు, ఒకవేళ కొంచెముకాలము పరిపా లించినను స్వతంత్రపాలనము చేసి యుండరనియు మనము నిశ్చయింపవచ్చును.

కులగౌరవము.

ఈకోరుకొండరాజ్యమును బరిపాలనముచేసిన రెడ్లు విద్యా సక్తులును, ధర్మానురక్తులును, వైష్ణవమతాభినివేశపరవశు

లునునై పరిపాలనముచేసినది స్వల్పకాలమైనను యశముతోఁ గూడుకొని యుండిరి. అదియునుగాక వీరికి కులగౌరవమధికము గానుండెను. వీరివర్ణము (చతుర్థవర్ణము) విష్ణుపాదమునందు త్రిలోకపావనియైన గంగతోడఁ బుట్టినదిగావున బ్రాహ్మణక్షత్రియవైశ్యవర్ణములవారికంటెను పారిశుద్ధ్యమున మించినదనియు వీరి వర్ణములో శఠులు లేరనియు, కర్మాసక్తులును, శుద్ధస్వాంతులును, శాంతులును, రాగాదిదోషరహితులును గలరని ముమ్మడినాయకుని శాసనములో నభివర్ణింపఁబడియుండెను. ఇయ్యది వైష్ణవమతసంస్కారమును బొంది వైష్ణవగురుప్రబోధనలఁ గళంకువాసి యుత్కృష్టమైన రాజ్యపదవికి వచ్చిన తరువాత నావిర్భవించినకులాభిమానజనితవాక్యములనుగా మనమూహించి సంతసింపవలసినదే. * ఇంతకన్న వీరినిగూర్చి

* పూర్వాశానదిశర్ణని తనులతాం లింపన్నివోజ్జృంభత
ఈశ్వరవదనభుజోరుప్రభవాం బ్రహ్మాదిజాతయ స్త్రిస్రః
తాసా మాధారాగ్రం చతుర్థజాతిశ్చ తత్పదా జ్జాతా
అస్యాజాతే స్తాభ్యో జాతిభ్య, శ్శుద్ధై రితి నచ స్పిష్టం
యదియంసహజాజాతా భాగీరథ్యాత్రిలోకపావన్యా
తజ్జాతీయాః కర్మరతా స్త్యక్తశాఠ్యా
శ్శుద్ధస్వాంతా శ్శాంతరాగాది దోషాః
రాజ''న్యానామేత్య సాహాయ్యముర్వ్యా''
స్సర్వం భారం నిర్వహంత్యేవ సమ్యక్

కాని వీరిపరిపాలనపద్ధతిని గూర్చికాని తెలిసికొనఁదగినది విశేషముగానున్నను సాధనసామగ్రి కొఱవడియుండుటచేత నింత మాత్రముతోఁ దృప్తినొందవలసినవార మగుచున్నాము.

ఐదవ ప్రకరణము.

కొండవీటిరెడ్డిరాజులచరిత్రము.

పదునాలుగవ శతాబ్దిప్రారంభమున, అనఁగా క్రీ. శ. ౧౩౨౩ వ సంవత్సరాంతమునఁ గాకతీయసామ్రాజ్య మస్తమించిన వెనుక పంటశాఖీయులగు రెడ్డినాయకులు కొందఱు స్వతంత్రులై ప్రాగ్దేశములోని సింహవిక్రమపురము(నెల్లూరు) మొదలుకొని సింహాచలము పర్యంతము భూమి నాక్రమించుకొని నూఱేండ్లు పరిపాలించి జగద్విఖ్యాతయశస్కులైరి. అట్టి వారిలో ప్రముఖుఁడు దేసటివేమారెడ్డి. ఇతనిపూర్వులెల్లరును గాకతీయసామ్రాజ్యమున సైన్యాధిపతులుగనుండి ప్రసిద్ధికెక్కినవారలు. ఇతనితండ్రి ప్రోలయయు పితామహుఁడు దొడ్డయయు, ఇతఁడునుగూడ కాకతీయచక్రవర్తుల కొల్వు నలుపుచున్న సైన్యాధిపతులేగాని యన్యులుగారు. ఈ వేమారెడ్డియు, ఇతని తరువాతివారును ,,పల్లవాదిత్యయనియు, ,,పల్లవత్రినేత్ర'' యనియు బిరుదములను వహించియుం

డుటచేత డాక్టరుహూల్ట్జు అనుచరిత్రకారుఁడు వీరినిపల్లవు లని భ్రమపడియెనుగాని వీరుపల్లవులుగారు. వీనికి వేఱుగ నర్థములు చెప్పవచ్చును. వీరిపూర్వులెవ్వరైనను పల్లవరాజులను జయించి వారిబిరుదములను వహింపఁగాఁ గ్రమముగా నయ్యవి వీరికి సంక్రమింపవచ్చును. పల్లవాదిత్యుఁడనఁ బాలసూర్యుఁడని పండితులర్థముచెప్పిరి. ఈయర్థము విశ్వాసపాత్రమైనను గాకపోయినను పంటరెడ్లు మాత్రము పల్లవులు గారని స్పష్టముగఁ జెప్పవచ్చును. వీరు తెలుఁగుచోడుల శాఖలోనివారని కొందఱు తలంచుచున్నారు. ఈయూహకొక కారణము గన్పట్టుచున్నది. అభినవభట్టబాణవిరచితమై, వీరనారాయణచరిత్రమను నామాంతరమున వ్యవహరింపఁబడు వేమభూపాలచరిత్రమున నీపంటవంశములోనివారి పూర్వులలో కామభూపాలుఁడను వాఁడొకఁడు అద్దంకిరాజధానిగాఁ దెలుఁగుదేశమును బరిపాలించెనని యుదాహరింపఁబడియున్నది. నెల్లూరుమండలములోని కావలిగ్రామమున నొక శాసనములో జగనొబ్బగండ కామయదేవచోడుఁడను నొక మహారాజునామము గన్పట్టుటచేతను, వాని నామము పంటరెడ్లకుఁ బ్రధానస్థానముగా నుండుటచేతను, అద్దంకి ప్రథమమున రాజధానిగ నుండుటచేతను సాధారణముగా వేమభూపాలచరితమున నుదాహరింపఁబడిన కామభూపాలుఁడీకావలిశాసనములోనిజగనొబ్బ

గండకామయదేవచ్చోడుఁడే యై యుండవచ్చునని యూహిం చుటకవకాశము కలుగుచున్నది గావున వీరు తెలుఁగుచోడులతో సంబంధము కలిగియుందురను వాదమును బలపఱచుటకీయూహసహాకార మగుచున్నదని డాక్టరుహుల్ష్గారు వ్రాసియున్నారు.* ఈరెడ్డిరాజులు చోడులతో సంబంధబాంధవ్యములు నలుపుటచేత డాక్టరుహుల్ష్గారు తలంచినట్లు వీరు తెలుఁగుచోడులలో నొకశాఖవారినిగా మన మూహింపవచ్చునుగాని వీరిని పల్లవులతో చేర్చుటకుమాత్రము సాహసింపరాదు. చోడులు క్షత్రియులుగదా వారితో వీరిని గలుపుట యెట్లని కొందఱకు సంశయము గలుగవచ్చును. కాని క్షత్రియులమని చెప్పుకొన్న చోడులు ప్రాచీనకాలమునుండి క్షాత్రవృత్తిని వహించినవారగుటచేత నుత్కృష్ట మైనరాజ్యపదవులను వహించినప్పుడు ఆకాలమునాటి బ్రాహ్మణోత్తములు వారిని క్షత్రియులనుగానే పరిగణించియుందురు. కాని యిటీవలి రెడ్డిరాజులు పూర్వపు వర్ణాశ్రమసాంప్రదాయధర్మములు చెడిపోయినతరువాతికాలమున రాజ్యపదవులను వహించినవారుగావున నవీనబ్రాహ్మణోత్తములు వీరిని క్షత్రియులనుగా బరిగణింపక చతుర్థవర్ణములో నుత్తములనుగా వర్ణించియుం

---

* Annual Report on Epigraphy, 1906. Para 57

డిరి.) జగనొబ్బగండయను బిరుద మీరెడ్డిరాజులకును గలదు. ఈవంశమువారు చోడులకు సంబంధించినవారైనను గాకపోయినను వ్యవసాయము చేసికొనుచుండి యొక్కసారిగా రాజ్యపదవికి వచ్చినవారుమాత్రము కారని నాయభిప్రాయము. కాఁబట్టి వేమారెడ్డి షోత్రవంతమైన కుటుంబమున జనించినవాఁడగుటచేతనే మహాపరాక్రమవంతుఁడై కాకతీయసైన్యాధిపతులను జయించి బహుభూము లాక్రమించుకొని పరిపాలించినవాఁడు.

దేసటివంశము.

వేమారెడ్డి యింటిపేరు దొంతివారని స్థానికచరిత్రములందును, సూర్యులు మొదలగువారి గ్రంథములయందును పేర్కొనఁబడి యుండెనుగాని వేమారెడ్డి యింటిపేరు దొంతివారుకారు. ఇతఁడు దేసటివంశమున జనించిన పోలయరెడ్డి యొక్క ద్వితీయపుత్త్రుఁడు. వీరి యింటిపేరు దేసటివారని వీరు పరిపాలించిన యాంధ్రవాఙ్మయమునఁనె స్పష్టపరుపఁబడి యున్నది. కొండవీటిరాజ్యమును బరిపాలించిన వేమారెడ్డివంశమువారును, రాజమహేంద్రపుర రాజ్యమును పరిపాలించినట్టి అల్లాడరెడ్డివంశమువారును జ్ఞాతులనియు నొక్కవంశమువారేయనియు, శంభుదాసప్రణీతమైన హరివంశమువలనను, శ్రీనాథకవి ప్రణీతములైన భీమఖండ, కాశీఖండములవలనను

స్పష్టముగాఁ దెలియుచున్నది. ఎఱ్ఱాప్రెగ్గడవిరచితమైన హరివంశముయొక్క పూర్వభాగమునఁ దొమ్మిదవ యాశ్వాసము మొదటిపద్య మిట్లు వేమారెడ్డిని సంబోధించుచున్నది.

"కం. శ్రీసాధక సుచరిత్రా
నైసర్గికసుజనతాభినందితగోత్రా
శాసనసమగుణ జైత్రా
దేసటివేమా సమస్తధీరలలామా"

శ్రీనాథుని కాశీఖండమునఁ దృతీయాశ్వాసము మొదటిపద్య మిట్లు వీరభద్రారెడ్డిని సంబోధించుచున్నది.

" కం. శ్రీమద్దేసటివంశ
గ్రామణి మూర్ధాభిషిక్త కంఠీరవ సు
త్రామనిభ నైభవోన్నత
భామాపాంచాల వీరభద్రనృప లా"

దేసటి వేమాయనియు, దేసటివంశగ్రామణియనియు, శంభుదాస శ్రీనాథకవులు వేమారెడ్డిని వీరభద్రారెడ్డిని సంబోధించియున్నవారగుటచేతను, భీమఖండమున "చతుర్థమాళిమండనంబై కీర్తివిహారఘుంటాపథంబైన పంట దేసటిమహాన్వయంబున, పాకనాటిదేశంబున భద్రపీఠంబున నధివసించి" అని శ్రీనాథుఁడు వర్ణించియుండుటచేతను వేమారెడ్డియొక్కయు, వీరభద్రారెడ్డియొక్కయు నింటిపే రొక్కటియేయని

యు, దేసటివారనియు, వారు జ్ఞాతులనియు స్పష్టముగా బోధపడఁగలదు. శ్రీనాథుని భీమేశ్వరపురాణము నచ్చొత్తించిన వారు దేసటిశబ్దమేమో యనుకొని పైదానిలో దేసటిశబ్దమును దీసివేసి పంట మహాన్వయంబున నని మాత్రముంచిరి. కవి జీవితములయందుమాత్రము నేను చెప్పినవిధముగానే ముద్రింపఁబడినది. ప్రబంధములు ముద్రించువారు ప్రాఁతప్రతులను జక్కఁగా పరిశోధించి ముద్రింపవలయును. భీమేశ్వరపురాణమట్లు ముద్రింపఁబడక పూర్వపుఁ బ్రతులకు విరుద్ధపాఠములతో ముద్రింపఁబడినది. ఈవిషయము చరిత్రాంశమున కెంతో ప్రధానమైనది. హరివంశము, కాశీఖండము దేసటివంశమని పేర్కొనకయున్న పక్షమున, భీమేశ్వరపురాణములోని మార్పు చరిత్రమున కెంతకష్టము గలిగించును? రాజమహేంద్రపురమును బాలించిన రెడ్లకును, కొండవీడును బరిపాలించిన రెడ్లకును నెట్టి సంబంధముగలదోయని చరిత్రకారులు దెలిసికొనఁజాలక చిక్కులు పడుచుండిరి. వీరుభయులు జ్ఞాతులని యాంధ్రప్రపంచ మిప్పుడు తెలిసికొనఁగలదు.

పరుస వేదిక థ.

పంటకాపు కులమున జన్మించినవారు కొండలు నూఱేండ్లకాల మీ యాంధ్రదేశమున రాజ్యపాలకులై పరిపాలించుటయును, కొండలు నామములకుఁ బూర్వము కోమటి శబ్దము

చేర్పఁబడి వ్యవహరింపఁబడు చుండుటయును దలపోసి యీ పంటకాపులకిట్టి యైశ్వర్యము లభించుట కొక కథ కల్పింపఁబడినది. పద్మనాయకుల యైశ్వర్యమునుగూర్చియు రేచని గూర్చియుఁ బిల్లలమఱ్ఱి బేతాళనాయని కథ యెట్లు కల్పింపఁబడినదో అట్లె యీపంటరెడ్ల యైశ్వర్యమును గూర్చియు నట్టి కథ యొకటి కల్పింపఁబడినది. దాంతి అల్లాడరెడ్డి యనునాతఁ డొకఁ డుండె ననియు, అతని యింటికి వేమన యను నొక కోమటి వచ్చెననియు, అతఁడు స్పర్శవేది యను శిల నొకదాని మూటలోనుంచి, బైటికి వెళ్ళఁగా రెడ్డి దాని నపహరించి తన యింటికి నిప్పంటించి తగులఁబెట్టు కొనియె ననియు, తరువాత కోమటి వచ్చి తన మూటలోని ఱాయి యేమైన దని యడుగఁగా నది యింటితోఁ గాలిపోయి యుండునని చెప్పఁగా నాతఁ డెంతో దుఃఖించి యంతటి మణి పోయిన తరువాత బ్రదుకెందు కని రోసి తానుగూడ మంటలోఁబడి చచ్చెననియు, తరువాత నతఁ డొకనాఁడు రెడ్డి స్వప్నములోఁ గనఁబడి "నాస్పర్శవేదిచే సంపాదింపఁబడిన ధనమును ధర్మకార్యములకొఱకు వినియోగింపవలసిన దనియు, అతని కుటుంబములలోని వారికి తన పేరు పెట్టవలసిన దనియు, అట్లు చేయకున్న పిశాచమునై బాధించెద" ననియు జెప్పి యదృశ్యుఁ డయ్యెనఁట. ఆధనముచేత నల్లాడరెడ్డియు నతని సంతతివారును సైన్యమును సంపా

దించి కాకతీయ సైన్యాధిపతులను జయించి పలు భూములా క్రమించి పరిపాలింపఁ గలిగిరని కర్తృనామ రహిత మగు „కొండవీటి దండకవిలి" మొదలగు గ్రంథముల వ్రాయఁబడినది. „ఆ పేరు వచ్చుట కింత కంటె మంచికారణ ముండవచ్చు"నని జయంతి రామయ్యగారు వ్రాయుచున్నారు.* వేమారెడ్డి యింటి పేరు దేసటి వారని గ్రంథములం జేర్కొనంబడియెనే గాని దొంతి వారని పేర్కొనఁబడియుండలేదు. అదియునుం గాక వేమారెడ్డి పూర్వులలో నల్లాడరెడ్డి యున్న ట్లేశాసనమునను జేర్కొనఁబడియుండలేదు. దేసటి పెరుమాడిరెడ్డివంశమున నొక యల్లాడరెడ్డి కన్పట్టుచుండెను గాని యతఁడు రాజమహేంద్రపుర రాజ్యములు బరిపాలించినట్టివాఁడు. కొండవీటి రాజ్యమును బరిపాలించిన వేమారెడ్డి తరువాత నున్న యతని జ్ఞాతి. అతని సంతతి వారికి కోమటి శబ్దము చేర్పఁబడి యుండలేదు. కాఁబట్టి దొంతి అల్లాడరెడ్డికి వీరికి నెట్టి సంబంధమును లేదు. దొంతి అల్లాడరెడ్డి కథ కల్పితమై యుండ వచ్చును.

దేసటి వేమభూపాలుని పరిపాలనము.

(క్రీ. శ. ౧౩౨౮ మొదలుకొని ౧౩౪౦ వఱకు)

తురుష్కులు కాకతీయ సామ్రాజ్యమును విధ్వంసము గావించి యాంధ్రదేశంబున నార్యధర్మములు తాటాదూటములు

*ఆంధ్రభారతి సంపుటము ౨ సంఖ్య ౩ పేజి ౧౧౨ చూడుఁడు.

గఁ జేయుచుఁ గలవరపెట్టుచున్న కాలమున నార్యధర్మోద్ధరణా భిలాషియై పంటకులంబున జనించిన వేమారెడ్డి కృష్ణానదీతీర ప్రాంత దేశములఁ దురుష్కులనోడించి పూర్వపునాఁటి దేశంబున రాజ్యాధికారము నెలకొల్పి సామ్రాజ్యము విస్తరింపఁ జేయ నెంతేనిఁ బ్రయత్నించిమనోరథసిద్ధిఁగాంచిన శూరశిఖామణిగ నుండెను.*స్వదేశాభిమానము స్వభాషాభిమానము, స్వమతాభిమానము, స్వజనాభిమానము గల భూపాలురలో నితని నగ్రగణ్యునిగా భావింపవచ్చును. కనుకనే ఎఱ్ఱాప్రెగ్గడ వచించిన ట్లుపదాతచరితంబున నఖిలజనరంజనం బొనర్చు టంజేసి రాజశబ్దంబునకు భాజనం బయ్యెను. అని చెప్పినవి గాక యీభూపాలునకు స్వబంధుజనానురాగము మెండుగ నుండెను. ఈవిషయము హరివంశములోని యీక్రింది పద్యము వలన విస్పష్టము కాఁగలదు.

"తనకు నద్దంకి తగు రాజధానిగాఁ బ
రాక్రమంబున బహుభూము లాక్రమించి
యనుజ తనుజబాంధవ మిత్ర జనుల కిచ్చె
నెదురె యెవ్వారు వేమమహీశ్వరునకు"

*శ్రీశైల పూర్వతట నికటమునుండి పూర్వసముద్రము దాఁక ప్రవహించు కుండితరంగిణి యను గుండ్లకమ్మ నది కిరుప్రక్కలనుండు సీమకే పూర్వనామము గల దని తెలియుచున్నది.

ఇతఁ డిట్టి వాఁడు గనుకనే యెఱ్ఱాప్రెగ్గడ యితని సర్వజ్ఞైకపావనుఁ డని యీక్రిందిపద్యములో నభివర్ణించి యుండెను.

"సీ. పంటకులస్వామి ప్రఖ్యాతుఁ డొరవే
మయపితామహుఁ డను మాన్యతయును
ధూతకళింకుండు దొడ్డయసైన్య నా
యకుఁడు మాతామహుం డను వినుతియు
నాదిరాజన్య తుల్యాచారవిధి మాచ
విభుఁడు పూర్వజుఁ డను విశ్రుతియును
శ్రీయుతుల్ పోతయ చిట్టయ నాగయ
ప్రభులు మాతులులను భవ్యతయును
దన మహత్త్వంబు భూషింపఁ దాను వారి
పేరు వెలయింపఁ జాలు గభీర మహిమ
నాత్మగుణముల నొడవించు సర్వజ్ఞైక
పావనుఁడు వేమ జనపతి కేవలుండె."

మఱియు సర్వాదివేలు శైలములచేఁ జుట్టుకొనఁబడియున్న మేరుపర్వతముతోఁ బోల్పఁ బాత్రమై వేమారెడ్డి చుట్టపు మేరువ న్విసుతి గాంచె నని పైకవియె యీక్రిందిపద్యములో నభివర్ణించి యుండెను.

"ఉ. చుట్టునిజ ప్రభాపరిధిసోకున సర్వదివేలుశైలముల్
గట్టి పసిండిగాఁ దనరుకాంచనభూధ్రముఁబోల్పఁబాత్రమై
చుట్టము లెల్ల నాత్మసమశోభితసంపద నొందనొప్పఁ దా
జుట్టపు మేరువన్వినుతి సొంపున వేమనరేంద్రుఁడున్నతిన్"

ఆకాలమునందు పద్మనాయకులు, రెడ్లు, రాచవారు నైకమత్యమువీడి పరస్పరము ద్రోహులై వంచించు కొనుచుండుటం జేసియు, సామ్రాజ్య పునస్సంస్థాపనకై యొండొరులతోఁ బోరాడుకొనుచున్న వారగుటచేతను వేమారెడ్డి స్వజనమందే విశ్వాస ముంచి యెఱ్ఱాప్రెగ్గడ చెప్పినట్లు అనుజ తనుజ బాంధవ మిత్రజనులను మాత్రమె యధికార పదవులం దునిచి బహు భూము లొసంగి యుండును.

వేమారెడ్డి బిరుదనామములు.

పల్లవాదిత్యుఁడు, జగనొబ్బగండఁడు, అంగరక్షాపాలుఁడు, కేళాధిరాయఁడు, సంగ్రామధనంజయుఁడు, భుజబల భీముఁడు, రూపనారాయణుఁడు, వీరనారాయణుఁడు, గుజ్జరి దళవిభాళుఁడు, జగరక్షపాలుఁడు, చంచుమలచూఱకారుఁడు, మండలీకరగండఁడు, కోదండరాముఁడు, రాయచేకోలుగండఁడు, అర్థిప్రత్యర్థిహేమాద్రిదాననిరతుఁడు, ప్రజాపరిపాలన భరితుఁడు, అమరాభరణుఁడు అపరిమితభూదానపరశురాముఁడు, రాచూరిదుర్గవిభాళుఁడు, అనేకనగరోపకంఠప్రతిపా

దితబహువిధారాముఁడు, పర్వతాహోబలనిర్మితసోపానుఁడు, బ్రహ్మకుండిసహ్యజాగౌతమీజలక్రీడావినోదుండు, విరోధినృప దానవనరసింహుఁడు, పాండ్యరాయగజసింహుఁడు, ప్రజ్ఞా చతుర్విధోపాయుఁడు, నిత్యపరిపాలితసత్యుఁడు, దుర్మదవైరి వీరభయంకరుఁడు, బసవశంకరుఁడు మొదలగు బిరుదము లనేకము లాతనికిఁ గలవు.

వేమారెడ్డిమంత్రి రామాపెగ్గడ.

కాశ్యపగోత్రవంశసంజాతుఁడును, రాజ్యతంత్రజ్ఞుఁడును, సమర్థుఁడును, అమాత్యశిఖామణియు, శాస్త్రవిదుఁడు, వయో వృద్ధు నగు రామాప్రెగడ యను నియోగిబ్రాహ్మణుఁడు వేమారెడ్డికి మొదటమంత్రిగ నుండెను. ఇతని తరువాత వేమారెడ్డికడ నితని మనుమనికొడుకు మల్లినాథమంత్రి రాజ్య ధురంధురుఁడై యొప్పియుండె నని తెలియుచున్నది. తండ్రియుఁ దాతయు కూడ నేకారణముచేతనో మంత్రిపదవికి వచ్చియుండ లేదు. రామాప్రెగ్గడ జీవించియుండఁగనే పుత్త్రుఁడును మను మఁడును గూడ మరణించి యుందురు. అట్లు గాకయుండిన నాతనికి వెనుక మునిమునుమఁడు పిన్నవయస్సుననే మంత్రి పదవికి వచ్చుట యెట్లుసంభవించును? వేమారెడ్డికి మంత్రిగ నున్న రామాప్రెగ్గడకు మంచిరాజును, వానికి రామరాజును వానికి మల్లమాంబయందు మల్లనమంత్రి, మంచిరాజు,

వేమయమంత్రి, ఎఱ్ఱనార్యుఁడు, కేసయమంత్రి యను నైదు గురుపుత్రులును గలరు. వీరిలో మల్లనమంత్రియె మొదట వేమారెడ్డికిని పిమ్మట నతనికుమారుఁ డైనఅనపోతరెడ్డికిని మంత్రిగ నుండి విఖ్యాతికెక్కెను. రామాప్రెగ్గడయు, మల్లినాథుఁడును వేమారెడ్డికి మంత్రులుగ నుండి రని కమ్మనాటి సీమలో నున్న మణికేశ్వరములోని మాండుకేశ్వరస్వామి వారి దేవాలయములో నున్న శిలాశాసనమువలనఁ దెలియు చున్నది. *

వేమారెడ్డిప్రసిద్ధసేనానులు.

అఖిలశత్రువిదారణప్రతిజ్ఞాపూరణోద్దాముం డగు వేమారెడ్డికి నసాధ్యసాధకవీరవ్రతనిర్వాహణసహాయు లగు నల్వురు ప్రసిద్ధసేనానులు గలరు. వీరిలో అన్నారెడ్డి, మల్లారెడ్డి యను నిరువురు వేమారెడ్డికి తమ్ములు. మూఁడవయతఁడు కుమారుఁ డైనయనపోతరెడ్డి. నాలుగవయతఁడు మాతులపుత్రుఁ డగునూకారెడ్డి. వీరు ప్రసిద్ధులు. వీరు నల్వురు సేనాపతులుగ నుండి వేమారెడ్డికి దిగ్విజయ మొనఁగూర్చు చుండిరి. వీరిలో మల్లారెడ్డి శ్రీరామచంద్రునికి లక్ష్మణుని వలెను, ధర్మజునకు నర్జునునివలెను వేమారెడ్డికి విధేయుఁడై

* నెల్లూరుశాసనములు 3 వ సంపుటము పేజీ ౧౦౩౭ ఒంగోలు ౭౮ నంబరు శాసనము చూడుఁడు.

సౌభ్రాతృత్వము నెఱపుచు సమస్తజనులచేఁ గొనియాడఁబడు చుండెను. ఈమల్లచమూపతి కురుమాలూరుపురము మకాముగాఁ జేసికొన్న ట్లీక్రింది హరివంశములోని పద్యమువలనఁ గన్పట్టుచున్నది.

"కం. సకలద్వీపాంతరర
త్నకలాపనిరంతరార్చనాకలనారం
భక కురుమలూరిపురనా
యక మల్లచమూవరేణ్య హరినివేద్యా."

ఈ పైపద్యమును బట్టియు

"కం. సర్వధురీణగుణోదయ
సర్వజ్ఞోదాత్తవృత్తసంసిద్ధ యశో
గర్విత మల్లచమూవర
నిర్వంచకసోదరత్వ నిత్యారాధ్యా."

కం. రామాయణ హరివంశ
శ్రీ మన్మథురప్రసంగ సిద్ధచిరయశ
స్సామర్థ్యకరణనిపుణా
శ్రీ మల్లచమూవరేణ్య సేవితహృదయా."

అను పద్యములను బట్టియుఁ జూడ సోదరుల కన్యోన్యానురాగము దట్టముగా నుండె నని స్పష్టముగాఁ గన్పట్టఁ గలదు. మల్లారెడ్డి తురుష్కులను జయించి వా రాక్రమించిన

బ్రాహ్మణాగ్రహారములను తిరిగి బ్రాహ్మణుల కిప్పించెనఁట. ఇతఁడు కాకతీయసైన్యాధిపు లగుక్షత్రియులను జయించి మోటుపల్లిని స్వాధీనపఱచికొనియెను. ఇతఁడు మోటుపల్లిని స్వాధీనము చేసికొన్నవిధ మీక్రిందిపద్యమున నిట్లభివర్ణింపఁ బడి యుండెను.

"శా. బాహాదర్పమునం బ్రతీపధరణీపాలావలిం దోలి యు
త్సాహోదగ్రుఁడు మోటుపల్లి గొని సప్తద్వీపసద్వస్తుసం
దోహంబున్ దనకిచ్చు నెచ్చెలిసముద్రుం బ్రీతిగావించుచున్
మాహాత్మ్యంబువహించె మల్లరథినీనాథుండుగాఢోద్ధతిన్."

ప్రాచీనకాలము నుండియు మోటుపల్లి యాంధ్రదేశమున నొకప్రసిద్ధమైన రేవుపట్టణముగా నుండి ద్వీపాంతరములతో వర్తకవ్యాపారములు జరుపునట్టిదిగా నుండి ప్రసిద్ధి గాంచుచు వచ్చెను.

మాతులపుత్త్రుం డగునూకారెడ్డి వేమధాత్రీపతికిఁ బరమమిత్రుండఁట! ఈనూకారెడ్డిపరాక్రమమును, గుణవిశేషమును హరివంశమునం దిట్లభివర్ణింపఁబడి యుండెను.

"మ. జయమేకయ్యమునందు నెంతటిరిపుక్ష్మానాథులం జెందనీఁ
డయసంపన్నత నెన్నఁడున్ వెలితిగాఁడాద్యక్రమాయత్తమై
నయమార్త్తియముగాజిరస్థితులనానందించునాఢ్యుండుచి
ట్టయనూకప్రభుఁ డిద్ధసత్యగుణనిష్టం బట్టెపుణ్యుం డిలన్."

అనపోతరెడ్డి సేనాధ్యక్షుఁడై ధరణికోటయందుండి పద్మనాయకులవలనను, రాచవారివలనను రాజ్యమునకు హాని కలుగకుండఁ గాపాడుచుండెను. అనపోతనాయఁడును, మాధవ నాయఁడును ధరణికోట నాక్రమించుటకై దండయాత్ర వెడలి వచ్చినప్పుడు ఘోరయుద్ధమున వారిని గెలిచి నిలువరించెను. కటకాధిపతి యైనగజపతి దండెత్తి వచ్చినప్పుడు దోర్దర్పమున వానినెదుర్కొని కృష్ణానదీతటమున నోడించెను. కనుకనే యెఱ్ఱాప్రెగ్గడ తన హరివంశమునందు వేమారెడ్డి నిట్లు శ్లాఘించెను.

మాలిని.

"బహుళహయగజేంద్రస్ఫారసేనాసహస్ర
ప్రహతకటకరాష్ట్రభ్రష్టవిద్విష్టసంప
ద్గ్రహణపరమహోద్యోదగ్రధాటీభటశ్రీ
మహితజయవిజృంభా మంజురాజ్యోపలంభా."

వేమారెడ్డి తమ్ముఁడును మల్లారెడ్డి యన్నయు నైన అన్నారెడ్డి కూడ ప్రసిద్ధికెక్కిన సేనాధిపతిగను శివభక్తుఁడు గను నుండెను. అతఁడు గూడ నిట్లభివర్ణింపఁబడి యుండెను

"ఉ. అన్న చమూవరుండు సకలార్థసమన్వితుఁ డన్నదానసం
పన్నుఁ డభిన్న బాహుబలభాసిభవాంఘ్రిసరోజపూజనా
సన్నుతితత్పరాత్ముఁ డవసన్నవిరోధిప్రసన్నభావుఁ డ
భ్యున్నతిశాలికీలితశుభోదయుఁడూర్జితుఁడయ్యె నెయ్యెడన్'

వేముని రాజ్యవిస్తీర్ణము.

ఇట్టి సేనాపతుల సాహాయ్యముతో పరరాజులను జయించి యీవేమభూపాలుఁడు అద్దంకి రాజధానిగఁ జేసికొని కందుకూరు మొదలుకొని గోదావరిపర్యంతముగల దేశమును బరిపాలించెను. "బ్రహ్మకుండి కృష్ణవేణ్ణా గోదావరిమహానది తటద్వయ తన్మధ్యదేశదత్తానేకాగ్రహారః" అను విశేషణ మొకటి వేమునకు గలదని శాసనములలోఁ గన్పట్టుచున్నందున వేముఁడు నెల్లూరు మొదలు కటకముదాక పరిపాలనము చేసినట్లు తోఁచు ననియు, ఇందులోఁ గొంతభాగ మతిశయోక్తిక్రిందఁ గొట్టివేసినను ప్రస్తుతపు గోదావరీమండలములోఁ జేరిన దేశమంతయు నతనిపాలనకు లోఁబడిన దనుటకు సందేహ ముండ దనియు జయంతి రామయ్యగారు వ్రాయుచున్నారుగాని * యాకాలమునఁ బ్రస్తుతపు గోదావరిమండలము కోరుకొండ రాజధానిగాఁ జేసికొన్న కూనారెడ్డి యొక్కయు నతని పుత్త్రుఁడు ముమ్మడినాయకుని యొక్కయు పాలనమం దున్నట్లు ముమ్మడినాయకుని యార్యవటశాసనాదులు వేనోళ్ళ ఘోషించుచున్నవి. ఆశాసనములం దెచ్చోటను కోరుకొండరెడ్లు వేమారెడ్డికి లోఁబడియుండిన సామంతులని చెప్పఁబడి యుండలేదు.

* ఆంధ్రభారతి సంపుటము ౨ సంఖ్య 3 పేజి ౧౧౯ చూడుఁడు.

అందువలన నై వేమభూపాలుఁడు గోదావరినదివఱకుఁగల దేశమునుమాత్రమె పరిపాలించియుండునని సందేహింపవలసి వచ్చుచున్నది. మంచికొండ కూనారెడ్డికి తురుష్కులను జయించుటకుఁ దోడ్పడినవారు ప్రోలయనాయకుఁడును నాతని పుత్త్రుఁడు కాపయనాయకుఁడుగాని ప్రోలయ వేమారెడ్డి కాఁడని యాన్యవట శాసనములవలన స్పష్టముగాఁ దెలియుచున్నది. వేమారెడ్డియె కాపయనాయకుఁడని వ్యవహరింపఁబడి యుండిన యెడల జయంతి రామయ్యగారి యూహ సరియైనదనవచ్చునుగాని యందునకుఁ బ్రమాణము గానరాదు. అమరావతీ శాసనములో 'మాద్యన్మ న్యనృపాలతూలపవన' యని చెప్పుటచేఁ గళింగదేశములోని కొండరాజులను గొందఱ నీతఁడు జయించినట్టు గనఁబడుచున్నను నాప్రాంతము నీతఁడు పరిపాలించి యుండునని యూహింపరాదు. కొండరాజులను జయించినమాత్రముచేత నాదేశమును బరిపాలించెనని యితర ప్రమాణములేనిదే సిద్ధాంతము చేయరాదు. కాఁబట్టి వేమభూపాలుఁడు పరిపాలించిన రాజ్యముయొక్క విస్తీర్ణము ౧౨౦౦౦ మైళ్ళుండవచ్చును. కాకతి ప్రతాపరుద్రచక్రవర్తి బ్రాహ్మణులకొసంగిన యగ్రహారములను తురుష్కులపహరింపఁగా వేమభూపాలుఁడు మరల బ్రాహ్మణుల కొసంగెనని యమరావతీశాసనమునం గన్పట్టుచున్నది.

అవచి దేవయ సెట్టి.

విక్రమసింహపురమని ప్రసిద్ధిగాంచిన నెల్లూరుపట్టణమున సెట్టి జగజెట్టియని ప్రఖ్యాతబిరుదము వహించిన వాణిసెట్టి యను నొక కోమటివైశ్యుఁడు నివసించుచుండెను. అవచిదేవయసెట్టియను పుత్త్రుఁడొకఁడాతనికిఁ గలఁడు. అవచిదేవయసెట్టి వేమారెడ్డికిఁ బ్రాపుగనుండెనని శ్రీనాథకవిరచితమైన హరవిలాసములోని యీక్రిందిపద్యమువలనఁ దెలియుచున్నది.

"కం. శ్రీపర్వత సోపాన
స్థాపకుఁ డగు రెడ్డివేమ జగతీపతికిన్
బ్రాపైనయవచిదేవయ
యీపాణీకి జనించె నభ్యుదయముతోన్."

ఈతని శైవభక్తిని, దాతృత్వమును శ్రీనాథుఁడీతని కుమారున కంకితముగావించిన హరవిలాసమను గ్రంథములో నీక్రిందిపద్యములలోఁ జక్కఁగా నభివర్ణించి యున్నాఁడు.

"ఉ. విశ్వజగత్ప్రసిద్ధుని వివేకనిరంజన రామనాథయో
గీశ్వరపాదసేవకు సహింసదయాగుణశాలి నిరమా
హేశ్వరచక్రవర్తిఁ దటునెందుకు శాంకరభక్తి భావనా
శాశ్వతచిత్తుమాయవచిసత్కులు దేవయనెన్నశక్యమే"

"ఉ. ఆతతభక్తిసంపదన హర్నిశమున్ ఘృతఖండశర్కరా
పాతముతోనపూపములు పాయసముల్ గదళీఫలంబులున్

స్థితము గాగ నన్నములు పెట్టును శంకరభక్తకోటికా
సేతుహిమాచలం బనచి సెట్టికి నెవ్వరు సాటియిమ్మహిన్"

పోలయ వేమారెడ్డి రాజ్యపరిపాలన కాలము.

ఆంధ్ర కవుల చరిత్రమునందు "అనవేమారెడ్డి తండ్రియైన పోలయ వేమారెడ్డి ప్రతాపరుద్రుని ప్రభుత్వదినములలో నొక సేనానాయకుడుగనుండి ౧౩౨౩ వ సంవత్సరమున ప్రతాపరుద్రుఁడు తురుష్కులచేత కారాబద్ధుడుగాఁ జేయఁబడిన కొన్ని సంవత్సరములకనఁగా ౧౩౨౮ వ సంవత్సరమునందు స్వతంత్రుఁడై వినుకొండరాజ్యము నాక్రమించుకొని ౧౩౪౫ వ సంవత్సరమువఱకును రాజ్యముచేసె"నని వ్రాయఁబడియుండుటయేగాక పోలయవేమారెడ్డి తరువాత నతని కుమారుఁడన వేమారెడ్డి రాజ్యమునకు వచ్చెనని వ్రాయఁబడియున్నది. ఇది చెప్పఁబడిన కాలము సరియైనది కాదు. ప్రథమ వేమభూపాలుఁడు క్రీ. శ. ౧౩౫౦ వ సంవత్సరమువఱకును రాజ్యపరిపాలనము చేసియుండెనని శాసనములంబట్టి తెలియుచున్నది. తరువాత నతని జ్యేష్ఠపుత్రుఁడైన అనపోతరెడ్డియు నటుపిమ్మట నతని ద్వితీయ పుత్రుఁడైన అనవేమరెడ్డియు రాజ్యపరిపాలనము గావించినట్లు శాసనాదులవలన స్పష్టముగాఁ దెలియుచున్నది. *ఎఱ్ఱాప్రగ్గడ తన

---

* ఇటీవలివారు కొందఱు కవులచరిత్రములోని కాలమును నమ్మి తప్పుసిద్ధాంతములు చేయ మొదలుపెట్టినారు. రెడ్డిపరిపాలన కాలమును

హరివంశమునం దతని 'వేమా, కోమటివేమా, ప్రోలయవేమా అన్నయవేమా' యని వివిధనామములతో సంబోధించి యున్నను, కోమటివేముఁడు, అనవేముఁడు, నను ప్రసిద్ధభూపాలురీవంశమున నుంటచేత చరిత్రమునందితని ప్రోలయవేముఁడని పేర్కొని వ్యవహరించుట గ్రాహ్యము.

రాజ్యపరిపాలనస్థితి.

ఆంధ్రదేశము మతాంతరులైన తురుష్కులదండయాత్రల వలనఁ గలవరమునొందియున్న కాలమున వేమభూపాలుఁడు పరాక్రమవంతుఁడై బహుభూములాక్రమించి రాజ్యస్థాపకుఁడై యాంధ్రదేశమున వైదికమతము, వర్ణాశ్రమధర్మములు, సనాతనధర్మము, పౌరాణికవిగ్రహారాధనము, శాస్త్రవిద్యలు,

---

గూర్చి స్థానికచరిత్రములం దుదాహరింపబడిన యీక్రింది చాటుపద్యములోని కాలవివరముకూడ విశ్వాసపాత్రమైనది కాదు.

సీ. పోలయవేమన్న పాలుపారఁ బండ్రెండువత్సరంబులు గాచె వసుధయెల్ల
ఆటవెన్క ముప్పది యనపోతవేమన్న యన్నెనాసికినెక్కి వసుధయేలె
ధర్మాత్ముఁడనవేము ధరణీకళత్రుండు పదియును నేనిట భూమి పదిలపఱచె
ప్రజలకుబ్బసముగఁ బదునాలుగేడులు కొమరగిరేలెను సమయుదాఁక
నేలె కోమటివేమన నిరువదేండ్లు
రాచవేమన్న నాల్గువర్షములనేల
మించికట్టిరి గృహరాజు మేడకొండ
వీట నూరేండ్లు రెడ్లు భూవిదితయశులు.

నశింపకుండఁ జేసి ప్రోత్సహించి వివిధప్రతిష్ఠాపనలు గావించి భూరియశము నార్జించెను. ఇతని రాజ్యపరిపాలనము సర్వోత్కృష్టమైనదిగఁ దెలుపుచుఁ దద్భాగ్యవైభవమును శంభుదాసకవి యిట్లభివర్ణించి యుండెను.

,,సీ. అగ్రహారములు విద్యాతపోవృద్ధవి
ప్రులకిచ్చి యజ్ఞకర్తలుగఁ జేసి చేఁ
గోమటారిఁ జెఱువులుగుళ్ళు ప్రతిష్ఠించి
లోకసంభావ్యంబులుగ నొనర్చి
నిధులునల్లింపులను నిలిపెఁడోటలు సత్ర
ములు చలివిందరల్ వెలయఁబెట్టి
హేమాద్రిపరికీర్తితామితవ్రతదాన
నివహంబులన్నియు నిర్వహించెఁ
జేసెఁజేయుచు నున్నాఁడు సేయనున్న
వాఁడు పునరుక్తకృతిశుభావలులనెల్ల
ననఁగ శ్రీవేమవిభున కయ్యలరు పేర్మి
వశమె వర్ణింపఁ దద్భాగ్యవైభవంబు"

వేదశాస్త్రాదివిద్యల నభ్యసించి తపోవృద్ధులై యార్యధర్మోద్ధారకు లైన బ్రాహ్మణోత్తములకు ననేకాగ్రహారము లొసంగెననుటకు శాసనములలో నీతనికి విశేషణముగా నుదాహరింపఁబడిన ,,బ్రహ్మాండ కృష్ణవేణ్ణా గోదావరిమహానదీతట

ద్వయ తన్మధ్యదేశదత్తానేకాగ్రహారః" అను వాక్యమె
ప్రమాణముగాఁ జూపందగును. మఱియు, అపరిమితభూదాన
పరశురాముఁడను బిరుదమును వహించియుండుట గూడ పై సి
ద్ధాంతమును బలపఱచుచున్నది. ఇతఁడనేకనగరోపకంఠభా
గములందువివిధారామములఁ బ్రతిష్ఠాపించెనని,"అనేక నగరో
పకంఠ ప్రతిష్ఠాపిత వివిధారాముఁ"డనుబిరుదమును వహించి
యుండుటయె వేనోళ్లఁజాటుచున్నది. శ్రీశైలమునకు దిగువ
నున్న కృష్ణకుఁ బాతాళ గంగ యను నామముగలదు. శ్రీశై
లముపైనుండి యాత్రికులసౌకర్యార్థము పాతాళగంగవఱకును
అహోబల నృసింహక్షేత్రమునుండి దిగువవఱకును సోపానము
లను నిర్మింపించి ప్రసిద్ధిగాంచెను. తన పట్ల భక్తియుక్తుండై
ప్రవర్తించి బహుపరాక్రమవంతుఁడై శత్రురాజుల జయించి
తనరాజ్యమును విస్తరింపఁజేసి తనకంటె ముందుగా స్వర్గస్థుఁడై
పోయిన పిన్నతమ్ముఁడు మల్లారెడ్డికి పుణ్యముగా నమరావతీ
పట్టణములో వేంచేసి యున్న యమరేశ్వరస్వామివారి యాల
యశిఖరమునఁ బసిండికలశములను బ్రతిష్ఠాపించెను. ఇతఁడు
బ్రాహ్మణులకుఁ జేసిన దానములలోఁ గడపటిది క్రీ. శ.
౧౩౪౪ గవ సంవత్సరమునఁ గావింపఁబడినది. కృష్ణాతీరమునం
దాతుకూరనుగ్రామమునకు వేమవర మని పేరుపెట్టి బ్రాహ్మ
ణుల కగ్రహారముగా నొసంగెను. ఇతఁడు హేమాద్రి ధన

ఖండమునం జెప్పిన వ్రతదానముల నన్నిటిని నిర్వహించి ప్రసిద్ధిగాంచెను. చెఱువులు బావులు మొదలగువానిఁ ద్రవ్వించి వ్యవసాయకులకు మహోపకారములను గావించెను. వర్తక వ్యాపారములకు మార్గము లేర్పరించెను. పూర్వపద్ధతుల ననుసరించియె సుంకములను రాఁబట్టుచుండెను. రైతుల యుప యోగార్థము ధననిధుల నిలిపెను. జార చోర బాధ లుడిపి రామరాజ్యముగ ధరణిఁ బరిపాలించెను.

వేముని విద్యావ్యాసంగములు.

వేమభూపాలుని కొల్వుకూటు మెప్పుడును వేదాధ్యయన సంపన్ను లైనవైదికోత్తములతోడను, తర్క వ్యాకరణ జ్యోతిష మీమాంసాది షట్ఛాస్త్రవిదు లైనపండితసత్తముల తోడను మాత్రమెగాక గీర్వాణాంధ్రభాషాప్రవీణు లైన మహాకవిపుంగవులతోడను బరివేష్టింపఁబడి యుండుటయెగాక యతఁడును గీర్వాణాంధ్రభాషాకోవిదుఁడై పండితులను కవులను బోషించుచు సకలకవివర్ణనీయుఁడై విఖ్యాతిఁగాంచి యుండెను. కవిత్రయములోనివాఁడై శంభుదాసనునామాం తరము గల యెఱ్ఱాప్రెగ్గడ యనుమహాకవిచే రామాయణ హరివంశముల రచింపఁ బ్రోత్సహించి తాను కృతిపతియై శాశ్వతమైనకీర్తిని సంపాదించెను. ఇతని స్వబంధుజనానురాగ మెంతపరిపూర్ణస్థితియం దుండెనో స్వభాషాభిమానము నంత

పరిపూర్ణస్థితియందే యుండెను.

ఎఱ్ఱాప్రెగ్గడ చరిత్రము.

ఎఱ్ఱాప్రెగ్గడ వేమభూపాలుని యాస్థానకవి యని యింతకు మున్న దెలిపినాఁడను. ఇతఁడు భారతమును రచించి ప్రఖ్యాతి గాంచిన యాంధ్రకవిత్రయములోఁ గలవాఁడు. ఇతఁడు మొట్టమొదట వేమభూపాలుని పిన్నతమ్ముఁడును చమూపాగ్రేసరుఁడును శౌర్యపరాక్రమోపేతుఁడు నగుమల్లారెడ్డికడ మంత్రిగ నాస్థానకవిగ నుండెను. ఒకనాఁడు వేమభూపాలుఁ డీకవిశిఖామణిశక్తిని గ్రహించి సవినయముగా నర్చించి యిట్లనియెనఁట.

"తే. సకలభాషాకవిత్వవిశారదుఁడవు
సాధుసమ్మతుఁడవు నిత్యసౌమ్యమతివి
భవ్యుఁడవు గాన నీమీఁదఁ బరఁగఁ బక్ష
మేను గలిగి యుండుదు నెప్డు నెఱ్ఱనార్య."

ఎఱ్ఱనార్యునియందుఁ బక్షపాతము వహించి యుండుటకుఁ గారణ మాతఁడు సకలభాషాకవిత్వవిశారదుం డని మాత్రమె గాక సాధుసమ్మతుఁ డని నిత్యసౌమ్యమతి యని భవ్యుఁ డని విశ్వసించి పలుకుట వేమభూపాలుని గుణగ్రహణశక్తి బహుభంగులఁ గొనియాడఁ దగి యున్నది. మఱియు నెఱ్ఱనార్యునిఁ జూచి యతఁ డిట్లు పలికెనఁట.

"శా. నాతన్ముగ్నండుఘనుండు మల్లరథనీనాథుండునిన్నాతత
శ్రీతోడన్ సముపేతుఁ జేసియెలమింజేపట్టిమాకిచ్చుటం
జేతోమోదమెలర్పరామకథమున్ జెప్పించియత్యుత్తమ
ఖ్యాతిం బొందితి నింకనుం దనియ నేఁ గావ్యామృతా
స్వాదనన్.

కం. భారతిపరాంశ ముని యిం
పారగఁ జెప్పుదురు బుధులు హరివంశము నీ
వా రమ్యకథ దెనుంగున
ధీరోత్తమ నిర్వహించి తెలుపుము మాకున్."

ఇట్లుపలికిన పలుకులకు బ్రహ్మర్షి పులకితదేహుండై యతఁ
డమ్మహాభాగుని సమగ్రసంప్రార్థనంబుఁ గృతార్థతాకలితవృ
త్తంబగు చిత్తంబునం గైకొని యిట్లనియె.

"ఉ. నన్నయభట్ట తిక్కకవినాథులు చూపినత్రోవఁ బావనం
బెన్నఁబరాశరాత్మజమునీంద్రుని వాఙ్మయమాదిదేవుఁడౌ
వెన్నునివృత్తి మీవు కడువేడుకతో విననాయకుండ వి
ట్లన్నియు సంఘటించె మదభీప్సితసిద్ధికి రాజపుంగవా!"

ఇట్లు ప్రత్యుత్తరంబొసంగి యాకవిశిఖామణి హరివంశము తె
నుంగునఁ దెలుపుటకుఁ బ్రారంభించెనఁట!

ఇతఁడార్వేలనియోగిబ్రాహ్మణుఁడు. శ్రీవత్సగోత్రుఁడు.
ఆపస్తంబసూత్రుఁడు. తండ్రి సూరన. తల్లి పోతమ్మ. శైవో

పాసకుఁడు. శంకరస్వామియను యతీంద్రులశిష్యుఁడు. ఈ శంకరస్వామి విద్యారణ్యస్వాములకుఁ గూడ గురువుగానుండె ను. ఎఱ్ఱాప్రెగ్గడ యింటిపేరు చెదల్వాడవారనియూ తనివంశ మునజనించిన మల్లనకవి తన విప్రనారాయణచరిత్రములోఁ బూర్వకవిస్తుతిఁ జేయుచు నీక్రిందిపద్యములోఁ జెప్పియున్నాఁడు.

"సీ. ప్రతిభతో నారణ్యపర్వశేషముఁ జెప్పెఁ
గవులకుఁ జెవుల పండువులుగాఁగ
వాల్మీకిభవువచో వైఖరిరామాయ
ణంబు నాంధ్రప్రబంధంబుఁ జేసె
నారసింహుని పురాణమొనర్చె హరి మెచ్చి
నన్నునెన్నఁడు చూచి నాఁడనఁగఁ
బ్రౌఢమై హరివంశభాగముల్ రెండును
రచియించె సభలందుఁ బ్రాజ్ఞులెన్న
ఆ. దురితహరుఁ బ్రబంధపరమేశ్వరుని జెద
ల్వాడ నిలయు నాదువంశకర్త
ధన్యమూర్తిఁ శంభుదాసు నెఱ్ఱాప్రెగ్గ
డను నుతింప బ్రహ్మకును దరంబె."

ఇందునుగూర్చి విప్రనారాయణ చరిత్రమునకు గ్రంథ పరిశోధకులు వ్రాసిన పీఠికలో నిట్లువ్రాయబడియున్నది.

"కవియవతారికలో నత్తాప్రెగడను "చెదల్వాడనిలయు నాదువంశకర్త" యని పేర్కొనుటయేకాక యాతనికిఁ "బ్రబంధపరమేశ్వర" యను బిరుదమునే నామముగా నుపయోగించి యాతనివంశమున జన్మించినవాఁడని యర్థమును దెలుపుచు నతని షష్ఠినే యనుసరించి యాశ్వాసాంతములయందు "ఇది శ్రీశంకరస్వామి సంయమీశ్వర చరణసరోరుహధ్యానానంద సౌందర్యధుర్యప్రబంధపరమేశ్వర వంశపవిత్రిలింగన మనీషిపుత్త్ర శ్రీకాళహస్తీశ్వర దయాసహాయ చెదల్వాడ మల్లయనామధేయప్రణీతంబైన" యని వ్రాసికొనుటచే వీరి యింటిపేరు తప్పక చెదల్వాడవారని తెలియుచుండగా; రావుబహాదరు కందుకూరి వీరేశలింగముగారి కవులచరిత్రయు, గురజాడ శ్రీరామమూర్తిగారి యాంధ్రకవిజీవితములును గవిత్రయ ప్రసిద్ధుఁడగు నత్తాప్రెగడ యింటిపేరు 'ఏర్చూరివా' రని తెలుపుటకుఁ గారణమేమో చర్చింపఁదగియున్నది.

ఇందులకుఁ గారణము భాగవతషష్ఠస్కంధకర్తయుఁ గసువనామాత్యపుత్త్రుఁడునగు సింగయమంత్రియాఱవస్కంధము మొదల: —

"సీ. శ్రీవత్సగోత్రుండు శివభక్తియుక్తుఁడా
పస్తంభసూత్రుఁ డపారగుణుఁడు

నేర్పారిశాసనుం డెఱ్ఱన ప్రెగ్గడ
పుత్త్రుండు వీరన పుణ్యమూర్తి
కాత్మజుండగు నాదయామాత్యునకుఁ బోల
మాంబకు నందను లమితయశులు
కసువనామాత్యుండు ఘనుఁడు వీరనమంత్రి
సింగధీమణియు నంచిత గుణాఢ్యు
గీ. లుద్భవించిరి తేజంబు లూర్జితముగ
సారిదమూర్తిత్రయంబన శుభ్రకీర్తి
బరఁగిరందులఁ గసువన ప్రభువునకును
ముమ్మడమ్మను సాధ్వి యిమ్ములను వెలసె"

అని తన వంశమును వర్ణించుకొనిన పద్యములోని శ్రీవత్సగోత్రత్వమును, శివభక్తియుక్తుఁ డను విశేషణము చేత నాకర్షింపఁబడిన శంభుదాసత్వమును, ఎఱ్ఱాప్రెగడయను నామమును, సరిపోవుచున్నవిగదాయని యీయెఱ్ఱాప్రెగడయె భారతారణ్యపర్వశేషము దెలిగించిన యెఱ్ఱాప్రెగడయని భ్రాంతిపడుటయే కాని వేఱుకాదు. సింగనమంత్రి తెల్పిన వంశావళిలో నెఱ్ఱాప్రెగడవంశమునందు వీరన, ఆదెయ్య, కసువమంత్రి, సింగయమంత్రియనువారు క్రమజనితపురుషులుగాఁ గనఁబడుచుండ, మనకవి తెల్పిన తన వంశావళిలోని ఎఱ్ఱాప్రెగడ, మల్లన, ఎఱ్ఱన, లింగన, మల్లనయనువారి క్రమము

పైక్రమమునకుఁ గేవలము విరుద్ధముగాఁ గనఁబడుచున్నది. ఒకవేళ, ఎఱ్ఱాప్రెగడవంశమునందు భాగవతషష్ఠస్కంధకర్తకుఁ దరువాత నీమల్లకవి తెల్పినవంశావళిలోని మల్లన యెఱ్ఱనాదులు పుట్టియుండిరేమోయని యెవ్వరైనను హాస్యాస్పదమైన యుక్తి చెప్పవచ్చును గాని యిది యెఱ్ఱాప్రెగడ సువిదితకాలమునకే హాని తెచ్చును. కావున నీయెఱ్ఱాప్రెగడ లిద్దఱు వేర్వేఱనియు, వీరికిఁ దోడు శ్రీవత్స గోత్రుఁడు, శివకృపాపాత్రుఁడు, కాచనమంత్రిపుత్త్రుఁడు, కోకస్కంధకర్తయు నగు నెఱ్ఱాప్రెగడ యింకొకఁడు గలఁడనియు నెఱుంగునది. సింగనమంత్రి వంశకర్తయగు నెఱ్ఱాప్రెగడయే కవిత్రయములోని యెఱ్ఱాప్రెగడయేని యతఁడు భారతారణ్య పర్వశేష రామాయణ హరివంశాదులను రచియించినట్లు సింగనమంత్రి భాగవతమున వ్రాసికొనకపోవునా ? ఇంతయేల ? భారతారణ్య హరివంశాదులను రచియించిన యెఱ్ఱాప్రెగడ నావంశకర్తయని మన మల్లయకవి ఘోషించుచుండఁగా నాతని యింటిపేరు చెదలువాడనారగుంటలో సంశయమేమి ? కాఁబట్టి సింగనమంత్రి భాగవతషష్ఠస్కంధములోనిపై పద్యమందలి ‘పర్చూరిశాసనుం’డను విశేషణమునుబట్టి కవిత్రయములోని యెఱ్ఱాప్రెగడ యింటిపేరు ‘పర్చూరివా’రని భ్రాంతిపడరాదనియు, నెఱ్ఱాప్రెగడలు పలువురుకలరనియు, సుప్రసిద్ధుఁడగు నెఱ్ఱా

ప్రెగడ మనకవికి వృద్ధప్రపితామహుఁడనియు, నీతని యింటి పేరు చడల్వాడవారనియు స్పష్టపడుచున్నది. సింగనమంత్రి వంశకర్తయైన యెఱ్ఱాప్రెగడ గోలకొండదేశములోని నల్లగొండమండలమునందలియేర్చూరుగ్రామమున నుండువాఁడు. కవిత్రయములోని యెఱ్ఱాప్రెగడ పాకనాటిదేశమువాఁడు. అతఁడు భారతారణ్యపర్వాంతమున—

,,సీ. భవ్యచరిత్రుఁ డాపస్తంబసూత్రుండు
శ్రీవత్సగోత్రుండు శివపదాబ్జ
సంతతధ్యానసంసక్తచిత్తుఁడుసూర
నార్యునకును బోతమాంబికకును
నందనుండిలఁ బాకనాటిలో నీలకం
ఠేశ్వరస్థానమై యెసకె మెసఁగు
గుడ్లూరు నెలవుగ గుణగరిష్ఠత
నొప్పు ధన్యుఁడు ధర్మైకతత్పరాత్ముఁ
గీ. డెఱ్ఱనార్యుండు సకలలోకైకవిదితుఁ
డైన నన్నయభట్ట మహాకవీంద్రు
సరసపారస్వతాంశ ప్రశస్తి దన్నుఁ
జెందుటయు సాధుజనహర్ష సిద్ధిఁగోరి.''

అనుపద్యమునఁ దన నివాసము గుడ్లూరనివ్రాసికొనుటచే నప్పటి కతనియింటిపేరు గుడ్లూరువారని యుండి పిదపనీతడో

యితని వంశ్యులలో చెదలవాడకుఁ జేరి యుండుటచే నేతద్వంశ్యులకుఁ జెదల్వాడవారను గృహనామము స్థిరపడి యుండునని తోఁచుచున్నది. కావుననే యితఁడు తననివాసము గుడ్లూరని భారతములో వ్రాసికొనుట మెఱంగయుండియు మనకవి యాతనివర్ణించు సందర్భమున “చెదల్వాడ నిలయుఁ డాదువంశకర్త” యని చెప్పియుండెను. కాఁబట్టి యెఱ్ఱా ప్రెగడ యింటిపేరు చెదల్వాడవారగుట నిర్వివాదాంశము. ఎఱ్ఱాప్రెగడవారనుట భ్రాంతిమూలకము ననాకరము నగును.”

ఈమహాకవి తొలుత రామాయణమును పిమ్మట హరి వంశమును రచించి ప్రోలయవేమారెడ్డి కంకితమును గావించెను. అనంతరము భారతారణ్యపర్వశేషమును రచియించి ప్రబంధపరమేశ్వరుఁ డన్న బిరుదమును బడసెను. తద్విష యమును తన నృసింహపురాణమునం దిట్లు చెప్పుకొనియెను.

“ఉ. ఉన్నతి సంస్కృతాది చతురోక్తిపదంబులవాక్యకర్తవై
యెన్నికమైఁ బ్రబంధపరమేశుఁ డనంగ నరణ్యపర్వశే
షోన్నయ మంధ్రభాష సుజనోత్సవమొప్పఁగ నిర్వహించి
తౌ నన్నయభట్టతిక్కకవినాథుల కెక్కినభక్తి పెంపునన్.”

ఇతఁడు తన నృసింహపురాణమును మాత్రము నరాంకితము చేయక అహోబలనృసింహస్వామివారికి నంకితముఁ గావించెను. అరణ్యపర్వశేషమును మాత్రము నన్నయ్య

భట్టు పేరితోనే రచియించి కడపట నీక్రింది పద్యములోఁ దద్రచన యగునట్లుగాఁ బూరించితి నని వ్రాసికొనియెను.

"క. ధీరవిచారుఁడు తిక్కన
తాఁ కీర్తియుఁ గొంతవోవఁ దద్రచనయ కా
నారణ్యపర్వశేషము
పూరించెఁ గవీంద్రకర్ణపుటపేయము గాన్."

"ఎఱ్ఱాప్రెగడకవిత్వము మృదువును మధురము నయి, కదళీపాకమై, చాలవఱకు తిక్కన సోమయాజి కవిత్వమును బోలి యుండు"నని కవులచరిత్రమును. ఇతని కవనము నన్నయ తిక్కనల కవనముకంటె నించుక సరసము. విశేషించి తెనుఁగు పదంబులఁ బ్రయోగించు నిష్టము గలవాఁడు. అచ్చటచ్చట సంస్కృత జటిలంబు లగు సమాసములు గానవచ్చెడిని. అన్వయకాఠిన్యమును గలదని కవిజీవితములును దెలుపుచున్నవి. "లోకోభిన్నరుచిః" అనునట్లులు లోకులరుచులు భిన్నంబులు గదా! ఇందును గూర్చి విశేషము దెలుప నవసరము లేదు. ఆంధ్రకవులలో ప్రామాణికాగ్రగణ్యులని ప్రసిద్ధిఁ గాంచిన కవిత్రయములోని వాఁడైన శంభుదాసునికవిత్వము ప్రౌఢమై, రసవత్తరమై, మనోహరమై యుండునని చెప్పుట తేనె తియ్యనైన దనుట వంటిదిగాక మఱియొండు గాదు. ప్రసిద్ధకవు లగు నాచనసోముఁడు, రావిపాటి తిప్పన

మొదలగువారీతనితో సమకాలికులైనను వారల చరిత్రము మఱియొక సందర్భమునఁ దెలుపఁబడును గావున నిచటఁ దెలుప మానినాఁడను.

—:o:—

ఆఱవ ప్రకరణము.

—:o:—

అనపోతభూపాలుఁడు.

(క్రీ. శ. ౧౩౫౦ మొదలుకొని క్రీ. శ. ౧౩౬౨ వఱకు)

ప్రథమవేమభూపాలునియనంతరమున నతని జ్యేష్ఠపుత్త్రుఁడు అనపోతరెడ్డి శాలివాహనశకము ౧౨౭౨ అనఁగా క్రీ.శ.౧౩౫౦ వ సంవత్సరమున సింహాసన మెక్కి రాజ్యభారమును వహించి క్రీ. శ. ౧౩౬౨ వఱకు ప్రజాపరిపాలనము గావించెను. వేమభూపాలునకు అనపోతరెడ్డి, అనవేమరెడ్డి, కోమటిరెడ్డి, దొడ్డాంబిక, వేమాంబిక, అను ముగ్గురు కొమాళ్ళును, ఇద్దఱు కొమార్తెలును గలరు. కోమటిరెడ్డి పిన్న వయస్సుననే గతాసువయ్యెను. దొడ్డాంబికను కాటయరెడ్డికిని, వేమాంబికను నల్లనూకయరెడ్డికిని నిచ్చి వివాహము గావించిరి. అనపోతరెడ్డి వేమభూపాలునకు కూర్మిపుత్త్రుఁడు. అనపోతరెడ్డి రాజ్యధురంధరుఁడై తండ్రిపోయినమార్గమును బట్టి ప్రజారంజకముగ రాజ్యపరిపాలనముఁ జేసి తండ్రికిఁ గీర్తియు, రాజ్యమునకు

వన్నెయుఁ దెచ్చెను. తోఁబుట్టువుల భర్తలును సేనాపతులు నైన కాటయరెడ్డియు, నల్లనూకయరెడ్డియు రెండుభుజములుగా నుండిరి. ప్రచండసేనాని యగు అనవేమరెడ్డి విధేయుఁడై యుండెను. దక్షిణమున నుండి కర్ణాటకులును, పశ్చిమమునునుండి పద్మనాయకులును, అప్పటప్పట రాచవారును, రెడ్డిరాజ్యమును వశపఱచుకొనవలయు నని ప్రబలప్రయత్నములు చేయుచు వచ్చిరిగాని మిగుల సమర్థుఁడును, పరాక్రమవంతుఁడు నైన అనపోతరెడ్డి వైరివీరమదభంజనుఁ డై ప్రఖ్యాతిఁ గాంచెను. తన రాజ్యమును సంరక్షించుకొనుచు వచ్చెను. క్రీ. శ. ౧౩౬౧వ సంవత్సరమున రేచెర్ల సింగమనాయనిపుత్త్రులు అనపోతనాయఁడు మాదానాయఁడు బహుళసైన్యములతో దాడివెడలివచ్చి ధాన్యవాటీపురమును (ధరణికోట) ముట్టడించినప్పుడు అనపోతరెడ్డి ప్రచండవిక్రమార్కుఁ డై, భూరిసైన్యములతో వారల నెదుర్కొని ఘోరసంగ్రామమును సలిపి కృష్ణానది నావలిప్రక్కకుఁ దఱిమి కొట్టఁగా వారలు పరిభవమున కోర్వఁజాలక చీరువిట్లుపడుచు స్వరాజధానిపై తురుష్కులు దండెత్తి వచ్చుచున్నా రనువర్తమానము వినవచ్చినందునఁ బునఃప్రయత్నమును మానుకొని మరలి పోయిరి. అనపోతరెడ్డి యేయుద్ధమునందును నోడిపోయినట్లు గనఁబట్టదు. ఆర్యధర్మములఁ బోషించుచుండెను. వేదాధ్య

యనసంపన్నులైన బ్రాహ్మణోత్తములకుఁ దనతండ్రి యొసంగిన యగ్రహారముల నన్నిటిని గాపాడుటయెగాక తాను హేమాద్రిధనఖండముగఁ జెప్పినప్రకారముఁ జేసి కీర్తనీయుఁ డగుచుండెను. ఇతఁడు రాజ్యమునకు వచ్చిన రెండుసంవత్సరములవఱకును రామాప్రెగ్గడ వంశములోనివాఁడగు మల్లన మంత్రిగ నుండినట్లు ఒంగోలుతాలూకాలోని మణికేశ్వరము శాసనమువలన నూహింపఁదగి యున్నది. ఆశాసనమునందు మల్లనమంత్రి స్వర్గస్థుఁడు కాఁగా నతని పిన్నతమ్ముఁడు మంచిరాజు శాస్త్రయుక్తముగ నుత్తరక్రియలు నెఱవేర్చి పుణ్యార్థము శాలివాహనశకము ౧౨౭౫ విజయసంవత్సర జ్యేష్ఠ శు ౧౦ శనివారమునాఁడు తా నానఱకు శ్రీశైలములోని పాతాళగంగపట్టున నుండి కొని వచ్చిన రెండులింగములలో నొకదానిని మాణికేశ్వరస్వామి దేవాలయములో రావి నూతుల పర్వతిమల్లినాథలింగస్వామి యను పేరితో ప్రతిష్ఠాపనఁ గావించెను. మఱియొకలింగమును శ్రీగిరిలింగ మను పేర నెదుటనున్న మండపములోఁ బ్రతిష్ఠాపనము గావించెను. మఱియు నితఁడు శివక్షేత్ర మగు మణికేశ్వరములోని యా శివాలయమునకు నారామములు, భూములు మొదలగువానిని దానము చేసి ప్రఖ్యాతుఁ డయ్యెను.*

---

* నెల్లూరుశాసనములు ౩౯ సంపుటము. ఒంగోలుశాసనము ౭౫, పేజీ ౧౦౩౨.

అమరేశ్వరపునఃప్రతిష్ఠాపనము.

పైని చెప్పఁబడిన మల్లనమంత్రి గాక మఱియొక మల్లన మంత్రి కలఁడని, యమరావతీ శాసనములలో నొకశాసనము వలన విదిత మగుచున్నది. అతఁడు కేతచమూపతికుమారుఁ డైన మల్లినాథుఁ డనియు, వేమపృథ్వీశ్వరుని రాజ్యధురంధరుం డయిన మంత్రి యనియు, కులక్రమాగత మైన మంత్రిత్వపదవియం దుండె ననియు నాశాసనము చాటుచున్నది. అట్టి మల్లినాథమంత్రికి లక్ష్మాంబికయందు జనించిన వేమ చమూపతి ధాన్యవాటీపురమునందుఁ బ్రతిష్ఠాపింపఁబడియున్న యమరేశ్వరదేవుని శాలివాహనశకవర్షంబులు ౧౨౮౩ ప్లవ సంవత్సర శ్రావణబహుళపంచమీగురువారమునాఁడు అనపోతయరెడ్డిగారికి ఆయురారోగ్యైశ్వర్యాభివృద్ధికొఱకును ధనకనకవస్తువాహనసమృద్ధికొఱకును, పుత్త్రపౌత్త్రాభివృద్ధికొఱకును పునఃప్రతిష్ఠాపనము గావించె నని యాశాసనము వేనోళ్ళఁ జాటుచున్నది. పునఃప్రష్ఠితమగుటకుఁ గారణ మేమో తెలియరాదు. ఈవేమచమూపతిశాసనములోని బిరుదములన్నియు వేమారెడ్డి మొదలగువారు వహించిన వై యున్నవి. ఈశాసన మింకను భరిశోధింపవలసి యున్నది. ఇది విశేషవర్ణనలతోఁ గూడుకొని సంస్కృతాంధ్రభాషలలో లిఖింపఁబడి యున్నది. అందలి తెలుఁగుభాగ మీదిగువను వ్రాయుచున్నాఁ

డను*. ఈశాసనములోని బిరుదావళిలో 'కృతసోమపాన' యని వ్రాయఁబడియుండుటచేత ఈకేతయమల్లయ వేమ చమూపతి నియోగిబ్రాహ్మణుఁడే యని సందియము కలుగుచున్నది. నియోగిబ్రాహ్మణుఁడే యైయున్నయెడల నింతశాసనము సంస్కృతాంధ్రభాషలలో వ్రాయించిన వాఁడు గోత్రాదివివరమును దెలుపకయుండఁడా యని సంశయింప వలసి యున్నది.

* స్వస్తి సకలగుణగణాలంకార, [illegible]నములవారాంకార, విశ్వ విశ్వంభరావహదక్షిణభుజాదండ, జగనొబ్బగండ, రాయదేశోలగండ, అర్థిప్రత్యర్థి హేమాగ్రదాన నిరత, ప్రజాపరిపాలనచరిత్ర, అమరాభరణ, మోహనానారాయణ, వీరనారాయణ, భుజబలభీమ, కోదండరామ, అపరిమిత భూదాన పరశురామ, అనేక నగరోపకంఠ ప్రతిష్ఠాపిత బహు విహారారామ, సంగరే రక్షపాలక, జగద్రక్షపాలక, జగదుగోపాల, సుజ్ఞరిత్రర్థి విభాష, ఘనభుజవిరాజమానకరవాలన్వత, కృతసోమపాన, శ్రీపర్వతాహోబల నిర్మితసోపాన, దిక్కాంతామనోహర, కర్ణకుసుమహాసోద, కుండి ప్రభాసహ్యాంబాగోష్ఠి జలక్రీడావినోద, వీరోద్ధరాసనన్నసింహ, పాండ్యరాయగజసింహ, ప్రజ్ఞాచతుర్విధోపాయ, [illegible]రాయ, నిత్య పరిపాలితసత్య, పల్లవాదిత్య, రిపునరపతి గోసూమ సూత్రనసూత్ర, అప్ప యగోపయ దిశాపట్ట, సంగ్రామసముద్దండ, చండభుజాసివిఖండితశత్రుకీలాల, ప్లవమాన పిశాచగణస్తూయమానయశోమండన, అశయగియవరద శిరఃఖండన, దుర్మదవైరి వీరభయంకర, బసవశంకర, అమరేశ్వరదేవ శ్రీచరణ సరసీరుహ పత్త్రభానదండెనగోన బ్రహ్మకుండి కృష్ణవేణ్ణా,

సముద్రవ్యాపారము విస్తరింపఁజేయుట.

అనపోతభూపాలుని రాజ్యపరిపాలనకాలమునఁ జరిగిన మహద్విషయ మొండు మనకుఁ గణింపవలసి యున్నది. సముద్రతీరము నందున్న మోటుపల్లి పురాతనకాలమునుండియు వర్తకస్థానమై నౌకావ్యాపారమునకుఁ బ్రధానస్థానము గా నుండె నని యింతకుఁ బూర్వము దెలిపి యుంటిని. కాకతీయసామ్రాజ్య మస్తమించిన వెనుక మోటుపల్లియందుండు వర్తకులు పర స్థలములకుఁ బోవుటయు వ్యాపారము తగ్గుటయుఁ దటస్థించెను. అనపోతరెడ్డి యీరేవుపట్టణమును వృద్ధికిఁ దెచ్చికొని రావలయు నని శ్రద్ధతో సంకల్పించెను. అనపోతరెడ్డియాజ్ఞాప్రకార మతని

గోదావరీమహానదీ తటద్వయ సమ్యగ్విజేత దత్తానేకాగ్రహార, ఆంధ్ర పుణ్యక్షేత్ర సత్రదత్త బహువిధాహార, పరపురహరణమృత్యుంజయ, సంగ్రామధనంజయ, ఉత్తుంగచతురంగబలరిపుసేనాసాధక, త్రిపురాంతక దేవదివ్య శ్రీపాద పద్మారాధక, కోమటియమల్లినాథపయఃపారావార పూర్ణ సుధాకరుండైన శ్రీమతు వేమన్నంగారు శకవర్షంబులు ౧౨౮౩ గా ప్లవ సంవత్సర శ్రావణబహుళపంచమీ గురువారం స్వస్తి సమస్త ప్రశస్తులైన శ్రీమతు అనపోతయరెడ్డింగారికి ఆయురారోగ్యైశ్వర్యాభివృద్ధిని, ధన కనకవస్తువాహన సమృద్ధిని, పుత్రపౌత్రాభివృద్ధిని అవునట్టుగాను పంచా రామంబులకుం బ్రథమారామంబైనఅమరారామంబగు ధాన్యవాటీపురంబు నకు నధీశ్వరుం డయిన శ్రీఅమరేశ్వర శ్రీమహాదేవరను ఆచంద్రార్క స్థాయిగాను పునఃప్రతిష్ఠ చేసిరి. (See Elliot's Collections)

మంత్రులలో నొక్కఁడు జగసోమయామాత్యుఁ డొక శాసనమును బ్రకటించెను.

మోటుపల్లి కేవర్తకులు వచ్చి నివసింపఁ గోరినను వారిని గౌరవించి వారలకు భూములు నివేశనస్థలములు నిప్పింతుమనియు, వారలు మఱియొకస్థలమునకుఁ బోవఁదలఁచుకొన్నప్పుడు వారిని నిర్బంధపెట్టి నిలుపక స్వేచ్ఛగా విడుతుమనియు, ఏయోడరిసరకు తెచ్చినను వారిని స్వేచ్ఛగా నమ్ముకొన నిచ్చెదమనియు, పన్నులకై వారిసరకులను గ్రహింపమనియు నాశాసనమున వ్రాయించి ప్రకటించిరి. మఱియుఁ గొన్నివస్తువులపై సుంకములను దీసివేసియు, కొన్నివస్తువులపై సుంకములు గొంతవఱకు తగ్గించియు, మఱికొన్నివస్తువులపై పూర్వపుమర్యాదల ననుసరించి సుంకములు గైకొందుమనియు, బంగారుసుంకమును మానితి మనియుఁ బ్రకటించిరి. ఇదంతయు నెల్లన రేవుపట్టణమును నభివృద్ధిలోనికిఁ దెచ్చి దేశాంతరములతోడి వ్యాపారమును పెంపొందింపవలయునని మనఃపూర్వకముగాఁ జేసినప్రయత్నమైనట్లు శాసనముం జదివిన స్పష్టముగా బోధపడఁగలదు. అనపోతరెడ్డితరువాతఁగూడ నీతనికాలమున వ్యాపార మభివృద్ధి గావించినట్లు లనేకదృష్టాంతములు గనుపట్టుచున్నవి గావున నీతనిపరిపాలనము సర్వజనరంజకమై శ్లాఘాపాత్రమై

యున్నదనుటకు సందియము లేదు*. పై శాసనము క్రీ. శ.

---

* స్వస్తిశ్రీశకవర్షంబులు ౧౨౮౦ అగునేటివిళంబిసంవత్సర శ్రావణశు ద్ధ మంగళ్వారం స్వస్తిశ్రీమతు అనపోతయరెడ్డింగారు మోటుపల్లి కాపువచ్చిన వ్యవహారాలకున్ను వ్యవహారంవచ్చి కొనపట్టాలదివాంతరాలవ్యవహారాలకున్ను యిచ్చినధర్మశాసనం.

యీమోటుపల్లికి యెవరుకాపతనానికివచ్చినాను వారిని మన్నించి పెద్దకానికె పెట్టువారము. వారికి భూమితోటకాడాచి యిచ్చువారము. వారు యెప్పుడు మరిపోకతావునకు పొయ్యేమన్నాను కాపనిపట్టక అనిపిపుచ్చువారము. యేవ్వారసరకు తెచ్చినాను తమవిచ్చలవిడినమ్ముకొలసినట్టు సరుకుకొను వారుగాని పోగాపురకు వలసినసరుక్కు అడపట్టేము. చీరాను, గంధము, పనుపము, పట్టెవ్యవహారాలకున్ను అపుత్రికమున్ను సుంకాదాయము మానితిమి. బంగారుసుంకము మానితిమి. గంధముయొక్క బదిసుంకము పూర్వమర్యాదల లోను మూటను ఒకటి మానితిమి. యీసరకులకున్ను మెట్టసుంకాలు పూర్వ మర్యాదలు క్రమాననే కొనువారము. యీక్రమానను సర్వమైనవారున్ను విశ్వ సింనేదరు. దేవరవారికి అభయహస్తము నిస్తిని.

శ్లోకం. జయతి నయవిశాలః ప్రత్యహం ... క్షపాలః సంగడి రక్షపాలః । అహితమస్కృశానుమ... ... । స్తుతికీర్తిను హీశాన్నానపోతక్షితీశః ॥ శాకాబ్దే ... గనాట్టయాంన్యగణితే తీరే మహాంభోనిధేః ప్రఖ్యాతే మునికుండ్యాహ్వయే పురవరే శ్రీసోమమంత్రీ కరః మయానోదాహరోజగజ్జనసుతాం సాంయాత్రికాణామిమాం ॥ కీర్త్తివేమయ అనపోతన్నృపతే ఆచంద్ర మాతారకం అన్నపోతమహీపాలశాసనార్థప్రభూషణాం స్థాపితః స్తానవకం స్తంభః । సోమయా మాత్యధీమతా ॥

(ఈ శాసనమును సవరింపక మేమెత్తికొనపె యెట్లున్నదో అట్లే ప్రకటించినారము).

౧౩౫౮ న వ్రాయఁబడినది. మోటుపల్లికి ముకుళపుర మని నామాంతరము గలదు. అనపోతరెడ్డి రాజ్యపరిపాలనము చేసినది పండ్రెండుసంవత్సరములు మాత్రమె. ఇతఁ డేకారణము చేతనో తరువాత మృతినొందెను. ఇతఁ డింకను బ్రదికియుండిన యెడల రెడ్డిరాజ్యము ననేకవిధముల విస్తరింపఁజేసి కర్ణాటక సామ్రాజ్యమువలె నొకఘనసామ్రాజ్యమును దక్షిణహిందూస్థానమున స్థాపించి యుండును. కాని భగవద్విలాసము వేఱుగ నుండెను. ఇతనికి కుమారగిరిరెడ్డి యనుకుమారుఁడును, మల్లాంబ యనుకొమార్తెయును గలరు. మల్లాంబను తనమేనల్లుఁ డగుకాటయవేమున కిచ్చి వివాహము గావించెను.

అనవేమభూపాలుఁడు.

(క్రీ. శ. ౧౩౬౪ మొదలుకొని క్రీ. శ. ౧౩౮౦ వఱకు).

అనపోతభూపాలునకు వెనుక నతనికుమారుఁడు బాలుఁడగుట వలనఁ గాఁబోలు నతనితమ్ముఁడు అనవేమరెడ్డి రాజ్యాధిపతిఁ డయ్యెను. అనవేమభూపాలుఁడు తనయన్నవలెన శౌర్యవంతుఁడును, సమర్థుఁడును, ధర్మాసక్తచిత్తుఁడును నై ప్రజాపాలనము గావించెను. ఇతఁడు బ్రదికియున్నంతకాలము రాచకొండ, దేవరకొండదుర్గముల కధిపతు లై రాచకొండరాజ్యమును బరిపాలనము సేయుచుండెడి అనపోతనాయఁడు, మాధవనాయఁడు బలవద్విరోధు లై యీతనిరాజ్య మాక్రమించుకొనవలయు

నని యనేకపర్యాయములు దండయాత్రలు సలిపి యనవేమ భూపాలునితోడ ఘోరయుద్ధములు చేసి పరాజితు లగుచు వచ్చిరి కాని మనోరథ మీడేర్చుకొన్నవారు కారైరి. అనవేమ భూపాలుని కీవిజయములంతోఁ గీర్తి విస్తరించెను. దక్షిణపుసరి హద్దున నున్నయుదయగిరిరాజ్యము కర్ణాటరాజ్యాధీశుల పరిపాలనమునకు వశమై ప్రవర్ధమానమై యొప్పుచున్నందున నెప్పటికైనఁ దనరాజ్యమునకు ముప్పును రాఁగలదని యూహించి తన్నివారణమార్గముల నారయుచుండెను. నాఁటికి కర్ణాటసామ్రాజ్యాధీశ్వరుల పుత్రులును, యువరాజులు నగువారు తఱుచుగా నుదయగిరిదుర్గమున నుండుచునుదయగిరిరాజ్యమును బరిపాలనము సేయుచుండిరి. అట్టియుదయగిరికి సమీపమునఁ దనరాజధానియుండుట రాజ్యవినాశమునకు హేతు వగునని యో పద్మనాయకవీరులు తఱచు ధాన్యవాటీనగరముపై దండయాత్రలు సలుపుచుండుట చేత తనరాజధాని ధాన్యవాటీకాపురమునకు సమీపమునం దుండుట యుచితమని యెంచియో అనవేమభూపాలుఁడు శత్రువుల నభేద్య మగుకొండవీడునకు రాజధానిని మార్చుకొనియెను. గోదావరీమండలములోనియొక శాసనములో అనవేముఁడే కొండవీడును నిర్మించి రాజధాని

గా జేసికొన్నట్లు పిలువఁబడెను. * అనవేమభూపాలుఁడు

*శ్లో. "పురా పురాణేన సదాశ్రితత్వా
త్సాకం శ్రియా దుగ్ధనిధే రివాస్మాత్
నిర్ణాచ్చతుర్థా ద్విపులాంతరంగా
దుగ్ధే ప్రధా ప్రోలయభూపతీంద్రః ॥ ౮
పుత్త్రేణ తస్యాప్రతిమోదయేన
భాగ్యానలంబస్వభుజోష్మభాజా
ఆంధ్రక్షమా వేమనృపేణ సాభూ
ద్రాజన్వతీ రాజధురంధరేణ ॥ ౯
ఉద్ధృత్య భూమిం యవనాబ్ధిమగ్నాం
సంస్థాపయంతం ప్రకృతౌ స్థిరార్యాః
సాక్షాత్కృతో మానుషదేహభాజా
మహావరాహం పరికల్పయంతి ౧౦
శ్రీశైలగంగాతటసీమ్నిరమ్యాం
సోపానవీథిం విదధే స వేమః
యా దివ్యతిస్వర్గనివాసినోప్యతానాం
నిశ్రేణిరాప్రథితా నరాణాం ౧౨
తతోస్య వేమనృపతేః
పరిపాలనకర్మణి
అపాలయత్తస్య పుత్త్రి
స్తదంతేం ప్రవసుంధరాం ౧౩
కొండవీడుం రాజధానిం సతిచిత్రా మకల్పయత్
దృష్ట్వా ద్విష్టాపి చిత్త్యా విభూద్యస్యాస్సవిస్మయాః"
Elliot's collections. Page 270.

కందుకూరు మొదలుకొని విశాఖపట్టణమండలములోని సింహాచలముపర్యంతమును జయించి పరిపాలనము చేసినటు లీక్రింది శ్లోకమువలన నూహింపఁదగును.

"శ్లో. తస్యాభ్రాతా నిఘృతవక్త్రప్రతాపోదసేంద్రవ్యాప్త
నీరంధ్రకీర్తిః శ్రీశైలవాసింహశైలం తతః క్ష్మాం
దత్తోధ కృష్ణానవేమక్షితీశః॥"

అనవేమభూపాలుఁడు తనతండ్రివహించిన జగనొబ్బగండఁడాదిగాఁగలబిరుదములను మాత్రమె గాక వసంతరాయఁడను బిరుదమును గూడ వహించెను. అనవేమభూపతి హేమాద్రిదానాధికుఁడై దారిద్ర్యవిద్రావణుఁడై శిబికర్ణదధీచులం బోలెఁ బ్రసిద్ధిఁ గాంచెనఁట. నిజాముసంస్థానములోఁ జేరిన నల్లగొండమండలములోని మిరియాలగూడెము తాలూకా వాడపల్లిగ్రామములో శ్రీఅగస్త్యేశ్వరస్వామివారియాలయప్రాకారమందు శిలాస్తంభముమీఁద అనవేమనిశాసనము గన్పట్టుచున్నందున నితఁ డాకాలమున పద్మనాయకులరాజ్యములోఁ గొంతభాగ మాక్రమించినట్లు దోఁచుచున్నది గాని యింకను బరిశోధింపవలసినవిషయముగా నున్నది. ఎఱ్ఱాప్రెగ్గడ వేమభూపాలుని కంకితముగావించిన హరివంశములో నీ యనవేమారెడ్డిని పేర్కొనియుండలేదు. కాని యనేకశాసనములనుబట్టి యితఁడు వేమభూపాలుని పుత్త్రుఁడనియు, అనపోతరెడ్డిసోదరుఁ

డనియుఁ దెలియుచున్నందున నిందునుగూర్చి సంశయింపవల సినపని లేదు. అనవేమభూపాలుఁడు శాలివాహనశకము ౧౩౦౦ అగు సిద్ధార్థిసంవత్సర మాఘ బ ౧౪ శివరాత్రిపర్వకాలమున అనఁగా క్రీ. శ. ౧౩౮౦వ సంవత్సరము ఫిబ్రవరి ౬వ తేదిని రాజనీతిమర్మజ్ఞుఁడును, శాస్త్రవేత్తయు, అమాత్యశిఖామణి యు, లోహితసగోత్రుఁడును, మల్లయమంత్రిపుత్త్రుఁడు నగు ఇమ్మడేంద్రునకు ఇమ్మడిలంక లేక అనవేమపుర మను నగ్ర హారమును దానముచేసె నని నానపల్లి తామ్రశాసనము వలనఁ దెలియుచున్నది. ప్రఖ్యాతపండితుఁడును మంత్రివర్యుఁడు నగు నతం డాయగ్రహారములో సగముభాగమును బ్రాహ్మ ణోత్తములకు దానము చేసెను. ఈయగ్రహారము గోదావరి మండలములోని అమలాపురముతాలూకాలోఁ గౌతమీతీర మున నున్నది. ఈశాసనమును వ్రాసిన మహాకవి త్రిలోచ నాచార్యుఁడు*.

అనవేమభూపాలుఁడు తనతండ్రి వేమభూపాలునివలెనె బ్రాహ్మణ వృత్తులను బ్రాహ్మణధర్మములను గాపాడుటయేగాక శ్రౌతస్మార్త విద్యలఁ బ్రోత్సహించుటకై బ్రాహ్మణుల కగ్రహారములు, భూములు దానముచేయుట యనునది యొకవ్యసనముగాఁగూడ గలిగియుండెనని యితనిచే లిఖియింపఁబడిన

* Ephigraphia Indica, Vol. III, No. 10.

శాసనములుగూడ వేనోళ్ళఁజాటుచున్నవి. ఇతని తామ్రశాసనములు పెక్కులు గలవు. కృష్ణాగోదావరీతీరములయందు బ్రాహ్మణులు విశేషముగాఁ జేరుటకు రెడ్డిభూనాయకులకు బ్రాహ్మణులయెడగల భక్తియు నార్యధర్మమునం దనురాగము, వైదిక మతాభిమానము ప్రధానకారణము లనుటకు లేశమాత్రమును సంశయము లేదు. వీరలు పౌరాణికరాజుల పరిపాలనములాదర్శములుగాఁ బెట్టుకొని వ్యవహరించినట్లు గన్పట్టుచున్నది. అనవేమభూపాలుఁడు గోదావరిమండలములోని తుల్యభాగనదీతీరముననున్న యిప్పటి మన్యమాపుర మను గ్రామమును భూసురులకు దానముచేసి శాసనము వ్రాయించెను. కృష్ణాతీరమునందు కొల్లూరుగ్రామమును బ్రాహ్మణుల కగ్రహారముగా దానముచేసి శాసనము వ్రాయించెను. గుంటూరుమండలములోని పెదచెఱుకూరుగ్రామము నగ్రహారముగాఁ జేసి బ్రాహ్మణులకు దానముచేసి శాసనము వ్రాయించెను. ఆశాసనములో వేమభూపాలుని తండ్రి సైన్యనాథుఁ డనియు నాతనికి మాచయ, వేమయ, దొడ్డయ, అన్నయ, వల్లభయ యని యైదుగురు పుత్త్రు లున్నట్లుగా వ్రాయఁబడినది. ఎఱ్ఱాప్రెగడ హరివంశములో దొడ్డయను విడిచి నల్వురుపుత్త్రులను మాత్రమే పేర్కొని వల్లభయకు బదులుగా మల్లయను జెప్పినాఁడు. వల్లభయకు మల్లయ యను నామాంతర ముండ

వచ్చును. దొడ్డయబాల్యములో నెమృతినొందియుండవచ్చును*.

* పెదచెఱుకూరు శాసనములో అనవేమభూపాలునకు సంబంధించిన శ్లోకముల నీక్రింద నుదాహరించుచున్నాఁడను.

శ్లో. తస్యానుజస్తామరసాయతాక్షం
శ్రీయన్నవేమక్షితిపాలరత్నం
శూరాగ్రగణ్యః కురకౌసహాయో
విఖ్యాతి వీరాహవకేళిలోలః,
యస్యారిన్ పలిగ్వానిర్గలయాతో దాడీషు శ్లోకసదం
నామానిగృతమప్సునస్య జనైస్సంగ్రామ గాండీవిః
సంగ్రామోపపదానితానిషపతాం రక్షాకృతే సర్వదా
పర్యంతా మతిబోధ యంత్ర్యధిపతిం ధీయంత్రిలోమంత్రిణః.
యద్దాడీషు విరోధిరాజవిలయే యోద్దాలయే యోంచితా
వహ్నః కల్పితహేమపట్టమఘునస్యం వస్తలింగోజ్వలః
హేమాద్రిరివ నూమి కాంతిలయతి ప్రౌఢప్రతాపోన్నతః
స పత్యం తెగిరేణ హేమసరితే స్సంవ్యాప్త తారానభః.
శ్రీశైలె స్థిరమూలతా ముఖగతా వ్యాప్తా సమారానతే
పంచారామపతే ప్రతాపన కృతా సింహాచలేంద్రంగతే
శ్రీకూర్మే ప్రసుసోత్తమే కుసుమితా యద్ధర్మకీర్తిర్లతా
కాంచ్యా విశ్వపతేః పురఃఫలవతి నిత్యోపహారోచితా.
సోయం కరస్సంస్కృతమాలికాయా విచిత్రం
కాంతా కపోలముకరీకరణేన కంపః
వీరాన్నవేమ నృపతే ర్జయనాకరేణ
ప్రత్యర్థినాం ముఖబలాధరరోపితాని
ఆరోపయం త్యుపగ మాంచ్చరణాం తదయ్యాం

అనవేమభూపాలుని కవులగోష్ఠి.

అనవేమభూపాలుఁడు విద్యాభిమానియనియుఁ బండితపక్షపాతియనియు, కవులపాలిటి కల్పతరువనియు, చాటు శ్లోకములవలనను పద్యములవలనను వెలియుచున్నదిగాని యీతండుగాని యీతనియన్న యనపోతరెడ్డిగాని కృతినొందిన గ్రంథములె వ్వియుఁగానరావు. అనవేమభూపాలునిపై కవులు చెప్పిన చాటుపద్యములు :—

కం. కవితాకన్యకు నలుగురు
కవిజనకుఁడు భట్టు బాదిగఁబలికింపంగా
నవరసరసికుఁడె పెనిమిటి
యవివేకియె తోడబుట్టు వనవేమనృప.

శ్లోధర చామర శితా తపవారణాని.
నిస్సీమాం ప్రీతిగృహ్యాన్ప్రతి విషయమె సర్వోత్తరా ముర్వరాఙ్గా
భూదేవేషు తథాపరిగ్రహవిధా ప్రాప్తేషు తృప్తింపరాఙ్గా
భూదానవ్యసన ప్రథుసంప్రుపరసో వీరాన్న వేమప్రభుః.
ప్రాసాదాత్స్వర్ణమయీం విధాయ రచయె సద్వీపశైలార్ణవాన్
ఏతాదృంజ్ఞ మహిమ శ్రీమదనవేమ మహీపః
కదాచి దోషాధీశస్య గ్రహణె సముపస్థితే జలే పాథోనిథేః
స్నాత్వాకృత్వా దానాని షోడశ శ్రుతాధ్యయన సంపన్నైః
శ్రౌతస్మార్త క్రియారతైః విజ్ఞాపితో విప్రేవరైర్భూదానవ్యసనస్సయాం
ఇత్యగ్రామ మిదం ప్రాదా దష్టైశ్వర్య సమన్వితం.”

కం. కొంచెపు జగములలోపల
నంచితముగ నీదుకీర్తి యనవేమనృపా!
మించెను గరి ముకురంబునఁ
బంచాక్షరిలోన శివుఁడు బలసినభంగిన్.

గీ. పందిక్రొమ్మెక్కి పెనుబాముపడగ లెక్కి
మేటితామేటి వీపెక్కి మెట్టలెక్కి
విసివి వేసారి యనవేమవిభునిఁ జేరి
రాణివాసంబుగతి మించె రత్నగర్భ.

కం. రాకున్నఁ బిలువఁ జేసియు
రాకకు ముదమంది చేరరమ్మనఁ జేసి
ఆకొన్న నీయఁజేసియు
నాకొలువటు కాల్పవలయు ననవేమనృపా.

శ్లో. అనవేమమహీపాల స్వస్త్యస్తు తవ బాహవే
ఆహవే రిపుదోర్దండ చంద్రమండలరాహవే.

ఈశ్లోకము నొకకవి యనవేమభూపాలునిపైఁ జెప్పఁగా నాతఁడు సంతసించి మూఁడువేలు పారితోషిక మొసఁగెనఁట! అప్పుడు కవి తానునాల్గువేలు (వే అనునక్షరములు) ఒసఁగిన మీరు మూఁడు వేలిచ్చెదరా యనెనఁట! అంతట ననవేముఁడు నాల్గువేలొసఁగితిననెనఁట! అప్పుడు కవి మేమొసఁగిన దే మా కొసఁగిపంపెదరా యనెనఁట! అనవేముఁ డైదువేలుకొమ్మనె

నఁట! అప్పుడు కవికులమును (ఆర్వేలనియోగి) గుంచిం చెదరా యనెనఁట! అంతటనన వేముఁ డాఱువేలిచ్చితినని నెనఁట! కవి నేను పుట్టువుతోడనే యార్వేలవాఁడన నెనఁట! అనవేముఁడు చాతు ర్యమునకు మెచ్చి యేడువేలు కొనుమనెనఁట! కవి సంఖ్యమంచి దికాదనెనఁట ! అనవేముఁ డెనిమిదివేలిచ్చి పంపెనఁట ! అప్పు డు కవి సంతసించి వెడలిపోయెనని చెప్పుదురు. ఈకథవలన గ్రహింపఁదగినది అనవేమభూపాలుఁడు మిక్కిలి కవిత్వాభి మానముగల రసికుఁడని నెఱదాతయని తేటపడుచున్నది.

అనవేమభూపాలుని మరణము.

అనవేమభూపాలునకు సమకాలికుఁడగు అనపోతనాయని మనుమఁడగు అనపోతనాయఁడు, అనవేమభూపాలుని యుద్ధ ములో సంహరించి పట్టుతలాటి ఒకబిరుదమును బొందెనని వెలుగోటివారి వంశచరిత్రము దెలుపుచున్నదిగాని సమకాలి కుఁడైన అనపోతనాయఁడు చంపెనన్న విశ్వసింపవచ్చును. లేక యతనికుమారుఁడు చంపెనన్నను విశ్వసింపవచ్చునుగాని, అనవే ముఁడు చనిపోయిన ముప్పదేండ్లకు వెనుకనున్న అనపోతనా యఁడు వచ్చి సంహరించెననుట యంతగా విశ్వాసపాత్ర ముగాఁ గన్పట్టదు. మఱియు మఱియొకస్థలమున సింగనమా ర్వేంద్రునిమునిమనుమఁడగు లింగమనాయఁడు అనవేమరెడ్డిని

సంహరించి సింహతలాట బిరుదమునొందెనని పై వెలుగోటి వారి వంశచరిత్రమే తెలుపుచున్నది. అనవేమరెడ్డి సింగనమాధవేంద్రునకు సమకాలికుఁడు. సంగనమాధవేంద్రుని మునిమనుమఁడగు లింగమనాయఁడెట్లు సంహరించి సింహతలాట బిరుదమునందెనో యూహింపనలవిగాదు. కాఁబట్టి అనవేమ భూపాలుఁడు వెలుగోటివారి వంశచరిత్రములోఁ జెప్పినట్లు అనపోతనాయనివలనఁగాని లింగమనాయనివలనఁగాని సంహరింపఁబడెననుట విశ్వాసపాత్రముగాదు.

కుమారగిరి భూపాలుఁడు.

(క్రీ. శ. ౧౩౮౩ మొదలుకొని క్రీ. శ. ౧౪౦౦ వఱకు)

అనవేమభూపాలునిశాసనములు క్రీ. శ. ౧౩౮౩ వఱకుఁ గనుబట్టుచున్నవి గాన తరువాతనే అనపోతనాయని కుమారుఁడు కుమారగిరిరెడ్డి రాజ్యభారమును వహించెను. ఇతనికి వసంతోత్సవములయందున్న ప్రీతి రాజ్యాంగవ్యవహారములయందు లేకపోయెను. కుమారగిరిరెడ్డి తండ్రితాతలవంటి ప్రజ్ఞావంతుఁడుగఁ గన్పట్టఁడు. విద్వాంసుఁడై విద్యావ్యాసంగముల ప్రొద్దుపుచ్చువాఁడేగాని రాజ్యరక్షణమునందు ప్రమత్తుఁడై కనుమఱంగియుండెను. కర్ణాటసింహాసనాధ్యక్షుఁడగు రెండవ హరిహరదేవరాయ లీతనికి సమకాలికుఁడై యుండెను. కర్ణాట యువరాజగు దేవరాయ లుదయగిరి రాజ్యమున కాధి

చిన వాఁడు. ఈలక్ష్మీపుత్రుని పితామహులు, మాతామహులుగూడ నిఖిలలోక ప్రసిద్ధవాణిజ్య వంశ ధరు లని బాలసఖుండును మహాకవిసార్వభౌముఁడు నగు శ్రీనాథునితోఁ జెప్పినట్లుగా హరవిలాసములోని యీక్రిందిపద్యమువలన వేద్యమగు చున్నది.

"సీ. కట్టించె నొకతాత కంచిహర్మ్యంబులు
సారెకాంకమాళికే కామపతికి
బాలార్క మనియెడి పద్మరాగము డాఁచె
నొక తాత గంచినాయకుని నాభి
నొక తాత గట్టించె యోజనత్రయదీర్ఘ
తరతటాకాంభోధి తిరువళూరఁ
గావేరి కట్టించెఁ గార్పాసరాసుల
నుబ్బిచోడఁడు మెచ్చ నొక్కతాత
గీ. ప్రతిదినము గపురపుదీపములు వేయు
వ్రతముగా నొక్కతాత యీశ్వరున కొసఁగ
నిఖిలలోక ప్రసిద్ధ వాణిజ్యవంశ
ధరులు మాతాత లుభయగోత్రముల వారు."

వేమభూపాలునకు ప్రాపుగానుండిన యవచిదేవయసెట్టికి మాచాంబయందు మూవురు కొమాళ్లు జనించిరి. అందు జ్యేష్ఠుఁడు త్రిపురారి (తిప్పయ్యసెట్టి) రెండవకొడుకు తిరుమల

నాథుఁడు (తిరుమలసెట్టి) మూఁడవవాఁడు చామిసెట్టి కొమర గిరివసంతనృపాలు వసంతవైభవము నంతయు తిరుమలనాథ సెట్టి యొక్కఁడే నిర్వహించుచుండెననియు, హరిహరరాయలు, ఫిరోజిషా, గజపతి మొదలగు భూపాలు రెల్ల రీతని ప్రభావము నభివర్ణన సేయుచుండి రని హరవిలాసములోని యీక్రింది పద్యమువలనఁ దెల్లమగుచున్నది.

"చ. హరిహరరాయ ఫీరోజిసహా సురధాణ గజాధిపాది భూ
వరులు నిజప్రభావ మభివర్ణనసేయఁ గుమారగిర్యధీ
శ్వరునివసంతవైభవముసర్వముఁ దాక్కఁడనిర్వహించుమా
తిరుమలనాథసెట్టికిని ధీగుణభట్టికి నెవ్వ రీఁడగుర్."

సముద్రయానము-విదేశవ్యాపారములు.

సముద్రయానము సేయుటయందును విదేశవ్యాపారములు సలుపుటయందును పైనజెప్పిన వైశ్యకుటుంబమువారుప్రఖ్యాతిఁగాంచియుండిరి. తిప్పయసెట్టి తమ్ముఁడైన చామిసెట్టి సముద్రప్రయాణము చేసి నానాద్వీపాంతరములకుఁబోయి కర్పూర పాదపములు, బంగారు మొలకలు, సంకుమద ద్రవములు, ఆణిముత్యములు, కస్తూరికాటంకములు, చీనాంబర శ్రేణి, గంధసింధురములు, తేజిహరులు మొదలగు వాని నాంధ్రదేశమునకుఁ గొనివచ్చుచుండె నని హరవిలాసములో నీక్రిందిపద్యములో జెప్పఁబడినది.

"సీ. పంజాబు కర్పూరపాదపంబులు తెచ్చి
జలనోగి బంగారు మొలక తెచ్చి
సింహాళంబున గంధసింధురంబులు తెచ్చి
హురుమంజి బలుతేజి హరులు తెచ్చి
గోవ సంశుద్ధ సంకుమదద్రవము తెచ్చి
యాపగ నాణిముత్యాలు తెచ్చి
చోటంగి గస్తూరికాటంకములు తెచ్చి
చీనిచీనాంబరశ్రేణి తెచ్చి

గీ. జగదగోపాల రాయవేశ్యాభుజంగ
పల్లవాదిత్య భూదానపరశురామ
కోమరగిరిరాజ దేవేంద్రుకార్యహితుఁడు,
జాణ జగజెట్టి దేవయచామిసెట్టి."

తన యాజ్ఞను తలధరించి తమ్ములిద్దఱును దీవుల కేఁగి వ్యాపారముచేయుచు గడించిన లాభమునంతయు నన్నకోసంగా నాతఁ డాధనమును సద్వినియోగముసేయుచు నర్థుల కిచ్చుచు విమలకీర్తి సంపాదించుచుండెను. తిప్పయసెట్టి వాణిజ్యవ్యాపారముసేయుటయందు మిక్కిలి కుశలుండని కూడ హరవిలాసమునం దీక్రిందిపద్యములో వర్ణింపఁబడి యుండెను.

"మ. తరుణాచీని తవాయి గోపరమణా స్థానంబులం జందనా
గరుకర్పూరహిమాంబుకుంకుమరజఃకస్తూరికాద్రవ్యముల్
శరధిం గప్పలిజోగులన్ విరివిగా సామాన్ల దెప్పించు నే
ర్పరియై వైశ్యకులోత్తముం డవచితిప్పం డల్పుఁడే
యిమ్మహిన్."

పంచువాషిల్లిరాఘాదిపట్టణాధీశ్వరులు మాళిదాల్చు గిత్తాంకురములు సింహళద్వీపమండలక్షేత్రజము లనియు నయ్యవి తిప్పయసెట్టి నౌకలలోఁ గొనిరాఁబడుచున్న వనియు హారవిలాసములోని యీక్రిందిపద్యములోఁ దెలుపఁబడినది.

"గీ. పంచువాషిల్లిరాఘాదిపట్టణముల
యధిపతులు మాళిఁదాల్చు గిత్తాంకురంబు
లవచితిప్పురాంతకా నీతయానపాత్ర
సింహళద్వీపమండలక్షేత్రజములు."

అవచితిప్పయసెట్టికిఁ జిన్నటనాఁడు దయతో నక్షరశిక్షయు దైవమార్గసంపన్నతయు, వివేకపరిపాటియును గృపసేసిన వాఁడు మహాప్రధానియు గురూత్తముఁడునైన పిల్లలమఱ్ఱి పెద్దన యని హారవిలాసములోని యీక్రిందిపద్యము దెలుపుచున్నది.

"ఉ. చిన్నటనాడుసత్కరుణఁ బిల్లలమఱ్ఱిమహాప్రధానిపె
ద్దన్నగురూత్తముండు, తగనక్షరశిక్షయుదైవమార్గసం
పన్నతయున్ వివేకపరిపాటియునుం గృపసేసె నర్థినే

యన్నకునట్టి సెట్టిత్రిపురాంతకునిందగుఁ బ్రస్తుతింపఁగన్"

ఈతిప్పయసెట్టికి అన్నమదేవియందు మాచయసెట్టి, విశ్వనాథసెట్టి, చినమల్లయసెట్టి, మూవురుకొడుకులు పుట్టి వంశదీపకులై కీర్తికెక్కిరి. తిప్పయసెట్టి వృద్ధుఁడై కుమారగిరి యనంతరము బహుకాలము బ్రదికియుండి బాలసఖుండైన శ్రీనాథకవివర్యునిచే హరవిలాసమును కృతినొంది యేతన్మూలమునఁ దనకీర్తి జగంబున నిలుపుకొన్నవాఁడయ్యెను. శ్రీనాథుని హరవిలాసము లేనియెడల నిట్టియుత్తమకుటుంబముయొక్క చరిత్రము నాకాలమున విదేశములతోడి వాణిజ్యవ్యాపార విషయములు మనకుఁ దెలియఁజాలవుగదా. ఇట్టి యుత్తమ వైశ్యకుటుంబమువారిచరిత్రమును మన దేశమునందలి వైశ్య శిఖామణులైన కోమటులుపఠించి తమపూర్వులాకాలమున నెంతప్రఖ్యాతి గడించిరో తెలిసికొని భహిష్కారములకు భయంపడక స్వేచ్ఛగా సముద్రయానముచేయుచువిదేశవర్తక వ్యాపారముల నభివృద్ధిపఱచి ధనమార్జించి యాంధ్రదేశమునకు మహోపకారమును జేసి శాశ్వతకీర్తిని సంపాదింతురుగాక.

కాటయవేముఁడు-రాజ్యవిభాగము.

కాటయవేముఁడుకుమారగిరిరెడ్డికి ధర్మరాజునకు శ్రీకృష్ణుఁడునుబోలె మేనమఱందియు, సచివుఁడుఁ జెలియునై యుండి

రాజ్యమును సంరక్షించుచున్నవాఁడగుటచేత నితనికి రాజమహేంద్రవరము రాజధానిగాఁగల తూర్పుదేశమును విడఁదీసి యిచ్చినట్లు దెలియుచున్నది.* ఈయొక్క విషయమే కుమారగిరిరెడ్డియొక్క యవివేకమును దుర్బలత్వమును వేనోళ్ల జాటుచుండెను. ఇదియె కుమారగిరిరెడ్డియనంతరము రెడ్డిప్రభువులలో ముఖ్యముగా కోమటి వేమారెడ్డికిని కాటయ వేమారెడ్డికిని వివాదములు కలుగుటకును, కోమటివేమారెడ్డి కుమారగిరిరెడ్డిరాజ్యము నాక్రమించుటకును గారణమయ్యెను.

ఉండ్రాజుశాసనము.

అనవేమభూపాలుని పరిపాలనానంతరమునను కొమరగిరి వసంతనృపాలుని పరిపాలనాప్రారంభమునను కృష్ణాగోదావరీ మధ్యఖండమునననఁగా నిప్పటికృష్ణామండలములోని తణుకు భీమవరము తాలూకాలనఁగా లంకసీమలో గొంతిభాగమును

---

* కాటయవేముని భార్య మల్లాంబ తొత్తరమూడి శాసనములో నిట్లు దెలుపఁబడియున్నది.

"శ్లో. ఆసీదమాత్యరత్నం కాటయవేమప్రభు స్తస్య
అతిసురగురుభార్గవ మతిరతి భార్గవవిజయవిఖ్యాతిః.
శ్లో. సింహాసనే నిధాయాసౌ కుమారగిరి భూవరం
అతేజయన్మహా తేజా శ్రీకృష్ణ ఇవధర్మజం
కుమారగిరి భూనాథోయస్మై విక్రమతోషితః
ప్రాదాత్ ప్రాచీభువంరాజమహేంద్రనగరీముఖాం."

ఝల్లిసీమను ఉండ్రాజునాయన పరిపాలనము చేయుచున్నట్లు రావులపర్తి తామ్రశాసనమువలన ద్యోతకమగుచున్నది. ఇతనికి శూరవరపట్టణము రాజధానిగ నుండెనని యాశాసనమునఁ జెప్పఁబడినది. సూర్యవంశమున దేవరాజు జనించెననియునాతనికి ఉండ్రాజు జనించెననియు, ఆయనకు చిమ్మదేవియందు తమ్మిరాజు జనించెననియు, ఆయనకు వీరమదేవియందు ఉండిరాజు జనించె ననియు ఆశాసనమునఁ జేర్కొనఁబడియున్నది ఈయనభార్య రుద్రమదేవి శాలివాహనశకము ౧౩౦౮ దుందుభిసంవత్సరమునఁ దనపురోహితుఁడయిన నృసింహభట్టు మొదలగు బ్రాహ్మణబృందమునకు నుంగుటూరిసీమలో నున్న రావులపఱ్ఱుగ్రామమును అగ్రహారముగాఁ జేసి దానము చేసెనని చెప్పఁబడియున్నది. ఉండీశుఁడు, ఉండ్రాజునామములు తణుకుతాలూకాలోని ఉండ్రాజవరమును, భీమవరము తాలూకాలోని ఉండిగ్రామమును జ్ఞప్తికిఁ దెచ్చుచున్నవి. కనుక నితఁడు ఉండిపట్టణమున కధీశుఁడై యుండి ఉండ్రాజవరమును గట్టించియుండును. కాఁబట్టి శాసనములోఁ జెప్పఁబడిన శూరవరపట్టణము ఉండినగరమునకు నామాంతరమేమోయని యూహింపఁబడుచున్నది. శూరవరపట్టణము మఱియొకచోట నున్నను నుండవచ్చును. ఈశాసనములో వర్ణనాంశము లేవి శేషముగానుండి చరిత్రాంశము లొకటి రెండైనను గానరాకు

న్నందున సీతనిచరిత్రము తెలియకున్నది. ఇదిక్రొత్తగబయలు పడినశాసనముగా నున్నది*.

* ఈతామ్రశాసనము యొక్క ప్రతి రావులపర్తికరణము కీర్తిశేషులైన ఆమూరి శేషయ్యగారివలన నాకు దయాపూర్వకముగాఁబంపఁబడినది. రావులపల్లు గ్రామములో మట్టిత్రవ్వుచుండ రాతిచే భద్రపఱుపఁబడియున్నయీశాసనము కాగుపాడు కాపురస్థులైన కడియాలరత్నముగారికి దొరకినది. ఈశాసనము ఏఁడురాగిరేకులమీఁద వ్రాయఁబడినది. దొరకినరాగిపోసియుఁగూడపను తలఁపుగల కమ్మవారి కీశాసనము లభించుటచే అసలుశాసన మెచటికిఁబంపుటకును వారంగీకరింపలేదు. పరిశీలించి నకలెత్తుకొనుట కిచ్చినందున శేషయ్యగారు నకలు వ్రాయించి యిప్పించినారు. రేకులు రెండుప్రక్కలను వ్రాతగలదు. శాసనము పదుమూడవ పేజియందు ప్రారంభింపఁబడి యొకటవదాక వ్రాయబడినది. అనఁగా శాసనము చివరనుండి మొదలునకు చదువుకొనవలయును. శాసనము సంస్కృతములో నున్నది. ఇప్పుడు దీనిప్రతి నాకడ నున్నది. ఇందనేకగోత్రసంభవులయిన బ్రాహ్మణోత్తముల నామములు పెక్కులుగలవు. ఈశాసనము చివరను పెదకొండ్రాజుయొక్కయు, నానితమ్ముఁడు కాఁబోలు వెంగుయొక్కయు చేవ్రాళ్లుగలవు. ఆశాసనములోని కొన్నిశ్లోకములిచట నుదాహరించుచున్నాను.

యదీయయాత్రా రిపుదిన్యయాత్రా
యదాతపత్రం భువనాతపత్రం
యదీయగోత్రం కృతసర్వగోత్రం
యస్యాసిపత్రం నిజశౌర్యమిత్రం॥
బిరుదస్తురాజ వేశ్యాభుజంగ ఇతి మోఘనంది మేరురితి

ఇతఁడు రెడ్లకనుకూలుఁడుగ నుండి పరిపాలనము చేయుచుండెనో స్వతంత్రుఁడుగనుండి పరిపాలనము చేయుచుండె నో తెలియరాకున్నది. ఈశాసనవిషయములం బరిశీలింపవలసి యున్నది. ఇతఁడనుకూలుఁడుగాని శత్రుఁడైనచో తమరాజ్య మధ్యమునం దుండనిచ్చుటకు రెడ్డిరాజు లనుమతింతురాయను నది యొక గొప్పసందియముగా నున్నది.

ఖ్యాతో౽శ్వదాన దీక్షాగురురితి నడగోటమల్ల ఇతి లోకె
యస్యాశూరవరం నామ రాజధా న్యభవత్పురీ
పురందరపురీరమ్యా సర్వసంపన్నవాసభూః॥
తత్ర స్థిత్వా బహువిధబలప్రోద్ధతాన్భూమిపాలాన్
జిత్వానీత్వా స్వచరణయుగప్రాంగణావాసభూమిం
సంఖ్యాతీతానమితఫలదాన్ పాలయిత్వా చ దేశా
నుండీశాఖ్యో జయతి సుచిరం కింకరశ్శంకరస్య
దానశౌండో౽యముండీశః ప్రచండభుజవిక్రమః
అగ్రహారం ద్విజన్మభ్యో దాతు ముద్యుక్తవాన్పరం॥
శాకెంభోధివియద్గుణేందు గణితేసంవత్సరే దుందుభౌ
మాఘేమాసి సితే తిథౌ చ దశమే వారే సూర్యాణోంగురోః
గ్రామంరావులపర్తిసంజ్ఞమకరో దుండీశ్వరో విప్రసాత్
కృత్వోండీశపురం సభోగకృషికంభాగైరశీత్యాయుతం॥
అస్యైవోత్తరభాగే గ్రామస్యాసీద్యథాసీమా
సతపికముంగుటూరి క్షేత్రం ఖారీత్రయంప్రాదాత్॥

కుమారగిరిరెడ్డి గ్రంథరచనము.

తన పూర్వులవలెనె కుమారగిరిరెడ్డి కూడ విద్యాభిరతి గలిగి విద్వాంసుల నాదరించి పోషించుటయెగాక తానును విద్వాంసుడై సంస్కృతభాషలో 'వసంతరాజీయ' మను పేరిట నాట్యశాస్త్రమును రచించినట్లు గన్పట్టుచున్నది. ఇతని మేనమఱది కాటయవేముఁడును విద్వాంసుడై కాళిదాసకవికృత నాటకత్రయమునకు వ్యాఖ్య రచియించెను. ఈవ్యాఖ్యానములలోఁ దఱచుగాఁ బెక్కుతావుల వసంతరాజీయమునుండి ప్రమాణవాక్యములు గైకొనఁబడుచు వచ్చెను. కుమారగిరిరెడ్డికి వసంతరాజను పేరుగలదుగాన తత్కృతమైన నాట్యశాస్త్రమునకు వసంతరాజీయ మను నామము గలిగినది.

కుమారగిరిరెడ్డిభూపాలుఁడు క్రి. శ. ౧౪౦౦ వఱకును బరిపాలనము చేసినట్లు గన్పట్టుచున్నయవి. ఇతనితో వేముని వంశమంతరించినట్లు గన్పట్టుచున్నది. కుమారగిరిరెడ్డి కొక కుమారుఁడున్నట్లొకటి రెండుశాసనములవలనఁ దెలియవచ్చినను, అతనియనంతరము పెదతాత మనుమఁడు కోమటివేమారెడ్డి ప్రభుత్వభారమును వహించెను. కాటయవేమారెడ్డి రాజమహేంద్రపురరాజ్యమును బరిపాలించినట్లు శాసనాదుల వలన స్పష్టమగుచున్నది. కుమారగిరిరెడ్డి యెన్నివసంతోత్సవములుగావించి యెంతకీర్తిగడించినను, విద్వాంసుఁడై విద్వాం

నులఁ బూజించి విద్వాంసులచే స్తుతులెన్నిగాంచెను, తండ్రి తాతలు పోయినమార్గమునఁ బోక రాజ్యమును విభాగించి మేనమఱఁదికి రాజమహేంద్రపురరాజ్యము నొసంగుట సర్వానర్థములకు మూలమయ్యెను గావున నాకార్య మవివేకకార్యమనిపించుకొనకమానదు. అందుచేతనే కొందఱు "చెట్టు చచ్చువేళ బుట్టకొక్కు మూలిపించె"నను లోకోక్తి కనుగుణముగాఁ గొమరగిరి తండ్రితాతలమార్గమును విడిచి కాపథమవలంబించెనని కొండవీటిదండకవిల నుడువుచున్నది.

హరిహరరాయలు తన కూఁతును కాటయవేముని కొడుకునకిచ్చి పెండ్లిచేయుట.

విద్యానగరసామ్రాజ్యమును దక్షిణహిందూస్థానమునందు వ్యాపింపఁజేసి తురుష్కులను తఱిమివేయవలయునని సంకల్పించి ప్రతికూలముగనున్న హిందూరాజ్యములను వశపఱచుకొనవలయునని తాను సింహాసన మధిష్ఠించినది మొదలుకొని రెండవ హరిహరదేవరాయలు ప్రయత్నము చేయుచుండెను. ఓరుగల్లురాజ్యమును బరిపాలించుచున్న సింగమనాయఁడు మొదలగువారు వానికి లోఁబడి సామంతనృపతులై మెలంగుచుండిరి కాని రెడ్డిరాజులు మాత్రము వశపడియుండలేదు. కాటయవేమారెడ్డి ప్రబలుఁడనియు, కుమారగిరిరెడ్డికి మంత్రియు, సేనాపతియనియు, రాజమహేంద్రవరరాజ్యమున కధి

పతియున్నై యున్నవాఁడని యెఱింగి యాతనితో మైత్రిగనున్నయెడల గజపతులవలన నేహానియుఁ దనసామ్రాజ్యమునకు సంభవింపదనితలంచి రాజాధిరాజ రాజపరమేశ్వరుండను బిరుదాభిదానముగల హరిహరదేవరాయలు తనకొమార్తె హరిహరాంబయను నామెను కాటయవేమారెడ్డిపుత్త్రుఁడగు కాటయప్రభునికిచ్చి వివాహముఁ జేసెను. ఈవివాహవిషయము అల్లాడరెడ్డికొరుముల్లిశాసనములో వక్కాణింపఁబడినది.*

* పౌత్రంకాటయ వేమయక్షితిపతేః పుత్రంచ కాటప్రభోః
దౌహిత్రిం చతురర్ణవీం హరిహరక్షోణీపతే శ్శాసితుః
తన్మాన్యావిదితాహ్వయాంహరిహరాంబాంచారుమగ్రాహయ
త్ప్రాజ్ఞో వేమమహీశమల్లనృపతి స్సాంమ్రాజ్యలక్ష్మీసమాం.

(Elliot's Collections page 320)

The Vemavaram plates of Allaya Vema which will be mentioned in the next paragraph, refer to Kataprabhu who was the son of Kataya Vema and who married the daughter of Harihara, evidently of the Vizianagara king Harihara II.

(Annual Report on Ephigraphy ; 1906. para 63)

———

ఏఁడవ ప్రకరణము.

పెదకోమటి వేమభూపాలుఁడు.

(క్రీ. శ. ౧౪౦౦ మొదలుకొని క్రీ. శ. ౧౪౨౦ వఱకు)

కుమారగిరిరెడ్డిభూపాలుని తరువాత కొండవీటిరాజ్యమును బరిపాలించి వాసికెక్కినవాఁడు పెదకోమటివేమభూపాలుఁడై నట్లు శాసనాదులవలనఁ దెలియవచ్చుచున్నయది. కుమారగిరిరెడ్డి కొక కుమారరత్న ముండినను పోలయమాచారెడ్డి మనుమఁడు పెదకోమటివేమభూపాలుఁడు సింహాసనారూఢుఁడగుటయు, కాటయవేమారెడ్డికిని పెదకోమటివేమభూపాలునకు మనస్పర్థ కలుగుటయుఁ జూడ కోమటివేమభూపాలుఁడు కొండవీటిరాజ్యమును బలాత్కారముగా గ్రహించె నని విశ్వసింపవలసి వచ్చుచున్నయది. ఇతఁడు రాజ్యభారమును వహించినతోడనే కాటయవేమభూపాలుని రాజమహేంద్రపుర రాజ్యాధిపత్యమునుండి తొలఁగింప ఘనప్రయత్నములు గావించెనుగాని కృతార్థుఁడు కాఁజాలకపోయెను. ఈ పెదకోమటి వేమభూపాలుఁడు రాజ్యభారమును వహించిన స్వల్పకాలమునకే కర్ణాటసామ్రాజ్యసార్వభౌముఁ డయిన రెండవహరిహరదేవరాయలు స్వర్గస్థుఁడు కాఁగా నతనికుమారుఁడు దేవరాయమహారాయలు క్రీ. శ. ౧౪౦౬ వ సంవత్సరమున రాజ్యాభి

షిక్తుఁ డయ్యెను. దేవరాయమహారాయలకు సామంతులుగ నుండి దేవరకొండ మెతుకుసీమలఁ బరిపాలించుచున్న పద్మనాయకభూపాలురు కోమటివేమభూపాలునిరాజ్య మాక్రమింపఁ బెక్కుతడవులు దండయాత్రలు సలిపి యుద్ధములు చేసి పరాభూతు లగుచు వచ్చిరికాని వారిమనోభీష్టము నెఱవేఱి యుండలేదు. పెదకోమటివేమభూపాలుఁడు సమర్థుఁడై, ప్రజ్ఞావంతుఁడై భూరిపరాక్రమమున వైరివీరుల ఘోరసంగ్రామముల నోడించి ప్రతిభతోఁ బ్రజాపరిపాలనము గావించి చిరయశమును సంపాదించెను. వీరనారాయణబిరుదాంకితుం డగునీ పెదకోమటివేమభూపాలుఁడు పూర్వరాజమార్గానుసారముగా ధరాపాలనము గావించెను.

మామిడిసింగనామాత్యవర్యుఁడు.

ఈ వేమభూపాలునికి మంత్రియై ప్రఖ్యాతిఁ గాంచిన మామిడిపెద్దనామాత్యుని మూఁడవకుమారుఁడైన సింగనామాత్యుఁడు ముఖ్యమంత్రిగ నున్నట్లు శ్రీనాథకవివిరచితమైన శృంగారనైషధములోని యీక్రిందిపద్యమువలన విదితమగుచున్నది.

"సీ. తనకృపాణము సముద్ధతవైరి శుద్ధాంత
తాటంకముల కెగ్గు దలఁచుచుండఁ

దనబాహుపీఠంబు ధరణీభృత్కమఠాహి
సామజంబులకు విశ్రాంతి యొసఁగఁ
దనకీర్తినర్తకీ ఘనతరప్రహర్షంపు
భవనభూములఁ గొంగ్లిఁ బరిఢవిల్లఁ
దనదానమహిమ సంతానచింతారత్న
జీమూతసురభుల సిగ్గుపఱుపఁ
గీ. బరఁగు శ్రీవేమమండలేశ్వరుని మంత్రి
యహితదుర్మంత్రివదనముద్రావతార
శాసనుఁడు రాయవేశ్యాభుజంగబిరుద
మంత్రి పెద్దయలింగనామాత్యవరుఁడు.”

ఈమహాప్రధానశేఖరుఁడు వేమభూపాలునిచే వివిధాగ్రహారములతోఁబాటుగా సాందోళికా ఛత్రచామరకళాంచికాది బహుసమ్మానార్హచిహ్నంబుల నాదర మొప్పారఁగాంచి సామ్రాజ్యసంభారణప్రౌఢుఁడై యొప్పుచుండె నని పైగ్రంథమె తెలుపుచున్నది. ఇతనియన్నలు వేమనామాత్యుఁడును ప్రెగడనామాత్యుఁడును వేమభూపాలునికి దండనాయకులుగ నుండి ప్రఖ్యాతిఁగాంచినవారలుగ నీక్రిందిపద్యములలో నభివర్ణింపఁబడి యుండిరి.

“సీ. కాలకంఠకఠోరకంఠహుంకారంబు
చెవులు సోఁకనినాఁటి చిత్తభవుఁడు

కుపితరాఘవఘనకార్రినారాచంబు
తనువు నాటిననాఁటి పక్షిరాజు
కుప్పకుంభోద్భవ ఘూర్ణిలతానాళిక్య
నిక్కి క్రుంగిననాఁటి వింధ్యశిఖరి
సింధుదర్పిదాన ప్రసూనవిరావేళ
విహ్వలతఁ గాంచిననాఁటి తుహినకరుఁడు
గీ. సాక్షులగుదురు గాంభీర్యసారమునకు
ప్రకటధైర్యవిశాలాపముల నుండు
సంఘనాయక నుయ్యాలపాలఁ బైన

మంత్రి మామిడివేమనామాత్యుఁ డలము."
సీ. తగుఁ గైవారమొనర్చు విక్రమునకుఁ గీర్తికేయూరశాలి శ్రీ
ప్రగడమన్న ప్రెగ్గడకుమారుఁ డంబునిధిగంభీరుండు శుంభద్విభవ
మ్మగరద్వారకవాటసాటుగ విశాలఘోర్మికశార్దూల
యుగళుండు సాహావసర్వసాహిత్యసల్లోనాథ ప్రముఖ కేశవార్యగురున్,'

సింగనామాత్యుని పూర్వులు.

వీరికిఁ దాతయగు మామిడిపన్న భారద్వాజస గోత్రుండైన పెదతాతార్యున మంత్రికి మనుమఁడై విక్రమపురీ సింహాసనాధ్యక్షుఁడైన చిట్టిపెద్ద ప్రభువునకుఁ గుమారుఁడై యధిక విమల శివాచార తత్పరుఁడై బంధుసౌమహనీయ సంపదచే విల

సిల్లుచు ధర్మశీలుఁడై అక్కాంబికయందు వంశపావనులైన నల్వురు పుత్రులను బడసి యుండెను. వారలలో నగ్రజుఁడైన పెద్దనామాత్యుఁడు వేమాధిపు రాజ్యభారభరణవ్యాపారదక్షుఁడై యుండెనని యాంధ్రనైషధములోని యీక్రింది పద్యమువలన వ్యక్తమగుచున్నది.

"మ. అనతారాతివసుంధరారమణ సప్తాంగాపహారక్రియా
ఘనసంరంభవిజృంభమాణపటుదోఃఖడ్గాద్వితీయార్జునుం
డన వేమాధిపురాజ్యభారభరణవ్యాపారదక్షుండు పె
ద్దన మంత్రీశుఁడు మామిడన్న సుతుఁ డేకాన్యత్రుఁడే
యెన్నఁగన్."

ఈయమాత్యశేఖరునకు వీరభద్రామాత్యుఁడు, మారనామాత్యుఁడు, నాగామాత్యుఁడు ప్రసిద్ధులైన మువ్వురు తమ్ములు ననవేమభూపాలుని కడ మంత్రులై యన్నకు విధేయులై వివిధకార్యనిర్వాహదక్షులై యొక్కొక్కఁ డొక్కొక్క విషయంబునఁ బ్రజ్ఞావంతులై యున్న ట్లీక్రింది పద్యములం బట్టి ద్యోతకము కాఁగలదు.

"ఉ. హేమగిరాధరేంద్రమున కెంతటి పెద్దతృతిన్ భుజంగమ
స్వామికి మేలుచేయు పటువాగ్విభవంబున బుద్ధిసంపదం
దామరచూలికిన్సరి ప్రధానులు దక్కిన వారు సాటియే
మామిడి వీరభద్రునకమాత్యశిఖామణి కివ్వసుంధరన్

"ఈ. సత్యవచోనియామకుఁడు నిశాకరశేఖరభక్తిభావనా
సాత్యవతేయుఁ డుద్భటభుజాబల విక్రమకేళివిక్రమా
దిత్యుఁడు కార్యఖడ్గసముదీర్ణుఁడు మామిడిమంత్రి మారనా
మాత్యుఁడు వానిఁబోలవశమా ధరణీధవమంత్రికోటికిన్."

"శా. స్వామిద్రోహరగండలాంఛనునకున్ సంగ్రామగాండీవికిన్,
వేమక్ష్మాపతికార్యభారకలనా విఖ్యాతశక్తికిన్
నామామాత్యునికన్యరాజనిటిలాంతర్న్యస్తభాగ్యాక్షర
స్తోమాపాకరణప్రవీణునకు మంత్రుల్సాటియే యెవ్వరున్"

"ఉ. తమ్ములునన్నసువ్వురును దైవముఁగా గురుగామమానిధా
నమ్మునఁగ దాతఁగాఁ దమమనంబుల భావనసేసి కొల్వ భా
గ్యమ్ములకెల్ల నెల్లయయికాంచెఁబ్రసిద్ధి నృపప్రధాన
త్నమ్మగుమంత్రిపెద్దనయుదాత్తమతిన్ రఘురాముకైవడిన్"

ఈ పెద్దనామాత్యుఁడు గౌతమ గోత్రవిఖ్యాతుఁడును, ఆపస్తంబసూత్ర పావనుఁడును నగు శ్రీ కేత నామాత్య శేఖరునకుఁ బుత్త్రుఁడై చౌహత్తమల్లుండు, దోహత్తనారాయణుండు, ఖండియరాయుండు, ననుబిరుదములచేఁ దనరినట్టి యల్లాడమంత్రిక మహిత పుణ్యయగు నన్నమాంబయందు జనించిన తల్లమాంబికను ద్వాహమై వేమనామాత్యుని, పెరిగడనామాత్యుని, సింగనామాత్యునిఁ గనియెను.

మామిడిసింగనామాత్యుఁడు త్రిభువనరాయ వేశ్యాభుజం

గుఁడనియు, కదనగాండీవియనియు, జగనొబ్బగండఁ డనియు, మొదలుగాఁగల పెక్కుబిరుదములను వహించి వేమక్షితిపాల రాజ్యవిభవకళాకౌమణి యై విమలతరంబైన తనకీర్తి నాల్గు దిశల వ్యాపింపఁ జేసి మిక్కిలి వాసి గాంచెను.

సింగనామాత్యుని కొలువుకూటము.

ఈమామిడి సింగనామాత్యుఁడు ప్రసిద్ధిగాంచిన వైదికశిఖామణిగనుండెను. ఇతఁడు క్రీ. శ. ౧౪౧౪ వ సంవత్సరమున సోమసిద్ధాంతమునకు వ్యాఖ్యానము రచించి ప్రఖ్యాతిఁ గాంచెను. ఇతఁడు వైదికశిఖామణి యగుటచేతనే శ్రీనాథభట్టసుకవి పంచాంగస్థిమంత్రవిశేషణకలాపౌఘముగని తన నైషధమున నితని వర్ణించియున్నాఁడు. సకలవిద్యాపారంగతుండైన యీయమాత్యశేఖరుఁ డెప్పుడును మృదుమధుర చిత్రవిస్తరకవితావిలాస వాగీశ్వరులగు కవీశ్వరులచేతను, పతంజలికణాదాక్షపాదకపిలాది శాస్త్రసిద్ధాంత విమల వసహాసులగు విద్వాంసులచేతను, భరతమతంగ దత్తిలకోహలాంజనేయ పార్శ్వేశ సంగీతవిద్యారహస్యవిజ్ఞాన నైజ్ఞానిక స్వాంతులగు కళావంతులచేతను, శక్తిత్రయచతురుపాయ షాడ్గుణ్యప్రయోగయోగ్యవిచారులగు రాయబారులచేతను, నిఖిలపురాణేతిహాససంహితాతాత్పర్యపర్యాలోచనాధురంధర ధిషణా సముత్సాహులగు పౌరాణికవర్యులచేతనుఁ గొలువ

కూటంబునఁ బరివేష్టింపఁబడియుండి సరససాహిత్యగోష్ఠీవినోద ప్రసంగంబులు జరుపుచుండు" నని నైషధ మహాకావ్యమునం జేర్కొనంబడియుండెను.

సర్వజ్ఞచక్రవర్తి.

బ్రాహ్మీదత్తవరప్రసాదుండును, ఉరుప్రజ్ఞావిశేషోదయాభ్యస్తాంతుండును, ఈశ్వరార్చనకళాశీలుండును, అభ్యస్తస్మృతి బ్రహ్మాండాది మహాపురాణచయ తాత్పర్యార్థనిర్ధారిత బ్రహ్మజ్ఞానకళానిధానుండును విద్యాసనాథుండునునగు శ్రీనాథుండు పెదకోమటి వేమభూపాలుని యాస్థానమున విద్యాధికారపదవిని, అభినవభట్టబాణబిరుదాంకితుండగు వామనభట్టు ఆస్థానకవిపదవియందును, ప్రతాపగుణభూషణుండును, పరిణతార్థసంభాషణుండును, వితీర్ణమహిమార్ణవుండును, విభవయోగసంక్రందనుండును, పంచాంగసిద్ధమంత్రరక్షణ కళాప్రౌఢుండును, యవనాధీశసభాసురంజక వచోవ్యాఖ్యానపారంగతుండును, మహాసామ్రాజ్య[illegible]మతియునగు సింగనామాత్యుండు ప్రధానమంత్రిత్వపదవియందును నున్నవారని తెలిసికొన్నప్పుడు పెదకోమటి వేమభూపాలుండు మహాపండితుండును రసికుండునై యుండునని తెలిసికొనఁగలము. అందుచేతనే కాఁబోలుఁ బెదకోమటి వేమభూపాలునకు విద్వాంసులచే సర్వజ్ఞచక్రవర్తి యను బిరుదమీయఁబడినది. అభినవభట్ట

బాణబిరుదాంకితుఁడగు వామనభట్టు తాను రచియించిన వీరనారాయణచరిత్రమను నామాంతరముగల వేమభూపాల చరిత్రమను సంస్కృతవచనకావ్యమునఁ బెదకోమటి వేమ భూపాలుని సర్వజ్ఞచక్రవర్తియని ప్రశంసించియుండుటయు, విద్యాధికారిగానున్న శ్రీనాథభట్టసుకవి సార్వభౌమునిచే విరచితమైన పొన్నుపల్లిశాసనములో

"వేమాధిపో మాచవిభుశ్చ నన్నౌ
శ్రీకోమటిస్తస్య గుణైకసంశ్రయా
భూలోక మేకోదరజన్మవాంఛయా
భూయోవతీర్ణావిహ రామలక్ష్మణౌ.
చూడామణి క్ష్మాపానాం
దుర్మదపరిపంథిశిఖరిదంభోళిః
సర్వజ్ఞచక్రవర్తి ర్పెదకోమటి
వేమభూపతి ర్జయతి"

అనివర్ణింపఁబడియుండుటయు నిందుకుఁ బ్రమాణములుగఁ దీసికొనవచ్చును. పెదకోమటివేమభూపాలుఁడు విద్వాంసులనాదరించి పోషించుటయెగాక తానును విద్వాంసుఁడును, రసికుఁడునునై సర్వజ్ఞచక్రవర్తియని పొగడుగాంచుచుండుటయగాక అమరు కావ్యమునకు "శృంగారదీపిక" యనునామముతో వ్యాఖ్యానముకూడ రచించి ప్రఖ్యాతిఁగాంచెను. శ్రీనాథకవిప్రణీత

మైన ఫిరంగిపుర శాసనములోని రెండు శ్లోకములు శృంగార దీపికయందుండుటచేత శృంగారదీపిక శ్రీనాథకవివిరచితమై యుండునని కొందఱు తలంచుచున్నారు గాని యీరచనమున పెదకోమటి వేమభూపాలునకు శ్రీనాథభట్టసుకవియు వామన భట్టును గొంతవఱకుం దోడ్పడినం దోడ్పడవచ్చును గాక పీఠిక భాగమును శ్రీనాథకవియే రచించియుండవచ్చును. *

---

* “రాజ్యం వేమ స్సచిర ముకరోత్ సార్వజ్ఞ్యహేమాద్రిదానో
భూవిఖ్యాతై స్స్వభుజభుజగో భుక్తశేషా మభుక్త్వా,
శ్రీశైలాగ్రాత్ ప్రభవతి పథి ప్రాప్తపాతాళగఙ్గా
సోపానాని ప్రమథపదవీమారురుక్షు శ్చకార.
మాచక్షోణిపతి ర్మహేన్ద్రవిభవో వేమక్షితీశాగ్రజో
హేమాద్రే స్సదృశో బభూవ సుగుణై స్తస్యాత్రయో నన్దనాః
కీర్త్యా జాగ్రతి దేవపోతనృపతి శ్శ్రీకోమటేన్ద్ర స్తతో
నాగక్ష్మాపతి రిత్యుపాత్తవపుషో ధర్మార్థకామా ఇవ.”

శృంగారదీపికలోని యీరెండు శ్లోకములు శ్రీనాథకవివిరచితము లైన ఫిరంగిపురము శాసనములోఁగలవు. పై రెండు శ్లోకములు మాత్రమె గాక శృంగారదీపికలోని: —

“ వేమాధిపో మాచవిభుశ్చ నన్దనౌ
శ్రీకోమటేన్ద్రస్య గుణైకసంశ్రయౌ
భూలోక మేకోదరజన్మవాఞ్ఛయా
భూయోవతీర్ణా వివ రామలక్ష్మణౌ ” అను శ్లోకము గూడ

శ్రీనాథకవిరచితమైన పొన్నుపల్లి శాసనమునం గలదు.

సంతానసాగరనిర్మాణము.

ధాన్యవాటీపురమను నామాంతరముగల ధరణికోటకుఁ బ్రభువగు గణపతిభూపాలుని కూఁతురైన సూరాంబను పెదకోమటివేమభూపాలుఁడు వివాహముఁ జేసికొనియెను. ఆమె సంతానసాగరమను నొక పెద్దచెఱువును ద్రవ్వించి శా. శ. ౧౩౩౧ విరోధిసంవత్సర ఫాల్గుణ బ ౨ శుక్రవారమునఁ బ్రతిష్ఠ యొనర్చెనని ఫిరంగిపురి శాసనమువలనఁ దెలియుచున్నది. ఈశాసనము చివరను,

"విద్యాధికారి శ్రీనాథో వీర శ్రీవేమభూపతేః
అకరో దాకరో వాచాం నిర్మలం ధర్మశాసనం"

అని యుండుటచేత నియ్యది శ్రీనాథకవి విరచిత మని స్పష్టపడుచున్నది. ఈశాసనము తుదను శ్రీనాథకవివిరచితములైన యీక్రింది సీసపద్యములు మూఁడును సంతానసాగరప్రతిష్ఠను దెలుపునవియై యున్నవి.

See Ephigraphia Indica Vol. X No. 33, ఆంధ్ర సాహిత్యపరిషత్తు సంపుటము. 3 సంచికలు ౬-౭ పేజి, ౨౬౧. Elliot's Telugu Inscriptions 193. పొన్నుపల్లి తామ్రశాసనము. బ్రహ్మశ్రీ వేదము వేంకటరాయశాస్త్రులవారిచే సంపూర్ణాంధ్ర సంస్కృతవ్యాఖ్యలతో ముద్రింపఁబడిన 'అమరుకావ్యమ్'౨౫ పేజియును, చూడుఁడు.

“సీ. శాకాబ్దములు సహస్రమును మున్నూటము
ప్పది యొకండును నైన భవ్యసంఖ్య
వఱలు విరోధిసంవత్సరంబున ఫాల్గు
నంబున బహుళపక్షంబు విదియ
శుక్రవారంబున శుభముహూర్తంబున
శ్రీధాన్యవాటీపురాధిపతియు
కృష్ణవేణ్ణాజలక్రీడావినోదుండు
నగు గన్నభూపాలు ననుగుంబుత్రి (?)
గీ. వీరనారాయణుండు వేమవిభుని దేవి
భూరిసద్గుణ నికురంబ సూరమాంబ
జగము వినుతింప సంతానసాగరాఖ్య
వరతటాకప్రతిష్ఠోత్సవం బొనర్చె.”
“సీ. జాహ్నవీయమునాది సకలపావన నదీ
విమల తీర్థాంభః పవిత్రితంబు
సవిశేషదేశస్థాయి శివమౌళి బాలేందు
కౌముదీ సంఫుల్ల కైరవంబు
బహుమహాపరివాహ పాదోభరద్ఘన
ఘుమఘుమాయితదిశాగోళకంబు
జలసారణీసేక సంవర్ధితానేక
వనివినీతాధ్వగాధ్వశ్రమంబు

గీ. బలవదురు మత్స్యకచ్ఛపగ్రాహ కుళీర
తిమితిమింగిల విక్రమక్రమవిహార
తరళతరతుంగభంగకదంబచుంబి
తాభ్రవీథిసంతాన మహాపయోధి."

"సీ. కపటసూకరమైన కైటభాసురవైరి
ఖురపుటంబులఁ బరిఖిన్న మయ్యె
రఘుకులోద్వహ ధనుర్యంత్ర ముక్తములైన
చిచ్చుటమ్ములవేఁడిఁ జేవఁదఱిగెఁ
గుంభసంభవుని హస్తాంభోరుహంబున
నాపోసనంబయి హ్రాసమొందెఁ
బాషాణముల నచ్ఛ భల్లగోలాంగూల
కపియూథములచేతఁ గట్టువడియె
గీ. వనధి యేభంగి సరి వచ్చు ననఁగ వచ్చు
నారసాతల గంభీరవారి యగుచు
నపగతాపాయ మగుచు శోభాఢ్యమగుచు
ననుపమంబైన సంతాన వనధితోడ.

క్రైస్తవమానముచే సంతానసాగర ప్రతిష్ఠాతిథి 1410 వ సంవత్సరము ఫిబ్రేవరు 21 తేదీ శుక్రవారమగుచున్నది. ఈ సంతానసాగరమను చెఱువునకు నీరువచ్చుటకై యీసూరాంబ కొడుకు రాచవేమన శాలివాహనశకము ౧౩౩౨ మన్మథ

సంవత్సర మాఘ శు ౧౫ దినమునకు సరియైన క్రైస్తవమానము 1416 వ సంవత్సరము జనవరి 14 తేది మంగళవారము నాడు "జగనొబ్బగండకాలువను" త్రవ్వించినట్లు అమీనాబాదు శాసనము తెలుపుచున్నది. అది శ్రీనాథకృతియైనదియొక సీసపద్యముగానున్నది దానినిదిగువనుదాహరించుచున్నాఁడను.

"సీ. శాకాబ్దములు సహస్రంబును మున్నూట
ముప్పదియేడును నొప్పు మిగుల
మహనీయమైన మన్మథవత్సరంబున
మఘమాసమునఁ బూర్ణిమాదినమున
హేమాద్రిదానచింతామణి యరిరాయ
బసవశంకరుఁ డాజి ఫల్గుణుండు
సమదారి రాయవేశ్యాభుజంగుండు వే
మయ రాచవేమన ఘన్నవసింహుఁడు

గీ. తల్లి సుబ్బాంబచే సముత్పన్నమగుచుఁ
బరగు సంతాన వార్ధికి వటువగాఁగ
నాలయు గిరివాహినుల జగనొబ్బగండ
కాలువ ఘటించె నాతారకంబు గాఁగ."

"శ్రీనాథకృతి"

శ్రీనాథకవిసార్వభౌముఁడు.

ఆకాలంబున నాంధ్రప్రపంచమునకు నలంకారమణి యై

వఱలుచుండి పెదకోమటివేమభూపాలుని యాస్థానమున విద్యాధికారియై యాతనికి సర్వజ్ఞచక్రవర్తిబిరుద మిప్పించిన శ్రీనాథకవిసార్వభౌముని మనోహరమైనచరిత్రమును గొంత వఱకు నిచటఁ దెలుపుట యావశ్యకమై యున్నది. శ్రీనాథకవిసార్వభౌమునివలన రెడ్లసామ్రాజ్యము వన్నె కెక్కినది. రెడ్లసామ్రాజ్యమువలనశ్రీనాథకవిసార్వభౌముని చరిత్రమును వన్నె కెక్కినది. వీనిని విద్యాధిదేవతయొక్కయవతారమని చెప్పవచ్చును. ఈమహాపురుషుని విద్యాప్రభావము లీపెదకోమటివేమభూపాలునికాలముననే తొలుదొల్తఁ బ్రకాశింపనారంభించి రాజమహేంద్రపురరాజ్యాధిపతి యైన యల్లయవీరభద్రనృపాలునికాలమునఁ బరిపూర్ణత్వమును గాంచినవి. ఈమహాపురుషుఁడు వేమభూపాలునికడ విద్యాధికారిగ నుండి యాతనిదండనాయకుఁడగు పెగడనామాత్యునకుఁ బండితారాధ్యచరిత్రమును, వేమభూపాలుని ముఖ్యమంత్రి యగుమామిడిసింగనామాత్యునకు శృంగారనైషధమును నంకితము గావించెను. సకలవిద్యాపారంగతుండైన సింగనామాత్యుఁడు సరససాహిత్యగోష్ఠీవినోదప్రసంగంబున శ్రీనాథునిం గాంచి యిట్లు వచించెనఁట.

,,శా. బ్రాహ్మీదత్తవరప్రసాదుఁడవు రుద్రప్రజ్ఞావిశేషోదయా
జిహ్మస్వాంతుఁడ వీశ్వరార్చనకళాశీలుండవభ్యర్హిత

బ్రహ్మాండాది మహాపురాణచయతాత్పర్యార్థనిర్ధారిత
బ్రహ్మజ్ఞానకళానిధానమవు నీభాగ్యంబుసామాన్యమే."

శ్రీనాథుని జన్మభూమి.

ఇతని జన్మదేశము పాకనాటిసీమగా నుండెను. ఇతఁడు తనభీమఖండములో ;—

"మ. కనకక్ష్మాధరధీరు వారిధితటీకాల్పట్టణాధీశ్వరున్
ఘనునిం బద్మపురాణసంగ్రహకళాకావ్యప్రబంధాధిపుణ్
వినుమధ్యాంతరసార్వభౌముఁ గవితావిద్యాధరుంగొల్తునా
యనుగుండాతఁ బ్రదాత శ్రీకమలనాభామాత్యచూడామణిన్ •

అనుపద్యములోఁ దనతాత కమలనాభుఁ డమాత్యచూడామణియనియును, కవితావిద్యాధరుండనియును, సముద్రతీరమునందలి కాల్పట్టణమున కధీశ్వరుం డనియును, పద్మపురాణసంగ్రహకళాకావ్యప్రబంధాధిపుఁ డనియును జెప్పుకొని యున్నవాఁడు. పల్నాటివీరచరిత్రములోని బాలచంద్రయుద్ధభాగమును బ్రచురించిన శ్రీయుతు కాంతయ్యగారు తమయుపోద్ఘాతములో "శ్రీనాథుని జన్మభూమి కర్ణాటదేశమైనట్లగపడుచున్న" దని నుడువుచు నందు కుపబలముగా నాలుగు హేతువులు గనుబఱచి యున్నారు. శ్రీనాథుఁడు తనకాశీఖండములో "కర్ణాటదేశకటకపద్మవనహేళి" యనువిశేషణమును జెప్పుకొని యుండుట మొదటి హేతువు. తనభీమేశ్వరపురాణ

ములోఁ "నాకవిత్వంబు నిజము కర్ణాటభాష" యని చెప్పుకొని యుండుట రెండవ హేతువు. మఱియు 'తల్లీ! కన్నడ రాజ్యలక్ష్మి! దయలేదా? నేను శ్రీనాథుఁడను.' అని యొక చాటువులోఁ జెప్పుకొని యుండుట మూఁడవ హేతువు. శ్రీనాథుని తాత కమలనాభామాత్యుని 'వారిధితటీకొల్లపట్టణాధీశ్వరుం' డని వచించుట నాలవ హేతువు. ఈ హేతువులం బట్టి యుమాకాంతముగారు శ్రీనాథుని జన్మభూమి కర్ణాటదేశమని నిర్ధారించి యున్నారు. శ్రీనాథుని జన్మభూమి కర్ణాటదేశ మనుటకు హేతువులు చాలవని నాయభిప్రాయము. శ్రీనాథుఁ డట్లు వచించుటకు నాకుందోఁచిన కారణముల నిట నుదాహరించుచున్నాఁడను. 'కర్ణాటదేశకటకపద్మవనహేళి' అనఁగా కర్ణాటదేశపట్టణము లనుకమలములకు సూర్యుఁ డని యర్థమగుచున్నది గావున జన్మస్థలమునందలి యభిమానముచేత నట్లు చెప్పుకొనియుండు నని యుమాకాంతముగారి యూహ.

అయినను, ఇందునుగూర్చి శ్రీయుత వేటూరు ప్రభాకరశాస్త్రిగారు 'కనకాభిషేక' మను నొకచిన్నపొత్తమునఁ జెప్పినయర్థమును జేసిన వ్యాఖ్యయును గూడ మనము తెలిసికొన వలసియున్నది. కనకాభిషేకమున 'మహారాజతల్పమునఁ దూఁగి యాడుచుండు నాకర్ణాటాధీశ్వరుని (దేవరాయలు) నిండోలగమున డొక్కచెదరును బిక్కబెదరును లేక, పాండిత్య

శౌండీర్యమును వ్యక్తపఱచి, యఖండపండితుఁడు, మహాకవి, బహుశిష్యపరివృతుఁడు నై విజయడిండిమాడంబరమునఁ బ్రత్యర్థుల నద్రువఁ జేయుచు, నాప్రభుసార్వభౌమునినాస్థానిం గవిసార్వభౌమవైభవ మనుభవించుచున్నయుద్దండుని డిండిమభట్టారకు నుద్భటవివాదమున నోడఁ గొట్టి యాతనివిజయడిండిమమును బగులఁ గొట్టించి, యత్యంతగౌరవాస్పద మగు నారాజేంద్రుని ముత్యాలశాలలోఁ బ్రభుపండిత బహుమానపురస్కృతముగాఁ గవిసార్వభౌమపదవినిగనకాభిషేకముతోఁ బట్టాభిషిక్తుఁ డై కవిసార్వభౌముఁ డనుబిరుదాంకనామధేయమునఁ బరగుటయకాక యాకవిమార్తాండుఁ డప్పుడు కర్ణాటరాజధాని (యందలి విబుధరాజి) యను తమ్మితోపునల రార్చినకతన కర్ణాటదేశకటకపద్మవనహేళి యనఁ దనరారెను." అని తమభావమును విస్పష్టము చేయుటయె గాక యీయర్థభావము నే దెలుపునట్టి యీక్రిందిసీసపద్యమును విరచించి కనకాభిషేకమునకు మకుటముభాతి నలంకరించి యున్నారు.

సీ. ఒడ్డోలగంబుల నడ్డమాఁకయు లేక
వాక్ప్రవాహంబు వెల్వఱిచినాఁడు
అష్టదిగ్జయయశోవష్టంభు డిండిమ
భట్టారకుని నోడఁ గొట్టినాఁడు

ఆఖిలవిద్వల్లోక మగ్గింపఁ గవిసార్వ
భౌమసద్బిరుదంబుఁ బడసినాఁడు
కలితమౌక్తికసభాగారాంతరమునందుఁ
గనకాభిషేకంబు గాంచినాఁడు
గీ. రాజపరమేశ రాజాధిరాజవిభవ
దక్షిణాధీశ దేవరాయక్షితీంద్ర
రక్షితబుధాభిభటక "కర్ణాటకటక
పద్మవనహేళి శ్రీనాథభట్టసుకవి."

కాఁబట్టి ప్రభాకరశాస్త్రిగారు చెప్పినది సహేతుకముగను, సయుక్తికముగను గనుబట్టుచున్నది. కర్ణాటదేశకటక మను దానికి కర్ణాటదేశపురాజస్థాని యని యర్థమును గ్రహింపవల యును. దీనింబట్టి శ్రీనాథునిజన్మభూమి కర్ణాటదేశ మని యూహించుట భ్రాంతిగాని మఱియొండు గాదు.

రెండవ హేతువు:—

"గీ. ప్రౌఢిఁబరికింప సంస్కృతభాషయండ్రు
పలుకు నుడికారమున నాంధ్రభాషయండ్రు
రెవ్వ రేమన్న నండ్రు నా కేమికొఱత
నాకవిత్వంబు నిజము కర్ణాటభాష."

ఈపద్యము రాజమహేంద్రపురాధిపతి యగు వీరభద్ర నృపాలునికి మంత్రి యగు బెండపూఁడి అన్నామాత్యున కంకిత

వ్రాయఁబడిన భీమపురాణములోనిది. కనుక నియ్యది శ్రీనాథుఁడు పెదకోమటివేమభూపాలుని మరణానంతరము కొండవీటిరాజ్యము కర్ణాటదేశాధీశ్వరులవశ మై పోఁగా శ్రీనాథుఁడు అన్నామాత్యునితోడి సంబంధబాంధవ్యముచేత రాజమహేంద్రపురమునకు విచ్చేసి వారలకడ నాస్థానకవిగఁ బ్రవేశించిన కాల మైయున్నది. కాకతీయసామ్రాజ్య మంతరించిన వెనుక నాంధ్రదేశములో దక్షిణభాగము (అనఁగా పాకనాటిసీమ వరకుఁ గలదేశము) కర్ణాటాధీశ్వరులవశ మై కర్ణాటరాజ్యము గానే పరిగణింపఁబడుచు వారిచేతనే పరిపాలింపఁబడుచు వచ్చినది. ఆభాగములలో నుండునాంధ్రుల కాకాలమున మాత్రమే గాక యంతకుఁ బూర్వము సహితము కర్ణాటకులతోడఁ బొత్తు కలిగి యుండుట తటస్థ మగుచు వచ్చెను. ఆంధ్రకవు లనేకులు కర్ణాటరాజ్యమునందును, కర్ణాటకవు లనేకు లాంధ్రరాజ్యమందును నుండుచుఁ గవిత్వములం జెప్పుచు వచ్చిరి. సుప్రసిద్ధకర్ణాటకవు లగునాగవర్మ, పొన్నఁడు, కేశిరాజు, రుద్రభట్టు, మొదలగువా రాంధ్రదేశముననే జన్మించినట్లు కర్ణాటసారస్వతమువలన విదిత మగుచున్నది. సుప్రసిద్ధాంధ్రకవు లగునన్నెచోడుఁడు, తిక్కనసోమయాజి, నాచనసోముఁడు, ఎఱ్ఱాప్రెగడ, శ్రీనాథుఁడు, అమరేశ్వరుఁడు, జక్కన అనంతామాత్యుఁడు, మొదలగువా

రెల్లరు కవితారచనలయందుఁ గన్నడపోకల ననుసరించుటయే గాక కర్ణాటభాషాపదములను బెక్కింటిని తమగ్రంథములలోఁ జొప్పించి యున్నారు. శబ్దశాస్త్రజ్ఞుల కీవిషయము చక్కఁగా బోధపడఁ గలదు. శ్రీనాథుఁడు తనకావ్యములను కర్ణాట భాషాసాంప్రదాయానుసారముగ రచియించినవాఁ డగుట చేత గోదావరీతీరస్థ మగురాజమహేంద్రపురికి వచ్చినప్పు డచ్చటి పండితకవులలోఁ గొందఱు ఈతని కవిత్వము ప్రౌఢమైనదే కాని సంస్కృతపదఘటిత మైన దనియు మఱికొందఱు పలుకుచమత్కారమునం దాంధ్రభాషవలెనే యున్నది కాని యీతనిభాష కర్ణాటభాష యనియు వంకలు పెట్టి యుండుట. మనప్రసిద్ధాంధ్రకవి వారల నుడికించుటకై కిందొక్కగా,

"ప్రౌఢి పరికింప సంస్కృతభాయఁ బ్రౌఢ
పలుకు నుడికారమున నాంధ్రభాషయందు
నెవ్వ రేమన్న నండ్రు నాకేమికొఱత
నాకవిత్వంబు నిజము కర్ణాటభాష."

అనుపద్యమును జెప్పి యుండును గాని నిజముగా నీతని కవిత్వ మాంధ్రకవిత్వమె కాని కర్ణాటకవిత్వము గాదు; ఈతని భాష యాంధ్రభాషయె గాని కర్ణాటభాషయుఁ గాదు. దీనిం బట్టి యీతనిజన్మభూమి కర్ణాటదేశ మగుటచేతఁ గర్ణాట భాషయం దభిమానము చూపించె నని యూహించుట

భ్రాంతికాని వేఱొండు కాదు. ఇట్టిది రాజమహేంద్రపురమునకు వచ్చి ప్రథమమున రచియించిన భీమేశ్వరపురాణమునందు మాత్రమె చెప్పుట నిస్సంశయముగా నేఁ జెప్పిన కారణమునకు బలము కలిగించుచున్నది. శ్రీనాథకవి యిట్టి ప్రశంస నింతకుఁ బూర్వము రచియించిన పండితారాధ్య చరిత్రమునఁ గాని, శృంగారనైషధమునఁ గాని, హరవిలాసమున గాని, మఱియే గ్రంథమునం గాని చేయక రాజమహేంద్రపురము వచ్చిన తోడనే రచియించిన భీమేశ్వరపురాణమునందుఁ జేయుటకుఁ గారణము పైని నే నుదాహరించినదే గాని శ్రీనాథుని జన్మదేశము కర్ణాట దేశ మగుట చేతఁ గాదు.

మూఁడవ హేతువు:—

"తల్లీ! కన్నడరాజ్యలక్ష్మీ! దయలేదా నేను శ్రీనాథుఁడన్" అని దీనాలాపము లాడుట ఇది యీక్రింది చాటువులోనిది.

"శా. కుల్లా యుంచితిఁ గోక సుట్టితి మహా
కూర్పాసముం దొడ్గితిన్
వెల్లుల్లిం దిలపిష్టమున్ బిసికితిన్
విశ్వస్త వడ్డింపఁ గాఁ
జల్లాయంబలి ద్రావితిన్ రుచులు
దోసంబంచుఁ బోనాడితిన్
దల్లీ! కన్నడరాజ్యలక్ష్మీ దయ

లేదా నేను శ్రీనాథుఁడన్."

ఈచాటుపద్యము శ్రీనాథకవివిరచిత మనిచెప్పెదరు గాని సంశయాస్పద మై విశ్వాసపాత్రముగఁ గన్పట్టదు. ఈతఁడు కర్ణాటరాజ్యమును "దిల్లీ"యనిసంబోధించినాఁడు గనుక నీతని జన్మదేశము కర్ణాటదేశ మై యుండు నని యూహ. ఈచాటువును శ్రీనాథకవిసార్వభౌముఁడే చెప్పియుండిన యెడల మిక్కిలి దైన్యస్థితియం దున్నకాలమునఁ జెప్పియుండవలయును గదా. బాల్యస్థితి మనకుఁ దెలియకపోయినను యుక్తవయస్సు వచ్చినది మొదలుకొని వయస్సు ముదిరి దేహపటుత్వము సడలువఱకు నీతఁడు మహారాజులయాస్థానములందుండి పండితకవియై ప్రసిద్ధికెక్కి వారిలవారిపుర మహారాజభోగము లనుభవించుచు వచ్చినవాఁడు. ఇట్టిదైన్యస్థితి యవ్వనకాలమునఁ దటస్థించి యుండె నని తెలియుచున్నదిగాని యౌవనకాలమునఁ దటస్థించి యుండె ననుటకుఁ బ్రమాణము గానరాదు. ఈపద్యము శ్రీనాథకవి చెప్పియుండినదే వాస్తవమైనయెడల వార్ధక్యమునఁ జెప్పి యుండవలయును. తన కాశ్రయులుగా నుండుకొండవీటిరెడ్లు, రాజమహేంద్రపురరెడ్లు, తెలుఁగురాయఁడు, మైలారరెడ్డి మొదలగుమహారాజులును, తన్నాదరించినమిత్రు లగుమంత్రిపుంగవులును స్వర్గస్థులు కాఁగా నీతఁడు దుర్దశకు వశ మై కన్నడరాజ్యమునకు లేచిపోయి తన

కు సన్మానము జరుగకున్నప్పుడు చెప్పినపద్య మైయుండవల యును. ఏమన ము న్నొకతూరి విందుదయావసమునఁ గర్ణాట రాజధానికిఁ బోయి కవిసార్వభౌముఁ డైనడిండిమభట్టారకుని నోడించి దేవరాయలముత్యాలశాలలో స్వర్ణాభిషేకమహో త్సవమును బడసినవాఁ డని యెఱుంగక కాలస్థితిని బట్టి యుపే క్షించియుండు వారలకు జ్ఞప్తికిఁ దెచ్చుట కై 'ఓకర్ణాట' కన్నడ రాజ్యలక్ష్మి! అప్పుడే నన్ను మఱచి పోయినావా! నామీఁద దయ లేదా! ఇచ్చట ముత్యాలశాలలో స్వర్ణాభిషేకమహా భోగ మనుభవించిన శ్రీనాథుఁడను సుమా" యని జ్ఞప్తికిఁ దెచ్చినవిషయముగా భావింపవలయునే గాని దీనిం బట్టి యీతఁ డు కర్ణాటకుఁ డనిగాని యీతనిజన్మదేశము కర్ణాట మని కాని చెప్పుటకుఁ బనికి రాదు.

నాలుగవ హేతువు:—

"వారిధితటీకాల్పట్టణాధీశ్వరుం" డను తాతను బేర్కొనుట శ్రీనాథుని తాత కమలనాభామాత్యుఁడు సముద్రతీరమునందలి కాల్పట్టణాధీశ్వరుం డని చెప్పి యున్నాఁడు గనుక కాల్పట్టణ మనునది కర్ణాటదేశపుసముద్రతీరమునందలిపట్టణ మైయుం డెనని యూహించుటచేఁ గలిగినభ్రాంతి. కాల్పట్టణ మున్నది పశ్చిమసముద్రతీరమో, పూర్వసముద్రతీరమో యెట్లు చెప్ప వచ్చును? ఊహామాత్రముచేత నిర్ధారించుట యెట్లు. ఒకవేళ

కాల్పట్టణము పశ్చిమసముద్రతీరమునందే యున్న దనుకొండము. కమలనాభామాత్యుఁడు దాని కధీశ్వరుఁ డనుమాట వాస్తవము. ఏమీ? యాంధ్రుఁడైన కమలనాభామాత్యుఁడు కర్ణాటాధీశ్వరులఁ గొల్వున నుద్యోగిగా నుండి కాల్పట్టణమును బరిపాలించియుండఁ గూడదా? శ్రీనాథుని తాత కర్ణాటదేశము నందలి యొకపట్టణమున కధీశ్వరుఁడు గానున్నంత మాత్రము చేత శ్రీనాథుఁడు కర్ణాటకుఁడై కర్ణాటదేశము జన్మభూమి గాఁ గలిగి యుండునా? కాఁబట్టి యీపద్యము సైతము శ్రీనాథుని జన్మభూమి కర్ణాటక మని చాటుటకుఁ జాలి యుండలేదు. ఉమాకాంతము గారు తమ పీఠికలో "తల్లిదండ్రులతో నప్పుడప్పుడు మిశ్రమకర్ణాటమును మాట్లాడుచుండెను" అని యూహించుట మాత్ర మతిచిత్రముగా నున్నది. శ్రీనాథుఁడింట మిశ్రమకర్ణాటము వాడుచుండెనో, స్వచ్ఛమైన యాంధ్రము మాట్లాడుచుండెనో ఉమాకాంతము గారికిఁ దెలియు మార్గమేది? ఇవన్నియును భ్రాంతియంత్రమునం దగుల్కొని తిరుగాడుచుండిన మేధస్సువలన జనించెడు నద్భుతములైన యూహలు కాని మఱియొండు కావు.

శ్రీనాథుఁడు తనకవిత్వమునందుఁ గన్నడపదముల నెక్కువగఁ జొప్పించినాఁడు గనుక నీతని కర్ణాటకుఁడని గాని యీతని జన్మదేశము కర్ణాటదేశమని గాని నిర్ధారణము చేయవలసిన

పక్షమున మన సుప్రసిద్ధాంధ్రకవుల నెల్లరను కర్ణాటకు లని యును, కర్ణాటదేశము జన్మభూమిగాఁ గలవా రనియును జెప్పక తప్పదు. మన నాచన సోముఁడు, పాలకురికి సోమనాథుఁడు మొదలగువారు కర్ణాటభాషలోఁ గూడ కావ్యములను రచియించియున్నారు. వా రాంధ్రులు కారా? ఆకాలమునం దలి కవులు మూఁడు నాలుగు భాషలలోఁ గవిత్వము చెప్ప శక్తిగలవారుగా నుండిరి.

శ్రీనాథుఁ డాంధ్ర దేశస్థుఁడైన యాంధ్రుఁడు.

శ్రీనాథుఁ డాంధ్రుఁ డనియు, పాకనాటి నియోగిబ్రాహ్మ ణుఁడనియు రెండు ప్రబలములైన హేతువులను జూపుచున్నాఁ డను. శ్రీనాథుని భార్యతోఁ బుట్టినవాఁడు దగ్గుపల్లి దుగ్గయా మాత్యుఁడు నియోగి బ్రాహ్మణుఁడు. ఇతఁడు శ్రీనాథునికిఁ గూర్మి మఱఁదియు, శిష్యుఁడు కూఁడనై యున్నవాఁడు. ఇతఁ డు నాచికేతూపాఖ్యానమును రచించి యుదయగిరి దుర్గాధీశ్వ రుఁడగు బసవభూపాలునకు మంత్రిగ నున్న చిట్టిగంగనామా త్యునకు నంకితము చేసియున్నాఁడు. ఇతని కవిత్వము మిక్కిలి ప్రౌఢమైనదని గ్రంథముం జదివిన శ్రీయుత మానవల్లి రామకృష్ణ కవిగారు నాకుఁ జెప్పియున్నారు. మఱియు రాజమహేంద్రపు రాధిపతియైన వీరభద్రభూపాలుని మంత్రి బెండపూడి అన్నా మాత్యుఁడు—

"సీ. వినిపించినాఁడవు వేమభూపాలున
కఖిలపురాణ విద్యాగమముల
కల్పించినాఁడవు గాథసాశం బైన
హర్ష నైషధకావ్యమాంధ్రభాష
భాషించినాఁడవు బహుదేశబుధులతో
విద్యాపరీక్షణ వేళలందు
వెదచల్లినాఁడవు విశదకీర్తిస్ఫూర్తి
కర్పూరములు దిశాంగణములందు
గీ. పాకనాటింటివాఁడవు బాంధవుఁడవు
కమలనాభుని మనుమఁడ వమలమతివి
నాకుఁ గృపసేయు మొకప్రబంధంబు
కలితగుణగణ్య శ్రీనాథకవివరేణ్య."

అని పలికెననిశ్రీనాథకవియె భీమేశ్వరపురాణమునం జెప్పుకొని యుండెను. దీనింబట్టి శ్రీనాథుఁడు పాకనాటినియోగిబ్రాహ్మణుఁడనిస్పష్టపడుచుండనింక ననుమాన మెందులకో తెలియరాదు. ఇంతియగాక 'కమలనాభునిమనుమఁడ'వనుట చేఁగూడ నొకవిశేషము గలదు. శ్రీనాథునితాత యగు కమలనాభుఁడు గూడ అన్నమంత్రికిఁ జుట్టమనియు, పరిచితుఁ డనియుఁ దేటతెల్లము సేయుచున్నది. పాకనాటింటివాఁడ వనుదానికి పాక

నాటికాపురస్థుఁడవని గాక పాకనాటినియోగిశాఖలోనివాఁడ వని యర్థమగుచున్నది. ఇంక గ్రంథవిస్తరభీతివలన నీవిష యమును గూర్చిన చర్చను విరమించెదను. శ్రీనాథుఁడు భార ద్వాజసగోత్రుఁడు. ఆపస్తంబసూత్రుఁడు. పాకనాటినియోగి బ్రాహ్మణుఁడు. తండ్రి మారయామాత్యుఁడు. తల్లి భీమాంబ. ఇతఁడు తనచే విరచింపఁబడిన కాశీఖండములో:——

"సీ. చిన్నారిపొన్నారి చిఱుతకూకటినాఁడు
రచియించితి మరుత్తరాట్చరిత్ర
నూనూఁగుమీసాలనూత్నయౌవనమున
శాలివాహనసప్తశతి నొడివితి
సంతరించితి నిండు జవ్వనంబునయందు
హర్షనైషధకావ్య మాంధ్రభాష."

అని చెప్పుకొనియుండుటచేత బాల్యమునుండియు నీతఁడు కవియై ప్రసిద్ధికెక్కిన ట్లున్నది. మామిడి సింగనామాత్యుని కంకితము గావించిన శృంగారనైషధమున సింగనామాత్యుఁడు తన్నుఁ జూచి:——

"క. జగము నుతింపఁగఁ జెప్పితి
ప్రెగడయ్యకు నాయనుంగుఁబెద్దనకుఁ గృతుల్
నిగమార్థసారసంగ్రహ
మగునారాధ్యచరిత మాదిగఁబెక్కుల్"

అని పలికినట్లు చెప్పియుండుటచేత నైషధమునకంటెఁ బూర్వమె పండితారాధ్యచరిత్రము రచించినట్లుగన్పట్టుచున్నది. శృంగారనైషధముతరువాతనీమహాకవి రచియించినదిహరవిలాసమైనట్లుగన్పట్టుచున్నది. పెదకోమటివేమభూపాలుఁడు మరణమునొందినతరువాతతానురాజమహేంద్రపురముఁ జేరకమునుపు హరవిలాసమును రచియించి బాలసఖుఁడును, వయస్సునఁ దనకంటెఁ బెద్దవాఁడును కుమారగిరిరెడ్డిభూపాలునకు సుగంధభాండారాధ్యక్షుఁడుగ నున్నతిప్పయసెట్టి కంకితము గావించెను. తిప్పయసెట్టి తన్నుఁజూచి పలికినట్లుగా శ్రీనాథుఁడు తనహరవిలాసములో నీక్రిందిపద్యమును జెప్పెను.

"సీ. కమలనాభునిపౌత్త్రుఁ గవితామహారాజ్య
భద్రాసనారూఢుఁ బరమపుణ్యుఁ
బాత్రు నాపస్తంబసూత్రు భారద్వాజ
గోత్రు సజ్జనమిత్రు గులపవిత్రు
భీమాంబికామారనామాత్యనందను
నఖిలపురాణ విద్యాప్రవీణు
సర్వార్య వేదశాఖాభిధనిష్ణాతు
నంధ్రభాషా నైషధాబ్జభవుని
గీ. నుభయభాషాకవిత్వప్రయోగకుశలు
బాలసఖు గారవించి తాత్పర్య మొప్ప

నవనిధీశయ త్రిపురారియక్షరాజు
హితమితోక్తులు వెలయఁగ నిట్టు లనియె. ”

ఇరువదేండ్లప్రాయమున నైషధము శ్రీనాథుఁడు రచియించెనని యుమాకాంతముగారు చెప్పినది సరి కాదు. నైషధము రచించునప్పటికి శ్రీనాథునకు ముప్పదిపైన నలువదికి లోపల వయస్సుండి యుండు నని నాయభిప్రాయము. ఇరువది యేండ్లవయస్సుననే శ్రీనాథుఁడు పెదకోమటివేమభూపాలుని యాస్థానమున విద్యాధికారపదవియం దుండెననుట విశ్వాసపాత్రము గాదు. శ్రీనాథుఁ డెంతవిద్వాంసుఁ డైనను వయస్సుముదిరిన పండితప్రకాండులచే నలంకరింపఁబడిన మహారాజాస్థానమునందు విద్యాధికారపదవియం దిరువదేండ్లప్రాయమున నధిష్ఠింపఁజాలఁడు. అనుభవ విరుద్ధ మైన విషయము నమ్ముట యెట్లు?

శ్రీనాథుని కొండవీటి పురవర్ణనము.

దేవరాయమహారాయలు కర్ణాటసామ్రాజ్యాధిపత్యమును వహించి యున్న కాలమున శ్రీనాథమహాకవి పెదకోమటి వేమభూపాలునికడ విద్యాధికారిగనుండియుఁ గర్ణాటరాజధాని యగు విద్యానగర మను నామాంతరముగల విజయనగరమును జూడం బోయెను కర్ణాటసింహాసనాధ్యక్షుఁడగు దేవరాయ లీయఖండపండితుని సన్మానించి నివాసస్థలం బెయ్యది యని ప్రశ్నింపఁగా నీతఁ డీక్రింది పద్యమును జదివెనఁట !

"సీ. పరరాజగిరి దుర్గవరవైభవశ్రీలఁ
గొనకొని చెడనాడు కొండవీడు
పరిపంథిరాజన్యబలముల బంధించి
కొమరుమించినబీడు కొండవీడు
ముగురు రాజులకును మోహంబుఁ బుట్టించు
గుఱుతైన యురిత్రాడు కొండవీడు
గీ. జవనఘోటకసామంత సరసవీర
భటనటానేకహాటకప్రకటగంధ
సింధురారవమోహనశ్రీలఁ దనరు
కూర్మి యమరావతికి జోడు కొండవీడు."

అష్టభాషాకవితాసామ్రాజ్యాభిషిక్తుఁడును, డిండిమకవిసార్వభౌమ బిరుదాంకితుఁడును, శ్రీకంఠాగమశిఖండమండనమణియై ప్రప్రథమమున విజయ డిండిమము నార్జించిన డిండిమప్రభుని దౌహిత్రుఁడును, సభాపతి భట్టారకాచార్య భాగినేయుండును, సరస్వతీప్రసాదలబ్ధకవితా సనాథుండును, యోగానంద ప్రహసనకర్తయు, నగు నరుణగిరి నాథుఁ డను మహావిద్వాంసుఁ డొకఁడు దేవరాయ మహారాయులవారి యాస్థానమలంకరించి యెట్టి పండితులను, ఎట్టి కవులను సరకుగొనక విజృంభించి యనేక పండితుల నోడించెను. కారణమేమో తెలియదుగాని యట్టి పండితాగ్రగణ్యునకును మన శ్రీనాథభట్టసుకవికి నుద్భటమైన వివాదము పొసఁగినది.

డిండిముని జయించి స్వర్ణాభిషేకముఁ గాంచుట.

డిండిమకవి సార్వభౌమబిరుదాంకములగల కవిశ్రేష్ఠులు మూవురు గానంబడుచున్నారు. వీరిలో మన శ్రీనాథునకుఁ బ్రత్యర్థిగ నున్నయతఁడు యోగానంద ప్రహసన కర్తయగు నరుణగిరి నాథుఁడను కవియని పైని జెప్పియున్నాఁడను. ఇతఁడు గౌడ బ్రాహ్మణుఁడు. ఈమహాకవి తనప్రహసనము నందలి భరతవాక్యములో "దీర్ఘాయుర్దేవరాయో దధతు వసుమతీ చక్రమాచంద్రతారకమ్" అనియున్నందున దేవరాయల కాలమువాఁడని స్పష్టముగాఁ జెప్పవచ్చును. తనపితామహుఁడు కవిప్రభుఁడనియును, బల్లాలరాయాస్థానకవీశ్వరుల గర్వ మడంచినవాఁ డనియును, నాగణయను కవీశ్వరుని నోడించిన వాఁడనియును, తనతండ్రి రాజనాథ దేశికుఁడనియును, నూతామహుఁడు డిండిమప్రభుఁడనియును, విజయడిండిమము గలవాఁడనియును, శైవవేదాంత పారంగతుఁడనియును, తల్లియభిరామ నాయికయనియును, మేనమామ సభాపతి భట్టారకాచార్యుఁ డనియును, యోగానందప్రహసనమునుబట్టి దెలియుచున్నది*

*"అస్తి ఖలుగౌడేషు...గ్రహారనాయనమణేః, సామవేద సాగరపారయాత్రికస్య, అష్టభాషాకవితాసామ్రాజ్యాభిషిక్తస్య, బల్లాళరాయకటక కవికుల గర్వపర్వతపవేః, నాగణకవిగజకేసరిణః, శ్రీకవిప్రభోః పౌత్రః

శ్రీయుత వేటూరు ప్రభాకరశాస్త్రిగారు వారిచే రచియింపఁబడిన కనకాభిషేకమను గ్రంథమున నిట్లు వ్రాసియున్నారు.

„దేవరాయలను పేరు విద్యానగర ప్రభువులలోఁ బలువురకుఁ బొసంగుచున్నదియే యైనను ద్వితీయహరిహరరాయల కుమారుఁడగు దేవరాయలయందును, తరువాత నాతని పౌత్త్రుఁడు దేవరాయలయందును రూఢముగాఁ గన్పట్టుచున్నది. రెండవ దేవరాయల కిమ్మడిదేవరాయలని, ప్రౌఢదేవరాయలని, ప్రతాపదేవరాయలని, నామాంతరములుగలవు. యోగానంద ప్రహసనమునఁ బేర్కొనఁబడిన దేవరాయలీయిర్వురు దేవరాయలలో నొక్కఁడై యుండవలయును. రెండవదేవరాయలే కాఁదగుననుట కొకయాధారముగలదు. సంస్కృతమున నిమ్మడి దేవరాయలు రచియించిన ట్లాతని పేర మహానాటక సుధానిధియను నొకయిం పైన కావ్యముగలదు. బాలకాండాంతమున గల పద్యమిది—

ప్రత్రి శ్రీరాజనాథ దేశికస్య, బ్రహ్మాండభాండపిచండమండలిత విజయడిండిమచండిమ్నః, శ్రీకంఠాగమ శిఖామండనమణేః, శ్రీడిండిమ ప్రభోర్దౌహిత్రః, శ్రీమదఖిలాగమనాయికాస్తనంధయః, సభాపతి భట్టారకాచార్య భాగినేయః శ్రీడిండిమ కవిసార్వభౌమ ఇతిప్రథిత బిరుదాంకనామధేయః, సరస్వతీప్రసాదలబ్ధకవితాసనాథః, శ్రీమానరుణగిరినాథః తేనకృతేన యోగానంద నామ్నాప్రహసనేన సభానియోగమనుతిష్ఠామి''—

శ్లో. శ్రీమానిమ్మడి దేవరాయ నృపతి స్సల్లోక కల్లోలినీ
కల్లోలప్రతిమ ల్లసూక్తి విభవో విద్వజ్జన శ్లాఘితః
ధీమానాది మకాండవస్తు విషయా న్వ్యస్తాన్మహానాటక
శ్లోకాన్సర్వ పదక్రమోజ్జ్వలతరాన్ రమ్యాన కార్షీ ద్విభుః

ఈశ్లోకముఁ గల "కల్లోలప్రతిమల్లసూక్తివిభవ" యను పదమే భేదమును లేక యట్లే డిండిమభట్టారకునిచాటుపద్యమునఁ గూడఁ గలదు. ఉదాహరింతును—

శ్లో. అగ్రే డిండిమతాడనం తత ఇతో వందివ్రజోద్ఘోషణం
ద్వాత్రింశ్చిత్ర పతాకికీయంతి బిరుదప్రోతాని పద్యానినః
ఆస్తాంతావదిదం మహేశ మకుటీకోటీరకల్లోలినీ
కల్లోలప్రతిమల్లసూక్తివిభవై స్త్వేష్యాన్విజేష్యామహే!

దీనివలన నిమ్మడి దేవరాయలకాలమున డిండిమభట్టారకుఁడుండినట్లు తెలుచున్నది. మఱియు, మహానాటకసుధానిధికూడ నాడిండిమభట్టారకునికూర్పే యగునోయని సందియము పొడముచున్నది. దేవరాయలు రచించినట్లుగల రతిరత్నప్రదీపిక యనుకామశాస్త్రము కూడ నిట్టిదే యగుఁ గాఁబోలు! అయియుండును. అన్యకవీశ్వరరచితములై ధనలోభమున రాజులపేళ్లఁ బ్రచురింపఁబడినగ్రంథములు మనతెల్గుదేశమున నే పరశ్శతము కలవు. ఆవుట్లు వెల్లడింప వేఱుగ్రంథమే కూర్ప వలసియున్నది. ఈప్రౌఢ దేవరాయల వారి కాలముననే యరు

ణగిరి నాథుఁడను కవీశ్వరునిచే ద్రావిడభాషయందుఁ గొన్ని ప్రౌఢములగు శైవస్తోత్రగ్రంథములు రచియింపఁ బడినవి. ఆయరుణగిరినాథుఁ డీయోగానందప్రహసనకర్త యరుణగిరి నాథుఁడే యగునేమో విచారింప వలసియున్నది."

ప్రభాకరశాస్త్రిగారు చూపిన హేతువుచొప్పున యోగానందప్రహసనకర్తయగు డిండిమకవిసార్వభౌముఁడు దేవరాయల కాలమునను, ప్రౌఢదేవరాయలకాలమునఁగూడ నుండి యుండును. దేవరాయలకాలమునఁ గడపటిభాగమునను, ప్రౌఢదేవరాయలకాలమునఁ బ్రారంభమునను నుండి యుండవచ్చును గాని శ్రీనాథకవికిని డిండిమకవిసార్వభౌమునకును జరిగిన యుద్భటవివాదము ప్రథమదేవరాయలకాలమునందే యని నిర్ధారించుట కొక హేతువు గన్పట్టుచున్నది. శ్రీనాథుఁడు కర్ణాటాధీశునికొల్వునకుఁ బోయినపుడు కొండవీటిపురవర్ణనము జేయుట. ప్రౌఢదేవరాయలు సింహాసన మెక్కినప్పటికి అనఁగా క్రీ. శ. ౧౪౨౨వ సంవత్సరమునాటికి పెదకోమటివేమభూపాలుని ప్రభుత్వమును, తరువాత వాని పుత్త్రుఁడు రాచవేమనయొక్క ప్రభుత్వమును కడ ముట్టి కొండవీటిరాజధానియొక్క ప్రాముఖ్యత దొలఁగిపోవుటసంభవించెను. కొండవీటిరాజ్యముతరువాత స్వల్పకాలము కర్ణాటకులస్వాధీన మైయుండినది. కనుక ప్రౌఢదేవరాయలకాల

మున శ్రీనాథుఁడు ప్రౌఢదేవరాయనికి సామంతుఁడగు తెలుఁగురాయనికడను స్వతంత్రులగు రాజమహేంద్రపుర రాజ్యాధిపతులకడను నున్నవాఁడుకానికొండవీటిపురమునందు లేఁడు. అదియునుంగాక శ్రీనాథుఁడు రాజమహేంద్రపురము చేరునప్పటికే కర్ణాటాధీశునికొల్వున డిండిమకవిసార్వభౌముని నుద్భటవివాదమున జయించి కర్ణాటాధీశ్వరుని యాస్థానమున స్వర్ణాభిషేకమును బొందియుండెను. శ్రీనాథుఁడు తన కాశీఖండములో—

"శా. కర్ణాటక్షితినాథమౌక్తికసభాగారాంతరాకల్పిత
స్వర్ణస్నానజగత్ప్రసిద్ధకవిరాట్సంస్తుత్యచారిత్ర ! దు
గ్ధార్ణోరాశిగభీర ! ప్రాహ్ణముఖమధ్యాహ్నాపరాహ్ణార్చితా
పర్ణావల్లభ ! రాజశేఖరమణీ ! పంటాన్వయగ్రామణీ !"

అని వీరభద్రారెడ్డిని సంబోధించి వ్రాసినవాఁడగుటచేత నంతకుఁ బూర్వమె యీమహాగౌరవము నాతఁడు పొంది యుండె ననుట స్పష్టము. రాజమహేంద్రపురము వచ్చిన తరువాతనె యీతఁడు ప్రౌఢదేవరాయని కొల్వునకేగి యుండుననియూహించిన మన్న శ్రీనాథుఁడు తన కునికిపట్టయిన రాజమహేంద్రపురమును వర్ణింపవలయునుగాని యిప్పటికె పరాధీనమైనదానిని, తాను విడిచిపెట్టినదానిని కొండవీడు నంతపౌరుషముతో నారీతి వర్ణించియుండఁడు. కాఁబట్టి పెదకోమటి

వేమభూపాలుఁడు కొండవీటిరాజ్యమును బరిపాలించుకాలమున శ్రీనాథుఁడు విద్యానగరమునకుఁ బోయియుండును. కొండవీటి ప్రభువగు పెదకోమటివేమభూపాలుఁడు విద్యానగరప్రభువగు దేవరాయనితో సమకాలికుఁడు గావున శ్రీనాథమహాకవి దేవరాయనికాలమునఁ గజపతిభాగమున నాతని కొల్వునకుఁ బోయి తదాస్థాన ప్రఖ్యాతికవి యగుడిండిమభట్టారకుని నుద్భట వివాదమున నోడించి యాతని కంచుఢక్క పగులఁ గొట్టించి దేవరాయనిముత్యాలశాలలో మహావిద్వజ్జనంబుల సమ్ముఖంబున స్వర్ణస్నానమును గాంచుట యథార్థమై యుండును.*

ఒంటిస్తంభము మేడ.

ఇందును గూర్చి కొండవీటి దండకవిల, కవిజీవితములు మొదలగు గ్రంథములయందు నొకవింతకథ దెలుపఁబడుచున్నది. “శ్రీనాథుఁడు రాయలయాస్థానమునకుఁబోయినపుడు రాయల వలన ‘గృహరాజుమేడ’ యను నొకసౌధవిశేషంబు గట్టించు యత్నము చేయఁబడుచుండెను. అట్టి వృత్తాంతమును దెలిసి

*డిండిమకవిసార్వభౌముని మాతామహుఁడగుడిండిమకవిసార్వభౌముఁడు (ప్రథముఁడు) కవితార్కికసింహ సర్వతంత్రస్వతంత్రాదిబిరుదమండనుఁడై విశిష్టాద్వైతమతమును బెంపొందించిన వేదాంతదేశికులతోడ నుద్భట వివాదము జరిగించిన ట్లొకగాథపండిత పరంపరాగతముగా దక్షిణదేశమునఁ జెప్పుకొనఁ బడుచున్నది.

కొని యామేడ తన ప్రభుండగు కోమటివేమారెడ్డి కేయుండ
నలయునను కోర్కెతో శ్రీనాథుఁ డాగృహరాజుమేడ మాప్ర
భుండగు వేమారెడ్డి కట్టించి యుండెను. దానిం జూచి మీ
రును గట్టింపవచ్చునని పల్కెను. అట్టి మేడ మిగుల నపు
రూపమైన దగుటం జేసి వేమారెడ్డి దానింగట్టించియే యున్నఁ
దాఁ గట్టించునవసరము లేదనియు, నైన నది యేవిధముగాఁ
గట్టంబడెనో యారసి రండని తన భృత్యులలోఁ దగువారిం
బంప నిర్ణయించెను. ఆవృత్తాంతము తెలిసికొని శ్రీనాథుఁడు
తన జనములోఁ గొందఱిం బిలిచి వేమారెడ్డి కావార్తం దెలిపి
తనమాట బోటుపోకుండఁ ద్వరలో గృహరాజుమేడంగట్టి సిద్ధ
ము చేసి యుంచుమని చెప్పి పంపించెను. అట్టివృత్తాంతమును
వినినతోడనే వేమారెడ్డి యట్టి గృహరాజు మేడ కట్టించ
లేనేమో యని దిగులుపడియుండఁగా నతని యిలువేల్పగు
మల్లగూరిశక్తి యతని స్వప్నములోవచ్చి కొండవీటిలోనున్న
పోతరాజుగుడిద్వారమందున నొక ముసలితుమ్మమ్రా నున్న
దనియును, దానిని దెచ్చి స్తంభముగా వేసినచో గృహరాజు
మేడ కట్టవచ్చునని చెప్పెనఁట. అపుడు వేమారెడ్డి లేచి
స్వప్నానుసారముగా తుమ్మఁగొట్టి తెప్పించి తొమ్మిది దినము
లలో గృహరాజుమేడగట్టించి సిద్ధము చేసెనఁట. ఇట్లుండ
రాయప్రేషితులగు భటులువచ్చి గృహరాజుమేడం జూడవచ్చితి

మని తెలిపిరి. అపుడు వేమభూమీధవుఁడు వారిని సగౌర వంబుగాఁ బిలువనంపించి గృహరాజుమేడ నంతయుం జూపి వారికి బహుమతులనిచ్చి మరల రాయలకడకుం బంపివేసె నఁట. శ్రీనాథుఁడును వీరు మరల రాయలకడకువచ్చిన సంగతి తెలిసికొని తనమాట నెగ్గుటకు సమ్మతించి రాయలఁ దన కవిత్వంబున నలరింపంజేసి బహుమతులనందుకొని మరల కొండవీటిలోనున్న తన ప్రభునికడకు వచ్చి చేరెను." ఈకథ యొక్క యాదార్థ్యమెంతవఱకు విశ్వసనీయమో చదువరులే నిర్ణయించుకొందురుగాక.

శ్రీనాథుఁడు రావుసింగభూపాలుసభకుఁబోవుట.

శ్రీనాథుఁడు రావుసింగమహీపాలు సభకుఁబోయి కొంత కలవరము కలిగించినట్లు మఱియొకగాథకలదు. కవిజీవితము లలో నిట్లు వ్రాయఁబడియున్నది. "వేమభూపాలుఁడు తనకు రావుసింగభూపాలునితోఁ బనిగల్ల శ్రీనాథుని అతని సభకుఁ బంప నుద్యోగించెను. కాని ఆసింగభూపునకు నీవేమభూపాలు నకును విశేషముగ సంతాపము లుండుటంబట్టియు, సింగ భూపాలునకు సర్వజ్ఞుండను ప్రసిద్ధియుండుటఁబట్టియు నాతని యాస్థానమునకుం బోయినచోఁ దనకుఁ బరాజయము గల్గు నేమో యను సంశయంబు శ్రీనాథునకుం గలిగెను.

దేసటివంశ్యులగు రెడ్డికుటుంబమువారికిని, రేచర్లవంశ్య

లగు పద్మనాయకుల కుటుంబమువారికి నాకాలమున ద్వేషమే కాని మైత్రి లేదు. ఉభయకుటుంబములవారు నొండొరుల నాశనముఁ జేసికొనఁజూచుచుండిరి. పెదకోమటివేమభూపాలునకు సర్వజ్ఞచక్రవర్తి బిరుదము కలదని శ్రీనాథకవివిరచితమైన పొన్నుపల్లి శాసనమునుబట్టియు, అభినవభట్టబాణబిరుదాంకితుఁ డగు వామనభట్టవిరచితమైన వీరనారాయణచరిత్ర మను నామాంతరముగల వేమభూపాలచరిత్రమునుబట్టి స్పష్టముగాఁ దెలియుచున్నది. అట్టిసర్వజ్ఞచక్రవర్తిబిరుదాంకితుఁడగు పెదకోమటివేమభూపాలునియాస్థానమున విద్యాధికారిగనుండి కర్ణాటాధీశ్వరుని కొల్వనకుఁబోయి యఖండపండితుఁడగు డిండిమకవిసార్వభౌముని నోడించి యాతనిలోహడిండిమమును బగులఁగొట్టించి తా నార్జించినయశోడిండిమము నాంధ్రమండలమం దెల్ల మ్రోగించుచున్న కవిసార్వభౌముఁడగు శ్రీనాథుఁడు తనకుఁ బరాజయము కల్గునేమో యని సంశయముపడుట హాస్యాస్పదముగానున్నది. ఇది యెంతమాత్రము విశ్వసనీయముగఁ గన్పట్టదు. మఱియును పెదకోమటివేమభూపాలుఁడు కొంచె మించుమించుగా ౧౪౦౦ మొదలుకొని ౧౪౨౦ వఱకును నిరువది సంవత్సరములు పరిపాలనముచేసినవాఁడు. ఈ పెదకోమటివేమభూపాలునకు సమకాలికుఁడైన సర్వజ్ఞ బిరుదాంకితుఁ డగు రావుసింగమహీ

పాలుఁ డెతఁడోనా కింతవఱకును బోధపడియుండలేదు. రావు సింగమహీపాలునకుంగల సర్వజ్ఞబిరుదమునుబట్టి భయపడి శ్రీనాథకవిసార్వభౌముఁడు రావుసింగమహీపాలునియాస్థానమునసున్న శారదావిగ్రహమును గాంచి యీక్రిందిపద్యమును జెప్పెనఁట.

"సీ. దీనారటంకాలఁ దీర్థమాడించితి
దక్షిణాధీశు ముత్యాలశాలఁ
బలుకుతోడై యాంధ్రభాషామహాకావ్య
నైషధగ్రంథసందర్భమునకుఁ
బగులఁగొట్టించి తుద్భట వివాద ప్రౌఢి
గౌడడిండిమభట్టు కంచు ఢక్క
జంద్రశేఖరక్రియా శక్తి రాయలయొద్ద
బాదుకొల్పితి సార్వభౌమ బిరుదఁ
మెటుల మెప్పించెదో నన్ను నింకమీఁద
రావు సింగమహీపాలు ధీవిశాలు
నింతుకొలువున నెలకొనియుండి నీవు
సకల సద్గుణ నికురంబ శారదాంబ."

ఈపద్యమునుబట్టి శ్రీనాథకవిసార్వభౌముఁడు స్వర్ణాభిషేకమహోత్సవకథ నంతకుపూర్వము జరిగియున్నట్లే దెలిపి, యున్నాఁడు. మఱియు నీపద్యమునందు రావుసింగమహీపాలు

నను సర్వజ్ఞబిరుదము కలిగి యున్నట్లు చెప్పక పోయినను,

కం. సర్వజ్ఞనామ ధేయము
శర్వునకే రావుసింగ జనపాలునకే
యుర్విం జెల్లును నితరుని
సర్వజ్ఞుం డనుట కుక్క సామజ మనుటే.”

అను పద్యమును జెప్పి స్తుతించెనఁట !

ఇంతకన్న నవిశ్వసనీయమైనదియు, హాస్యాస్పదమైనదియు ఆత్మగౌరవహీనమైనదియునగు విషయము మఱియొండుగాన రాదు. రావుసింగమహీపాలుని సర్వజ్ఞుం డని స్తుతించిన స్తుతించుగాక ! ఎవ్వని యాస్థానమునఁ దాను విద్యాధికారపదవి యందుండి మహోన్నతదశ ననుభవించెనో, ఎవ్వనికిఁ దాను సర్వజ్ఞచక్రవర్తియను బిరుద మిప్పించెనో యట్టి పెదకోమటి వేమభూపాలుని కుక్కనుగాఁ బోల్చి విరోధి సభలో నిందించు నంతటి యధమపాత్రమును శ్రీనాథకవిసార్వభౌముఁడు కృతఘ్నుఁడై ప్రదర్శించునా? శ్రీనాథుఁడు మరలి వేమభూపాలుని సభకువచ్చి యావద్విశేషములను దెలుప వేమభూపాలుఁడు తన విరోధియగు సింగమనీని సర్వజ్ఞుఁ డని వర్ణింపఁగా “మేము నట్టి బిరుదున కంగీకరించినట్లుండును గదా, కార్యార్థమై నిన్నుఁ బంపియుంటిమిగాని నిజముగ నతని వర్ణించి యతనివలన బహుమానమంది రాఁబంపలేదే, నీవెట్లుగ నతని

సర్వజ్ఞుఁ డని నుతియించితివి, నీలౌకికప్రజ్ఞకులోపమూపాదించి తి''వని యధిక్షేపించెనఁట! అందులకు శ్రీనాథుఁ డిట్లు ప్రత్యుత్తర మిచ్చెనఁట!

,,నే నీవలనం బ్రేరేపింపఁబడి యచ్చటికింబోయి యున్నచో నీకవమానకరమగు పనిం జేసి వత్తునా ? అటులొనరింపలేను. నేను యథార్థముం జెప్పినదానిని సర్వజ్ఞుఁడును నాతని యాస్థానపండితులును గ్రహింపలేక వారి సర్వజ్ఞత్వమును వారే పోఁగొట్టుకొనిరి. అనుఁడు సర్వజ్ఞుఁడను పద్యమున కేమి యర్థము చెప్పితి వనుడు నాపద్యమునే మఱియొకవిధంబునఁ జదివి చెప్పెనఁట ! ఎట్లన్నను—

కం. సర్వజ్ఞనామధేయము
    శర్వునకే రావుసింగజనపాలునకే
    యుర్విం జెల్లును ? నితరుని
    సర్వజ్ఞుం డనుట కుక్కసామజమనుటే.''

ఇట్లర్థము భేదించి చదువఁగా దూషణముగ నేర్పడినందున వేమభూపాలుఁడు మిక్కిలి సంతసించెనఁట !

ఇట్లు విరుద్ధార్థముమబోధించి వేమభూపాలుని సంతోషపెట్టఁ గలిగినను ఈమహాత్కార్యము శ్రీనాథునకు యశోభూషణము కాఁజాలదు. అక్కడట్లు భూషించి యిక్కడిట్లు సమాధానము చెప్పుకోవలసినంత దురవస్థ యేమి సంభవించి

నది. ఇట్టివి విశ్వాసపాత్రములు కాఁజాలవు. సర్వజ్ఞచక్రవర్తి బిరుదాంకితుఁడగు పెదకోమటివేమభూపాలునకు సర్వజ్ఞబిరుదాంకితుఁడగు రావుసింగమహీపాలుఁడు సమకాలికుఁడుగాఁడే. దీని నెట్లు సమన్వయింపవలయును? రేచెర్లవంశములోఁ బదవ తరము సింగమనాయని సర్వజ్ఞుఁడని యొప్పుకొందమన్నను నాతఁడు పెదకోమటివేమభూపాలునకు సమకాలికుఁడుగాఁడు. పదవతరము సింగమనాయఁడు ప్రౌఢదేవరాయల కడపటి భాగముననో, తరువాతనో యుండియుండును. అప్పటికి శ్రీనాథుఁడు బ్రదికియున్నవాఁడో లేఁడో చెప్పఁజాలము. ఒకవేళ బ్రదికియున్నను డెబ్బదియేండ్ల వృద్ధుఁడై యుండవలయును. శ్రీనాథుఁడు రావుసింగమహీపాలునిసభకుఁ బో నిమిత్తమేమని విచారింపఁగాఁ గవిజీవితముల నొకవిపరీతపు హేతువు వక్కాణింపఁబడియున్నది. అది యెట్లన్న:—

"అట్టికార్య మతినీచకార్యమైనను నిటఁ జెప్పకతీరదు. గావున దాని నిట వివరించెదను. వేమారెడ్డికిని సింగమనీనికిం గలవైరముందీర్చు కొనుటకనేకమార్గము లిరువురకున్నను సింగమనీడుదానిందీర్చుట కొక పడిగెముంజేయించి దానికి వేమారెడ్డి యను నామముంచి, ఊచవలెను వేమారెడ్డిందేరా, అని తనభృత్యునితోఁ జెప్పుచుఁ బ్రతినిముసమందు వేమారెడ్డి పేరు స్మరింపుచు నెన్నిపరియాయము లూచినను నీవేమారెడ్డి

కిఁ దృష్టిలేదనియును వేమారెడ్డివాతను సభ్యులందఱును నుమి సినఁగాని యతనికడుపునిండదనియు నిట్టివే కొన్ని కార్యంబు లు చెప్పి వేమారెడ్డిని గేలిసేయుచుండెను. అదివేమారెడ్డివిని యును సర్వజ్ఞసింగమనీని దండించుటకు దగిన శక్తి లేకుండుటకు ఖిన్నుఁడై శ్రీనాథునిసింగమనీని కడకుంబంపి యాతనిమాను పింప యత్నించె. అట్లుగావున శ్రీనాథుఁడుసింగమనీనిమనస్సు ముందుగ రంజిల్లుపద్యములం జెప్పి తనయభీష్టంబు తెలు పుమని యడిగిన సింగమనీనితోఁ బైయనుచితకార్యము మానుటయె తనయభీష్టమనియె. ఆమాటలకు సింగమనీఁడు రసికుఁడును బండితుఁడును గావున నితరమూర్ఖభూపతులవలెం గాక దానిని వెంటనే తీసివేసి యింకెన్నఁడు నట్టియక్రమంబు గావింపనని పల్కెనఁట! సర్వజ్ఞబిరుదు నందినభూపతియే యిట్టి దుర్నీతిగ నడిచెనని చెప్పియుండఁగా నికభూపతుల దుర్నీతుల నేమనిచెప్పవచ్చును. ఇది దేశచారిత్రముగావున నెట్టివృత్తాంత ముల నైనం జెప్పక తప్పదు. దేశస్థులందఱు నిట్టివి భావిజ నోపకారులుగావున వీనిని బ్రకటించుట కనుజ్ఞనీయఁ గోరఁబ డుచున్నారు.."

ఇట్టిదుర్నయకార్యమువలనఁ దన కేమియవమాన మని వేమభూపాలుఁడు శ్రీనాథునిఁ బంపెను? ఇట్టిపనులు గావించు వారు రసికులును, పండితులు, సర్వజ్ఞులు నెట్లగుదురు? సర్వజ్ఞ

లిట్టి దుష్కార్యముల కొడిగట్టుదురా? ఇట్టి దుష్కార్యము మత్సరగ్రస్తుఁడైన యేభూపతియైనఁ జేసినఁ జేయవచ్చునుగాని చేసినభూపతి సర్వజ్ఞబిరుదమున కర్హుఁడుమాత్రము గాఁడు. రావుసింగమహీపాలుని యాస్థానపండితులు "కుక్కవో, నక్కవో, పులివో, కోతివో, పిల్లివో, భూతపిల్లివో"

అను సమస్య నొకదానిని శ్రీనాథున కిచ్చి పూరింపు మనిరఁట!

శ్రీనాథుఁడు దాని నీక్రిందిరీతిని బూర్తిచేసి మెప్పించెనఁట.

"ఉ. తక్కక రావు సింగవసుధావరుఁ డర్థుల కర్థమియ్య నే
దిక్కున లేని కర్ణుని, దధీచిని, ఖేచరు, వేల్పుచెట్టుఁ బెం
పెక్కిన కామధేనువు, శిబీంద్రుని వేఁడఁగనేల యాచకా!
కుక్కవొనక్కవొపులివొకోతివొపిల్లివొభూతపిల్లివొ."

అపుడు సింగమహీపాలుఁ డర్హసత్కారమును గావించి పంపెనఁట.

పెదకోమటివేముని యంత్యదశ.

పెదకోమటివేమభూపాలునిపరిపాలనము సర్వవిధములచేత శ్లాఘాపాత్రమైనదిగానున్నది. అతఁడు మిక్కిలి సమర్థుఁడు. ప్రజ్ఞావంతుఁడు. అతని మంత్రు లెల్లరును ప్రజ్ఞావంతులు. బాహుబల విక్రమసంపత్తి కలవాఁ డగుటచేత శత్రురాజు లెవ్వ రెన్నివిధములఁ దనరాజ్య మాక్రమించు కొనవలయునని

ప్రయత్నించినను వారలను బరాజితులను గావించి నైపుణ్యము మీఱ జనరంజకముగా ధరాపాలనము గావించెను. క్రొత్త సుంకములను వేయక ప్రాతపద్ధతులనే బలపఱిచి సుంకములు రాఁబట్టుచుండెను. ఆర్యమతము, వర్ణాశ్రమధర్మములను పోషించెను. వేదాధ్యయన సంపన్నులును శాస్త్రవేత్తలునగు బ్రాహ్మణోత్తములకు భూదానములు మొదలగు వానిచే సత్కరించుచు సమస్త విద్యలను బోషింపుచుండెను. దేశమున వర్తకవ్యాపార మభివృద్ధియగు మార్గములను వెదకుచుండెను. బావులు, చెఱువులు త్రవ్వించి వ్యవసాయకులకు మహోపకారములను గావించెను. దేశమున ననేకమతప్రతిష్ఠాపనంబును గావించెను. ఈతనిపరిపాలనము సర్వోత్కృష్టమైన దనుటకు సందియము లేదు. కడపట కాటయవేమునికి నీతనికిని యుద్ధములు జరుగుచువచ్చి యాయుద్ధములలోఁ బెదకోమటివేముఁడు నష్టముపొందుచు వచ్చెను. మొత్తమున నీపెదకోమటివేమభూపతి సద్వృత్తముగలవాఁడైనట్లు గన్పించును. ఇతనితరువాత రాజ్యభారమును వహించిన యీతని కుమారుఁడు రాచవేమన తన దుష్ప్రవర్తనముచేతఁ దండ్రికి నపయశస్సు కలిగించుటయె గాక తుదకుఁదనరాజ్యమునంతయుఁ గోల్పోయెను. పెదకోమటి వేమభూపాలుని లింగమనాయఁడు చంపినట్లు వెలుగోటివారివంశచరిత్రము చెప్పుచున్నదిగాని యెంతమాత్రము విశ్వాసపాత్రము గాదు.

రాచవేమారెడ్డిపరిపాలనము.

(౧౪౨౦—౧౪౨౪)

పెదకోమటివేమభూపాలుని యనంతరము రాచవేమారెడ్డి కొండవీటిరాజ్యమున కభిషిక్తుఁడయ్యెను. ఇతఁడు పెదకోమటి వేమభూపాలుని పుత్త్రుఁడనియును, తండ్రి బ్రదికియున్నకాలమున నె క్రీ. శ. ౧౪౧౬వ సంవత్సరములో జగనొబ్బగండ కాలువను త్రవ్వించి శాసనము వ్రాయించెననియు నింతకుఁ బూర్వము తెలిపియున్నాఁడను. ఇతఁ డేసంవత్సరమున సింహాసన మెక్కెనో, ఏసంవత్సరమున మరణము నొందెనో నిశ్చయముగాఁ జెప్పఁజాలము. ఇతఁడు నాలుగు సంవత్సరములు మాత్రమె పరిపాలనము చేసెనని కొండవీటిదండకవిలెయందు వ్రాయఁబడినది. మఱియు నాగ్రంథమును బట్టి యీతని పరిపాలనము జనరంజకమైనదిగాఁ గనుపట్టదు. ఇతఁడు తనపూర్వుల మార్గమునుగాని తండ్రిమార్గమునుగాని యవలంబింపక తా నొకక్రొత్తమార్గ మవలంబించి క్రొత్తపన్నులనువిధించి ప్రజలను బాధింపుచుండెనని యాచరిత్రము వాకొనుచున్నది. రాచవేమన ప్రజలపై పురుటిపన్ను విధించి యక్రమముగా రాఁబట్టుచుండెననియు, తన భృత్యుఁడగు సౌరము ఎల్లయ్య యను బలిజనాయకునిపై పురుటిపన్నువేసి బలాత్కారముగా వసూలుచేసినందున నాతఁ డాగ్రహించి యొకనాఁడు ముత్యా

లమ్మగుడికడ నాతనిఁ గఠారితోఁ బొడిచి చంపె ననియుఁ బై దండకవిలె నుడువుచున్నది. దీనిని స్థిరపరచునట్టి ప్రమాణ గ్రంథ మేమియుఁ గానరాదు. ఇది యెట్లైననను నితని పరిపాలనము జనరంజక మైనది కాదనియు, నత్యల్పకాలములోనే కడముట్టె ననియు మాత్రము మనము విశ్వసింపవచ్చును.

మల్లారెడ్డివంశము—కందుకూరురెడ్లు.

అద్దంకిరాజధానిగాఁ గొండవీటిరాజ్యమును బరిపాలించిన వేమభూపాలునకుమల్లారెడ్డియనుతమ్ముఁడుగలఁడనియునతఁడు రామునకు లక్ష్మణుఁడువలె విధేయుఁడై సహాయుఁడై సేనాపతియై, యుండెనని యింతకుఁ బూర్వప్రకరణమునఁ జెప్పియున్నాఁడను. ఇతనికిఁ బినకోమటియను పుత్త్రుఁడుగలఁడు. అనవేమరెడ్డికాలమున కందుకూరుదుర్గముననుండి పూంగినాటిసీమను బరిపాలనము సేయుచుండెను. ఈపినకోమటి భూపాలునకు గౌరాంబికయందు శ్రీగిరిరెడ్డి, రాచవేమారెడ్డి, మాచారెడ్డి, అన్నదేవరెడ్డి, పెద్దిరెడ్డియను నేవురు పుత్త్రులు జనించిరి. శ్రీగిరిరెడ్డి మిక్కిలి పరాక్రమవంతుఁడై శత్రువులను జయించెను. ఇతఁడు సంగీతమునందుఁ బ్రవీణుఁడుగనుండెను. ఈయనకు శ్రీమత్ ఒడియరాయశ్రీగిరి గురువుగా నుండెను. ఇతఁడు మహాదాతయై హేమాద్రిదానచింతామణి యని ప్రఖ్యాతిఁగాంచెను. ప్రసిద్ధములైనపంటలను పండించుటకై

గొప్ప చెఱువులను త్రవ్వించి శాశ్వతయశమును సంపాదించెను. ఇతని పెద్దతమ్ముఁడు రాచవేమన శ్రీగిరికిఁ బిమ్మట ప్రభుత్వ భారమును వహించి జనరంజకముగఁ బరిపాలనము చేసెను. ఇతఁడు తన యన్నయగు శ్రీగిరిరెడ్డికి పుణ్యముకొఱకు కందుకూరులోని (స్కందపురి) జనార్దనస్వామికై యొక చెఱువును బద్దెపూడిగ్రామములో త్రవ్వించి శా. శ. ౧౩౨౦ అనఁగా క్రీ.శ. ౧౩౯౮ దవసంవత్సరమున సూర్యగ్రహణపుణ్యకాలమున సమర్పించెను. అనఁగా కందుకూరిజనార్దనస్వామివారి బద్దెపూడిగ్రామములోని పంటభూములు ఫలించుటకుగాను పెద్ద చెఱువును త్రవ్వించెనని భావము. ఇతనితమ్ముఁడు మాచారెడ్డి తనతాత మల్లారెడ్డివలెనె తురుష్కులతో యుద్ధముచేసి జయించినట్లు శాసనములు దెలుపుచున్నవి. శ్రీగిరిరెడ్డికి కోమటిరెడ్డి, మాల్లారెడ్డి, అనవేమరెడ్డి, నారాయణరెడ్డియను నల్వురు పుత్త్రులుగలరు. రాచవేమనకుఁ బిమ్మట శ్రీగిరిరెడ్డిప్రథమ పుత్త్రుఁడైన కోమటిరెడ్డి ప్రభుత్వభారమును వహించెను. పెదకోమటివేమభూపాలుఁడును నతనికుమారుఁడు రాచవేమ భూపాలుఁడును స్వర్గస్థులైనపిమ్మట నీశ్రీగిరి కోమటి భూపాలుఁడు విద్యానగరసామ్రాజ్యచక్రవర్తియగు ప్రౌఢదేవరాయలవారిచే జయింపఁబడి యాతనికిఁ గప్పము గట్టుసామంతుఁడుగ నున్నట్లు గన్పట్టుచున్నది. ఈకోమటిభూపాలుని

తమ్ముఁడు మల్లారెడ్డి శా. శ. ౧౩౩౦నకు సరియైన క్రీ. శ. ౧౪౦౮వ సంవత్సరమున చుండిగ్రామమున జనార్దనస్వామిని ప్రతిష్ఠాపనఁజేసి యాలయప్రాకారములును మండపమును నిర్మాణముచేసి స్వామి కనేక సువర్ణాలంకారములను సమర్పించి నిత్యకైంకర్యాదులకై నాలుగుపుట్లన్నర ధాన్యము ఫలించు మెరకపొలమును, రెండు నివర్తనముల మాగాణి భూమినిదానము చేసెను. వీరికాలముననఁగా శా. శ. ౧౩౭౬వ సంవత్సరమునకు సరియైన క్రీ. శ. ౧౪౦౪ గవ సంవత్సరమునఁ బెదకోమటి వేమభూపాలుఁడు సోమోపరాగమహాపుణ్యకాలమునందు శాండిల్య కౌశిక గోత్రసంభవులగు ఎల్లేపెద్దిలక్ష్మణదీక్షితులవారికి, షడ్దర్శనాలవల్లభ సోమయాజులు గారికిని పెదపూడిగ్రామమును నగ్రహారముగా నొసంగి తామ్రశాసనము వ్రాయించి యిచ్చెను. శ్రీగిరిరెడ్డి తమ్ముఁడైన మాచారెడ్డి మనుమఁడును, కోమటిరెడ్డి పుత్త్రుఁడునగు శివలింగభూపతి ప్రౌఢదేవరాయనికాలమున, శ్రీగిరి కోమటిరెడ్డి యనంతరమున స్కందపురి రాజధానిగఁ బరిపాలనము చేసినట్లు గన్పట్టుచున్నది. ఇతఁడు పండితుఁడై సంస్కృత భాషలో గిరీశశ్రుతిసూక్తిమాలయను గ్రంథమును రచించి ప్రఖ్యాతిఁగాంచెను. శ్రీగిరికోమటిరెడ్డిభూపాలునకు మైత్రావరుణగోత్రుఁడును, ఆపస్తంబసూత్రుఁడును, దూబగుంట

మారమరాజుపౌత్త్రుఁడును, రామరాజునకు బ్రహ్మసానికిఁ బుత్త్రుఁడును పాకనాటినియోగిబ్రాహ్మణుఁడును నగు కొమ్మనామాత్యుఁడు ప్రధానమంత్రిగ నుండి రాజ్యవ్యవహారముల నడుపుచు వచ్చెను. ఇతఁడు లౌకికకార్యములయందు మాత్రమె గాక వైదికకార్యములయందు నసమానప్రజ్ఞ గలవాఁడై వేదవిద్యల నభ్యసించి, అగ్నిష్టోమము, అతిరాత్రము మొదలగు యజ్ఞకార్యముల నిర్వర్తించి సోమయాజియై తుమిలేఱు తొండవేఱులమధ్యను చుండికోటకు నుత్తరదిక్కున యజ్ఞేశ్వరదేవుని ప్రతిష్ఠాపించెను.

ఇతఁడు తనకు లక్కమాంబయందు జనించిన రామచంద్రుఁడు, నారాయణుఁడు నను నిర్వురుకొమాళ్ళసహాయముతో శ్రీశైలములోని పాతాళగంగనుండి స్వయంభూలింగము నీపవిత్రస్థలమునకుఁ గొనివచ్చి పైఁజెప్పినరీతిని బ్రతిష్ఠాపించెను. ఈదేవునికి ఱాళ్ళతో నొకయాలయమును మండపమును గట్టించెను. దీనిచుట్టును విఘ్నేశ్వరుని, దుర్గను, గోపాలదేవుని, భైరవదేవునివిగ్రహములను బ్రతిష్ఠగావించి శిలలతో నాలయములను గట్టించెను. శిలాప్రాకారములోపల నొకచక్కనియారామమును నెలకొల్పెను. తాను యజ్ఞము చేసినతావులలో జ్ఞాపకార్థముగ రెండు శిలాస్తంభములను నిల్పెను. ఈయజ్ఞేశ్వరప్రతిష్ఠాపన శా. శ. ౧౩౫౨ సాధారణసంవత్సర

ఫాల్గుణ శుద్ధ ౧౧ గురువారమునాఁడు జరుపఁబడినది. ఈప్రతిష్ఠాపనల కన్నిఁటికిని కోమటిరెడ్డిపుత్రులు తిప్పయరెడ్డి, శ్రీగిరన్న, రామయ్య, దేవరాయఁడు, నారాయణదేవుఁడు ననునేవురును గలిసి తుంగభద్రాతీరమున నున్న విరూపాక్షదేవుని సమ్ముఖమున ననేకభూదానములను జేసి యుండుట చేత నప్పటికి వీరలు ప్రౌఢదేవరాయలవారికి లోఁబడిపోయి యుండిరని వ్యక్తమగుచున్నది. కొమ్మనసోమయాజులును వానిపుత్రులు రామచంద్రుఁడును, నారపరాజును, కందుకూరు, కోవూరు, చుండిగ్రామముల సమీపమున మంచి గొప్ప చెఱువులను, బావులను, త్రవ్వించి ప్రజలకు మహోపకారములను గావించుటయెగాక యింక ననేకప్రతిష్ఠలను గావించి ప్రఖ్యాతిఁ గాంచిరి.* ఈకందుకూరిరెడ్ల పాలన మింతటితోఁ దుదముట్టెను గావున వీరిని గుఱించి తెలిసికోఁదగిన విశేషాంశములు మఱేవియును లేవు.

———

*Nellore Inscriptions, Vol I, 495, Kandukur No 16, Vol II, Kandukur Nos, 17, 18, 19.

ఎనిమిదవ ప్రకరణము.

కాటయవేమభూపాలుని చరిత్రము.

(క్రీ.శ. ౧౩౮౬ మొదలుకొని క్రీ.శ. ౧౪౦౦.)

ఈకాటయవేమభూపాలుఁడు కొండవీటిరాజ్యము నేలిన దేసటి యనపోతభూపాలుని మేనల్లుఁడనియు, జామాతయనియు, కుమారగిరిరెడ్డి తోఁబుట్టువు మల్లాంబిక పెనిమిటి యనియు, కుమారగిరిభూపాలునికాలమున రాజకార్యనిర్వాహణదక్షుఁడైనమంత్రిగను సైన్యాధ్యక్షుఁడుగను నుండి యాతని మెప్పించి రాజమహేంద్రపురరాజ్యమును బహుమానముగఁ బడసె ననియు వెనుకటిప్రకరణమునం దెలిపి యున్నవాఁడను. ఇతఁడు మొట్టమొదట విశాఖపట్టణమండలములోని సింహాద్రిపర్యంతము రెడ్డిరాజ్యమును విస్తరింపఁజేసిన మహాశూరుఁడు. ఆకాలమున దీనిని సామాన్యమైనకార్యముగాఁ దలంపరాదు. ఈదిక్కున రెడ్డిసామ్రాజ్యమునకు గర్భశత్రువైనగజపతి మిక్కిలి బలాఢ్యుఁడై యెప్పుడీరాజమహేంద్రపురరాజ్యము నాపోశనము బట్టుదునా యని యెదురుచూచుచున్నకాలమై యుండెను. ఇట్టిసమయమునఁ గాటయవేమభూపాలుఁడు సింహాద్రిపర్యంతమును రాజ్యమును విస్తరింపఁ

జేయ శక్తి గలిగినవాఁ డన్న నాతనిపరాక్రమం బసమాన మని యెఱుంగవలసి యుండును. కుమారగిరిమరణానంతరము పెదకోమటివేమభూపాలునిఁ దిరస్కరించి రాజమహేంద్రపుర రాజ్యమును స్వతంత్రుఁడై పరిపాలనము చేయ నారంభిం చెను. అందువలనఁ బెదకోమటివేమభూపాలునకును, కాటయ వేమభూపాలునకును మనస్పర్ధ లేర్పడి యొండొరులరాజ్యము లాక్రమించుకొనుటకై యుద్ధములు గూడ జరుపుచు వచ్చిరి. ఈయుద్ధములవలనఁ బ్రయోజనము లేకపోయెను. ఎవరిప్రభు త్వములు వారికి నిలిచి యుండెను. ఈపోరాటములోఁ గొండ వీటిరెడ్లజ్ఞాతి యైనఅల్లాడరెడ్డి కాటయవేమభూపాలుని పక్షమున నిలిచి యాతనికి సాహాయ్యమును నలుపుచుండెను. అల్లాడరెడ్డి కొండవీటిరెడ్లకు జ్ఞాతిమాత్రమె గాక కొండవీటి రాజ్యపాలకుఁడైన అనవేమభూపాలుని మనుమరాలిభర్తయై యుండెను. కాటయవేముని మేనమామ యగు యనపోత భూపాలుఁడీయల్లాడరెడ్డి భార్య వేమాంబతల్లికిఁ బెద తండ్రియై యుండెను. అనఁగా కాటయవేముఁడును, అల్లా డరెడ్డిభార్యవేమాంబతల్లియును మేనత్త మేనమామ బిడ్డలగుదురు. ఇట్టి సంబంధబాంధవ్యముచేత నల్లాడరెడ్డి కాటయవేముని పక్షమున నుండి పెదకోమటివేమభూపాలు నికిఁ బ్రత్యర్థియై యుండెను. కుమారగిరియనంతర మక్రమ

ముగాఁ బెదకోమటివేమభూపాలుఁడు కొండవీటిరాజ్యము నాక్రమించెను గావునఁ గాటయవేమారెడ్డియును అల్లాడరెడ్డియును న్యాయముకొఱకే పోరాడి యుందురు. కాని యీవిరోధములవలన రెడ్డిసామ్రాజ్యముయొక్క యున్నతికి భంగము కలిగించెను. కర్ణాటసామ్రాజ్యమునకు, గజపతిసామ్రాజ్యమునకు, తురుష్కసామ్రాజ్యమునకు దుస్సాధ్యముగ నుండిన రెడ్డిసామ్రాజ్య మీవిధముగా భిన్నమై, జ్ఞాతివైరములతోఁ గూడుకొనుటచేత స్వల్పకాలముమాత్రమె స్వాతంత్ర్యమును నిలుపుకొనఁగలిగి పిమ్మటఁ బరాధీన మయ్యెను. రెడ్డిసామ్రాజ్యమున కిట్టివిపత్తు సంభవించుటకు మూలకారణము కుమారగిరి యసమర్థుఁడై రాజమహేంద్రపురరాజ్యమును మహాపరాక్రమవంతుఁడును, సమర్థుఁడు నగుకాటయవేమునకుఁ బంచి యిచ్చిన యవివేకపుంగార్యమే యని స్పష్టముగా నుడువవచ్చును. కాటయవేముని పరిపాలనము గూడ పెదకోమటివేముని పరిపాలనమువలె జనసమ్మతమైనదిగ నుండెను.

కాటయవేముని విద్యాపరిశ్రమము.

ఇతఁడు సంస్కృతాంధ్రములయం దసమాన ప్రజ్ఞగల విద్వాంసుఁడుగఁ గన్పట్టుచున్నాఁడు. ఒకనాఁడొక కవి యీతని యాస్థానమునకు వచ్చి యీక్రింది పద్యమును జెప్పెనఁట.

"కం. వేఁడఁగఁ యాలు శిశువు నల్లుఁడు
నిఁడయేలిక యాచకుండు నేగురు ధరలోఁ
గలిమియు లేమియుఁ దలఁపరు
కలియుగమునఁ గీర్తికామ! కాటయవేమా!"

అంతఁ గాటయవేమన సంతసించి వానిని సత్కరించి బహుమానమిచ్చి పంపెనఁట. ఇతని కడ రాయని బాచఁడను ప్రసిద్ధి కెక్కిన వ్రాయసకాఁడు గలఁడని యీక్రింది చాటుపద్యము చాటుచున్నది.

"చం. కలయఁబసిండిగంటమునఁ గాటయవేము సమక్షమందునఁ
త్ఫలముగ రాయసప్రభుని బాచఁడువ్రాసిన వ్రాల
మోతలున్
గలుగలుగల్లుగల్లురనఁ గంటకమంత్రులగుండెలన్నియున్
జలుజలు జల్లుజల్లురనె సత్కవివర్యులు మేలుమేలనన్."

కాటయవేమభూపాలుఁ డాంధ్రమునకంటెను సంస్కృతమునం దెక్కువయభిమానము చూపియుండెను. ఇతఁడు కాళిదాసప్రణీతములైన అభిజ్ఞాన శాకుంతలము, మాళవికాగ్నిమిత్రము, విక్రమోర్వశీయమను నాటకత్రయమునకు వ్యాఖ్యానము రచియించెను. ఇతఁడు తనవ్యాఖ్యానమునందుఁ దఱుచుగాఁ గుమారగిరి ప్రణీతమైన వసంతరాజీయమునుండి ప్రమాణవాక్యముల నెత్తిచూపెను. దీనింబట్టి రచనాసందర్భ

మున వసంతరాజీయమునకు నాటక వ్యాఖ్యానములకును దగ్గిఱ సంబంధము గలదని యూహింపఁ దగియున్నది.

కాటయవేముని దానధర్మములు.

ఇతర రెడ్డిభూపాలురువలెనె కాటయవేమారెడ్డియు, దేవస్థానములను, వేదశాస్త్రాది విద్యలను, పోషింపవలె నను నుత్సాహములుగలవాఁడు. హిందూమతాభిమానముగలవాఁడును బ్రాహ్మణభక్తియుఁ గలవాఁడునై యుండి బ్రాహ్మణులకు భూదానముల ననేకములను గావించెను. కాటయవేముని శాసనములు పాలకొల్లనులోని క్షీరారామేశ్వరుని యాలయములోను, సర్పవరములోని భావనారాయణస్వామియాలయములోను, ద్రాక్షారామములోని భీమేశ్వరస్వామియాలయములోను, చాళుక్య భీమవరములోని భీమేశ్వరస్వామి యాలయములోనుసింహాచలములోనినృసింహస్వామియాలయములోను గనుబట్టుచున్నవి. కాటయవేమునిభార్య రాజధానియైన రాజమహేంద్రపురమున గోదావరీతీరమున మార్కండేయేశ్వరుని బ్రతిష్ఠాపనఁ జేసి యాలయమును గట్టించి శాలివాహనశకము ౧౩౨౩ వ సంవత్సరమునకు సరియైన క్రీ. శ. ౧౪౦౧ ఖరనామ సంవత్సర కార్తికశుద్ధపూర్ణిమనాఁడు కోనసీమలోని మల్లవరమను గ్రామమును కాణ్వశాఖీయుఁడైన నృసింహపండితునకు ధారవోసినట్లు తుత్తరమూడి శాసనమువలనఁ దెలియు

చున్నది. మఱియు నీశాసనములోనే కాటయవేమునివంశమును ఆతనికిని కొండవీటిరెడ్లకుఁగల సంబంధమును, కుమారగిరిరెడ్డి కాటయవేమునకు రాజమహేంద్రపుర రాజ్యమిచ్చిన విషయమును దెలుపఁబడినది. *

*ఆసీదమాత్యరత్నం కాటయవేమ ప్రభు స్తస్య
అతిసురగురుభార్గవ మతిరతిభార్గవవిజయ విఖ్యాతిః
సింహాసనే నిధాయాసౌ కుమారగిరిభూవరం
అతేజయ న్మహాతేజా శ్రీకృష్ణ ఇవధర్మజం.
కుమారగిరిభూనాథో యస్మై విక్రమతోషితః
ప్రాదాత్ ప్రాచీభువం రాజమహేంద్రనగరీముఖాం.
నప్తా కాటమహీభుజో గుణగణోదారస్య మారప్రభోః
పాత్రః కాటయవేమభూమిరమణః శ్రీవేమపృథ్వీపతేః
దౌహిత్రః పునరన్నపోతనృపతే ర్ధాత్రీశ చూడామణే
ర్జామాతా జయతి క్షితిం చిర మవన్ దొడ్డాంబికానందనః.
కాటయవేమకటాక్షే ప్రభవతి సదయే చ నిర్దయే చ
గజపతిముఖనృపతీనాం ఛత్రం ముక్తాతపత్రతా భవతి.
భూపాలాన్నమయన్ ప్రజాన్నియమయన్ కాంతాజనంకామయన్
భూదేవాన్ రమయ న్నరీన్విరమయన్ మిత్రాణి విశ్రామయన్
కీర్తిం విభ్రమయ న్నఘాని శమయన్ ధర్మం సమాయామయన్
సోయం వేమమహీపతి ర్విజయతే కాటావనీశాత్మజః.
అభూత్కాటయవేమస్య జాయా మల్లాంబికా సతీ
అశేషగుణ సంపూర్ణపాతివ్రత్యధురంధరా.
రాజద్రాజమహేంద్రనామనగరే గోదావరీతీరగం

కాటయ వేముఁడు కొండవీటి రెడ్లు వహించిన బిరుదములను అనఁగా జగనొబ్బగండ, అప్పనగోపయదిశాపట్ట, రాయవేశ్యాభుజంగ, కొలుగండ, జగదగోపాల, భుజబలభీమ, పాండ్యరాయగజసింహ, సంగ్రామధనంజయ, పల్లవత్రినయన, పల్లవాదిత్య, జగదక్షపాల, రాయవేశ్యాభుజంగ, ఇత్యాది బిరుదములను వహించెను. ఇతఁడు బ్రదికి యున్నంతకాలము శత్రువుల కజేయుఁడై యుండెను. ఇతఁ డేసంవత్సరమునవఱకుఁ బరిపాలనము చేసెనో స్పష్టముగాఁ జెప్పుటకుఁ దగిన యాధారము గాన్పింపదుగాని యితఁడు పెదకోమటి వేమభూపాలునితోడఁ బోరాడుచున్న కాలముననే అనఁగా క్రీ. శ. ౧౪౧౬ వ సంవత్సర ప్రాంతమున మరణమునొంది యుండెను.

కాటయవేముని సంతతి.

కాటయవేమభూపాలునకు కుమారగిరిరెడ్డి తోఁబుట్టు

మార్కండేయశివాలయం ప్రతిహితా మల్లాంబికా ధార్మికా
కృత్వాశుద్ధసువర్ణరత్నఖచితం బ్రహ్మప్రతిష్ఠాస్తదా
సత్రిశ్వధ్వనిచప్రపాద జయతే నేకాస్తటా కానపి.
శ్రీశాకేగుణరామవిశ్వగణితే కార్తిక్యహేబ్దే ఖరే
ప్రౌదా త్కాటయవేమయస్యవనితా మల్లాంబికా నామతః.
గ్రామం మల్లవరం నృసింహవిదుషే కాణ్వద్విజా యాదరా
దాచంద్రార్కముదర్కలాల సమతే స్వైశ్వర్య భోగాష్టకం.
కోనదేశాగ్రహారో యం భాతి మల్లవరాభిధః
తీరేచ వృద్ధగౌతమ్యాః పుణ్యేముక్తేశ్వరాంతికే.

వగు మల్లాంబ భార్య యని తెలిసికొనియుంటిమి. మఱియును అల్లాడవేమారెడ్డి కోరుమిల్లి శాసనమున కాటయవేమునకు కాటప్రభు వను కుమారుఁడు కలఁ డనియును, అతఁడు హరిహరరాయల కొమార్తయగు హరిహరాంబను వివాహము జేసి కొనియె ననియుఁ జదివియుంటిమి. కాటయవేమునకు మల్లాంబ మాత్రమె గాక దొడ్డాంబిక యను మఱియొక భార్య కల దనియు, ఆమెకు అనితల్లియను కొమార్తయు, కుమారగిరి యను పుత్త్రుఁడును గల రనియు, అనితల్లి శాసనమువలన విదిత మగుచున్నది* కాటయప్రభుని పేరును మల్లాంబ పేరును దొడ్డాంబికపుత్త్రిక యైన అనితల్లి శాసనమునఁ గానరావు. అల్లాడవేమారెడ్డి శాసనమున కాటయప్రభుని పేరు మాత్రమె గాక అనితల్లి పేరుకూడ గలదు గాని కాటయప్రభువు యొక్కయు అనితల్లి యొక్కయు, తల్లుల పేరులు పేర్కొనంబడియుండ లేదు. కాటప్రభువు మల్లాంబ కుమారుఁ డని గాని లేక మల్లాంబికకు సంతతి కలదని కాని యెచ్చటను జెప్పఁబడియుండ

* ౮౨ వ శ్లోకము.

యస్యా వేమనృపాలో జనకో దొడ్డాంబికా తు జనయిత్రీ
సాధ్వ్యత్యనితల్లీనమూర్తి రివ దేవభూమి దేవశ్రీః

౮౩ వేమక్షితీశ తిలకేధ కథావశేషే
భర్తా కుమారగిరి రస్యనుతో భువోభూత్.

లేదు. కాని, అనితల్లిశాసనము బయలుపడువఱకును అనితల్లి మల్లాంబికపుత్త్రి యని భావించుచుండిరి.

—:o:—

తొమ్మిదవ ప్రకరణము.

అల్లాడభూపతి

కాటయవేమభూపాలుఁడు స్వర్గస్థుఁ డైనపిమ్మట నతని బంధు వల్లాడభూపాలుఁడు రాజమహేంద్రపుర రాజ్యము నాక్రమించుకొని పరిపాలనము చేయ నారంభించెను. అల్లాడభూపతి రాజమహేంద్రపురరాజ్యము పరిపాలనము చేసినట్లు శ్రీనాథకవివిరచితములైన భీమేశ్వరపురాణము, కాశీఖండము వలననేగాక అల్లాడవేమారెడ్డిశాసనమువలనఁగూడ సువ్యక్తమగుచున్నది.*

పశ్చాద్ధరాధిపతి భావజు గుప్స యేవ
స్వస్థానయేవ సకుమార గిరీశ్వరోపి.''

ఈశాసనము శ్రీయుత దుగ్గిరాల వేంకటసూర్యప్రకాశరావు పంతులుగారిచే ఆంధ్రభారతి మూఁడవ సంపుటములో ౫, ౬ సంచికలు కలిపికుట్టిన సంచికలోఁ బ్రకటింపఁబడినది.

* చతుర్థకులపాళిమండనం బై కీర్తివిహారస్థలం బై పథం బైన పంట దేసటిమహాన్వయంబున పాకనాటిదేశంబున భద్రపీఠంబు నధి

కాటయవేమభూపాలుఁడు కాలధర్మముఁ జెందిన వెనుకఁ బెదకోమటివేమభూపాలుఁడు రాజమహేంద్రపుర మాక్రమించుకొనుటకై దండెత్తి రాఁగా నల్లాడభూపతి రామేశ్వరముకడ నెదుర్కొని యుద్ధముఁ జేసి కోమటివేముని సైన్యముల

శసించి సింహవిక్రమనగరదువ్వూరుగండవరాళి పట్టణంబులు నిజనివాసంబులుగా భూరిలతాదష్టాష్టాదశ ద్వీపాంతరాళులగు భూపాలగ్రామణులన్ దిగ్రిలింగభూమండలాఖండలురను బోలయవేమా న్నపోతాన్న వేమకుమారగిరీశ్వరాదులం బూజ్యసామ్రాజ్యపీఠస్థులంగాంచె. తత్సంబంధబాంధవంబున వసుంధరాభారధౌరంధర్యంబునం గంధసింధురఘటాకూట కపటకిటి కచ్ఛపావతార నారాయణభుజంగ భూధరంబులకుఁ దోడుజోడై రాయగురుపరమేశ్వర సాధుజనవిధేయ ఘోడేరాయ సకలకళాధామాద్ధిబిరుద భాస్వరుండై భీమయగురువరేణ్య పుణ్యకారుణ్య కరుణాకటాక్షవీక్షాలబ్ధ సుస్థిరైశ్వర్యధుర్యుండై విజయధాటీసమాటీకనంబుల దిశ లల్లాడ నల్లాడభూవల్లభుండు రాజమహేంద్రంబు రాజధానిగా సింహాద్రిపర్యంతంబు...బరిపాలించె."

"భీమేశ్వరపురాణము."

"తేషాం కనిష్ఠోపి చ జన్మనాభూత్ జ్యేష్ఠో గుణై రల్లధరాతలేంద్రః.
చంద్రో ప్యదోషాకరతా ముపేత స్సోమోప్యపి భూనందనతా ముపన్నః
జిత్వా నల్పవికల్పకల్పితబలం తం చాల్పభానుం రణే
మిత్రీకృత్య సమాగతం గజపతిం కర్ణాటభూపం చ తం
హత్వా కోమటివేమసైన్యనికరం భూయోపి రామేశ్వరాత్
రాజ్యం రాజమహేంద్రరాజ్య మకరో దల్లాడభూమీశ్వరః"

'అల్లాడవేమారెడ్డి కోరుమిల్లిశాసనము"

హతముగావించి రోడించెననియు, కర్ణాటగజపతి భూభూళ్వ రులతోడఁ జెలిమిగలిగియుండెననియు నల్లాడరెడ్డిశాసనమువ లన స్పష్టమగుచున్నది. కొమ్మనామాత్యవిరచితమై అల్లాడ దొడ్డభూపాలున కంకితమీయఁబడిన శివలీలావిలాసమున ,,పెద్దకోమటి వేమపృథివీశు వెనుసొచ్చి యతనిసంపద లెల్ల నపహరించె'' నని వ్రాయఁబడియుండెను. అల్లాడభూపతి కాటయవేముని శత్రువును వినాశముగావించెనని పలివెల శాసనమున వక్కాణింపఁబడినది. కాటయవేమునిశత్రువు పెదకోమటివేమభూపాలుఁ డనుట నిశ్చయము. కాఁబట్టి అల్లాడభూపతి పెదకోమటివేమభూపాలుని జయించి రాజమ హేంద్రపురరాజ్యము నాక్రమించి పరిపాలింపనారంభించెన నుట సత్యము. కాటయవేమభూపాలునికిఁ గాటయ, కుమార గిరియను నిరువురు కొమాళ్ళుగలరని యిదివఱకుఁ దెలిసికొని యున్నారము. కాటయవేమున కిరువురుపుత్త్రులుండఁగా నల్లా డభూపతి రాజమహేంద్రపురరాజ్యమును బలాత్కారముగా నైకొనకున్నఁ బ్రభు వెట్లగును? కాటయవేమారెడ్డికిని అల్లా డరెడ్డికని బూర్వపుబాంధవ్యమెగాక కాటయవేముఁడు తనకు దొడ్డాంబికయందు జనించిన యనితల్లి యనుకొమార్తను అల్లాడరెడ్డికి వేమాంబికవలన బుట్టినకుమారులు నల్వురలోను

రెండవవాఁడైన వీరభద్ర రెడ్డికిచ్చి వివాహముఁ గావించెను.* ఇట్టిసమీపబంధుత్వము గలిగి యుండుటవలన నల్లాడభూపతి కాటయవేముని యనంతరమున నతనికొమాళ్ళపతుమునఁ జెదకోమటివేముని జయించి స్వతంత్రుఁడై రాజమహేంద్రపురరాజ్యమునకుఁ దానే పట్టము గట్టుకొని పరిపాలనము చేయఁ బ్రారంభించి యుండవచ్చునని విశ్వసింపవచ్చును. ఇతనిపరిపాలనము క్రీ. శ. ౧౪౧౬-వ సంవత్సరమునుండి ప్రారంభమయ్యెనని యీసంవత్సరముననే లిఖియిం

---

* ఆర్యవటశాసనము.

౪౭. "భూలోక భాగ్యోదిత కల్పవల్లీ
శిష్టాశ్రితా నిష్టవిభేదవల్లీ
పవిత్రచారిత్ర వధూమతల్లీ
వేమక్షితీశస్య సుతాన్నతల్లీ.

౪౮. తస్యాః పతిః పతిగ శేషమహీపతీనాం
వేమాంబికాల్లయ నృపాల వరేణ్యసూనుః
శ్రీవీరభద్ర ఇతి సర్వగుణైకభద్రః
కీర్తిప్రతాప తులితేశ్వరవీరభద్రః."

"మ. మనుతుల్యుండగుఁ గాటభూవరుని వేమక్ష్మాతలాధీశునం
దనఁ బాణిగ్రహణంబుచేసి ప్రియమొందెన్ వీరభద్రేశ్వరుం
డనితల్లి న్వినతామతల్లి నుదయాస్త్రాద్రీంద్ర సీమావనీ
ఘన సామ్రాజ్య సమర్థ సుప్రథిమ సాక్షాదిందిరాదేవతన్."
(కాశీఖండము.)

పంబడిన పాలకొలను శ్రీరామేశ్వరునియాలయములోని యొకశాసనమువలన మన మూహింపవచ్చును. అల్లాడభూపతి పరిపాలనము ప్రారంభమగునప్పటికిఁ గాటయవేముని కుమారుఁడు కాటయప్రభువు మరణించె నని యూహింపవలసి యుండును. కర్ణాటసామ్రాజ్యాధిపతి యగుహరిహరదేవరాయల కొమార్తె హరిహరాంబ పెనిమిటి యగుటవలనఁ గాటయ ప్రభువు తాను బ్రతికి యుండఁగాఁ దనరాజ్య మన్యు లాక్రమించి పరిపాలించుట కొప్పుకొనఁడు. అతఁ డసమర్థుఁ డని యూహింత మన్నను, హరిహరరాయల కుమారుఁ డగుదేవరాయమహారాయలు తప్పక కాటయప్రభునకుఁ దోడ్పడి యాతని రాజమహేంద్రరాజ్యమునకుఁ బట్టాభిషిక్తునిఁ గావించి యుండును. అట్టిది జరుగనందున నప్పటికిఁ గాటయ మరణము నొంది యుండు నని నే నూహించుచున్నాను. ఒకవేళ కాటయప్రభువు కర్ణాటరాజ్యాధిపతుల ముఖ్యబంధు వగుటచేత నతనిఁ బట్టాభిషిక్తుని గావించిన రాజ్యము కర్ణాటకుల పాలగునన్న భీతిచేత అల్లాడభూపతియె దోర్దర్పమున నరాజ్యము నాక్రమించి తనకొడలి తమ్ముఁ డగుకుమారగిరిబాలుఁ డగుటవలన నాతనిపేరిటఁ దానే స్వతంత్రముగాఁ బరిపాలనము చేయుఁ బూనుకొనియె నేమో యథార్థస్థితిమాత్రము బోధపడకున్నది.

అల్లాడ రెడ్డి పూర్వులు నెల్లూరుమండలములోని దువ్వూరు నందు నివసించి యుండిరి. శ్రీనాథుఁడు కాశీఖండమునందు చతుర్థవర్ణము నభివర్ణించి యావర్ణమునందు పెరుమాడిరెడ్డి జనించి దువ్వూరుపట్టణమున వైభవశ్రీలఁ గాంచెనని చెప్పి యున్నాఁడు.*

పెరుమాణిరెడ్డికి నన్నమాంబవలన నేవురుపుత్త్రులు జనించిరి. వారిలో నాలుగవకుమారుఁడైనదొడ్డయకు నన్నమాంబవలన పోలయరెడ్డి, కోటయరెడ్డి, అల్లాడరెడ్డి యను మూవురుకొడుకులు పుట్టిరి. అల్లాడరెడ్డి రాజమహేంద్రపురరాజ్యమున కభిషిక్తుఁడయ్యెను.

అల్లాడ భూపతి సంతతి.

అనవేమక్షితిపాలుని పౌత్త్రియగు వేమాంబను వివాహముఁజేసికొని యామెవలన నల్లాడ భూపతి వేమారెడ్డి, వీరభద్రరెడ్డి, దొడ్డారెడ్డి, అన్నారెడ్డి యను నల్వురు పుత్త్రులంగాంచి నట్లుగాఁ గాశీఖండములో నీక్రింది పద్యమున వక్కాణింపఁ బడినది.

---

* శా. ఆవర్ణంబున నుద్భవించి గుణరత్నౌఘైకనిధానంబు శ్రీ
దువ్వూరం బెరుమాణిరెడ్డి యభివృద్ధిం గాంచె మృత్యుంజయ
శ్రీవాక్యైకకళంకపంకహరణ క్రీడాకళాగర్విత
ద్యావాపృథ్వ్యవకాశపేశలయశోధారానదస్సింధురై.''

"మ. అనవేమక్షితిపాలుపౌత్త్రియగువేమాంబామహాదేవికిన్
ఘనుఁడయ్యెళ్ళడభూమిపాలునకుసంగ్రామస్థలిగాండివుల్
తనయుం డ్వేమ విభుండువీరవసుధాధ్యక్షుండుదొడ్డప్రభుం
డను నన్నయ్యయుబాహువిక్రమ కళాటోపప్రతాపోద్ధ
తుల్."

ఈపై పద్యమునందలి పౌత్రి యను శబ్దమునకు దౌహిత్రి (పుత్ర్యాః పుత్రి) యని యర్థము గ్రహింపవలయును. అల్లాడ దొడ్డభూపాలున కంకితము గావింపఁబడిన శివలీలావిలాసమునఁ గొమ్మనామాత్యకవి యల్లాడరెడ్డి నిట్లభివర్ణించెను.

"మ. భరిత శ్రీనిధియమ్మహీరమణుఁ డొప్పన్ జోళభక్తక్షితీ
శ్వరసూనుండగు భీమలింగమనుజేశశ్రేష్ఠు సత్పుత్రి భా
స్వర కారుణ్యదశాజనావనవిధా సంధాత్రి వేమాంబికన్
వరియించెంబతిభక్తిగౌరవదృఢవ్యాపారనిత్యాంబికన్."

మఱియుం గోరుమిల్లి శాసనమున (౧౪౩౮)

"శచీవశక్రస్య శివేవ శంభోః పద్మేవ సా పద్మవిలోచనస్య
వేమాంబికా చోళకులేందుభీమభూపాత్మజా భూసమహీ
ళాస్య జాయా."

అని భక్తీశ్వర చోళనృపాలుపుత్త్రుండు భీమభూపాలుని పుత్త్రియగు వేమాంబికను వివాహముఁజేసికొనియెనని చెప్పఁబడి యుండుటచేత భీమరాజు అనవేమక్షితినాథుని యల్లుఁ

డినియర్థము చేసికొనకతప్పదు. పదునేనవశతాబ్ది ప్రారంభము నంగూడఁ గొండవీడు, రాజమహేంద్రపురముఁ బాలించిన రెడ్లకును రాచవారికిని సంబంధ బాంధవ్యములు గలవని పై దృష్టాంతములు వేనోళ్ళఁ జాటుచున్నవి.

బెండపూడి లింగనామాత్యుఁడు

కాశ్యపగోత్రసంజాతుఁ డగు బెండపూడి దేవనమంత్రి పుత్త్రుఁ డగు లింగనామాత్యుఁడు అల్లాడభూపాలునకుఁ బ్రధాన మంత్రిగ నుండెను. ఇతఁడు పరాక్రమవిజృంభితుండగు శూరశిఖామణియు రాజ్యాంగవేత్తయు నగుటవలన నాకాలమునఁ గడుం బ్రఖ్యాతిఁగాంచి తన ప్రభువర్యునకు నహుర జయములను సమకూర్చుచు వచ్చెను. ఆకాలమున నియోగి బ్రాహ్మణులలో నెంతటిప్రతిభావంతు లుండిరో యీలింగ నామాత్యుని చరిత్రమునుబట్టి సులభముగాఁ దెలిసికొన వచ్చును. శ్రీనాథుఁడు భీమేశ్వరపురాణమున బెండపూడి లింగనామాత్యు నిట్లభివర్ణించి యున్నాఁడు.

సీ. ఝాడేశ వనసప్తమాడె బారుహదాంతి
వంతు నాది క్షితీశ్వరులఁ గెలిచి
యొడ్డాది మత్స్యవంశోద యార్జునుచేతఁ
బల్లవాధిపుచేతఁ బలచ మంది
దండకారణ్య మధ్యపులింద రాజరం

బాహివంశజులకు నభయ మొసఁగి
భానుమత్కుల వీరభద్రాన్న దేవేంద్ర
గర్వసంరంభంబుఁ గట్టిపెట్టి
గీ. యవనకర్ణాట కటక భూధవులతోడ
బలిమి వాటించి యేలించెఁ దెలుఁగుభూమిఁ
దననిజస్వామి నల్లాడ ధరణినాథు
బళిరె! యరిమేటి లింగన ప్రభువరుండు."

ఈపై పద్యమునందుఁ బేర్కొనఁబడిన రాజ్యము లన్నియును, విశాఖపట్టణము, గంజాము మండలములలోను, జయపురము, ఒస్తరు సంస్థానములలోనున్నవిగాన లింగనామాత్యుఁడు వానిని జయించి తురుష్క కర్ణాట కటక రాజులకుఁ బ్రతిస్పర్ధిగ నిలిపి యల్లాడ భూపతిచేతఁ దెలుఁగు భూమి నేలించె నని శ్రీనాథుఁ డీతని ప్రతిభావిశేషమును దెలిపి యున్నాఁడు.

ఇట్లు ప్రతిభతోడ లింగనామాత్యుఁడు తెలుఁగు భూమి నల్లాడరెడ్డిచేఁ బరిపాలింపఁ జేసిన విధమును మాత్రమె గాక లింగనామాత్యుని ప్రజ్ఞా పౌరుషముల శ్రీనాథుఁ డిట్లభివర్ణించి యున్నాఁడు.

"సీ. వాహ్యాళి భూమి రేవంత నైషధులట్లు
హయరత్నములనెక్కి యాడనేర్చుఁ

గవిబుధ శ్రేణికిఁ జెవులు పండువులుగా
నాస్థానమున మాట లాడనేర్చు
శక్తిత్రయంబునఁ జతురుపాయంబుల
షాడ్గుణ్యములబుద్ధి జరుపనేర్చుఁ
గై సేసి ప్రత్యక్ష కంకర్పమూర్తియై
నిర్వికారంబున నిలువనేర్చు
తే. నిష్ఠురాటోప విస్ఫూర్తి నృహరి కరణి
నతికఠోర కుఠార ధారాంచలమున
వైరివక్షస్థలము వ్రచ్చి వైవనేర్చు
సంగరార్జునుఁ డరియేటి లింగవిభుఁడు."

ఇట్టి ప్రజ్ఞావిశేషములను గలిగి యుండుటయ గాక లింగనామాత్యుఁడు దైవభక్తియు బ్రాహ్మణభక్తియుఁగలిగి భూపాలునిచేత దేవబ్రాహ్మణులకు సర్వమాన్యములుగా ననేకభూదానములను ధారపోయించెను. కవిద్విజబంధురక్షణకై అన్నచోడవరమను మహాగ్రహారమును అల్లాడవేమభూపాలునిచేఁ బడసెనని యీక్రిందిపద్యమునఁ జెప్పఁబడినది.

చ. అవుర ప్రతాప వేమనసుధాధిపుదే నృపపట్టభద్రుచే
భువనమనోహ రంబయిన బోడసకుర్తి మహాస్థలంబునన్
దివిరి పరిగ్రహించె మన దేవయలింగన మంత్రి యన్నచో
డవర మహాగ్రహారముఁ గడంకఁ గవిద్విజ బంధురక్షకై."

ఈలింగనామాత్యుని పితామహుఁడగు అన్నామాత్యుఁడు కాకతిప్రతాపరుద్రచక్రవర్తిమంతులలో నొక్కఁడుగా నుండెనని భీమేశ్వరపురాణములోని యీక్రింది పద్యమువలనఁ దెలియుచున్నది.

„సీ. కాకతిక్ష్మాపాలగంధదంతావళ
ధ్వజినీ మహాధురం ధరుఁడనంగ
నవలక్ష కోదండనాథరాజ్యాంభోధి
సంపూర్ణపూర్ణిమాచంద్రుఁడనఁగ
నంధ్ర భూమండలాధ్యక్షసింహాసన
సంప్రతిష్ఠాపనాచార్యుఁడనఁగ
వీరరుద్రాశేష విశ్వంభ రాధీశ
పృథుల దక్షిణభుజాపీఠమనఁగ
తే. యవనసంహార విలయకాలాగ్నియనఁగ
ధాటి విఘటిత కుమ్మరోద్యానుఁడనఁగ
విశ్వలోక ప్రశస్తుఁడై వినుతికెక్కె
నతుల బలసీరి పోలయ యన్నశౌరి. ”

లింగనామాత్యుఁడు రుక్మాంగదునివలె ద్వాదశీపుణ్య వేళల బ్రాహ్మణులకు భక్తితోడ భోజనము పెట్టి తృప్తులం గావించుచుండెనఁట!*

* సీ. ఖండశర్కర జున్ను కండ చక్కెరలు దో
సెలు వడ లిస్సెవె పాసెములతోడఁ

లింగనామాత్యునకుఁ దల్లనయు నన్నయ్యయు ననునిరువు రు సోదరులు గలరు. వీరిలో అన్నామాత్యుఁడు అల్లాడవేమ వీరభద్ర నృపాలురకు మంత్రియై ప్రఖ్యాతిఁ గాంచినవాఁడు. లింగనామాత్యునకుగంగాంబయం దిరువురుపుత్త్రిలుజనించిరి. గాని వారలు పెద్దవారగు నప్పటికి రెడ్డిసామ్రాజ్య మన్యా క్రాంతమైనది.

అల్లాడ వేమభూపతి-అల్లాడ వీరభూపతి.

(క్రీ. శ. ౧౪౨౬ మొదలుకొని ౧౪౪౦ వఱకు)

అల్లాడభూపతి క్రీ. శ. ౧౪౧౬ మొదలుకొని ౧౪౨౬ వఱకును బరిపాలనముచేసి యుండును. అల్లాడభూపతి స్వర్గ స్థుఁడైన వెనుక నతని పుత్త్రులలో జ్యేష్ఠుఁడగు వేమారెడ్డి

గమ్మఁగాఁ గాచిన కటియాల నేతితోఁ
గమనీయపంచ భక్ష్యముల తోడ
సంబారములతోడి శాకపాకములతోఁ
బక్వమైన పెసరపప్పుతోడఁ
దేనియధారతోఁ బానకంబులతోడ
శిఖర పాడ బరస శ్రేణితోడ
తే. నచ్ఛలవణాది కముతోడ నమృతఖండ
పాండరంబైన దధితోడ బ్రాహ్మణులకు
భోజనము పెట్టు ద్వాదశీ పుణ్యవేళ
లింగమంత్రినవీన రుక్మాంగదుండు."

పట్టాభిషిక్తుఁడు గావలసి యున్నను, రాజ్యము కాటయ వేముని వలన సంక్రమించిన దగుటచేతనో, కాటయవేముని రెండవ కుమారుఁడు కుమారగిరి వీరభద్రరెడ్డికిమఱఁదియై వీరి సంరక్షణములో నుండుటచేతనో, తనకును తమ్మునకును వైరము లేకుండఁ జేసికొనవలయు ననుతలంపుచేతనో వేమారెడ్డి వివేకియుఁ ప్రజ్ఞావంతుఁడు గావున నేవిధమైన యుపద్రవముఁ గలుగకుండఁ గుటుంబకలహము జనింపకుండ రాజమహేంద్రపురరాజ్యమునకుఁ దమ్ముఁడు వీరభద్రరెడ్డికిఁ బట్టముఁగట్టి తాను సహాయుఁడై వానిచేత ధర నేలించెనని భీమేశ్వర పురాణములో:—

"ఉ. తమ్ముని వీరభద్రవసుధాధిపు విక్రమ వీరభద్రునిన్
సమ్మదలీల రాజ్యభరణస్థితిఁ బట్టముగట్టి బాహుద
ర్పమ్మున వేమభూవరుఁడు వ్రాసె జగద్విజయప్రశస్తివ
ర్ణమ్ములు దిగ్ధురంధరసురద్విపకుంభవిషాణమండలిన్."

అను పద్యమువలన విస్పష్టమగుచున్నది. ఈసోదరు లిరువురును సమర్థులును, ప్రజ్ఞావంతులును, విక్రమాఢ్యులునై ప్రతిభాసంపత్తిచే నొప్పియున్నవారగుటచేత నొండొరుల యెడ నన్యోన్యానురాగముఁ జూపుచు నెల్లవారును మెచ్చుకొనునట్లుగా నైకమత్యముతో వ్యవహరించినది యాంధ్రదేశ చరిత్రమునందొక విశేషవిషయముగా నున్నది. అయి

నను బలాఢ్యములై దక్షిణహిందూదేశమున నేకచ్ఛత్రాధిపత్యమునకై పెనగులాడుచున్న యవనకర్ణాటకటకసామ్రాజ్యముల నడుమ వీరిరాజ్యము ప్రవర్ధమానమై చిరకాలముండుటకు మాత్రము సాధ్యమైనది కాదు. ఈభూపాలుర విక్రమాతిశయముచేతను, మంత్రిపుంగవుని ప్రజ్ఞా విశేషముచేతను ఇరువదిసంవత్సరములకాల మయినను జనరంజకముగాఁ బ్రజాపాలనము చేయఁగలిగిరి. అట్టి దుష్కాలమున మహాసామ్రాజ్యముల నడుమ వేమక్ష్మావరుఁడును, వీరక్ష్మాపతియు నెట్టి స్వాతంత్ర్యవృత్తితో రాజమహేంద్రపురరాజ్యమును బరిపాలించినదియు నీక్రిందిపద్యమువలన సువ్యక్తము కాఁగలదు.

సీ. పాండువాసురతాణి పావడం బిచ్చిన
భద్రేభములు వీథిఁ బ్రాలె ముందు
నోఢ్రధాత్రీనాథుఁ డుపదఁ బుత్తెంచిన
బంగారుజోష్ఠినం బెల వహించుఁ
గర్ణాట భూపతి కానుక యనిపిన
ముక్తాతపత్రంబు మ్రోల మెఱయు
యవనాధిపతి యుపాయనముగా నొసఁగిన
పాగాహయంబులు వాగెవచ్చు
తే. దూరమం తంత బారుహాదొంతి మన్నె

స ప్తమాడియ రాజన్య సమితి ద్రొక్క
రాయ వేశ్యాభుజంగ సంగ్రామ పార్థ
గాయ గోవాళ వేమన క్ష్మాధవునకు."

రాజమహేంద్రపురరాజధానీ వర్ణనము.

ఇమ్మహా ప్రభువర్యుల పరిపాలనాకాలమున రాజధానిగ నున్న రాజమహేంద్రపుర వైభవ మెట్టిదిగ నుండెనో శ్రీనాథుని కాశీఖండము, భీమఖండములలోని యీ క్రింది వర్ణనములంబట్టి గ్రహింపవచ్చును.

సీ. ఉండునేవీట మార్కండేయమునినాథ
సజ్జలింగ మనంగశాసనుండు
ప్రవహించునేవీటిపశ్చిమప్రాకార
మొరసి గంగమ్మ సాగరముకొమ్మ
యావిర్భవించినాఁ డేవీటికోటలో
పల భేదిమదన గోపాలమూర్తి
పాలించునేవీటి ప్రాగుదక్కోణంబు
నుమపోది శ్రీముల్లగూరిశక్తి
ప్రబలధారాసురత్రాణ భద్రజాతి
కరిఘటాసైన్య దుస్సాధకనకలోహ
గోపురద్వాః కవాటప్రదీపిత మతి
సాంద్రవిభవంబు రాజమహేంద్రపురము. "కాశీ"

"సీ. కమలాచలాగ్ర మార్కండేయ శివశిర
శ్శశిచంద్రికా ధౌతసౌధవీథి
గోదావరీపుణ్య కూలంకషా జల
స్ఫారిత శ్రీరుద్రపాదయుగళి
బలవదభ్యున్నత ప్రాకారపరివేష
గంభూషితాజాండమండలంబు
గంధదంతావళి గ్రైవేయఘంటికా
ఝంకారముఖర ఘంటాపథంబు
తే. రాజబింబాననా నూత్నరత్న పేటి
వీరరాహుత్తసుభట కంఠీరవాద్రి
వేమభూపాల రాజ్యాభివృద్ధికరము
సాంద్రవిభవంబు రాజమహేంద్రపురము."

వేమవీరవిభుల మతము.

అల్లాడభూపతికుటుంబమునకుఁ గులగురువు ఘోడేరాయ భీమేశ్వరుఁ డని తెలియుచున్నది. ఈయన యారాధ్యుఁడు. శైవబ్రాహ్మణుఁడు. రాజగురుపరంపరలోనివాఁడు. అల్లాడ వేమవీరభద్రనృపాలుర మతము శైవము. వేమవీరభద్రనృపతులుచేయు శివార్చనావిధానమి ట్లభివర్ణింపఁబడియెను.

సీ. త్ర్యంబకాచల కన్యకాంబుపూరంబున
నఘమర్షణ స్నానమాచరించి

సిద్ధమైన మడుంగు నీర్కావిదోవతి
కనకమేఖలతోడఁ గడిఘటించి
మూలమంత్రాక్షరంబుల బూఁతి మంత్రించి
పుండ్రకంబుగ ఫాలమున ధరించి
క్రొత్త ముత్యములతో రుద్రాక్షమాలిక
లష్టోత్తరశతంబు లమరఁ దాల్చి
గీ. పుండరీకాజినమునఁ గూర్చుండి శంభు
నర్చనము సేయునపుడు మహాప్రమథుఁడు
చాల నొప్పారు రెండవశంభుఁడట్లు
వీరనారాయణుఁడు రెడ్డివేమవిభుఁడు."

సీ. గోదావరీపావనోదకంబుల హేమ
కలశశతంబుల జలకమార్చి
కర్పూరకస్తూరికాకుంకుమంబులఁ
గలపంబుఁగూర్చి శ్రీగంధ మలఁది
సప్తగోదావరీ స్వర్ణపుష్కరహేమ
సౌగంధికముల నర్చన మొనర్చి
కలధౌతపాత్రలఁ గాలాగరుచ్ఛేద
బహులధూపంబులు పరిఢవించు
గీ. వేనవేలునివాళుల విస్తరించు
నమృతదివ్యాన్నముల నుపహారమిచ్చు

సంఘటించు నశేషోపచారములును
బ్రమథనాయకునకు వీరభద్రనృపతి ''

వీరలు శైవమతావలంబకు లైనను పరమతములను సయితము సమానభావముతోఁ జూచుచుండిరిగాని యెన్నఁడును ద్వేషబుద్ధితోఁ జూచినట్లు గన్పట్టదు.

అల్లాడదొడ్డభూపతి విజయఘాటి.

వేమ వీరనృపతులకు సోదరులైన దొడ్డనృపతియు, నన్ననృపతియు సేనాపతులుగనుండి రాజ్యమును విస్తరింపఁజేయుటయం దన్నలకుఁ దోడ్పడుచుండిరి. వీరిలో దొడ్డభూపతి స్వారి చేయుటయం దాఱితేఱిన రాతుగ నుండెను. అనేకజయముల చేతఁ బ్రఖ్యాతిఁగాంచెను. ఇతఁడు గుఱ్ఱము నెక్కి స్వారిచేయుచు నిరువదినాలుగుమూళ్ళమేర భూమిని దాటించి యశమునుగాంచినవాఁ డని కాశీఖండములోని యీక్రిందిపద్యము వలనఁ దెల్లమగుచున్నది.

“మ॥ హరిదాఁటించెఁ బురోపకంఠమున వాహ్యాళిప్రవేశం
బున౯। దిరు దేయళ్ళయ రెడ్డినందనుఁడు దొడ్డయ్యక్షమా
ధీశ్వరుం। డిరువైనాలుగుమూళ్ళమేర యదిపో లెక్కింపఁ
గా నేల య। ద్ధరణీనాథుని కీర్తి దాటెఁ గడునుద్దండించి
బ్రహ్మాండమున్॥

ఇతఁడు చిల్కసముద్రమువఱకుఁగల దేశమును జయించి

జయ స్తంభములు నాటించినట్లుగా నీక్రిందిపద్యమువలనఁ దెలియుచున్నది.

„శా. ఔరాయల్లయ రెడ్డి దొడ్డవసుధాధ్యక్షుండు ధాటీచమూ
భేరీభాంకృతి ఘోరఘోషమున నిర్భేదించె నొడ్డాదిశ్రృం
గారం గోటయు లోతుగడ్డయును నుద్ఘాటించెనత్యుద్ధతిన్
క్షీరాంభోధితటంబునన్నిలిపెనిక్కీమాజయస్తంభముల్."

కనుకనే శ్రీనాథ కవి సార్వభౌముఁడు చిల్కసముద్రము వఱకు వీరభద్రనృపాలుఁడు రాజ్యమును విస్తరింపఁ జేసి పరిపాలించుచున్న ట్లీక్రిందిపద్యమునఁ జెప్పియున్నాఁడు. ఎట్లన్నను

ఉ. ప్రాకటవిక్రమస్ఫురణ రాజమహేంద్రము రాజధాని గా
నేకసితాతపత్రమున నేలను వీరనృపాలుఁ డుత్తమ
శ్లోకుఁడు వేమశౌరియనుజుండు సమున్నత వైభవాఢ్యుఁడై
చీకటియుంగళింగ మును జిల్కసముద్రముసింహశైలమున్"

అగ్రహార బ్రాహ్మణవర్ణనము.

గౌతమీతటమునందు వేమభూపాలుఁ డనుజన్ముఁడైన వీరభద్రనృపాలునిచేత ధాత్రినేలించుకాలమున నగ్రహారములలోని బ్రాహ్మణు లెట్టి యైశ్వర్యములతో నొప్పుచుండిరో యావివరమును గూడ శ్రీనాథకవిసార్వభౌముఁ డీక్రింది రీతి నభివర్ణించి యున్నాఁడు.

"సీ. ధరియింపనేర్చిరి ధర్భ వెట్టెడువేళ్ళ
లీలమాణిక్యాంగుళీయకములు
కల్పింపనేర్చిరి గంగమట్టిని మీఁదఁ
గస్తూరికాపుండ్రకములు రొసల
సవరింపనేర్చిరి జన్నిదంబులమాలఁ
దారహారములు ముత్యాలసరులు
చేర్పంగనేర్చిరి శిఖల నెన్నడుములఁ
గమ్మని క్రొత్తచెంగల్వవిరులు
తే. ధామముల వెండియును బైఁడి దడబడంగ
బ్రాహ్మణోత్తము లగ్రహారములలోన
వేమభూపాలుఁ డనుజన్మవీరభద్రు
ధాత్రియేలింప గౌతమీతటమునందు."

అనఁగా నంతకుఁ బూర్వము బ్రాహ్మణు లంత యైశ్వర్యవంతులుగా లేరని భావము తేటతెల్లమగు చున్నది.

బెండపూడి అన్నామాత్యుఁడు.

అల్లాడభూపాలునకును, అల్లాడవేమభూపాలునకును మంత్రిగనుండి విఖ్యాతి గాంచిన బెండపూడిలింగనామాత్యుని రెండవతమ్ముఁడును, అఖిలవిద్యా విరించియు, అర్థిజనకామధేనువునగు అన్నామాత్యుఁడు లింగనామాత్యునికిఁ బిమ్మట వీరభద్ర వేమపృథ్వీ ధవులకుఁ బ్రధానమంత్రియై, తదా్రి

జ్యాభివృద్ధి కారణమై అసదృశమగు కీర్తిసంపాదించెను. శ్రీనాథకవిసార్వభౌముఁ డీయమాత్యశేఖరుని భీమేశ్వరపురాణము నందిట్లభివర్ణించెను.

"సీ. ఏమంత్రికులదైవ మిందుశేఖరుఁడు ద
క్షారామభీమేశుఁ డఖిలకర్త
యేమంత్రిమేలిక యిక్ష్వాకుమాంధాతృ
రామసన్నిభుఁడైన వేమనృపతి
యేమంత్రిసితకీర్తి యేఁడువారాసుల
కడకొండయవులచీఁకటికిఁగొంగ
యేమంత్రిసౌభాగ్య మిగురుఁగైదువజోదు
లాలిత్యములకు మేలుబంతి
తే. యతఁడు కర్ణాటలాటబోటాంగవంగ
కురుకుకురుకుంతలావంతిఘూర్జరాది
నృపసభాస్థాన బుధవర్ణనీయసుగుణ
మండనుఁడు బెండపూడన్న మంత్రివరుఁడు."

"సీ. ధారాసురత్రాణధాటీసమారంభ
గర్వపాథోరాశి కలశజులకు
సప్తమాడియరాజఝాడియక్ష్మాపాల
వందితశ్రీపాద వనరుహములకు
సింహాద్రిపర్యంతసీమాంధ్రమేదినీ

మండలీపాలనాఖండలురకు
హరిదంతదంతిదంతావలీలిఖ్యమా
నానేకజయశాసనాక్షరులకు
గీ. వీరభద్రేశ వేమపృథ్వీధవులకు
ననుఁగుమంత్రి మహాప్రధానాగ్రగణ్యు
బెండపూడన్న జగనొబ్బగండ బిరుద
సచివదేవేంద్రుఁ గృతి కధీశ్వరునిఁ జేసి. ”

భీమేశ్వరపురాణము రచించునాటికి వీరభద్రవేమపృథ్వీపాలురరాజ్యము సింహాద్రిపర్యంతముమాత్రమె వ్యాపించియుండినను కాశీఖండము రచించునాటికి చిల్కసముద్రమువఱకు వ్యాపించినట్లు గన్పట్టుచున్నది. అన్నామాత్యుఁడు బహుభాషల నేర్చి రాజాస్థానమునకు వివిధదేశములనుండి యేతెంచిన రాయబారులతో వారిభాషలతోనే ప్రసంగములు సలుపుచుండుననియు, పారశీభాష చక్కఁగవ్రాయునట్టి వ్రాయసకాఁడనియు, బహమనీసుల్తానగు అహమ్మదుషాతో నుత్తరప్రత్యుత్తరములు జరుపుచుండు వాఁడనియు, శ్రీనాథకవిసార్వభౌముఁడీక్రిందిపద్యములతో నభివర్ణించియున్నాఁడు.

“మ. అరబీభాష తురుష్కభాష గజకర్ణాటాంధ్ర గాంధారఘూర్జరభాషల్ మళయాళభాష శకభాషాసింధుసౌవీర బర్బరభాషల్ కరహాటభాషమఱియుంభాషావిశే

షంబు ల। చ్చెరువై వచ్చు నరేటియన్ననికి గోష్ఠీసంప్ర
యోగంబులన్॥ ''

ఉ. అన్నయమంత్రిశేఖరుఁ డహమ్మదుశాసన దాన
భూమిభృ। త్సన్నిధికి న్మది న్సముచితంబుగ వేమమహీ
సురేంద్రరా। జ్యోన్నతి సంతతాభ్యుదయ మొందఁగఁ
బారసీభాషవ్రాసినం। గన్నులపండువై యమరుఁ గాకిత
మందలి వర్ణపద్ధతుల్. ''

ఈయమాత్యశిఖామణి యెప్పుడును వేమధాత్రీశ్వరుని ప్రక్కనుగూరుచుండి పసిడిగంటముతో నయకావ్యసరణి వ్రాయునతులగుణహారి యని తెలుపఁబడియెను. నిరంతర శివపూజాధురంధరుండగు నీతఁడుచేసిన ప్రతిష్ఠాపనల నీక్రింది పద్యములో శ్రీనాథుఁ డేకరువుపెట్టియున్నాఁడు.

''సీ. రాజమహేంద్రదుర్గమున గావించె శ్రీ
వీరభద్రునకుఁ బ్రాకారరేఖ
నిలిపె మార్కండేయ నీలకంఠుని మ్రోల
రామేశుఁ దమతల్లి నామకముగ
సంగమేశ్వరదివ్యశంభులింగమునకుఁ
గల్పించెఁ గళ్యాణ గర్భగృహము
దక్షవాటికయందుఁ దరుణేందుమౌళికి
మొగలివాకిటధామమును రచించెఁ

తే. బ్రాగ్దిశావప్రగోపుర ప్రాంగణమున
సప్తమునిసింధుసోపాన సరణికెలనఁ
దీర్చె భవనంబు భీమయ దేవనగర
మంత్రి దేవయ యన్నయామాత్యవరుఁడు"
శ్రీనాథకవిసార్వభౌమునిరాక.

పెదకోమటివేమభూపాలుఁడు స్వర్గస్థుఁడైనపిమ్మట సకలవిద్యాసనాథుండగు శ్రీనాథకవిసార్వభౌముఁడు కర్ణాటసామ్రాజ్యసార్వభౌముఁడగు ప్రౌఢదేవరాయనికి సామంతనృపతులుగనున్న యంధ్రవల్లభునికడఁ గొంతకాలమును, పంటమైలారవిభునికడఁ గొంతకాలమునుండి రాజమహేంద్రపురరాజ్యము ప్రవర్ధమానముగనుండుటయు, తనకు మిత్రుఁడును బాంధవుఁడు నగు బెండపూడి యన్నామాత్యుఁడు వేమ వీరభద్రపృథ్వీశ్వరులకు మంత్రియై పండితపక్షపాతియై విద్యాభిమానియై విఖ్యాతిఁగాంచుచుండుటయుఁ దలపోసి తనకర్హసత్కారము లారాజ్యమునఁ గలుగఁగలవని యూహించి రాజమహేంద్రపురమునకు విచ్చేసెను. రాజమహేంద్రపురవిద్వజ్జనముతోడి ప్రథమసమావేశ మంత యుత్సాహకరమైనదిగ శ్రీనాథునకుఁ గన్పట్టలేదు. రాజాస్థానమున నీతనికిఁ బ్రవేశముగల్గినఁ దమయాధిక్యతకు లోపముగల్గునని పెక్కండ్రు పండితులు భయపడుచుండిరి. అయినను అన్నమంత్రి యొక్క

నాఁడు విద్వజ్జనపరివేష్టితుండై కొలువుకూటమునందుండి శ్రీనాథునిరప్పించినవిధ మిట్టులు వర్ణింపఁబడెను.

"సీ. భాట్టప్రభాకరప్రస్థానసంవేద్యు
లుద్దండపాండిత్యు లొకవంక
ఫణిపభాషితభాష్యఫక్కికాభావజ్ఞు
లుత్తమప్రాగల్భ్యు లొకవంక
గణభుజ్మతగ్రంథ గాఢార్థ విధులబా
హుశ్రుత్య సంపన్ను లొకవంక
వేదాంతవాసనా విశ్రాంత హృదయజ్ఞు
లుపనిషత్తత్త్వజ్ఞు లొకవంక

తే. నుభయ భాషా కవీశ్వరు లొకవంక
వేశ్యలొకవంక నొకవంక వీరభటులు
బలసికొలువంగఁ గొలువుండి పిలువఁబంపె
బెండపూడన్నమంత్రీశ్వరుండు నన్ను."

అట్లు విద్వజ్జన మహాజ్జనులచే నలంకరింపఁ బడిన యాస్థాన మంటపమునకు సకలవిద్యాసనాథుండగు శ్రీనాథుని రప్పించి సముచితాసనమునఁ గూర్చుండఁజేసి యామంత్రి పుంగవుఁడు గంభీరధీరసంభాషణములతోడ నామహాకవిసార్వభౌమునితోడ నిట్లనియెనఁట.

౹౹సీ. వినుపించినాఁడవు వేమభూపాలున
కఖిలపురాణ విద్యాగమములు
కల్పించినాఁడవు గాఢపాకంబైన
హర్షనైషధకావ్యమాంధ్రభాష
భాషించినాఁడవు బహుదేశబుధులతో
విద్యాపరీక్షణవేళలందు
వెదచల్లినాఁడవు విశదకీర్తిస్ఫూర్తి
కర్పూరములు దిశాంగణములందుఁ
తే. బాకనాటింటి వాఁడవు బాంధవుఁడవు
కమలనాభునిమనుమఁడ వమలమతివి
నాకుఁగృప సేయు మొకప్రబంధంబు నీవు
కలితగుణగణ్య శ్రీనాథ కవివరేణ్య. ”

× × × × × ×

మ. అరవిందాప్తకృత ప్రతిష్ఠుఁడగు దక్షారామ భీమేశ్వరే।
శ్వరు మాహాత్మ్యముతోడఁ గూడి భువనశ్లాఘాస్పదంబై
[యభం
గురమైస్కాందపురాణసారముగు శ్రీగోదావరీఖండమున్।
బరిపాటిన్ రచియింపుమంధ్రజగతీభాషాప్రబంధంబుగన్ ”
అనిపలికి సబహుమానముగాఁ గర్పూరతాంబూలజాం
బూనదాంబరాభరణంబు లొసఁగి వీడు కొల్పెను. అంతటఁ

బండితులును గవులును నీకవిసార్వభౌమునియెడ నీర్ష్యాళువులై ప్రవర్తించినట్లు గన్పట్టుచున్నది. పండితమ్మన్యులును గుకవులు నగువారు గొందఱు శ్రీనాథుని కవిత్వ మాంధ్రకవిత్వము గాదనియు భాష కర్ణాట భాషయనియు వెఱ్ఱి మొఱ్ఱి యాక్షేపణలు చేయనారంభించిరి. శ్రీనాథుఁడు సకలవిద్యా సనాథుఁడని యెఱుంగక శాస్త్రపండితు లనేకులు వివాదములు పెట్టుకొని యెట్టులైన నీతని వంచించి సాగనంపవలయునని ప్రయత్నించిరి గాని తుదకు శ్రీనాథుఁడే విజయమునొంది రాజమహేంద్రపురమునఁ బాదుకొనియుండి యాపురంబునకుఁ బాతకాపయ్యెను. అందుకొఱకే శ్రీనాథుఁడు పండితమ్మన్యులను, కుకవుల నీవిధముగా నిందించి ప్రత్యుత్తర మిచ్చుట సంభవించెను.

తే. „బోధ మల్పంబు గర్వ మభ్యస్తతంబు
శాంతి నిష్పచ్చరంబు మచ్చరము ఘనము
కూపమండూకములు బోలెఁ గొంచె మెఱిఁగి
పండితమ్మన్యులైన వైతండికులకు."

తే. „నికటమున నుండి శ్రుతిపుటనిష్ఠురము గ
నడరి కాకులు బిట్టు పెద్దఱచినప్పు
డుదధిరాయంచ యూరక యుంట లెస్స
సైప రాకున్న నెందేని జనుట యొప్పు."

తే. "ప్రౌఢి పరికింప సంస్కృతభాష యండ్రు
పలుకునుడికారమున నాంధ్రభాష యందు
రెవ్వ రే మన్న నందుకుగా కేలకొంటిత
నాకవిత్వంబు నిజము కర్ణాటభాష"

ఇట్టికుకవినిరాకరణప్రకరణమునందే మనయాంధ్రకవి సార్వభౌముఁడు తనకవిత్వంబు కర్ణాటభాషయని పలికినది. దీనింబట్టి యాతఁడు కర్ణాటకుండని నిర్ధారించుట హాస్యాస్పదము. రాజమహేంద్రపురమునందలి పండితు లొక్కొక్కఁడొక్కొకశాస్త్రమునందుఁ బ్రవీణులై యుండఁగా శ్రీనాథుండు సకలవిద్యాసనాథుండు గావున సమస్తశాస్త్రములం బ్రవీణుఁడై యెట్టిపండితునైన నవలీల జయించుచుండెను. శ్రీనాథుని విద్యాబలము నాతనికూర్మిమఱఁదియు శిష్యుఁడు నగుదగ్గుబల్లిదుగ్గనామాత్యకవి తన నాచికేతూపాఖ్యానమునం దీవిధముగా నభివర్ణించియున్నాఁడు.

"సీ. సంస్కృతప్రాకృత శౌరసేనీముఖ్య
భాషాపరిజ్ఞాన పాటవంబు
పన్నగపతిసార్వభౌమభాషితమహా
భాష్యవిద్యాసమభ్యాసబలము
అక్షపాదకణాదపక్షులోఁదీరిత
న్యాయకళాకౌశలాతిశయము

శ్రుతిపురాణాగమస్మృతి సాంఖ్యసిద్ధాంత
కబళనాత్యుత్సుకత్వగౌరవంబు

తే. పూర్వకవిముఖ్యవిరచితాపూర్వకావ్య
భావరసపుధాచర్వణప్రౌఢతయును
గందళింపంగఁ గాశికాఖండ నైష
ధప్రముఖ వివిధప్రబంధము లొనర్చి."

ఇట్టి విద్యామహాత్త్వంబును గవితాసంపత్తియుఁ గలిగి యుండుటచేతనే అల్లాడవేమభూపాలుఁడు తన్నుఁ జూచి పలికి నట్లుగా నీక్రిందిపద్యమును గాశీఖండమునఁ జొప్పించి యున్నవాఁడు.

"శా. ఈక్షోణి న్నినుఁబోలు సత్కవులు లేరీ నేటి కాలంబునన్।
దాక్షారామచళుక్యభీమవరగంధర్వాప్సరోభామినీ।
వక్షోజద్వయగంధసారఘుసృణ ద్వైరాజ్యభారంబున।
ధ్యక్షీకుంచుంగవిసార్వభౌమభవదీయప్రౌఢసాహిత్యముల్"

తనతాత కమలనాభామాత్యుఁడు వారిధితటీకాల్పట్టణా ధీశ్వరుండనియు, కాకతిసార్వభౌమునిచేఁ బూజింపఁబడినవాఁ డనియు శ్రీనాథుఁడు తనభీమేశ్వరపురాణములో నీక్రిందిపద్యములోఁ జెప్పియున్నాఁడు.

* ॥మ. కనకక్ష్మాధరధీరు వారిధితటీకాల్పట్టణాధీశ్వరున్।
ఘనునిన్ పద్మపురాణసంగ్రహకళాకావ్యప్రబంధా
ధిపున్। వినమత్కాకతిసార్వభౌముఁ గవితావిద్యాధ
రుం గొల్తు మా। యనుగుం దాతఁ బ్రదాతఁ శ్రీకమల
నాభామాత్యచూడామణిన్॥

శ్రీనాథుఁడు భీమేశ్వరపురాణము రచించు నాఁటికి రాజమహేంద్రపురమునకుఁ గొత్తవాఁడుగనున్నను, కాశీఖండము రచించునాటికిఁ బాత్రవాఁ డయ్యెను. వేమవీరభద్రపృథ్వీశ్వరులయాస్థానకవియై విశేషసన్మానములం బొందుచుండెను. అన్నామాత్యుని వలననే యీతనికి నాస్థానమునం బ్రవేశము గల్గెను. శ్రీనాథుఁ డొక్కనాఁడు:—

* ఈపద్య మీరీతిని ముద్రితప్రతియైన భీమేశ్వరపురాణములో నున్నది. "వినమత్కాకతిసార్వభౌము" అనుపాఠమునకు బదులుగా ఆంధ్రకవులచరిత్రములో "వినుమధ్యాంతరసార్వభౌము" అనియు, ఇట్లే కవిజీవితములయందును, ఉమాకాంతముగారి పల్నాటివీరచరిత్ర పీఠికయందలి పద్యములో "వినమజ్జ్యాంతరసార్వభౌము" అని మఱియొకపాఠాంతరభేదము గన్పట్టుచున్నది. కావున ముద్రితప్రతిలోని "వినమత్కాకతిసార్వభౌము" అనుపాఠమె సరియైనది కావచ్చును. అట్లయినయెడల శ్రీనాథునితాత కాకతిసార్వభౌముఁడగు రెండవ ప్రతాపరుద్రుని యాస్థానమునలంకరించి యున్నవాఁడనుట సమంజసముగా నుండును.

"సీ. చిన్నారి పొన్నారి చిఱుతకూకటినాఁడు
రచియించితి మరుత్తరాట్చరిత్ర
నూనూఁగు మీసాల నూత్నయౌవనమున
శాలివాహనసప్తశతి నొడివితి
సంతరించితి నిండుజవ్వనంబునయందు
హర్షనైషధకావ్య మాంధ్రభాషఁ
బ్రౌఢనిర్భరవయఃపరిపాకమునఁగొని
యాడితి భీమనాయకుని మహిమఁ
బ్రాయమింతకు మిగులఁ గైవ్రాలకుండఁ
గాశికాఖండమను మహాగ్రంథమేను
దెనుఁగుఁ జేసెదఁ గర్ణాటదేశ కటక
పద్మవనహేళి శ్రీనాథ భట్టసుకవి."

అని యాత్మగతంబున వితర్కించి కావ్యముగా నొనర్ప సమకట్టెను. అమ్మహా ప్రారంభమును గర్ణాకర్ణికా వశంబున విని వీరభద్ర భూపాలుఁ డొక్కనాఁడు:—

"సీ. త్రైలోక్య విజయాభిధంబైన సౌధంబు
చంద్రశాలా ప్రదేశంబునందు
సచివసైన్యాధీశ సామంత నృపవార
సీమంతినీజన శ్రేణి గొలువ
శాస్త్రమీమాంసయు సాహిత్య గోష్ఠియు

విద్వత్కవీంద్రులు విస్తరింపఁ
గర్పూరకస్తూరికాసంకుమదగంధ
సారసౌరభము దిక్పూరితముగ
నిజభుజా విక్రమంబున నిఖిలదిశలు
గెలిచి తను రాజ్యకీర మెక్కించినట్టి
యన్నవేమేశ్వరుని యంక మాశ్రయించి
నిండుకొలువుండె గన్నుల పండువగుచు"

అట్టి సమయంబునఁ బినతమ్ముఁడు వీరభద్రనృపాలుని యభిమతంబెఱింగి వేమభూపాలుఁడు శ్రీనాథకవి సార్వభౌముని రప్పించి సముచితాసనంబునఁ గూర్చుండనియమించి యిట్లు పలికెనఁట.

సీ. వచియింతు వేములవాడభీమనభంగి
నుద్దండలీల నొక్కొక్కమాటు
భాషింతు నన్నయ భట్టుమార్గంబున
నుభయ వాక్ప్రౌఢి నొక్కొక్కమాటు
వాకుత్తు దిక్కయజ్వప్రకారము రసా
భ్యుచితబంధముగ నొక్కొక్కమాటు
పరిఢవింతు ప్రబంధ పరమేశ్వరుని త్రోవ
సూక్తివైచిత్రి నొక్కొక్కమాటు

గీ. నైషధాది మహా ప్రబంధములు పెక్కు
చెప్పినాఁడవు మాకు నాశ్రితుఁడ వగఘు
యిపుడు చెప్పఁదొడంగిన యీప్రబంధ
మంకితముసేయు వీరభద్రయ్యవీర”

వేమవిభునకుఁ దనతమ్ముని పట్ల నెంతయనురాగము గలిగి యుండెనో దీనింబట్టియే గ్రహింపనగును. అల్లాడ వీరభద్ర నృపతివిగ్రహము కొలువున్నసమయమున నెట్లుండునో యారీతి నీక్రింది పద్యమున నిట్లభివర్ణించెను.

“సీ. మకరకుండల వజ్రమాణిక్యదీప్తులు
చెక్కుటద్దములపైఁ జిలువాఱ
డాకాలిగండపెండారంబుదాపున
బొమ్మలై వైరిభూభుజులు వ్రేలఁ
గలయంగ నలఁదినకస్తూరినెత్తావి
యష్టదిక్కులయందు నఘుమఘుమింప
మొగముచూచినమాత్ర మూర్ధాభిషిక్తులు
మోడ్పుఁజేతులు మస్తములఘటింప
గీ. మెఱుఁగు దీగెలఁబోలు భామినులు గొలువ
నిండుకొలువుండెఁ గన్నులపండు వగుచు
రాయవేశ్యాభుజంగ వీరప్రతాప
విభవుఁ డల్లాడభూపతి వీరవిభుఁడు.”

ఇట్టిప్రభువర్యులవలనఁ గర్పూరతాంబూలసహితంబుగా జాంబూనదాంబరాభరణంబులు పరిగ్రహించి తాను గావ్యరచనకుఁ గడంగినవిధము నీక్రిందిపద్యములోఁ దెలిపియున్నాఁడు.

"సీ. ఆంధ్రక్షమామండలాఖండతుండైన
వేమభూపతికృపావీక్షణంబు
ఘోడెరాయాంక సద్గురురాజభీమేశ్వ
రస్వామిపదసమారాధనంబు
కమలాద్రినిలయమార్కండేయశివవరాళి
చంద్రాంశునవసుధాసారధార
వేదాద్రినరసింహవిపులవక్షస్థ్సలీ
కల్హారమాలికాగంధలహరి

గీ. కారణంబులు నుద్బోధకములుగాఁగ
సంభవించిన సాహిత్యసౌష్టవమున
వీరభద్రేశ్వరుఁ బ్రబంధవిభునిఁ జేసి
కాశికాఖండము దెనుఁగుగా నొనర్చె."

ఇతఁడందందు నిజప్రభావంబుఁ గొంత దెలుపుకొన్నను తిక్కనాదులకంటె నెక్కువ ప్రౌఢముగను రసోదంచితముగఁ గవనము చెప్పుదుననికాని డిండిమకవిసార్వభౌమాదుల నుద్భటవివాదమున గెలిచినవాఁడయ్యును నాడంబరముగా నశ్లే ప్రబంధమునను జెప్పుకొనక పైనఁజెప్పినవిధముగా సాహిత్య

సౌష్టవమును బడసి కాశీకాఖండముఁ జెప్పఁబూనుకొంటినని చెప్పుటెంతయు నొప్పుచితిని దెలుపుచున్నయది.

నిశ్శంక కొమ్మనామాత్యకవి.

రాజమహేంద్రపురముఁ బాలించిన రెడ్డియాస్థాన మలంకరించిన మహాకవులలో శ్రీనాథకవిసార్వభౌముఁడుగాక మఱియొక ప్రసిద్ధకవికూడఁ బేర్కొనఁబడవలసి యుండెను. ఆతని పేరు నిశ్శంకకొమ్మనామాత్యుఁడు. ఆపస్తంబసూత్రుఁడును శ్రీవత్సగోత్రుఁడునగు నీకొమ్మనామాత్యుఁడు శివలీలావిలాసమను మహాప్రబంధమును రచియించి వీరభద్రభూపాలుని తమ్ముఁడగు దొడ్డభూపాలుని కంకితము గావించెను. శివలీలావిలాసమును రచించినవాఁడు తిక్కనసోమయాజితండ్రియగు కొమ్మనామాత్యుఁడని యాంధ్రకవులచరిత్రములో వ్రాయఁబడినదిగాని శివలీలావిలాసమును రచించిన మహాకవి పదునేనవశతాబ్దిలోనున్న నిశ్శంకకొమ్మనామాత్యుఁడేగాని పదుమూఁడవశతాబ్దిలోనున్న కొమ్మనామాత్యుఁడుకాఁడని శివలీలావిలాసకృతిపతియైన దొడ్డభూపాలుని కాలమునుబట్టియు, ఏతద్గ్రంథములోని యవతారికనుబట్టియు నిర్ధారింపఁగలుగుచున్నాము. కొమ్మనామాత్యునికవిత్వము ప్రౌఢమైనదిగఁ గన్పట్టుచున్నది. ఇతఁడవతారికలో—

"ఉ. అందుజనించి మించిరి సమగ్రనిరూఢిఁ గ్రమక్రమంబునన్
మందరధీరులాగత సమస్త (విచారులు) సంతతప్రజా

నందన కార్యకారులు గుణస్ఫుటవైరులు ధర్మరక్షణా
మందవిచారు లంగజితమారులు దేసటు లత్యుదారులై"

అని వీరలు దేసటివంశ్యులని యెఱ్ఱాప్రెగ్గడయు శ్రీనాథుఁడును హరివంశము కాశీఖండములలోఁ జెప్పినదానిని నిశ్శంక కొమ్మనామాత్యుఁడు ధ్రువపఱచి యున్నాఁడు గావునఁ గోండవీడు రాజమహేంద్రపుర రాజ్యములఁ బరిపాలించిన రెడ్డి రాజులు దేసటివంశ్యులుగాని స్థానికచరిత్రముల వ్రాసినట్లు దొంతివారు కారని స్థిరపడుచున్నది.

అవతారికలోఁ గృతిపతివంశవర్ణనమును శ్రీనాథునివలెనె కొమ్మనామాత్యుఁడియు విశేషవర్ణనాంశములతో నించెను. అల్లాడభూపతి ధారాసురత్రాణుని, గజపతీంద్రుని, పెదకోమటివిభుని జయించెననియు, నాకవరము, నొడ్డాదిని వశపఱచుకొనియెననియు వ్రాసియున్నాఁడు. మఱియు బహుపద్యములతో వేమభూపాలుని పరాక్రమం బభివర్ణించుటయె గాక వేముఁడు తనతమ్ముఁడైన వీరభద్రునికిఁ బట్టముగట్టెనని యీ క్రిందపద్యముచే విస్పష్టము చేయుచున్నాఁడు.

"ఉ. తేజమెలర్ప నవ్వసుమతీధవశేఖరుఁ డొప్పు సర్వథా
శ్రీజనరక్షణక్రమధురీణుని తమ్ముని వీరధీమణిన్
రాజమహేంద్రనామ నగరంబునఁ బట్టముగట్టె నంచిత

శ్రీజయకీర్తి సౌరభవిశేష విజృంభితదిక్సమేతుండై." *

రాజమహేంద్రపుర రాజ్యవిస్తీర్ణము.

అల్లాడవేమభూపాలుఁడు వీరభద్రనృపాలునకుఁ బట్టముగట్టి సైన్యాధిపతియుఁ దనతమ్ముఁడునైన దొడ్డభూపాలుని సాహాయ్యముతోఁ గళింగదేశములోని యొడ్డాది, నాకవరము, లోతుగడ్డ, నందాపురము, సింహాద్రి, చీకటి, చిల్కసముద్రము మొదలగు ప్రదేశములనాక్రమించి సప్తమాడెములు, ఝూడేశవనము, బారుహదొంతి, జంతెరునాడు మొదలగు కొండదేశములను జయించి దండకారణ్యమధ్యమునందు (బస్తరు ప్రాంతము) పుళిందరాజరంభాహివంశజులకు నభయమొసంగి

---

* శివలీలావిలాసముయొక్క ప్రతి శిథిలమైనది మానవల్లి రామకృష్ణకవిగారిచే నాకొసంగఁబడినది. ఇది మిక్కిలి శిథిలమై ద్వితీయాశ్వాసము మాత్రము సంపూర్ణముగా నున్నది. తక్కినవి లేవు. అవతారికపద్యములు పెక్కులు కలవు గాని యవన్నియు లేఖనదోషములతో నిండియున్నవి. అవతారికలోఁ గవి తనగోత్రమును నామమును మాత్రమె తెలుపుకొనియె నుగాని తండ్రితాతలపేరులుగాని వంశనామముగాని యవతారికలో మాత్రముగాక యాశ్వాసాంతగద్యమున సహితము దెలుపుకొనియుండ లేదు. ద్వితీయాశ్వాసాంతగద్య మి ట్లున్నది. "ఇది శ్రీమదష్టభాషాకవితాపవిత్రీణ నయవిబుధస్తుత్య నిశ్శంకకొమ్మనామాత్యప్రణీతంబైన శివలీలావిలాసంబునందు ద్వితీయాశ్వాసము." ఈగ్రంథముయొక్క సంపూర్ణమైన ప్రతిని సంపాదించి యెవ్వరైనఁ బ్రకటించుచుండెదరేని భాషకు మహోపకారము నుచేసిన వారగుదురు.

కటకాధిపతియు, కళింగగాంగవంశజుఁడును, గజపతియునగు భానుదేవుని నోడించి తమరాజ్యమును మహానదివఱకు విస్తరింపఁజేసిరి. అనఁగాఁదూర్పుతీరమున గోదావరి మొదలుకొని మహానదివఱకుఁగల కళింగదేశమంతయు నాక్రమించి పరిపాలింపఁగలిగిరి. ఈప్రదేశమంతయుఁ గళింగదేశమని పూర్వము వ్యవహరింపఁబడినను శ్రీనాథకవిసార్వభౌముఁడు వీరభద్రనృపాలుని మధ్యాంధ్రకుమారమండలేశ్వరుండని వ్యవహరించియున్నాఁడు. ఆనాటికే కళింగదేశము సంపూర్ణముగా నాంధ్రదేశములోనిభాగముగా నేర్పడినది. ఈరెడ్డిరాజులు పరిపాలించినభూభాగ మంతయును ముప్పదివేలమైళ్ల వైశాల్యము గలదియై యుండెననుటకు సందియము లేదు. అల్లాడరెడ్డి పుత్త్రులు నిరంకుశులై యవక్రపరాక్రమంబున నిరువదేండ్లకాలము మధ్యాంధ్రదేశమును బరిపాలించినవెనుక దేశము ఘోరయుద్ధములకు రంగస్థల మయ్యెను.

రెడ్లధర్మకార్యములు.

అల్లాడవేమభూపాలుని శ్రీనాథకవిసార్వభౌముఁడు "దేవబ్రాహ్మణభక్తివర్ధితధరిత్రీచక్రసామ్రాజ్యలక్ష్మీవాస్తోష్పతి" యని వర్ణించియుండఁగా నాతనిధర్మకార్యము లెట్టివై యుండునో వేఱుగఁజెప్పనక్కఱలేదు. ఇతఁడనేకభూదానములను గావించి కాంచీ శ్రీగిరికాశీపంచారామాది దేవభవనంబు

లలో శాసనములు వ్రాయించెనని యీక్రింది పద్యమువలన వేద్యముకాఁగలదు.

"కం. కాంచీ, శ్రీగిరి కాశీ
పంచారామాది దేవభవనంబుల వ్రా
యించెను వేమక్ష్మాపతి
యంచిత భూదానశాసనాక్షరపఙ్క్తుల్"

భీమఖండమున:—

గీ. ధర్మశాసనఘనశిలాస్తంభ మెత్తె
శ్రీముకుందోద్భవస్వామిశివునిమ్రోల
వీరభద్రేశుఁ డాచంద్రతారకముగ
నగ్రహారాళి నఖిల మాన్యంబు లొసఁగి"

అనుపద్యము గన్పట్టుచున్నందున వీరనృపాలుఁడు సైతము మతసంరక్షకు లగుబ్రాహ్మణులకు నగ్రహారములు మాన్యములు నొసంగుచుండెననుట విదితము కాఁగలదు. ఇట్లుకొండవీటిరెడ్లు, రాజమహేంద్రపురము రెడ్లు బ్రాహ్మణులకు భూదానములు చేసినారన్న కుక్షింభరమాత్రు లయిన బ్రాహ్మణులకు వ్యర్థముగా భూదానములు చేయుచుండిరని నవనాగరకులు కొందఱు తలంచి పరిహాసింపవచ్చును గాని యట్లు తలంచుట న్యాయముగాదు. విద్యలన్నియు బ్రాహ్మణులయాధీన మై యుండుటచేత వేదశాస్త్రాదివిద్యలపోష

ణార్థము పర్వకాలములందు పుణ్యము పేరుచెప్పకొని వేద వేదాంగవేత్తలైన బ్రాహ్మణులకుమాత్రమే భూదానము మొదలగు దానములను జేయుచుండిరని భావింపవలయును. వారియుద్దేశముగూడ నట్టిదై యుండెను. వీరభద్రభూపాలునిపట్టమహిషియగు అనితల్లీదేవి ఆయుర్వేదపారంగతుఁడైన పరహితాచార్యుఁడను బ్రాహ్మణునకు కలువచేరను గ్రామమునకు అన్నవరమని పేరిడి దానముచేసియుండెను. ఈగ్రామ మిప్పుడు గోదావరిమండలములోని రామచంద్రపురము తాలూకాలో కలవచెర్లయని వ్యవహరింపఁబడెడి గ్రామముగా నున్నది. పరహితుని పూర్వులెల్లరు నాయుర్వేద పారంగతులైన భిషఙ్మణులని శాసనమునం దభివర్ణింపఁబడిరి. అట్టి యుత్తమవిద్యను నేర్చి మహాజనోపకారకరులై ప్రసిద్ధి నొందిన బ్రాహ్మణోత్తములఁ బోషించుట యాయుర్వేద విద్యను బోషించుట కాదా? ఇట్టి యుత్తమశాస్త్రములు నశింపకుండఁ జేయుటకే నానాకాలమునందు గ్రామములు, భూములు మొదలగువానిని బ్రాహ్మణోత్తములకు దానము చేయుచుండిరి. పైదానము శాలివాహనశకము ౧౩౪౫ (1423) శోభకృద్వర్ష శ్రావణకృష్ణైకాదశీ దినంబున శ్రీమార్కం

డేయేశ్వరుని సన్నిధానమునఁ జేయఁబడినది *

---

* అనితల్లి శాసనము

జగతిసదుపకర్తా జాహ్నవీ శుద్ధిభర్తా
సతతసుకృతకర్తా సత్యవాక్యోపహర్తా
కృతపరశివసఖ్యః కుత్సితాశేషసౌఖ్యః
ప్రథితపరహితాఖ్యః పావనో వైద్యముఖ్యః (౫౩)
జననావనసంహారణేష్వంత్యస్యాహం కథంవిధాతాస్మి
ఇతిపరహితతను విాశం సూనంస్రోమాస్మ్రయా తుమాయాపా
పితాపరహితస్యాస్య మల్లినాథోభిషగ్వరః
పితామహః పరహితః స్సర్వవ్యాధిచికిత్సకః (౫౪)
దీర్ఘాస్థిస్యూతవక్త్రోభయపుటమసకృద్దర్శయంతాస్వమాస్యం
దృష్ట్వావల్మీకపార్శ్వే భుజగవరముపేత్యాభయో యః కృపాళుః
కృత్వాసమ్యక్చికిత్సా వచిరముపరుజా తే ఏకత్రాథయశ్రీ
రస్యార్త్రోపక్రమత్రాత్పరహిత భిషజోనామతస్యార్థయుక్తం (౫౬)
శ్రీమత్పరహితనామాచార్య స్సర్వాగమార్థతత్వజ్ఞః
సర్వచికిత్సామకరోత్ తదుపజ్ఞో పరహితోభిధానశ్రీః (౫౬)
తతఃపరహితాచార్య తనయో విశ్రుతశ్శ్రితః
వైద్యవిద్యానవద్య శ్రీరామనామాఖ్యయోదభూత్ (౫౭)
శ్రీరామనాథతనయో వినయావనమ్రా
స్త్రేతాగ్నితుల్య మహస స్తులితత్రివేదాః
విశ్వోత్తరపరహితోథచ దేవనార్య
శ్రీకాళనాథభిషగీశ ఇతిప్రసిద్ధాః (౫౮)
తేషాంసవిశేషగుణశ్శ్రీకా శ్రీకాళనాథభిషగీశాత్
జాతా పుత్రాః రామాయపరహితందేవార్యవరద నామానః (౫౯)

మధ్యాంధ్రదేశ విప్లవము.

అల్లాడభూపతిపుత్త్రులు క్రీ. శ. ౧౩౪౫ వఱకు నవక్రప రాక్రమంబున శత్రురాజుల నదిమిపట్టి యవనకర్ణాట కటక

అత్రిగోత్రకమలాకరభానుః తేషుసాధుజనతాసురధేనుః
రుక్ప్రతీకరణకర్మణిబంధుర్జృంభతేపరహితోగుణసింధుః (౬౦)
శ్రీమద్వైదికకర్మకర్మఠమతిశ్శైవార్చనాతత్పరః
శశ్వద్దీనజనావనో విమలధీ రాయుర్యజుర్వేదవిత్
శాంతస్సత్పురుషః ప్రియశ్శుచియశోదాతా కళాకోవిదో
లక్ష్మీస్థైర్యనిధిః కృతీ పరహిత శ్రీకాళనాథాత్మజః (౬౧)
సరసాసుసంహితా రసదానవసిద్ధాభిహిత చికిత్సాసు
నరసురదనుజాది కృతాస్వవినరయోగ్యాసు పరహితోజయతి
ఉభౌకువలయప్రియౌ కరగతౌషధప్రసిద్ధికృతికోవిదౌ
సుమనసాంచసంజీవినౌ సదాశివవతంసకౌ సుమహౌంసౌ
కృతాత్రేయతోశచీపరహిత శ్చతావపిచకాళనాథాత్మజౌ
విశుద్ధగుణభూషణో విహితదోషసంభాషణః
ప్రకాశితయశోధనః ప్రవితతాత్మ చిదోబ్ఘనః
శ్రుతార్థనిధికం ధీరస్సభగధీరతామందరః
ప్రభుర్జయతిదేవనః పరహితానుజః పావనః (౬౪)
శైవశ్శాంతమనాః కళాతిచతురో వేదే యజుష్యగ్రణీ
రాధివ్యాధిచికిత్సకస్సుకృతినాం దాతా వివేకీ శుచిః
ధీరః సత్పురుషో నదీనహృదయో దీనార్థిసార్థప్రియో
ధన్యోదివ్యతికాళనాథతనయః శ్రీదేవనార్యస్సుధీః (౬౫)
విద్యానవద్యహృదయో వినయోన్నతశ్రీః

భూధవులతోడ బలిమి వాటించి రాజమహేంద్రపుర రాజ్యమును బరిపాలించిరని తెలిపియున్నాఁడను. వీరి రాజ్యము గజపతి రాష్ట్రమునకుఁ బ్రక్కలో బల్లెమై యుండెను. ఈ రెడ్డి రాజ్యము ప్రవర్ధమానమై యున్నంతవఱకు గజపతుల కభివృద్ధి లేక యుండెను. వీరికి కర్నాటకులు శత్రువులుగ నుండిరి. కర్ణాటకులును రెడ్లు నప్పుటప్పుట మైత్రిగలిగి యుండుచువచ్చిరి. అదియుఁ గూడ నొక విరోధకారణమై యుండెను. పశ్చిమమున బహామనీ రాజ్యము వర్ధిల్లుచుండెను. అహమ్మదుషాహ

సు భ్రాతృభావ సుభగ స్సుజనైకబంధుః
శ్రీకాశినాథతనయః శివపాదభక్తో
వశ్యాత్మనాం హి పరదోవర దార్యవర్యః (౭౭)
సంతం సద్గుణశాలినం శుచిమనోవాక్కాయకర్మాన్వితం
రాగద్వేషవివర్జితం వితమసం విద్యాగసంధార్మికం
వైద్యం వైదికమాశ్రితం పరహితం ప్రామేణసంభావయ
న్నాచార్యాభావుక సన్నిధా పతియుతా ప్రీతాన్నతల్యాంబికా (౭౮)
శాకాబ్దేశర వేదరామశకభృత్సం ఖ్యే శుభే శోభకృ
ద్వర్షే శ్రావణకృష్ణ విష్ణుదివసే శ్రీకల్వచేరుం శుభం
గ్రామం దత్తువతీ పరహితాచార్య శైలాధిప
శ్రీరామేశ్వర సన్నిధా పతిహిత శ్రీరన్నతల్యాంబికా (౭౯)
గ్రామస్య కలువచరోరన్న వరాఖ్యం విధాయ నిజనామ్నా
పరహితభిషజే ప్రాదాదనితల్లీ గ్రామమర్ధభూతియుతం

ఆంధ్రభారతి సంపుటము 3 పేజీలు ౩౮౭; ౩౮౯.

వల్లి మరణమునొందఁగా అల్లాఉద్దీన్ షాహ ౧౪౨౫ వ సంవత్సరమున రాజ్యారూఢుఁడై కర్ణాటక సామ్రాజ్యచక్రవర్తి యగు ప్రౌఢదేవరాయనితో యుద్ధములు ప్రారంభించెను. ప్రౌఢదేవరాయలు తురుష్కుఁడైన బహమనీసుల్తానుమాత్రమె గాక హిందువైన గజపతికూడ శత్రువుగనుండుటచేత నొక ప్రక్క గజపతులతోడను మఱియొకప్రక్క తురుష్కులతోడను యుద్ధములు చేయవలసివచ్చెను. యవనకర్ణాట కటక భూధవులు సమానబలులు సమర్థులుగావున దక్షిణహిందూదేశమునఁదమతమసామ్రాజ్యములనుసుస్థిరముగానిలుపుటకై ఘోరముగాఁ బోరాడుచువచ్చిరి. ఇట్టి యుద్ధముల నడుమ రెడ్డిరాజ్య మెంతోకాలము నిలువఁజాలకపోయినది. గజపతులు రెడ్డిరాజ్యమును మ్రింగివేయవలయునని చలముపట్టి యుండిరి. అందులకుఁ గాలముకర్మముసమకూడినది. ఇట్లుండఁగా ౧౪౩౫ వ సంవత్సరమున గజపతుల రాజధానియైన, గటకపురమున విప్లవము తటస్థించి రాజైన భానుదేవుఁడు సంహరింపఁబడియెను. ఈతనితోఁ గళింగగాంగవంశమంతరించినది. మంత్రియగు కపిలేంద్రగజపతి రాజ్యారూఢుఁడయ్యెను. ఇతఁడు మిక్కిలి సమర్థుఁడు, విక్రమాఢ్యుఁడునగుటచేతఁ దనరాజ్యమును విస్తరింపఁజేయ సంకల్పించెను. రెడ్డిరాజ్యము నాపోసనముఁ బట్టినఁగాని తనసంకల్పము నెఱవేఱఁ

జాలదు. అందులకై పదిసంవత్సరములు కృషిచేసెను.౧౪౪౪ గవ సంవత్సరమునఁ గపిలేంద్రగజపతి రాజమహేంద్రపుర ముపై దండయాత్ర వెడలివచ్చెను. ప్రౌఢదేవరాయలు రెడ్లకు సాహాయ్యముఁ జేయవచ్చెను. ఉభయపక్షమువారికి యుద్ధములు జరిగినవి. కపిలేంద్రగజపతి యుద్ధమున గెలువఁ జాలక యాతడపుడు మరలిపోయెనుగాని తనపట్టువిడిచినవాఁడు గాఁడు. ప్రౌఢదేవరాయ లాసంవత్సరమున దక్షారామభీమే శ్వరుని సందర్శించి యొకదానశాసనమును వ్రాయించి వెడలి పోయెను. తరువాత రెండుసంవత్సరము లైనతరువాత విద్యానగరమునందు ప్రతాపదేవరాయలుమృతుండయ్యెను. ఇట్టిమహాసమర్థుఁడైనశత్రువు మరణము నొందినందునఁ గపి లేంద్రగజపతికి బలమెక్కువ యయ్యెను. అతఁడు కర్ణాట సామ్రాజ్యమును స్వాధీనపఱచుకొని పిమ్మట తురుష్కులను జయించి దక్షిణహిందూదేశమున నేకసామ్రాజ్యమును స్థాపింపవలయునని సంకల్పించి కృషిచేయుచుండెను.

అన్నదేవచోడుని వీరకృత్యములు.

ఇట్లుండఁగా మధ్యాంధ్రదేశమున నొకమహావీరుఁడావిర్భ వించెను. అతఁడు చోడవంశమున జనించినక్షత్రియుఁడు.ఇతని శాసన మొకటి రాజమహేంద్రవరము మ్యూజియములో నుండెను. ఈతామ్రశాసనములోని కొన్నిపలకలుపోయినవి.

అయినను గొంతవఱకు నీతనిచరిత్రముఁ దెలిసికొనవచ్చును. చోడవంశమున జనించిన యొకరాజు అన్నమాంబను వివాహముఁ జేసికొన వారికి నెఱువ భీమరాజుజనించెను. అతఁడు ప్రోలాంబికను వివాహముఁ జేసికొనియెను. అతని మునిమను మఁడు గంగాధరుఁడు. అతనికి అరిగండర గండఁడనుబిరుదము గలదు. అతనికుమారుఁడు కామరాజు. ఆతనికి భక్తీశ్వరుఁడను నామాంతరముగలదు. భక్తీశ్వరుఁడు బాలుఁడుగానున్న పుడే గులపూండిపురసమీపమున బొగ్గరాడియధిపతులైన మహామ్మదీయనాయకుల జయించెను. పంచధారకడ గజపతిని నోడించి కొప్పులభూపతికిఁ బట్టముగట్టెను. భరణిపాడునకు సమీపమునకు సింగనాయనిఁజంపెను. పెదకొండాపురముకడ డబరుఖాను మొదలగు తురుష్కనాయకుల నోడించెను. సూరవరపట్టణమునందు రణశూరుఁడైన అనపోత నాయని సులభముగా నాశనముగావించెను. కామభూపాలుఁడన్నమాంబను వివాహముఁ జేసికొని యాంధ్రదేశములోఁ దనపేరిట కామపురియనియొక పట్టణమును నిర్మించెను. కామభూపాలుని పుత్త్రుఁడే అన్నదేవచోడుఁడు. సూర్యవంశమున జనించిన పిన్నుండిరాజుయొక్క సోదరియగు ఇరుగాంబికను వివాహముఁ జేసికొనియెను. ౧౩౬౩ వ సంవత్సరప్రాంతమున సుంద్రరాజు శూరవరపట్టణము రాజధానిగాఁ బరిపాల

నము చేయుచుండెనని పూర్వప్రకరణమునఁ దెలిపియున్నాఁడను. *ఈపిన్నుండి యనునాతఁడాయుండ్రాజువంశమునజనించిన వాఁడుగఁ గన్పట్టుచున్నాఁడు. వీరికి సంతానములేని హేతువుచేత వీరభద్రుఁడనువానిని దత్తుచేసికొన్నట్లు గన్పట్టుచున్నది. అన్నదేవచోడుఁడు బహమనీసుల్తానగు అల్లాఉద్దీన్ షాహాతో నొడంబడిక చేసికొని తురుష్కసైన్య సాహాయ్యముతో రాజమహేంద్రపుర రాజ్యములోఁ గొంతభాగమాక్రమించుకొనియెను. రాజమహేంద్రపురమునకుఁ దూర్పుభాగమున గజపతికిని వీరభూపాలునకును ఘోరయుద్ధములుజరుగుచుండెను. దక్షిణమునుండి లింగమనాయఁడు, సింగమనాయఁడు మొదలగు పద్మనాయకులు కర్ణాటనృపతులకు సామంతులుగావున గర్ణాటసైన్యములతో దండెత్తివచ్చిరి. రాజమహేంద్రపురరాజ్యమిట్లు యవనకర్ణాట కటకసైన్యములతో నొక్కమాఱు పోరాడవలసివచ్చెను. ఈ ఘోరయుద్ధములలో వేమవీరభద్రపృథ్వీశుల సైన్యము హతమయ్యెను. వీరశిఖామణులైన సోదరులు మువ్వురును వీరస్వర్గమును జూఱఁగొనఁబోయిరి.

---

* శూరవరపట్టణము బెజవాడకు ఈశాన్యమూలను పదునెన్మిదిమైళ్ళదూరమున నున్నట్లు సూయల్ దొరగారిగ్రంథమువలనఁ దెలియుచున్నది.

అత్తిలి కాకరపర్తుల యుద్ధములు.

ఈమహాసంక్షోభకాలమునందు అన్నదేవచోడుఁడు తురుష్క సైన్యముల సాహాయ్యముతో నొకప్రక్క గజపతుల సైన్యమును, మఱియొకప్రక్కనుండి కర్ణాట సైన్యములను నెదుర్కొని అత్తిలి దుర్గముకడను, గౌతమీతీరమునఁ గాకరపర్తికడను మహాఘోరసంగ్రామమును సలిపెను. హతశేషమైన కాటయవేముని కుటుంబమువారు తనకాళ్ళపైఁబడి శరణువేఁడఁగాఁ గీర్తికాముఁడనై సంరక్షించితినని అన్నదేవచోడుఁడు తనశాసనమునందు వ్రాయించెను. కాటయవేముని పక్షమువారు పదివేలమందికి నభయహస్తమిచ్చి కాపాడెనఁట. ఈయుద్ధమునందు దనకుఁ దనమఱఁదియగు పిన్నండిరాజు తోడుగా నుండెనఁట. కపిలేంద్రగజపతి సైన్యముల నోడించి తఱిమెను. కర్ణాట సైన్యముల హతముగావించుటయెగాక సైన్యాధీశులను కాకరపర్తి యుద్ధమున సంహరించెనఁట. ఎట్లయినను ఈయుద్ధములయం దన్నదేవుఁడు విజయములను గాంచెను. రెడ్లతరువాత పదిసంవత్సరము లితఁడు రాజ్యపరిపాలనము చేసినట్లు గన్పట్టుచున్నది. గౌతమీతీరముననున్న ముమ్మడిపోలవర మితనికి రాజధానిగ నుండెను. గౌతమీతీరమునఁ బట్టిసవీరభద్రేశ్వరుని సమ్ముఖమున ననేక గోదానములను గావించెను. మఱియును షోడశమహాదానములలో నొ

శ్కోటియగు సప్తసాగరదానములను గావించెనఁట. గోముఖగిరిలోని వీరభద్రునిదేవాలయమును సువర్ణముతోఁ గప్పెను. దక్షారామభీమేశ్వరుని యాలయమునకుసువర్ణకలశము నెత్తించి యాంధ్రదేశకిరీటమున కొకయలంకారముగా నుండునట్లు గావించెనఁట. గంగాతీరమున (గోదావరి) వీసరినాఁడులో పిన్నసానిగంగకు సమీపమున ఉత్తమగండచోడన్న దేవవరమను గ్రామమును బ్రాహ్మణులకుదానముచేసెననిశాసనముయొక్క ప్రథానాంశమై యుండెను. అన్నదేవుఁడు విశేషకాలము రాజ్యపరిపాలనము చేయకపూర్వమె యీదేశమంతయును కపిలేంద్రగజపతిచే జయింపఁబడి పరిపాలింపఁబడినట్లు శాసనములు సాక్ష్యమిచ్చుచున్నవి.

శ్రీనాథునికృతులు.

రెడ్డిసామ్రాజ్యచరిత్రము ముగిసినదిగావున శ్రీనాథకవిసార్వభౌమునిచరిత్రశేషమును గూడ వినిపించి యతని చరిత్రము ముగింపవలసియున్నది. శ్రీనాథుఁడు మరుద్రాజచరిత్ర, సప్తశతి, పండితారాధ్యచరిత్రము, శృంగారనైషధము, భీమేశ్వరపురాణము, హరవిలాసము, కాశీఖండము మొదలగు గ్రంథములనురచించి యాంధ్రప్రపంచమునఁ బ్రఖ్యాతికెక్కినవాఁడగుటచేత నపకీర్తినిగలిగించు మఱికొన్నింటి గ్రంథములకర్తృత్వముగూడ శ్రీనాథున కారోపింపఁబడుచు

న్నది. వానిని బరిశోధనముతోఁగూడిన విమర్శలేక విశ్వసింపరాదు. పల్నాటివీరచరిత్రమును శ్రీనాథుఁడు రచించెనని చెప్పెదరుకాని శ్రీనాథకవిరచితమైన పల్నాటివీరచరిత్రముయొక్క సంపూర్ణగ్రంథమెచ్చటను గానరాదు. చెన్నపురిప్రాచ్యలిఖితపుస్తకభాండాగారమున శ్రీనాథవిరచితమని వ్రాయఁబడిన పల్నాటివీరచరిత్రములోని యొకభాగముమాత్రము గన్పట్టుచున్నది. ఆభాగమైనను శ్రీనాథవిరచితమని విశ్వసించుటకు ప్రతిబంధకములు చాలఁగలవు. శ్రీయుతులైన ఉమాకాంతముగారు ప్రచురించిన పల్నాటివీరచరిత్రభాగము శ్రీనాథకవిరచితముకాదని తోఁచుచున్నది. ఉమాకాంతముగారు పల్నాటివీరచరిత్రమును శ్రీనాథుఁడు వార్ధకదశయందు వ్రాసెనని వ్రాయుచున్నారుగానినిక్కముగా నాతఁడాచరిత్రమును రచియించియుండు నేని బాల్యముననే వ్రాసియుండునుగాని యాతప్పులతడికె వార్ధకదశయందు నల్లియుండఁడు. నందననందనచరిత్రము రచించెనని చెప్పెదరుగాని యాగ్రంథము నాకులభించియుండలేదు. వల్లభాభ్యుదయమను నొకగ్రంథమును రచియించి తెలుఁగురాయని కంకిత మీయఁబడినట్లు గన్పట్టుచున్నది. ఇది బందరుసమీపముననుండు శ్రీకాకుళక్షేత్రముయొక్క మాహాత్మ్యమైయున్నది. తెలుఁగురాయఁడు ప్రౌఢదేవరాయనికాలమున శ్రీకాకుళము ముఖ్యపట్టణముగా వెల

నాటిసీమను బరిపాలించిన యొకప్రభువు. వల్లభాభ్యుదయము యొక్కకవనమును,అందలివిషయమును బరిశోధించినపక్షమున నాగ్రంథము శ్రీనాథకవిసార్వభౌము విరచితముకాదని తేటపడఁగలదు. వల్లభునితిరుణాళ్ళలోజరుగు జారిణీజారులవృత్తము లన్నియు విశేషముగా వర్ణింపఁబడిన వని గ్రంథమును జదివినవారు నాకుచెప్పి యాగ్రంథము శ్రీనాథవిరచితమగునా యని సందేహించుచున్నారు. ఇదియునుఁగాక ,,వీథినాటక'' మనుపేరిట నొకగ్రంథము శ్రీనాథవిరచితమైనట్లు గన్పట్టుచున్నదిగాని యందలిపద్యములన్నియు పెక్కండ్రుకవులు రచించిన చాటుపద్యములు గొన్నిఁటిని శ్రీనాథునిచాటుపద్యములతోఁ జేర్చి ,వీథినాటక' మనిపేరుపెట్టి ప్రచురింపఁబడినది గాని యాగ్రంథము శ్రీనాథవిరచిత మనిచెప్ప వలనుగాదు. వీథినాటక మెప్పుడట్లుండదు. వీథినాటక మెట్లుండునో క్రీడాభిరామమను గ్రంథమునుజదివినవారికి బోధపడఁగలదు. శ్రీనాథుఁడే క్రీడాభిరామమను వీథినాటకమును వల్లభామాత్యుని పేరిట రచించెనని శ్రీయుత మానవల్లి రామకృష్ణకవిగారు కొన్ని హేతువులను జూపియున్నారు. శ్రీనాథునిగూర్చినకథ లనేకములుగలవు. ఏతత్కవిచరిత్రముప్రత్యేకముగా వ్రాయఁ బూనుకొన్నందున నిందువివరింప మానుకొనుచున్నాఁడను. శ్రీనాథుఁడు రచించిన చాటుపద్యములు వందలకొలఁదిగలవు.

ఇంతటి పలుకుఁబడియుఁ బ్రఖ్యాతియుఁ గలిగియున్న యాంధ్ర కవి మఱియొక్కఁ డాకాలమునఁ గానుపింపఁడు.

శ్రీనాథునిచరమదశ.

శ్రీనాథునియెడ మిక్కిలి గౌరవము సూపినరెడ్డిరాజులును వారి మంత్రులును స్వర్గస్థులైరి. రెడ్డిరాజులప్రభుత్వమునకు మాఱుగా నోడ్డరాజులప్రభుత్వము ప్రారంభమైె రెడ్డిరాజులకు గర్భశత్రువులగు నోడ్డరాజులు విద్యాగౌరవము లేక శ్రీనాథునిఁ బలుబాములకుఁ బాల్పఱిచి వంచింపఁగాఁ గడుపు కక్కుర్తిచేఁ గృష్ణాతీరమున బొడ్డుపల్లె యనుగ్రామమును గుత్తకుఁ గొని శ్రీనాథుఁడు కృషిచేయ నారంభించెను. శ్రీనాథుఁ డీక్రిందిపద్యములోఁ దన దురవస్థనంతయును వెళ్లఁబోసికొని యాంధ్రసారస్వత మున్నంతకాలము నోడ్డరాజులకు నపకీర్తిని నెలకొల్పెను.

సీ. కవిరాజుకంఠంబు కౌఁగిలించెను గదా
పురవీథి నెదురెండ పొగడదండ
ఆంధ్రనైషధకర్తయంఘ్రియుగ్మంబునఁ
దగిలియుండెను గదా నిగళయుగము
వీరభద్రారెడ్డివిద్వాంసుముంజేత
వియ్య మందెను గదా వెదురుగొడియ
సార్వభౌమునిభుజాస్తంభ మెక్కెనుగదా
నగరివాకిట నుండునల్లగుండు

గీ. కృష్ణవేణమ్మ గొనిపోయె నింత ఫలము
బిలబిలాక్షులు తినిపోయె దిలలు పెసలు
బొడ్డుపల్లెను గొడ్డేరి మోసపోతి
నెట్లు చెల్లింతు టంకంబు లేడు నూర్లు."

ఇట్టికష్టముల ననుభవించి శ్రీనాథకవిసార్వభౌముఁడు తన యవసానకాలమున:—

"సీ. కాశికావిశ్వేశుఁ గలిసె వీరారెడ్డి
రత్నాంబరంబు లేరాయఁ డిచ్చు
రంభఁగూడెఁ దెనుంగురాయరాహుత్తుండు
కస్తూరి కేరాజుఁ బ్రస్తుతింతు
స్వర్గస్థుఁ డయ్యె విస్సనమంత్రి మఱి హేమ
పాత్రాన్న మెవ్వనిపంక్తిఁ గలదు
కైలాసగిరిఁ బండె మైలారువిభుఁ డేఁగి
దినవెచ్చ మేరాజు దీర్పఁగలఁడు

గీ. భాస్కరుఁడు మున్నె దేవునిపాలి కరిగెఁ
గలియుగంబున నిఁక నుండఁ గష్ట మనుచు
దివిజకవివరుగుండియల్ దిగ్గు రనఁగ
నరుగుచున్నాఁడు శ్రీనాథుఁ డమరపురికి."

అను పద్యమును జెప్పి ప్రాణములను విడిచెనఁట.

"అవసాన దశయం దిట్టి కష్టముల కెల్లను గారణము

యౌవనదశయందుఁ గామవశముచేత స్వేచ్ఛముగావిహరించి దేహమును ధనమును బోఁగొట్టుకొన్న పాపఫలము తక్క వే ఱొక్కటి గానరాదు." అని యాంధ్రులచరిత్రమునం దొక యపూర్వవ్యాఖ్యానము చేయఁబడినది. ఇట్టి సిద్ధాంత మునే మనము సాహసించి చేయవలసినపక్షమున లోకము లో సిగ్గున విడనాడి ప్రబంధములలోఁ గామోద్రేకము గలి గించువిధమున మిక్కిలి పచ్చిగా స్త్రీవర్ణనములఁ గావించి రసికజనమనోరంజనము గావించెడు కవులను, లోకములోని విటపురుషుల దుర్వర్తనముల హాస్యప్రబంధరూపమునను, ప్రహసనరూపమునను వెల్లడించెడు కవులను కామపరవశు లనియు, వ్యభిచారులైన మహాపాపు లనియు, వారలు శ్రీనా థునికంటె ఘనులు కాఁజాల రనియు మనము సిద్ధాంతము చేసి చెప్పవలసి వచ్చును గదా!

"శ్రీనాథకవీశ్వరుఁడు తన పలుకుఁదేనియల నెంద జెంద ఱకో రాజులకు రాజమంత్రులకు నామెతలు వెట్టి బహుధన మార్జించెను. ఎంత యార్జించిన నేమి? తుద కామహనీయుని మనువు కడతేరు దనుక నైన నిలుకడ చెంద దయ్యెను. ఆనాఁటి కానాఁ డేదో కృత్రిమఁపుఘనత కూర్చుధన మేమి ధనము? దంధనము! కీర్తిధనమే ధనము. శ్రీనాథకవీశ్వ రునిఁ గన్నులఁ జూచి యెఱుఁగము. మన కాతఁ డెట్టి చుట్ట

మును గాఁడు. కాని యాంధ్రలోకమున కామహాశయుని మూర్తి కనులకుఁ గట్టినట్లు నాఁటికి నేఁటికిఁ బొడకట్టుచునే యుండును. ఆతని యెడ స్నేహమో, బాంధవమో, గౌరవమో, యాంధ్రలోకమున కెడతెగనిదే. ఇంతకుం గారణ మాతఁ డార్జించుకొన్న కీర్తి ధనమే గదా!" అని శ్రీయుత వేటూరు ప్రభాకరశాస్త్రిగారు కనకాభిషేకముతుదను వ్రాసిన రసపూరితవాక్యము లెంత యాదరణ పాత్రములుగా నున్నవో చదువరులకే విదితము కాఁగలదు.

పదవ ప్రకరణము.

నాత్న కర్ణాటరాజ్యచరిత్రము.

రాష్ట్రనామము.

తురుష్కులు దండయాత్రలుసలుపుటకు మున్ను దక్షిణ హిందూస్థానంబున మూఁడు స్వతంత్రరాజ్యము లుండినవి. అందు మొదటిది సేవుణరాజ్యము. దీనిరాజధాని దేవగిరి. ఇది మహారాష్ట్రదేశమున నుండుటచేతదీనిని మహారాష్ట్రసామ్రాజ్యమని వ్యవహరించిరి. రెండవది కాకతీయ సామ్రాజ్యము. దీని రాజధాని యోరుగల్లనెడు నేకశిలానగరము. ఇది యాంధ్రదేశమున నుండుటచేత దీనినే యాంధ్రసామ్రాజ్యమని వ్యవహరించిరి. మూఁడవది హొయిసలసామ్రాజ్యము. దీనిరాజధానిద్వారసముద్రము. ఇదికర్ణాటదేశములోఁ బశ్చిమనము

ద్రతీరమున నుండుటచేత దీనినికర్ణాటసామ్రాజ్యమని వ్యవహారించిరి. తురుష్కుల దక్షిణదేశదండయాత్రల మూలమున నీసామ్రాజ్యములు మూఁడును క్రమముగా నస్తమించినవి. ఓరుగల్లునుండి వచ్చిన యొకకుటుంబముచే మఱియొక సామ్రాజ్యము నూతనముగా స్థాపింపఁబడినది. దీనిరాజధానియగు విద్యానగరము నిర్మింపఁబడిన ప్రదేశము కర్ణాటరాజ్యములో నిభాగమగుటచేత నీసామ్రాజ్యమునకుఁ గర్ణాటసామ్రాజ్యమను పేరునిలిచినది గావున నీసామ్రాజ్యమునే నూత్నకర్ణాటసామ్రాజ్యమని వ్యవహరించుచున్నాను. ఈనూత్నకర్ణాటసామ్రాజ్యమునే మనవారు విజయనగరసామ్రాజ్య మని వ్యవహరించుచున్నారు. దీని కీపేరు మహమ్మదీయులవలనఁ గలిగినది. ఆంగ్లేయులు నిట్లేవ్యవహరించినకతమున నేటికాలపువారు విజయనగరసామ్రాజ్యమని వ్యవహరించుచున్నారు గాని గ్రంథములలో నేమి శాసనములలో నేమి యీరాజ్యము కర్ణాటరాజ్యమనియె వ్యవహరింపఁబడియెను గాని విజయనగరరాజ్యమని వ్యవహరింపఁబడి యుండలేదు. అట్లుండుటకుఁ గారణ మారాజ్యమంతయుఁ గర్ణాటదేశమునకు సంబంధించి యుండుటకాదు. కర్ణాటులగు రాజులచే మాత్రము పరిపాలింపఁబడుటయును గాదు. ఈరాజ్యము ప్రవర్ధమానమై వర్ధిల్లుచున్నకాలమునఁ గర్ణాటభాగముకంటెఁ దదితరభాగ

ములె పెక్కుమహంగు లధికముగా నుండినవి. ఈ రాజ్యమును బరిపాలించినవంశము సంగమవంశమను సంజ్ఞగలది. ఈవంశము కన్నడవంశమో, తెలుఁగువంశమో చెప్పుట సాధ్యము గాదు. ఈసామ్రాజ్యమును బరిపాలించిన తక్కిన సాళువవంశమును, తుళువవంశమును, ఆర్వీటివంశమును ఆంధ్రవంశములనుటకు, సందియములేదు. అయినను ప్రారంభమునందీ సామ్రాజ్యమునకుఁ బైని చెప్పినకారణముచేతఁ గర్ణాట సామ్రాజ్యమను పేరుగలిగి రాజ్య మెంతవిస్తరించినను, రాజు లెందఱు మాఱిపోయినను కర్ణాటసామ్రాజ్యమను సంజ్ఞవిడిచి యుండలేదు. *

---

* ఆంధ్రదేశమును బరిపాలించినకర్ణాభిధానులగు చక్రవర్తులు పాండ్య రాజులనుండి గైకొని పరిపాలించిన భూభాగమునకే మొదట కర్ణాటమని వ్యవహారనామముగలిగి క్రమముగానది యుత్తరదిశకుఁ బ్రాకినది. అందలి ప్రజలే కర్ణాటులైరిగావునఁ గర్ణాటులు నాంధ్రులలో నివారే. చాళుక్యపరిపాలనారంభకాలమున నాంధ్రులలోఁ దూర్పుననుండువారికిని పశ్చిమమున నుండువారికిని భాషాభేదములేర్పడి ముదిరిపోయినందున పశ్చిమమున నుండు వారిభాషహలెగన్నడమనియుఁ దూర్పున నుండు వారి భాష తెనుగన్నడమనియు(తెలుఁగు)వ్యవహారనామములను బొంది ప్రత్యేకసారస్వతముల సృష్టికి హేతుభూతములైనవని కొందఱ యభిప్రాయము. అనేకశతాబ్దములు కర్ణాటులు తెలుఁగువారు నొక్కకుటుంబములోనివారివలెనె కలసిమెలసి యుండిరి. కావున జాతీయత్వమువిషయమునఁ గర్ణాటులు త్రైలింగ్యులుచర్చలు పెంచుకొననక్కరలేదు.

సంగమవంశము-రాజ్యస్థాపనము.

ఈనూత్న కర్ణాట సామ్రాజ్యమును స్థాపించి వర్ధిల్లఁజేసిన వారు సంగమరాజపుత్త్రులు. వీరిరాజ్యమును స్థాపించినవిధమును గూర్చి పెక్కండ్రు పెక్కువిధములుగాఁ బెక్కుగాథలను వ్రాసియున్నారు. మనకు యాదార్థ్యము తెలియునంతవఱకు నీక్రిందిగాథను మాత్రమె విశ్వాసార్హమైనదిగాఁ బరిగణింపవలసియుండును. ఆంధ్రచక్రవర్తియగు రెండవప్రతాపరుద్రునికడ కోశాధ్యక్షులుగనున్న 'హరియప్ప, బుక్కప్ప' అను నిరువురు సోదరులు కాకతీయసామ్రాజ్యము లేక యాంధ్రసామ్రాజ్యము భగ్నమైనవెనుక నానెగొంది సంస్థానాధీశ్వరుని యొద్దకిఁబోయి వారి శౌర్యసాహసప్రభావములచే మంత్రిత్వకోశాధ్యక్షత్వమును సంపాదించిరి. *

*(1) Buchanan in his "Travels in Southern India," (Mysore III, p. 110) visited Beidur in Mysore in A. D. 1801. A Brahmin by name, Ramappa Varmika, showed him a sanskrit book in his possession called the 'Vidyaranya Sikka' which related that the founders of Vizianagar were Hukka and Bukka, guards of the treasury of Pratapa Rudra. They fled from Warangal, sought the help of Vidyaranya and established a new dynasty and founded the city of Vizianagar. (విద్యారణ్యశిక్షయను నొక సంస్కృతగ్రంథములో హుక్క, బుక్క , యను నిరువురుసోదరులు ప్రతాపరుద్రుని ధనాగారరక్షకులుగానుండిపాఱిపోయి

ఆనెగొందిపురాధీశ్వరుఁడైన జంబుకేశ్వరరాయలు డిల్లీ చక్రవర్తితో జరిగినయుద్ధమున వీరమరణము నొందినతరువాత డిల్లీచక్రవర్తి యాతనిమంత్రి యైనహరియప్పవడయరునకుఁ బట్టము గట్టెనని మహమ్మదీయ చరిత్రకారులు తెలియఁజేసియున్నారని ప్రథమప్రకరణములో వ్రాసియున్నాఁడను. ఏదియెట్లు జరిగినను నూత్నకర్ణాటసామ్రాజ్యమును స్థాపించుటకు మున్ను 'హరి యప్పవడయర్' అనె

విద్యారణ్యుల నాశ్రయించి యాతనిసాహాయ్యమున నూత్నసామ్రాజ్యమును, విజయనగరపట్టణమును నిర్మాణము చేసెనట్లున్నదని యాగ్రంథమునకు మైనూరులో 1801వ సంవత్సరములో వార్మికరామప్పయను బ్రాహ్మణుఁడు తమకుఁ జూపించెనని బుకానన్ అనువారు తమ "దక్షిణహిందూదేశయాత్రలు" అను గ్రంథములో వ్రాసియున్నారు.'

(2) Ferista writes:—"Warangal had fallen and the eastern territories of the Andhras had been annexed but a branch of this family appears to have removed to Bijanagar, on the Tungabhadra, and founded a Kingdom there which long resisted the Mahammadans of the Deccan and rose to great power and eminence." ఓరుగల్లుపడిపోయినది. ఆంధ్రుల ప్రాగ్దేశము కలుపుకోఁబడినది. కాని యీ(యాంధ్ర)కుటుంబములో నొక శాఖవారు తుంగభద్రాతీరముననున్న విజయనగరమునకుఁబోయి దక్కనులోఁ జాలకాలము మహమ్మదీయుల నెదుర్కొనుచుండి బలాఢ్యమై యుచ్చస్థితికి రాఁగలిగినట్టి సామ్రాజ్యము నొకదానిని స్థాపించినట్లుగన్పట్టుచున్నది.

గొందిలోనుండి రాజ్యపరిపాలనము చేయుచున్నమట్లుమహమ్మదీయుల గ్రంథములలోనెగాక స్థానిక గాథలలోఁ గూడనట్లే చెప్పఁబడియెను. మఱియు నిందుసకు శాసనప్రమాణము గూడ లేకపోలేదు. కాపలూరు తామ్రశాసనములో హరిహరుఁడు కుంజరకోనలో(ఆనెగొందికి సంస్కృతనామము) నుండి రాజ్యపరిపాలనము చేయుచుండెనని వ్రాయఁబడియున్నది. *

విద్యానగర నిర్మాణము.

సంగమరాజపుత్త్రులైన హరిహరరాయ బుక్కరాయలిరువు రానెగొందెలో నుండి రాజ్యపరిపాలనము చేయుచుండ విద్యారణ్యస్వాములవారి ప్రేరణముచే నానెగొందికి నెదురుగాఁ దుంగభద్రానదీదక్షిణతీరమున నాసోదరశ్రేష్ఠు లిరువురు నొకపట్టణమును నిర్మించి విద్యారణ్యుల పేరిట విద్యానగరమని పేరుపెట్టి తమరాజధాని యానగరమునకు మార్చుకొని యందుండి పరిపాలనముచేయుచుఁ గర్ణాట సామ్రాజ్యమును భుజబలదర్పముచే విస్తరింపఁజేసియాపట్టణముమహోన్నతస్థితికిఁ దెచ్చి రని చరిత్రజ్ఞులు వేనోళ్లఁ జాటుచున్నారు. ఇందుకు విరుద్ధముగా శ్రీయుత జయంతి రామయ్యగారు "ఈపట్టణమునకు విజయనగరమనియు, విద్యానగరమనియు రెండు

---

* Nellore Inscriptions Vol. I Copper Plate No. I

పేళ్లు మొదటినుండి వాడుకలో నున్నట్లు శాసనముల వలనఁ గనబడుచున్నది. విద్యాస్థానమను నూహచే విద్యానగరమని యు, విజయమున కాకరమను నూహావలన విజయనగరమని యు నామములు కల్పింపఁబడిన ట్లూహింపఁదగియున్నది. విద్యారణ్యస్వాముల ప్రోత్సాహము వలనను, సాహాయ్యము వలనను గట్టినదగుటచే విద్యానగరమను పేరాపట్టణమునకు వచ్చినదని యొక వదంతి. అయినను గావచ్చును'' అని యొక చోటను, ,,హరిహరుఁడు ముందు కాలధర్మము నొందఁగా బుక్కరాజు రాజ్యభారము వహించి, 1380 వ సంవత్సరము వఱకు రాజ్యము చేసెను. తదనంతరమాతని కొడుకు, ఇమ్మడి హరిహరరాజు రాజయ్యెను. ఈతనిరాజ్యకాలమందే విజయ నగరపట్టణము కట్టినట్లు కనుపట్టుచున్నది'' అని మఱి యొకచోటను వారిచేత రచియింపఁ బడిన కర్ణాట రాజ్యకథా సారమనియెడు నొకవ్యాసములో వ్రాసియున్నారు.* వీరిట్లు వ్రాయుటయెగానియిందులకు హేతువులను గనుబఱచియుండిన యెడల వీరి యభిప్రాయము విశ్వసనీయ మని గ్రహింప వచ్చును. ఆనెగొందిపురవరాధీశ్వరుఁడైన విజయధ్వజుని కాలమునాఁడు విజయధ్వజుని పేరిటనేవిజయనగరమని యొక

---

*ఆంధ్రసాహిత్య పరిషత్పత్రిక ౭గన సంపుటకము 3వ సంచికలో"కర్ణా టరాజ్య కథాసారము'' అనువ్యాసమును జగువునది.

పట్టణము గట్టఁబడియుండెననియు, నయ్యది విద్యారణ్యుల వారి ప్రేరణముచే విస్తరింపఁ జేయఁబడి విద్యానగరమని మఱి యొకనామముంచఁబడి కర్ణాటరాజులకు రాజధానిగఁ జేయఁ బడినదనియు రాయవంశావళియను గ్రంథమున నున్నదనియు సామ్రాజ్యచరిత్రమును వ్రాసినవారిలో నొకరగు శ్రీయుత బెంగుళూరు సూర్యనారాయణరావుగారు వ్రాసియున్నారు.*

కాఁబట్టి విజయనగరము విజయధ్వజుని కాలమునందనఁగాఁ బండ్రెండవ శతాబ్దిమధ్యమునఁ గట్టఁబడియెనా లేక రెండవ హరిహరరాయల కాలమునందనఁగాఁ బదునాలగవ శతాబ్దాంత్యభాగమునఁ గట్టఁ బడియెనా విద్యానగరమని పేరెప్పుడెట్లు వచ్చినది మొదలగు విషయములను జర్చించి సత్యములిను దెలిసికొనుట కర్తవ్యము. వీరియభిప్రాయములు శాసనప్రమాణములతోఁ బోల్చి పరిశోధించినప్పుడెంత వఱకు విశ్వసనీయములుగ నుండఁగలవో చూతము గాక.

---

* 'Raya Vamsavali' ascribes the founding of Vizianagar to Vijayadhwaja, the second son of Chalukya Maharaja, who ruled in Kiskindha. Vidyaranya called the revived city Vidyanagar after his own name, and apparently must have ruled there without any king for about ten years." ("The Never To Be Forgotten Empire" page. 15.)

హరిహరరాయలును వానిసోదరుఁడు బుక్కరాయలును రాజ్యపరిపాలనము చేయుచున్న కాలమున నొకనాఁడు మృగయావినోదార్థము బయలు వెడలి తుంగభద్రానదికి దక్షిణపు టొడ్డున నున్న యరణ్యములో విహరించు చుండిరఁట! ఆప్రదేశమున నుండు కుందేళ్లకు జంకి వేఁటకుక్కలు పఱువిడుచుండుటఁ గాంచి యచ్చెరువందుచు నాసోదరు లిరువురు విద్యారణ్యస్వాముల వారికిఁ జెప్పఁగా నాప్రదేశమునఁ బట్టణము గట్టిన జయప్రదమగునని యామహాపురుషుఁడు సూచింపఁగా వారాప్రదేశమున నూత్నసగరమును నిర్మించి యాతని పేరట విద్యానగరమని పేరుపెట్టి వ్యవహరించినట్లొక గాథ బహుశతాబ్దముల నుండి వాడుకలో నున్నది. దీనికి మాతృక లేక యూరక కల్పింపఁబడినగాథ కాదు. ఒక శాసన మీగాథకు నాధారమై యున్నది. హరిహరరాయలు విద్యానగరమునందు పట్టాభిషిక్తుఁడైన పిమ్మట క్రి. శ. ౧౩౩౬-౩౭ వ సంవత్సరమున చంద్రగిరి రాజ్యములో పడనాటిసీమలో సువర్ణముఖీనదీతీరమున నున్న కాపలూరు గ్రామమునకు హరిహరపురమని పేరుపెట్టి బ్రాహ్మణులకు ధారవోసి తామ్రశాసనము వ్రాయించెను. ఆశాసనమున పైగాథ యీక్రిందిపథముగాఁ దెలుపఁ బడినది. “ చంద్రవంశమున జనించిన సంగమరాజునకు నైదుగురు పుత్త్రులు గలరు. వారిలో జ్యేష్ఠుఁ

రైన హరిహరరాయలు కుంజరకోన (ఆనెగొంది)లోరాజ్యము చేయుచుండి యొకనాఁడు వేఁటనిమిత్తము సైన్యముతో బయలువెడలి తుంగభద్రను దాటిదక్షిణమున నున్నయరణ్యమునకుఁ బోయి విహరించుచుండ నొకకుందేలు మిక్కిలి శౌర్యముతో గుక్కపైఁ బడి కఱచుటనుగాంచి యచ్చెరువందెను. అప్పుడాతఁ డాక్షేత్రమును పుణ్యక్షేత్రమునుగా గ్రహించి విరూపాక్షదేవాలయముకడ నున్న విద్యారణ్యస్వామికి విన్నవించుకోఁగా నతఁడు 'రాజా! ఈప్రదేశము మిక్కిలి జయప్రదమైనది. ఇచట నొక నగరమును నిర్మించి విద్యానగరమని పేరుపెట్టి రాజధానిగఁ జేసికొని రాజ్యపరిపాలనముఁ జేసెదవేని నీకుశ్రేయస్సును నీరాజ్యమునకభివృద్ధియును గలుగు నని చెప్పఁగా హరిహరరాయలు విధేయుఁడై యామహనీయుని యాజ్ఞానుసారముగాఁ దరువాతను శా. శ. ౧౨౫౮ ధాతృనామ సంవత్సర వైశాఖ శుద్ధ సప్తమినాఁడు పుష్యమీనక్షత్ర యుక్త సింహలగ్నమున శంఖు స్థాపనము గావించి పురనిర్మాణము గావించెను.'' పట్టాభిషేక మహోత్సవము జరిగిన పిమ్మట హరిహరధరణీపాలుఁడు పంపావిరూపాక్ష మహేశ్వరుని సన్నిధానమున విశ్వామిత్ర గోత్రుఁడును, ఆశ్వలాయనసూత్రుఁడును ఋక్శాఖాబ్రాహ్మణుఁడు ను సంకు కేశవ భట్టు కుమారుఁడును నగు అనంతసూరనార్యు

నకు చంద్రగిరిరాజ్యములో పడనాటిసీమలో సువర్ణముఖీతీర మునను్న కాపలూరుగ్రామమునకు హరిహరపురమని నామ కరణమునుజేసి యగ్రహారముగా ధారపోసి యీతామ్రశాస నము వ్రాయించెను. ఈశాసనము నందినాగరలిపిలో లిఖి యింపఁబడియున్నను అక్షరములరచన యాధునికమైయుండుట యేగాక కొన్నియక్షరములు దేవనాగరియక్షరములను బోలి యున్నవి. గనుక శాసనము కల్పితమని నెల్లూరుశాసనసంపు టములం బ్రచురించిన సంపాదకు లభిప్రాయ మిచ్చియుండుట చేఁ గాపలూరుశాసనము విశ్వాసార్హ మైనది కాదనియు, పర మప్రమాణముగా గ్రహింపరాదనియుఁ జెప్పవత్తురేమో. దొరతనమువారి శాసనపరిశోధనాధికారిగనుండి కీర్తిశేషులై చిన్నరావుబహదరు వెంకయ్యగారీశాసనముంగూర్చి యేమి వ్రాసియుండిరో మనము తెలిసికొన్నపక్షమున కాపలూరు శాసనములోని విషయము లబద్ధములు గావనియు, బ్రమాణ ములుగాఁ గైకొనఁదగినవనియు బోధపడక మానదు. నెల్లూ రుమండల ప్రాచీనచరిత్రమునందు వారిట్లువ్రాసియుండిరి.

"మనయెదుటనున్న సంపుటములో విజయనగరమునకు సంబంధించి నప్రాచీనశాసనము కాపలూరుశాసనమై యున్నది. (తామ్రశాసనము ౧౫) ఈశాసనము మొదటి హరిహరరాయల పరిపాలనములో శా. శ. ౧౨౫౭ ధాతృనామసంవత్సరమునకు సరియైన క్రీ. శ. ౧౩౩౬—౩౭ వ సంవత్సరములో లిఖింపఁబడినది. ఈ సంవత్సరములోనే విద్యానగరము

నిర్మింపఁబడియెనని నన్నిజ్ వ్రాసియుండెను. తరువాతశాసనములనుబట్టి వంశమునకు మూలపురుషుఁడైన సంగముఁడు బుక్కరాజునకును మెంగాంబికకుఁ బుత్త్రుఁడని కాపలూరుశాసనము దెలుపుచున్నది. చంద్రవంశమున బుధుఁడు, ఆయువు, నహుషుఁడు, యయాతి, యదు మొదలగువారు జనించిరనియు, వారివంశమున జనించిన సంగమునకు గౌరాంబికయను భార్యవలన హరియణ్ణ, కంపణ్ణ, బుక్కణ్ణ, మారణ్ణ, ముద్దణ్ణ అను నేవురు పుత్త్రులు జనించిరనియు, వారిలో జ్యేష్ఠుఁడైన హరిహరుఁడు అంగకళింగాదిదేశములను జయించి కుంజరకోనలో (సంపాదకులు చెప్పినట్లు ఆనెగొందికి సంస్కృతనామమగుట స్పష్టము) నుండి భూపరిపాలనము చేయుచుండెననియుఁ జెప్పఁబడినది. ఆనెగొంది తుంగభద్రానదికి నుత్తరపుటొడ్డున నుండెను. విద్యానగరముయొక్క శిథిలమైన ప్రదేశములన్నియు దానికెదురుగ దక్షిణపుటొడ్డును జేరియున్నవి. ఒకప్పుడు హరిహరరాజు వేటకొఱకు బయలుదేఱి నదినిదాఁటి నదికిదక్షిణమున నొక యరణ్యమునుగాంచెనని శాసనము దెలుపుచున్నది. అచ్చటనొకకుందేలు వేటకుక్కను మార్కొనుటగాంచి విద్యారణ్యశ్రమమునకుఁబోయి యావింతసమాచారమును దెలిపి యందులకేమి హేతువని ప్రశ్నించెను. అయ్యది రాజాధిరాజులకు నిలయముగానుండఁదగినప్రదేశమని యామహానుభావుఁడు దెలిపెనఁట. అందుమీఁద నతఁడు విద్యానగరమును నిర్మించెను. పట్టాభిషేకమైనపిమ్మట రాజు కాపలూరుగ్రామము నగ్రహారముగా నొసంగెను. ఈశాసనకాల మిదివఱకుఁ గానుపించిన హరిహరుని శాసనకాలముకంటె మూఁడుసంవత్సరములు పూర్వపుదిగా నుండెను. లిపిలోని భేదమునుబట్టి యీశాసనము విశ్వసనీయమైనదికాదని సంపాదకు లనుమానించుచున్నారు.

మొదటిసంగమునితండ్రి రైసుగారు ప్రచురించిన మూఁడుతామ్రశాసనములలోను దెలుపఁబడియుండెను. అందొకశాసనము మొదటిహరి

హరుని కాలములోనిది. తక్కిన రెండుశాసనములును మొదటిబుక్కరాయని కాలములోనివి. ఇచ్చట సంగముని భార్యయు, తల్లియు పేరులు కొంచెము మార్పుతోనున్నవి. మొదటిశాసనముయొక్క మాతృక గన్పట్టలేదుగాని దానినకలునుమాత్రము రైసుగారు ప్రచురించిరి. కాపలూరుశాసన మేసంవత్సరమున జనించినదో యీశాసనము నాసంవత్సరముననే జనించినది. తక్కిన రెండుశాసనములయొక్క కాలము శా. శ. ౧౨౭౭ తారణసంవత్సరమునకు సరియైన క్రీ. శ. ౧౩౫౪-౫౫ దవ సంవత్సరముగానున్నది.

కడపటి రెండుశాసనములలోను ప్రతిగ్రహీతయజుశ్శాఖీయుఁడును, ఆపస్తంబసూత్రుఁడును, భారద్వాజగోత్రుఁడును నగు సోమయ యనునాతఁడు. అతఁడు నాచనపుత్త్రుఁడును, సకలాగమవేదియు, అష్టాదశపురాణాభిజ్ఞాతార్థవేదియు, అష్టభాషాకవిత్వశ్రీయు నగువాఁడుగా నుండెను. ఇతఁ డాంధ్రకవియైన నాచనసోముఁడుగాఁబోలు! మొదటిశాసనమైన బాగేపల్లిశాసనములోని మొదటిశ్లోకమునుండి యిరువదియెనిమిదవశ్లోకమువఱకును కాపలూరుశాసనములోని రెండవశ్లోకము మొదలుకొని యిరువదితొమ్మిదవశ్లోకమువఱకునుగల శ్లోకములకు భేదమేమియును లేక యొక్కరీతినే యుండి విద్యారణ్యస్వాముల ప్రేరణమున హరిహరరాయలచే విద్యానగరము నిర్మింపఁబడినదని తెలియజేయుచున్నవి. కడపటి రెండుశాసనములుకూడ విద్యానగరము విద్యారణ్యకృతమని తెలుపుచున్నవి. కాపలూరుశాసనములోను రైసుగారుప్రచురించినశాసనములోను నగరనిర్మాణమునుగూర్చి వ్రాయఁబడినగాథ పదునాఱవశతాబ్దిలో ప్రథమభాగకాలమున సయితము వాడుకలోనుండెను. పోర్చుగీసుచరిత్రకారుఁడయిన ఫెర్నావోననిజ్ విద్యానగరనిర్మాణమునుగూర్చి యిదే గాథను దెలిపియున్నాఁడు. కాపలూరుశాసన మేసంవత్సరమునఁబుట్టినదో యాసంవత్సరముననే బాగేపల్లిశాసనము పుట్టినది. దానిమాతృక గాన

రాదు. రెంటిలోను దానమిచ్చుభాగములకు భేదమేమియును గానుపిం పదు. ఆశాసనములలో దానముచేయఁబడిన గ్రామములు భిన్నములై భిన్నరాజ్యములం దున్నవి. అనఁగా ఎరగుడిగ్రామము ఘనశైలరాజ్యము (పెనుగొండరాజ్యము) లోనిది. కాపలూరు చంద్రగిరిరాజ్యములోనిది. ఈశాసనము లొకదానిఁజూచి మఱియొకటి వ్రాయఁబడి యుండవలయును. కాదేని యీరెంటికిని మాతృక మఱియొకటి యుండవలయును. కాఁబట్టి మాతృక రాయలగ్రంథభాండారమునఁ బదిలపఱచి యుందరి యుపోద్ఘాతముమాత్రము ప్రతిశాసనమునందును జేర్పఁబడుచు నుండవలయును. ఈయుపోద్ఘాతము రాయల యాస్థానకవులచే రచింపఁబడియుండవలయును. మొదటి హరిహరరాయల కాపలూరుశాసనమువలెనె మొదటి బుక్కరాయలశాసనములు రెండును నందినాగరలిపిలోనుండుట యొక ముఖ్యాంశము. బుక్కరాయలశాసనములను లిఖియించినవాఁడు నాగిదేవుఁడు. అతఁడే ఎరగుడిశాసనమును పెద్దక్కరములతో వ్రాసినవాఁడు. కాఁబట్టి మాతృకగానరాకపోయినను ఎరుగుడిశాసనము క్రమమైనదని యూహింపనవకాశ మిచ్చుచున్నది. అందువలన కాపలూరుశాసనములోని విద్యానగరనిర్మాణమునుగూర్చిన గాథసైతము విశ్వసనీయమైనదిగా నిర్ధారింపఁబడుచున్నది. సంగమునితండ్రి బుక్కరాజయినను అతనిభార్య పేరు గాలాంబికయైనను లేక మేళాంబికయైనను అతనితల్లిపేరు మెంగాంబికయైనను మేగాంబికయైనను చరిత్రపరిశోధకుఁ డంతగాఁ బాటింపవలసినపనిలేదు."

ఇట్లు రావుబహాదరు వెంకయ్యగారు విద్యానగరము విద్యారణ్యకృతమని తెలుపుచున్న శాసనములు క్రమమైన వని ఋజువు చేసియున్నారు. ఇంతియగాక బుక్కరాయల కాల

ములో అనఁగా క్రీ. శ. ౧౩౪౪-౪౫ దవ సంవత్సరమున లిఖియింపఁబడిన శాసనములో

„విద్యాభిదాన నగరీ విజయోన్నతిశాలినీ
విద్యారణ్య కృతాతస్యాం రత్నసింహాసనే స్థితః"

అను వాక్యములు గన్పట్టుచున్నందున విద్యానగరము విద్యారణ్య కృతమనివిస్పష్ట మగుచున్నది.మఱియును శా.శ. ౧౨౭౪ లో (౧౩౫౨) బుక్కరాయలు ద్వారసముద్రము రాజధానిగా హోయిసలరాజ్యమును బరిపాలించుచున్నట్లును, అక్కడనుండి హోసపట్టణమునకును, అచ్చటినుండి విద్యానగరమునకును రాజధానిని మార్చుకొన్నట్లు గన్పట్టుచున్నది. శా. శ. ౧౨౭౬ లో (౧౩౫౪) హోయిసన దేశములోని హోసపట్టణమునుండియె రాజ్యపరిపాలనము చేయుచుండెను*

అయినను శా. శ. ౧౨౭౭ లో (౧౩౫౫) తుముకూరు జిల్లాలోని పావగడతాలూకాలోనియొక శాసనమువలన విద్యానగరములోని రత్నసింహాసన మధిష్ఠించియుండి మొదటి బుక్కరాయలు పరిపాలనముచేయు చుండినట్లు తేటపడుచున్నందున నాసంవత్సరాంతముననే బుక్కభూపతి రాజధాని హోసపట్టణమునుండి విద్యానగరికి స్థిరముగా మార్చుకొని యుండవలయు నని విదిత మగుచున్నది.*

---

* Ep. Carn Vol XI cd Nos 2 and 3
* Ep. Carn, Vol XII P. G. 74

ఇట్లు పెక్కుశాసనములవలనను, చరిత్రగ్రంథముల వలనను, స్థానిక గాథలవలనను విద్యానగరము విద్యారణ్యస్వామి ప్రేరణముచే మొదటి హరిహరరాయలవలన నిర్మింపఁబడినదనియును, రెండవ హరిహరరాయలకుఁబూర్వమె మొదటిహరిహరునకు మొదటి బుక్కరాయలకు రాజధానిగ నుండెనని స్పష్టముగాఁ గన్పట్టుచుండ జయంతి రామయ్యగారు విద్యానగరము లేక విజయనగరము రెండవహరిహరరాయల కాలమునందే కట్టఁబడినట్లు కనుపట్టుచున్న దని వ్రాయుట వింతగా నున్నది. విద్యానగర నిర్మాణమునుగూర్చిన వీరి యభిప్రాయము విశ్వసనీయ మైనది కాదని నిస్సంశయముగాఁ జెప్పవచ్చును.

మాధవ విద్యారణ్యస్వామి.

ఆది శంకరుల తరువాత శంకరాచార్య పీఠమునకు వచ్చినవారిలో మాధవాచార్యులకుఁ బూర్వమునందుఁగాని పరమునందుఁగాని యింతటి పండితులు మఱియెవ్వరును లేరని చెప్పుదురు కాని యీమహాత్మునకుఁ బూర్వము జగద్గురు పీఠము నధిష్ఠించి నట్టి విద్యాతీర్థులు విద్యారణ్యునికంటె నధికుఁడును గురువునై యుండెను. విద్యాతీర్థులనే భారతీతీర్థులనికూడ నందురు. మాధవుఁడు తుంగభద్రాతీరమునఁ బం

పాక్షేత్రమున జనించె నని చెప్పుదురు. మాధవుఁడు యజుశ్శాఖీయుఁడును, భారద్వాజగోత్రుఁడును, బోధాయనసూత్రుఁడు నగు మాయణుఁ డను బ్రాహ్మణునకును, శ్రీమతి యను నామెకును జనించిన జ్యేష్ఠ పుత్త్రుఁడు. ఈయనకు సాయన, భోగనాథు లనువారు సోదరులుగా నుండిరి. ఈమహాపురుషుఁడు తురీయాశ్రమము నెప్పుడు స్వీకరించెనో స్పష్టముగఁ దెలియదుగాని మొట్టమొదట నీతఁడు ప్రథమహరిహరబుక్కరాయలకు మంత్రిగను, హితబోధకుఁడుగనుండి విజయనగర సామ్రాజ్య స్థాపనకుఁ దదభివృద్ధికిని కారణభూతుఁ డగుటయే గాక వేదభాష్యాద్యద్గ్రంథములను రచించి వైదికమతము నుద్ధరించెను. మాధవసాయణు లిరువురు సంస్కృతభాషలో నున్న శాస్త్రము లన్నింట నపారపాండిత్యము గలవారుగా నుండిరి. వీరిరువురును గలిసి రచించిన గ్రంథముల సంఖ్యనూటికిఁ బైఁగా నుండును. శ్రౌతము, స్మార్తము, వేదాంతము, ధర్మశాస్త్రము, మీమాంసము, జ్యోతిషము, వ్యాకరణము చరిత్రము మొదలగు విషయములనుగూర్చి యుద్గ్రంథములను వ్రాసియుండిరి. వీనిలో వేదభాష్యము ప్రధానమైనది. దీనికి సాయన భాష్యమని పేరుగలదు. శృంగేరీపీఠము నధిష్ఠించిన విద్యాతీర్థు లనుమహాపురుషునిప్రసాదముననే తాను వేద భాష్యమును రచింపఁగలిగితి నని సాయనాచార్యులు చెప్పు

కొనియెను. తన:గురువులైన విద్యాతీర్థులను విద్యారణ్యులవారు తాము రచించిన గ్రంథములలో—

"యస్యనిశ్వసితం వేదాః యో వేదేభ్యోఽఖిలం జగత్
నిర్మమే త మహం వందే విద్యాతీర్థమహేశ్వరమ్."

అని గురుస్తుతి యొనర్చుటఁజూడ నాయన విద్యారణ్యుని కంటెను మహిమాఢ్యుఁ డని బోధపడఁగలదు. మాధవుఁడు ప్రథమ హరిహరబుక్కరాయలకు మంత్రిగ నున్నట్లు సాయణుఁడును బుక్కరాయః యన్నకొడుకగు సంగమునకును తరువాత రెండవహరిహరరాయలకును మంత్రిగ నుండెను. ఇట్టి ప్రసిద్ధపురుషులజీవితచరిత్ర విషయమునఁ జర్చనీయాంశము లనేకములు గలవు. వాని నన్నిటిని గ్రంథవిస్తరభీతిచే వివరించుట మానుచున్నాఁడను. "మాధవాచార్యులే విద్యారణ్యులయి:యుండిన నుండవచ్చును గాని యవునని చెప్పుటకుఁ దగిన యాధారములు నాకింతవఱకు దొరకలేదు. మాధవాచార్యకృత గ్రంథములు కొన్నియు, విద్యారణ్యకృత గ్రంథములు కొన్నియుఁ గనఁబడుచున్నవి" అని శ్రీయుత జయంతి రామయ్యగారు తమ 'కర్ణాటరాజ్యకథాసారమున' వ్రాసిన వాక్యము విద్యానగరనిర్మాణమునుగూర్చి వ్రాసిన వాక్యమువలెనె వింతగఁ గన్పట్టుచున్నది. మాధవాచార్యులు తాను సన్న్యాసమును స్వీకరించకమున్ను, పరాశరస్మృతి

వ్యాఖ్యానము, మనుస్మృతి వ్యాఖ్యానము, వేదభాష్యములు, జైమినీన్యాయమాల విస్తారము, కాలమాధవ్యము, వ్యవహార మాధవ్యము, శంకరవిజయము, సర్వదర్శనసంగ్రహము, మొదలగు గ్రంథములను రచించె నని చెప్పుదురు. ఈగ్రంథములలోఁ గొన్నిటఁ దన గోత్రమును తండ్రి పేరును జెప్పుకొనియెను గాని సన్న్యాసమును స్వీకరించిన తరువాత చెప్పిన గ్రంథములలో నీపద్ధతిని బుద్ధిపూర్వకముగా విడిచిపెట్టెను. సాధారణముగా నీయన గ్రంథములలో మొదట "వాగీశాద్యాస్సుమనసః" అను శ్లోకము వ్రాయఁబడుచుండెను. ఆయన 'జైమినీయన్యాయమాల' విస్తర వ్యాఖ్యానములో పైనుదాహరించిన ముద్రభూత శ్లోకము తనచే రచియింపఁబడిన దని తెలిసికొనుటకు గుర్తుగా తన గ్రంథములలోఁ బ్రయోగింపఁబడిన దని వ్రాసికొనియెను. సన్న్యాసమును స్వీకరించిన తరువాత వేదాంతపంచదశి, వివరణప్రమేయసంగ్రహము, బ్రహ్మవిద్యాశీర్వాదపద్ధతి, జీవన్ముక్తివివేకము, దేవీ అపరాధస్తోత్రము, మొదలగు గ్రంథములను రచించెను. వీనిలో కులగోత్రనామములను దెలుపుకొని యుండలేదు. ఆధ్యాత్మిక గురువైన విద్యాతీర్థులను, శంకరుని మాత్రము పేర్కొని యుండెను. ధర్మశాస్త్రవిషయమునఁ బరాశరమాధవీయమును, వేదాంతవిషయమున విద్యారణ్యకృత పంచదశియు,

చరిత్రవిషయమై శంకరదిగ్విజయమును, దర్శనవిషయమున సర్వదర్శన సంగ్రహము, జైమినీన్యాయమాల యను గ్రంథములును, మన దేశములో విద్వన్మాన్యములై ప్రఖ్యాతములై యున్నవి. మ్లేచ్ఛుల దాడులవలన దేశమరాజకమగుటను గాంచియు, శ్రౌతస్మార్తకర్మములు నశించుచుండుటయు వైదికమతము జైనజంగమయవనాది మతములచే ఖండింపఁబడుచుండుటయుఁ దలపోసి స్వదేశ స్వమతముల నుద్ధరించుటకై కేవలము నిరపేక్ష బుద్ధితో నొక హిందూమహాసామ్రాజ్యమును స్థాపించి వర్థిల్లఁజేసి యద్వితీయ మహాపురుషుఁడై శృంగేరిలోని జగద్గురు పీఠము నలంకరించిన యీ మహానుభావుఁడు నూటేండ్లకంటె నెక్కుడు కాలము జీవించి యుండి ౧౩౮౬వ సంవత్సరమున బ్రహ్మైక్యమును గాంచెనని తెలియుచున్నది.

ప్రథమ హరిహరరాయలు

(౧౩౩౬ మొదలుకొని ౧౩౫౫ వఱకు)

యదువంశమున జనించిన సంగమరాజ పుత్త్రుఁడగు నీప్రథమ హరిహర రాయలు ౧౩౩౬ వ సంవత్సరమున విద్యానగరమునఁ బట్టాభిషిక్తుఁడైనట్లు గన్పట్టుచున్నది. ఇతఁడు సింహాసనమెక్కిన కాలమున మూఁడవ బల్లాలదేవుడు హొయిసల రాజ్యమును (కర్ణాటరాజ్యమును) బరిపాలనము చేయుచుం

డెను. ౧౩౨౭ వ సంవత్సరములో మహమ్మదుతుఘ్లఖ్ దం డెత్తివచ్చి రాజధానియైన ద్వారసముద్రమును ముట్టడించి నాశనము గావించెను. అంతట బల్లాల దేవుఁడు స్వరాజధానిని దక్షిణార్కాడు మండలములోని తిరువణ్ణామలకు మార్చుకొని యెను. మూఁడవ బల్లాలదేవుఁడు ౧౩౪౨-౪౩ వఱకు రాజ్య పరిపాలనము చేసియుండెనుగాని పూర్వపు ఔన్నత్యమంతయు ను గోల్పోయి పేరునకు మాత్రము చక్రవర్తిగ నుండెను. వానికొడుకు నాలుగవ బల్లాలదేవుని శాసనము లొకటి రెండు గన్పట్టుచున్నవి గాని యతఁడు స్వతంత్ర పరిపాలనము చేసె నని విశ్వసింప నాధారము గన్పట్టదు. మూఁడవబల్లాల దేవుఁడు రాజధానిని ద్వారసముద్రము నుండి తిరువణ్ణామలకు మార్చుట మహమ్మదీయుల దాడివలనఁ గాక హరిహరరాయ లయొక్కయు, బుక్కరాయలయొక్కయు భయముచేతఁగూడ నై యుండును. అప్పటికే హొయిసల సామ్రాజ్యము నానాటఁ గృశించి సన్నగిలిపోవు చుండెను. హరిహర రాయలు తాను సింహాసన మెక్కునప్పటికే తానును తనసోదరులును హొయి సలరాజ్యములోఁ జాలభాగము నాక్రమించుకొని యుండిరి. విద్యానగరమున రత్నసింహాసన మధిష్ఠించిన తరువాత హరి హరరాయలు తనరాజ్యమును నలుప్రక్కల విస్తరింపఁజేసెను. ఇతనికి హొయిసల బల్లాలదేవునికి నెట్టిసంబంధము గలదో

శాసనాధారము లేవియు లేవని తెలుపుచు హరిహరుఁడు మూఁడవబల్లాలదేవునికి లోఁబడిన సామంతుఁడని మార్షల్‌గారెట్లూహింపఁ గలిగిరో విదితము గాక యున్నది. *

౧౩౪౬ వ సంవత్సరము నాఁటికి హొయిసల రాజ్యమంతయు హరిహరరాయులచే జయింపఁబడి నూత్నకర్ణాటసామ్రాజ్యమునం జేర్పఁబడి యుండెను. హరిహరునకు రెండవ తమ్ముఁడైన బుక్కన్నయను బుక్కరాయలు యువరాజుగఁ జేయఁబడియెను. తనయన్న మరణమునొందు వఱకు బుక్కరాయలన్నతోఁగలిసి పరిపాలనము చేసినట్లు శాసనములవలనఁ దెలియుచున్నది. తమ్ములు నల్వురును తనకు విధేయులై చెప్పినరీతిని బ్రవర్తించు చున్నందున హరిహరరాయలు రాజ్యమును విస్తరింపఁ జేయుట కనువయ్యెను. సోదరులకొనిట్టి యైకమత్యము కుదిరి యుండుటచేతనే వీరలు మహమ్మదీయులు మొదలగు వారిని జయించి రాజ్యమును విస్తరింపఁ జేయఁ జాలిరి. ఇతఁడు తెలుఁగు దేశములోని యుదయగిరి రాజ్యమును, చంద్రగిరి

* It is not ascertained as yet from epigraphical records what definite position these 2 chiefs held under the Hoysals, but that they were powerful enough to exercise much influence in the Hoysala kingdom long before they could declare their independence is proved by certain known facts. (Marshall's Report 1907—08. pp. 235)

రాజ్యమును, పెనుగొండరాజ్యమును జయించెను. ౧౩౭౭
గవ సంవత్సరమునఁ దురుష్కులకును హిందువులకును జరిగిన
యుద్ధములోఁ బ్రతాపరుద్రుని పుత్త్రునికిఁ దోడ్పడఁ బెక్కు
సైన్యములతోఁ దన పెద్దతమ్ముఁడగు కంపభూపతిని బంపెను.
ఆయుద్ధమున హిందువులుజయించి తురుష్కులను ఏకశిలానగ
రమునుండి తఱిమివేసిరి. హరిహర రాయలు తన పెద్దతమ్ముఁ
డగు కంపభూపతిని ఉదయగిరి రాజ్యమునకుఁ బాలకునిగా
నియమించెను. ఈయుదయగిరి రాజ్యమునఁ బాకనాటివిషయ
మును, ములికినాటి విషయమును జేరియుండెను. ౧౩౭౬ వ
సంవత్సరమునకంపరాయలకు మంత్రిగనున్న ముద్రిసిద్ధిరాయన్న
యొడయలు గావించిన దానశాసనమునుబట్టి కంపరాయ
లీరాజ్యమును బరిపాలనము చేయుచున్నట్లు తెలియుచున్నది.
కంపరాయనిశాసనము లెచ్చటను గానరానందునను ౧౩౫౬వ
సంవత్సరమున నీతనికుమారుఁడగు సంగముని శాసనము
గానంబడు చున్నందునను, హరిహర రాయలకుఁ బిమ్మట
బుక్కరాయలె రాజ్యాధిపత్యము వహించినందునను నీతఁడు
హరిహరునకు ముందుగానే మరణము నొంది యుండవలయును.
సంగమ రాజపుత్త్రులగు హరయన్న, కంపన్న, బుక్కన్న,
మారన్న, ముద్దన్న అను నేవురును బంచపాండవులవలె నైక
మత్యము గలిగి దిగ్విజయము గావించి సామ్రాజ్యము ప్రవర్ధ

మానమగునట్లు చేసిరి. ఈసోదరు లేవురును బల్లప్పదండనాయకుఁడును కుమార శ్యామన్న యొడయలును గలిసి దిగ్విజయ జ్ఞాపకార్థము శా. శ. ౧౨౬౮ పార్థివ సంవత్సర ఫాల్గుణ బహుళ పాడ్యమినాఁడు. (౧౩౪౬)శృంగేరి పీఠాధిపతి భారతీతీర్థ శ్రీపాదులకును, వారిశిష్యులకును, నలువండ్రు బ్రాహ్మణులకును తొమ్మిది గ్రామములను దానములను జేసియుండిరి. కావున నాసోదరు లేవురు నైకమత్యముతో నుండిరనియు, హరిహరునికి లోఁబడి నల్వురు తమ్ములు స్వతంత్రపరిపాలనము చేయుచుండిరని మనమూహింప వలయునే గాని పరస్పరము సంబంధములేక యెవరికివారు స్వతంత్రులై పరిపాలనము చేయుచుండిరని తలంపరాదు.

ప్రథమ హరిహరరాయలు రాజ్యపరిపాలనము చేయుకాలముననే యోరుగల్లునుండి ఢిల్లీచక్రవర్తి సైన్యములను వెడలఁగొట్టిన తరువాత మూఁడు సంవత్సరములకుఆవఁగా ౧౩౪౭ వ సంవత్సరములో చక్రవర్తి సైన్యాధిపతులలో నొక్కఁడగు హసన్ గంగూ అను నాతఁడు స్వతంత్రుఁడై బహమనీరాజ్యమును స్థాపించి అల్లాఉద్దీన్ షాహాఅను బిరుదునామముతో దక్కను దేశమునఁ బరిపాలనము చేయనారంభించెనని బ్రిగ్సు ప్రకరణమునఁ దెలిపియున్నాఁడను. బహమనీరాజ్యము స్థాపింపఁబడిన వెనుక విజయనగరసామ్రాజ్యాధీశ్వరులును

బహామనీ సుల్తానులకును యుద్ధములు జరుగుచువచ్చెను. అనేకయుద్ధములలో తురుష్కులను హరిహరరాయలు జయించినట్లు శాసనములంబట్టి తెలియుచున్నది. ఈప్రథమ హరిహరరాయలు ౧౩౫౪ లో రాజ్యపరిపాలనము చేయుచున్నట్లొక శాసనములో గన్పట్టుచున్నందున ౧౩౫౫వఱకు బదునెనిమిది సంవత్సరములు పరిపాలనము చేసెనని యూహింపవచ్చును. అల్లాఉద్దీన్‌షాహ ౧౩౫౮ వఱకుఁ బరిపాలనము చేసెను. కాఁబట్టి వీరుభయులును సమకాలికులనిచెప్పుట కెంతమాత్రమును సందియములేదు*. హరిహరరాయలు ౧౩౪౩ వఱకు మాత్రమె జీవించియుండెనని స్యూయలుగారు వ్రాసినది విశ్వసనీయముగాదు. మఱికొందఱు హరిహరరాయలు ౧౩౭౧ వఱకు జీవించి యుండిరని వ్రాసిరి. అదియును విశ్వసనీయము గాదు.

---

* Ep. Carn Vol VIII Sb. 104.

Archaeological Survey of India. 1907-08 The first Vizianagar Dynasty, Viceroys and Ministers. page 240.

(A Jaina Sasana dated S. 1276 (Vijaya) or AD 1354 from Soraba, distinctly says that in that year when Mahamandaleswara Hariappaodeyar was ruling the kingdom. Malagowda died and his wife Chennakka went to swurga (heaven) by her sahagamana (seti)

విద్యానగరము నిర్మింపఁబడిన తరువాత దక్కనీ సుల్తానుల దౌర్జన్యములకుఁ దాళఁజాలక స్వదేశములను విడనాడి వచ్చిన యాంధ్రకర్ణాటకుల కెల్లరకు రక్షక స్థానమై క్రమాభివృద్ధి నొందుచు దక్షిణ హిందూదేశమున విశేష ప్రాముఖ్యమును గాంచి మహమ్మదీయుల కభేద్యమై యొప్పుచుండెను. హరిహర దేవరాయలు సింహాసన మధిరోహించిన వెనుక క్రమముగా మహిసూరును, కన్నడము, వనవాసి (జయంతి) మొదలగు సీమలను జయించి రాజ్యమును విస్తరింపఁ జేసెను. మఱియు బాదామికోటను బలపఱిచెను. ఇతఁడు విద్యానగరమునందుండి బరకూరు మొదలగు సీమలను బరిపాలించుచుండఁ బెద్దతమ్ముఁడైన కంపభూపతి యుదయగిరిరాజ్యమును, రెండవతమ్ముఁడైన వీరబుక్క భూపతి మధ్యదేశమును మూఁడవ తమ్ముఁడైన మారభూపతి వనవాసిదేశమును, బరిపాలనము చేయుచుండిరి. హరిహరదేవరాయలు బహుభూము లాక్రమించుకొని ప్రతినిధి పాలకులను నియమించి మహారాజ పదవి యందున్నను మూఁడవ బల్లాలదేవుఁడు బ్రదికి యున్నంతవఱకును మహామండలేశ్వరుండనని మాత్రమె చెప్పుకొనుచు దేశమునకు నెమ్మది కలిగించి చక్కనిస్థితికిఁ దీసికొని వచ్చెను. కన్నడదేశమునందలి ప్రాచీన జైన ప్రభువులను లోఁబఱచుకొని యాదేశమునఁ బన్నులు రాఁబట్టుకొనుట కొఱకుఁ జక్కనిపద్ధ

తుల నేర్పఱిచెను. కన్నడదేశమునందలి సముద్ర ప్రాంత భూముల నాక్రమించుకొన్న యరబ్బులను జయించి వారివలనఁ గప్పముఁ బడయుచుండెను. ఇతఁడీనూత్నకర్ణాట సామ్రాజ్యము నేలుచున్న కాలమున జనుల మానప్రాణ ధనంబులకు రక్షణము గలిగి యుండెను. వాణిజ్యము పెంపొందినది. దారి దోపిడులు దొంగతనములు తగ్గిపోయినవి. వసుంధర సర్వసస్యాఢ్యయై వఱలుచుండెను.

నా చ న సో ముఁ డు.

ఆంధ్రమున నుత్తరహరివంశ కావ్యమును రచించి ప్రఖ్యాతుఁడైన మహాకవి నాచనసోముఁడు హరిహరబుక్కరాయల కాలముననుండెను. నాచనసోముఁడనెడికవి యెఱ్ఱాప్రగడ కిరువదిముప్పదిసంవత్సరముల తరువాత నున్నవాఁడని యాంధ్రకవుల చరిత్రమునందు వ్రాయఁబడియుండెనుగాని యెఱ్ఱాప్రగడకు నాచనసోముఁడు సమకాలికుఁడని స్పష్టముగా బుక్కరాయని శాసనములంబట్టి తెలియుచున్నది. యజుశ్శాఖాబ్రాహ్మణుఁడును, ఆపస్తంబసూత్రుఁడును, భారద్వాజగోత్రుఁడును, నాచనవంశాంబుధిచంద్రుఁడును,సకలాగమవేదియును, అష్టాదశపురాణనామాభిజ్ఞాతార్థవేదియును, అష్టభాషాకవిత్వశ్రీయుతుఁడు నగుసోమయాఖ్యునకు సంగమరాజపుత్త్రుఁడగు బుక్కరాయలు పంపాతటంబునందలి భాస్కరక్షేత్రం

మునందుండిన శ్రీవిరూపాక్షస్వామిసన్నిధిని శా. శ. ౧౨౬౬ తారణసంవత్సర చైత్రశుద్ధ ౯ నాఁడు పినాకినీతటమునందలి పంచాశలదిన్న యను గ్రామమునకు బుక్కరాయపురమని నామాంతరమును గల్పించి ధారవోసి శాసనము వ్రాయించెను. నాచనయనునది ప్రసిద్ధపురుషుని నామమైయుండును. ఆతనివంశమునందు సోముఁడు జనించెనుగావున నాచనసోముఁడని వ్యవహరింపఁబడుచున్నాఁడు. నాచనయింటిపేరు మాత్రమెగాక యితని తండ్రిపేరు నాచిరాజని యాంధ్రప్రబంధములయందు వ్రాయఁబడియున్నది. ఒకవేళ యింటిపేరు నాచిరాజువారనియైనం జెప్పవచ్చును. పిల్లలమఱ్ఱిపినవీరన శృంగార శాకుంతలమున కవిస్తుతిపద్యములో "నాచిరాజుని సోము" అని ప్రశంసించియున్నాఁడు. కూచిమంచి జగ్గకవి సుభద్రాపరిణయమునందు "నాచిరాజసోముని" యనినుడివియున్నాఁడు. ఆఱువేలనియోగియైన కోవెల గోపరాజు,

చ॥ అనఘుని హుళక్కిభాస్కరు నుమామతిపిల్లలమఱ్ఱి పెద్దిరా
జును చినవీరరాజు కవిసోముని తిక్కనసోమయాజి కే
తనకవిరంగనాథు నుచితజ్ఞుని నెఱ్ఱననాచిరాజు సో
మన నమరేశ్వరుం దలఁతు మత్కులచంద్రుల సత్కవీం
ద్రులన్"

అని 'నాచిరాజుసోమన' యని వచించుటయెగాక, మత్తు

లచంద్రు' లని అనఁగా నియోగులనికూడ వ్రాసియున్నాఁడు. దీనిం బురస్కరించుకొని నామిత్రులొకరు ఆంధ్రపత్రిక సంవత్సరాదిసంచిక ప్రథమసంపుటములో నేనీకవింగూర్చి 'ఇతఁడాంధ్రకవులచరిత్రమునందు నియోగియని చెప్పఁబడినను ఈశాసనమునం దితఁడు నియోగియో వైదికుఁడో స్పష్టముగాఁ జెప్పియుండకపోయినను వైదికుఁడనియె యూహించుటకాస్పదములైన వాక్యములే గానవచ్చుచున్నవి'' అని వ్రాసిన వాక్యముల నధిక్షేపించియున్నారు. ఆంధ్రపత్రికయందు నేనువ్రాసినది భ్రాంతిమూలమైనది. ఈకాలమునందువలెఁ గాక యాకాలపు నియోగిబ్రాహ్మణులుకూడ కొందఱు వైదికబ్రాహ్మణోత్తములవలెనె వైదికమార్గనిష్ఠాపరులై వేదవేదాంగవేత్తలై యుండినది వాస్తవమనుటకు తిక్కనసోమయాజి మొదలగువారిని దృష్టాంతముగఁ జూపవచ్చును. ఈమహాకవి తనకావ్యమును హరిహరనాథున కంకితమిచ్చుటచేతను, 'ఇది బుధారాధనవిరాజి కొమ్మనామాత్యపుత్త్ర తిక్కనసోమయాజిప్రణీతభారతకథానంతరమున' అని గద్యయందుఁ దిక్కనయెడ గౌరవభావమును దెలిపియుండుటచేతను, నెల్లూరుమండలవాసియనిచెప్పవచ్చును. పైశాసనము నాటికివిద్యానగరి విద్యారణ్యునిచే నిర్మింపఁబడినదనియును పంపాతటమున భాస్కరక్షేత్రమున విరూపాక్షదేవుని సన్నిధిని నాచన

సోమునకు బుక్కరాయపురమును ధారపోసెననియుఁ జెప్పి యుండుటచేతఁగూడవిద్యానగరని ర్మాణమునుఁగూర్చి జయంతి రామయ్యగారిచ్చినయభిప్రాయము సరియైనదికాదని స్పష్ట ముగాఁ దెలియుచున్నది. విద్యానగరము నూతనముగా నిర్మిం పఁబడి కర్ణాటరాజ్యము మెల్ల మెల్లగ వర్ధిల్లుచుండుటచేత నాచనసోముఁడు నెల్లూరును విడిచి విద్యానగరముఁ జేరు కొని, "శ్రీమత్సకలభాషాభూషణరసపోషణసంవిధానచక్రవర్తి" యగుటం జేసి బుక్కరాయనిచే సమ్మానింపఁ బడియెను. అప్పటి కీతఁ డుత్తరహరివంశమును రచియించెనో లేదో తెలియదు. ఎఱ్ఱాప్రగడయును నాచనసోముఁడును సమకాలి కులు గావున నుభయులలో నెవరిగ్రంథము ముందురచింపఁ బడినదో చెప్పుట సాధ్యముకాదు. కాని యెఱ్ఱాప్రగడవిరచిత మైన హరివంశమును విన్నమీఁదట నది శ్రేష్ఠముగ లేదను తలంపుతో నుత్తరహరివంశమును వ్రాసెనని యూహించు టకు గద్యములో "శ్రీమత్సకలభాషాభూషణ రసపోషణసంవి ధానచక్రవర్తి" అని పెట్టుకొన్న పెద్దబిరుదములే యవకాశ మిచ్చుచున్నవి.

నాచనసోమనాథునికవిత్వము :మిక్కిలి ప్రౌఢ మైనది. ఈమహాకవి కవిత్వ పటుత్వసంపదను బట్టి యీతనికి సర్వజ్ఞుఁడను బిరుదు పేరువచ్చినది. అట్లగుటకు సందేహింపం

బనిలేదని శబ్దరత్నాకరనిఘంటుకారులు తెలిపి యున్నారు. ఇతఁడు వసంతవిలాసమను మఱియొక గ్రంథమును రచించి నట్లు కనుపట్టుచున్నది. ఇతఁడుకన్నడభాషలోఁగూడ నేవేవో గ్రంథములను రచించె నని తెలియుచున్నది. గ్రంథాలయ సర్వస్వముయొక్క ప్రథమసంచికలో నెఱ్ఱాప్రెగడకంటె నాచనసోముఁడు పూర్వుఁడని నామిత్రులగువంగూరుసుబ్బా రావుగారు ప్రయత్నించిరిగాని వారి ప్రయాసమంతయును వ్యర్థము. ప్రోలయవేమారెడ్డి౧౩౨౦ మొదలుకొని ౧౩౫౧ వఱకుఁ బరిపాలనము చేసినవాఁడు. తదాస్థానకవియె శంభు దాసను నామాంతరముగల యెఱ్ఱాప్రెగ్గడ. బుక్కరాయలు ౧౩౩౬ మొదలుకొని ౧౩౭౭ వ ఱకును నున్నవాఁడుగావునను, ౧౩౭౪-౭౫లో నాచనసోముఁడు బుక్కరాయలవలన గ్రామ ములను దానముపొందినవాఁడు గావునను, వార లిరువురును సమకాలికులని విస్పష్టమగుచుండ నాచనసోముఁడు శంభు దాసునికంటెఁ బూర్వుఁడని వాదింపఁ దివురుట నేలవిడిచిసాము చేయుట వంటిది. ఇంతకన్న నేనీవిషయమును గూర్చి చర్చింప క విరమించుచున్నాఁడను.

పదునొకండవ ప్రకరణము.

వీరబుక్క రాయలు.

(౧౩౫౫ మొదలుకొని ౧౩౭౭ వఱకు)

మొదటి హరిహరదేవరాయలు ౧౩౫౫దవ సంవత్సరమున మృతి నొందఁగా నతని ద్వితీయ సోదరుఁడైన బుక్కరాయలు హొసపట్టణముననుండి రాజధానిని విద్యానగరమునకు వెంటనే మార్చుకొని కర్ణాటసామ్రాజ్యసింహాసనము నధిష్ఠించెను. హరిహరదేవరాయల మరణానంతరము కర్ణాటరాజ్యాధిపత్యమునకై యాతని సోదరులలో వివాదము జనించి కంపరాయలను గాదని తుదకు బుక్కరాయలే రాజ్య మాక్రమించెనని స్యూయలుగారు 'విస్మృత సామ్రాజ్య' మను నర్థమిచ్చు 'ఫర్గాటన్ ఎంపైర్' అను తమ గ్రంథమున వ్రాసియున్నారు. ఆయనసిద్ధాంతమును నమ్మి పండ్రెండు సంవత్సరముల క్రిందట నాచే రచింపఁబడిన 'జీర్ణకర్ణాటరాజ్యచరిత్ర' మను గ్రంథమున నట్లె నేనును వ్రాసి యున్నాఁడను. అప్పటి నాయభిప్రాయమును మార్చుకొనవలసి వచ్చినది. హరిహరదేవరాయలకు ముందే కంపభూపతి మరణముఁ జెందియుండుటచేత నే బుక్కరాయలు రాజ్యాధిపత్యమును వహించెను.

కంపరాయని దక్షిణదిగ్విజయ యాత్ర.

„బుక్కరాయలకు దేవాయి యను భార్యవలన మూవురు పుత్త్రులు కలిగిరి. వారిలో జ్యేష్ఠుఁడైన కంపరాయలు తండ్రి యాజ్ఞను శిరసావహించి దక్షిణదిగ్విజయ యాత్రకు బయలుదేఱెను. ఈదిగ్విజయ యాత్రలో వైష్ణవమతావలంబకుఁడైన గోపన్నమంత్రియును, సాళువమంగరాజును సైన్యాధిపతులుగ నుండి తోడ్పడిరి. తండ్రి యాజ్ఞానుసారముగా కంపభూపతి తుండీరమండల మను ద్రావిడదేశాధిపతియైన రాజనారాయణసాంబువరాయల (సాంపరాయలను) జయించుటకై ముందుగ ద్రావిడదేశముపై దండయాత్ర వెడలెను. ఈదండయాత్ర ౧౩౬౦-౬౧వ సంవత్సరములో జరిగియుండును. ఇతఁడసంఖ్యాకములగు సైన్యములతో ముగిలికనమ మార్గముగఁ బాలేఱునది యొడ్డున నున్న విరించిపురమునకుఁ బోయి దండు విడిసెను. ఈసమాచారమును సాంపరాయలు విని పాలేఱునదినిదాటి తన రాజ్యములోఁ బ్రవేశింపకుండ విశేష సైన్యములతో నడ్డుకొని విరించిపురముకడ ఘోర యుద్ధము సలిపెనుగాని యాంధ్రకర్ణాటకులతోఁ బోరాడఁజాలక ద్రావిడ సైన్యములు పలాయనము కాఁగా సాంపరాయలును పలాయనుఁడై పడవీటి వైపునకుఁ బాఱిపోయి స్వల్ప సైన్యముతో రాజగంభీరపర్వతమును శరణ్యముగాఁ

జేసికొని తగు రక్షణచేసికొనుచుండెను గాని విజయనగర సైన్యములు వెంటాడించి రాజగంభీరపర్వతమును (పడవీడు దుర్గమునకు నామాంతరము) ముట్టడించినవి. రాజగంభీరసాంబువరాయలను నాతఁడు శా. శ. ౧౧౬౦ లో ఁ బరిపాలనము చేయుచున్న మూఁడవరాజరాజను చోళరాజునకు సామంతుఁడుగ నుండెను. అతని పే రిటనే పడవీడుదుర్గమునకు ‘రాజగంభీరమలై’ అను నామము గలిగినది. అతని వంశమునందే కంపభూపతితో సమకాలికుఁడగు రాజనారాయణసాంబువరాయలు జనించి రాజగంభీర రాజ్యమును (తుండీరమండలము లేక తొండై మండలమును) పరిపాలించుచుండెను. విజయనగరసైన్యములు పడవీడు దుర్గమును ముట్టడించినప్పుడు మూరల వారలకు భయంకరమైన యుద్ధము జరిగెను. ఈయుద్ధములో సాంపరాయలు కంపభూపతిచేఁ జంపఁబడినటులు గంగాదేవిరచితమైన మధురవిజయము లేక కంపరాయచరిత్రము వలనఁ దెలియుచున్నది. కాని సంస్కృత కావ్యము లగు రామాభ్యుదయము, సాళువాభ్యుదయమును, ఆంధ్రకావ్యములగు జైమినిభారతమును, వరాహపురాణమును, సాంపరాయలు పరాజితుఁడై శరణు వేఁడగా విజయనగర సైన్యాధిపతులలో నొక్కఁడగు సాళ్వమంగు వానిని మరల సామ్రాజ్యమున నిలిపి సాంపరాయస్థాపనాచార్య బిరుదమునుగాంచె

వని చెప్పఁబడి యుండుటచేత మధురవిజయములోఁ జెప్పినది యతిశయోక్తిగా భావింపవలసి యున్నది. ఈసాంపరాయలే తెలుంగాధీశుని తండ్రి యని జయంతి రామయ్యగారును, కొమర్రాజు లక్ష్మణరావుగారు నభిప్రాయులగు చున్నారు గాని తెలుఁగురాయల కుటుంబము వేఱు; ఈరాజనారాయణ సాంపరాయని కుటుంబము వేఱు, తెలుగురాయల కీసాంప రాయలకు నెనుబదిసంవత్సరములు వ్యత్యాసముగలదు. తండ్రి కొడుకుల కింత కాలవ్యత్యాస ముండుట యసంభవము. ఇట్లు కంపభూపతి సాంపరాయని జయించి తనకు లోఁబడిన సామంతునిగాఁ జేసికొనినతరువాత కాంచీపురరాజధాని వశముఁ జేసికొనుట సులభసాధ్య మయ్యెను. కంపభూపతి మరకతనగరమును రాజధానిగఁ జేసికొని కొంతకాల మచట నుండి పిమ్మట మధురాపురతురుష్కులను జయించుటకయి మధురానగరముపై దండయాత్ర బయలుదేరెను. ఈదండ యాత్రకుఁ గారణము 'శ్రీరంగముకోయిలోలుగు' అనుగ్రంథ ములో నిట్లు తెలుపఁబడియున్నది. కంపరాయని బ్రాహ్మ ణసేనాని యగుగోపనార్యుఁడు చెంజీసీమకుఁ బాలకుఁడుగా కంపరాయనివలన నియమింపఁబడియెను. ఇతఁ డాపస్తంబ సూత్రుఁడు, భారద్వాజగోత్రుఁడు, నైన బ్రాహ్మణుఁడు. ఇతఁ డొకనాఁడు యాత్రార్థము తిరుపతికొండకుఁ బోయినప్పు

డు వేంకటేశ్వరుని యాలయములో లోహవిగ్రహము మఱొక్కటి యదనముగానుండుటఁ గాంచి యెక్కడిదని యక్కడి వారినిఁ బ్రశ్నించెనఁట. అయ్యది రంగనాథుని విగ్రహమనియు, తురుష్కులు శ్రీరంగమును వశపఱచుకొన్నప్పుడావిగ్రహమునునచ్చటినుండితిరునారాయణపురమునకుఁ గొనిపోయి యచ్చటినుండి తిరుపతికిఁ గొనిరాఁబడినదనియు నచ్చటి యర్చకులు చెప్పిరఁట. అంతట గోపన్న తురుష్కులను శ్రీరంగమునుండి తఱిమివేయువఱకును ఆవిగ్రహమును చెంజీ నగరమునకుఁ గొనిపోయి పూజించుచుండ వలసినదని తనపురోహితులను బ్రోత్సాహపఱిచెనఁట. అట్లాతఁ డావిగ్రహమును గొనిపోయి చెంజీపురములోని శృంగవరమనుకొండపైనుంచి పూజాకైంకర్యములు జరుగున ట్లేర్పాటు గావించెనఁట. శ్రీరంగములో నున్నతురుష్కనాయకుడు రంగనాథుని యాలయములోఁ గొంతకాలము నివసించియుండి యనారోగ్యము వలన నాప్రదేశమును విడిచి యచ్చటికి నుత్తరముగా నాలుగుమైళ్ళదూరమున నున్నసమయవర మనుగ్రామమునకుఁ బోయి యుండెనఁట. అక్కడి నంబులు కొందఱు తురుష్కుల సమాచార మెప్పటికప్పుడు గోపన్నమంత్రికిఁ దెలియఁజేయుచుండిరఁట. ఒకప్పుడు మంచిసమయమును గనిపెట్టి తురుష్కనాయకుఁడు సురాపానప్రమత్తుఁడై కామపరవశుఁడై

యంతఃపురములో నొదలెఱుంగక విహరించుచున్న కాలమున దండెత్తి పోయి తురుష్కులను సంహరించి శ్రీరంగములో రంగనాథునివిగ్రహమును మరల బ్రతిష్ఠాపించెనఁట. అదివఱకుఁ దురుష్కులకు వెఱచి సత్యమంగలమునకుఁ బాఱిపోయి యున్న వేదాంత దేశికులవారు శ్రీరంగమునకుఁ దిరిగివచ్చి రెండు సంస్కృతశ్లోకములతో గోపనార్యుని నభినందించిరఁట." తరువాత కంపరాయలు మధురసుల్తానుని సంహరించి శా. శ ౧౨౯౩వ సంవత్సరము నాఁటికి దేశమునంతయుఁ గైవశము జేసికొనియెనఁట. ఈదక్షిణదిగ్విజయయాత్రలో వీరలకు జయమును సమకూర్చినవాఁడు నిజముగా వీరల సైన్యాధిపతి యైన సాళ్వమంగరాజు. ఇతఁ డసామాన్యపరాక్రమవంతుఁడు. విజయనగరరాజ్యమునకు ముఖ్యాధారముగ నుండినవాఁడు. కనుక వరాహపురాణమునం దితఁ డిట్లభివర్ణింపఁబడియుండెను.

"సీ. దురములో దక్షిణ సురతాను నెదిరించి
 కొనివచ్చి సాంపరాయనికి నిచ్చి
సామ్రాజ్యమునసిల్పి సాంపరాయస్థాప
 నాచార్య బిరుద విఖ్యాతిఁగాంచె
శ్రీరంగవిభుఁ బ్రతిష్ఠించి యర్వదివేల
 మాడ లర్దేవు నమ్మడికి నొసఁగె

మధురా సురత్రాణు మడియించి పరపతి
సాళువబిరుదంబు జగతి నెఱపె
తే. గబ్బితనంబునఁ దేజిమొగంబుగట్టి
తఱిమి నగరంపు గవకులు విఱుఁగఁద్రోలి
తాను వేసిన గోరునుద్దవిడిఁ దెచ్చె
సాహసంబున నుప్పాంగు సాళ్వమంగు."

ఇట్లు కంపరాయలు దక్షిణ దేశము సంతయు వశపఱచూకొని రాజగంభీర రాజ్యమను రాజ్యవిభాగ నామమునువహించిన యీ దేశమును దాను బ్రదికి యున్నంతవఱకుఁ బరిపాలించుచుండెను.*

హరిహరబుక్కరాయలనాటి రాజ్యవిభాగములు.

హరిహర బుక్కరాయలు పరిపాలనము చేయుకాలమున రాజ్యమంతయు నాలుఃఖండములుగా విభాగింపఁబడియెను.

---

*మధుర విజయమను కావ్యమునుండి నైవిషయములను సవిస్తరముగా ట్రావనూరు ఆర్క్యాలాజికల్ సూపరింటెండెంటుగా నున్న టి. గోపినాధరావు. ఎమ్. ఏ. గారు న్యూయిండియా 1915 సంవత్సరము నవంబరు 22_26 తేదులను వెలువడినసంచికలలోఁ బ్రచురించిన వ్యాసమునుండి సంగ్రహముగాఁ దెలిపి యున్నాఁడను. ఈచరిత్ర మంతయు మధుర విజయమను కావ్యములోఁ జక్కఁగా నభివర్ణింపఁబడినదఁట. కంపభూపతి భార్య గంగాదేవి యీకావ్యమును రచించినదఁట ఈగ్రంథమును నేను జూచినవాఁడను గాను.

మొదటిఖండము-ఉదయగిరిరాజ్యము.

ఉదయగిరిరాజ్యములో ములికినాటివిషయమును పాకనాటి విషయమును జేరి యుండెను. ఈరాజ్యమును మొదట వీరిసోదరుడు కంపభూపతి(మొదటి)పరిపాలనముచేసిమరణము నొందగా నతని తరువాత నతనిజ్యేష్ఠపుత్రుడైన సంగమ రాజు(రెండవ)విక్రమసింహాపురము రాజధానిగా పాకనాటి విషయమును బరిపాలనము చేసెను. కంపభూపతి ద్వితీయ పుత్రుడైన శావన్నయొడయలు ఉదయగిరిపట్టణము రాజ ధానిగ ములికినాటివిషయమును బరిపాలనము చేసెను. వేద భాష్యకర్తయు, విద్యారణ్యుల సోదరుడునగు సాయనాచా ర్యుడే రెండవసంగముని మంత్రిగానుండి విక్రమసింహాపు రమునందు నివసించియుండెను. విద్యారణ్యులు బుక్కరాయ నికి మంత్రిగానుండెను. సంగముడు ౧౩౫౭ వ సంవత్సరమున నెల్లూరుమండలములోని బిట్రగుంట గ్రామమును బ్రాహ్మ ణులకు దానముచేసి శాసనమువ్రాయించెను. ఈశాసనములో 'ప్రత్యబ్దకాలమున' దానముచేసినట్లు చెప్పియుండుటచేతనాబ్దిక దినమని బోధపడగలదు. అప్పటికి కంపభూపతి మరణము నొందియుండును.

2 పెనుగొండరాజ్యము. దీనిలో గుత్తిరాజ్యమును, చంద్రగిరిరాజ్యమును జేరియుండెను.

3 ఆరగమలెహరాజ్యము. దీనిలో వనవాసి, చంద్రగుత్తి, గోవారాజ్యములు చేరియుండెను.

అనఁగా మైసూరుమండలములోని షిమొగజిల్లాయును, ఉత్తరకన్నడజిల్లాయును గలిసి ఆరగమలెహరాజ్యమను పేరున వ్యవహరింపఁబడినట్లు దెలియుచున్నది. దీనిని బుక్కరాయల సోదరుఁడగు మారభూపతి పరిపాలనము చేయుచుండెను. గౌడబ్రాహ్మణమంత్రియగు మాధవమంత్రి మొదట నితని కడనే ప్రధానిగనుండెను. శా, శ. ౧౨౬౯ లో మారభూపతి కదంబరాజ్యమును (వనవాసి) జయించి చంద్రగుత్తిపురము రాజధానిగా మాధవ మంత్రి సాహాయ్యముతో బరిపాలనము చేయుచుండెను.

4 ములువాయిరాజ్యము. దీనిలో తేకలినాడు మొదలగునవి చేరియున్నవి. బుక్కరాయల సోదరుఁడగు ముద్దభూపతి పరిపాలనము చేయుచుండెను.

5 తుళురాజ్యము. దీనిలో బరకూరు లేక వరాహకన్యాపుర రాజ్యమును, మంగళూరు లేక మంగళూరురాజ్యమును జేరియున్నవి. ఈరాజ్యమును మొదట హొయిసలరాజగు బల్లాలదేవునికి సామంతుఁడుగనున్న శంకరప్పయను వానిని జయించి బుక్కరాయలు తమ రాజ్యములోఁ గలుపుకొనిరి. మొదటి హరిహరరాయల మంత్రులలో నొకఁడగు

హాడపాదగోత్రరాజను నాతఁడు ౧౩౪౯-సంవత్సరమునఁ బరిపాలనము చేయుచుండెను. ఈరాజ్యపాలకులకు స్వంతనాణెములు ముద్రించుకొనుట కధికారముగలదు. కనుకనే మంగటూరుగద్యాణములని బరకూరుగద్యాణములని నాణెములఁ గొన్నిటికి వ్యవహారనామములు గలిగినవి.

6 రాజగంభీరరాజ్యము. ఈరాజ్యమును బుక్కరాయని కుమారులలో నొక్కఁడగు కుమారకంపనచే జయింపఁబడి పరిపాలింపఁబడియె నని పైని యాతనిదండయాత్రాసందర్భమునఁ జెప్పియున్నాఁడను.

మాధవమంత్రి.

పూర్వము చరిత్రకారులు మాధవమంత్రియు, మాధవాచార్యులు నొక్కరే యనుకొని యొకరు గావించిన పనులు మఱియొకరికి ముడిపెట్టుచు వచ్చిరి. నేనును నా కర్ణ కర్ణాటరాజ్యచరిత్రమున నట్లే భావించి వ్రాసియున్నాను గాని యిప్పుడు వారిరువురు వేఱ్వేఱు పురుషులైనట్లు స్పష్టముగాఁ దెలియుచున్నది. ఈమాధవమంత్రి బుక్కరాయని కాలములోఁ బ్రఖ్యాతిఁగాంచిన సేనాధిపతులలో నొక్కఁడుగా నున్నాఁడు. ఇతఁడు గౌడ బ్రాహ్మణుఁడు. తండ్రిపేరు చౌండప్ప. గోత్రమాంగీరసము. గురువు కాశీవిలాసక్రియాశక్తి పండితుఁడు. శైవుఁడు. మాధవ విద్యారణ్యులు గౌడబ్రాహ్మణుఁడు కాఁడు.

తండ్రి మాయణుఁడు. భారద్వాజ గోత్రుఁడు. గురువు విద్యా
తీర్థులు, అద్వైతి. వీరిరువు రొక్కరు కారనుట దీనింబట్టి స్పష్ట
పడియెను. మాధవ మంత్రియు వేదవేదాంతార్థముల నెఱిం
గిన విద్వాంసుఁడు. కాశీవిలాస క్రియాశక్తి పండితుని బోధచే
నితనికి శివభక్తి పట్టువడినది. ఇతఁడు నాస్తికవాదములను
నిర్మూలనము గావించి యుపనిషన్మార్గమును చక్కఁబఱిచెను.
అనేకవిద్వాంసులకుఁ దానుగురువై యుండి వారికి నుపనిషన్మా
ర్గములను బోధించుచు బ్రహ్మపదముఁ జూపువాఁడని ప్ర
ఖ్యాతిఁగాంచెను. ఇఁతడు బుక్కరాయనికాలమున బశ్చిమ
ఖండమున కధికారిగ నుండి పరిపాలనము చేయుచుండెను.
ఇఁతడుజయంతిపురాధిపతిగ నుండి గోవారాజ్యమును జయించి
తన పేరిటఁ దానువ్రాసిన గ్రంథములకుఁ జోడ్పడిన యిరువది
బ్రాహ్మణపండితులకు భూదానములను జేసియుండెను. ఇతఁ
డు శైవాగమతంత్రజ్ఞుఁడు గావున వాని ననుసరించి లింగపూ
జలను గావించుచుండెను. ఇతఁడు రాయల యాజ్ఞను బొంది
నాగర ఖండములోని ముచ్చుండి యను గ్రామమును వాని
శివారులను కాశ్మీర బ్రాహ్మణులకు దానముచేసెను. నాగ
రఖండమునకుఁ జంద్రకూటపురము రాజధానిగనుండెను. ఈ
యనకు వీరవసంతమాధవుఁడను నామాంతరముగలదు. ఇతఁడు
సూతసంహితకు తాత్పర్య దీపికయను వ్యాఖ్యానమును,

శైవామ్నాయసారమను గ్రంథమును, మాధవనిదానము మొదలగు పెక్కుగ్రంథములను రచించి ప్రఖ్యాతికెక్కెను. మాధవమంత్రి తురుష్కులను గోవానగరమునుండి తఱిమి భువనైకవీరుఁ డనెడిబిరుదమును గాంచెనని వామనశాస్త్రి వ్రాసియుండెను. ఇతనికి మాధవాంకుఁ డనియుఁ మాదిరాజనియుఁ గూడ నామాంతరములు గలవు.

తురుష్కులతోడి యుద్ధములు.

బహామనీసుల్తానగుమహమ్మదుషా యోరుగల్లురాజ్యమును బరిపాలించుచున్న అనపోతమాధవభూపాలురను జయించి రత్నసింహాసనమును, గోలుకొండదేశమును గైకొన్న తరువాత తనదృష్టినంతయువిద్యానగరలక్ష్మివైపునకుఁ ద్రిప్పెను. విజయనగరము నెప్పుడు మ్రింగుదునాయని యతఁడు చింతనము సేయుచుండెను. విజయనగర వైభవముఁ బలువురు పలువిధములఁ గొనియాడుచుండ మహమ్మదుషాహ చెవుల కాపలుకులు ములుకులై నాటుచుండెను. వేయేల! నిద్రాహారములాతనికి దూరములయ్యెను. ఏరీతినైన నేమి ౧౩౬౬ వ సంవత్సరమున సైన్యముల సమకూర్చుకొని వీరబుక్కభూపాలునిపై దండయాత్ర వెడలి వచ్చెను. బుక్కరాయలకు తురుష్కులతో జరిగిన యుద్ధములలో బుక్కరాయలకే విజయము కలుగుచుండెనని శాసనాదులు తెలుపుచున్నను మహమ్మదీయ చరి

త్రికారులు బుక్కరాయలకే యపజయమును బహమనీసుల్తానులకు విజయములను జెప్పుచువచ్చిరి. మహమ్మదీయ చరిత్రకారులలో పెరిస్తా ముఖ్యుఁడు.

ఈయుద్ధములలో నైదులక్షల హిందువులను నఱికించి రక్తనదులు ప్రవహించెనని చెప్పినంగాని యాతనికిఁ దృప్తి కలుగక పోయెను. ఈదండయాత్రను గూర్చి యసత్య వృత్తాంతములను గల్పించి వ్రాసెను. ఈమహమ్మదీయచరిత్రకారుఁడే యుద్ధవృత్తాంతమును వినుపింప వలసి వచ్చినను లక్షలకొలఁది హిందువులను మహమ్మదీయులచేఁ జంపింపక మానలేదు. ఇతఁడు వ్రాసినచరిత్రములోనుండి నే నిదివఱకు జీర్ణకర్ణాట రాజ్యచరిత్రములో భాషాంతరీకరించి పెట్టిన భాగమునే యీదిగువ నుదాహరించు చున్నాఁడను.

మహమ్మదుషాహతో యుద్ధము.

"ఒకనాటిసాయంకాలమున మహమ్మద్‌షాహ ప్రమోదసాగరనిమగ్నుఁడై నిండుపేరోలగంబున్నవేళ కొందఱు సంగీతపాఠకులువచ్చి 'అమీరు ఖుస్రూ' అనువానిచే రచియింపఁబడిన రెండుగీతములను శ్రవణానందకరంబుగా వినిపింపఁగాఁ బరవశుఁడై మధుపానముచేసి యొడలెఱుంగని చిత్తముతో విజయనగరధనాగారమునుండి ద్రవ్యమును గొని వారలకు బహుమానము చేయవలసినదని ముఖ్యమంత్రికి నాజ్ఞచేసెను. సారాయిమత్తువలనఁగలిగినయుద్రేకముతోఁ జెప్పినమాట గదాయని గ్రహించి యాజ్ఞాపత్రికను వ్రాసెను గాని విజయనగరరాజునకుఁ బంపలేదు.

అయినను మహమ్మదుషాహ యారాత్రి యావిషయమును గుఱించి యాలోచించు చుండెను. మఱునాఁడు మంత్రిని బిలిపించి యాజ్ఞాపత్రికను బంపితివా యని యడుగఁగానే, యాతఁడు లేదని ప్రత్యుత్తరమిచ్చెను. అంతట సుల్తాను 'ఏమీ ! నా పెదవులనుండి యర్థములేని వ్యర్థపుమాట జాఱఁగలదా ? సురాపానపరిమత్తుఁడనై సేనాజ్ఞ యిచ్చియుండలేదు. నాకట్టి సంకల్పము కలదు' అని హెచ్చరించెను. అంతట 'మల్లెక్ సయఫ్ ఉద్దీన్' అను నతని మంత్రి, యాయాజ్ఞాపత్రికపై రాజముద్రికను ముద్రించి శీఘ్రగామియగు నొకదూతచేతికిచ్చి విజయనగరమునకుఁ బంపెను. కృష్ణరాయలా పత్రికనువీక్షించి కోపోద్దీపితుడై యాపత్రికందెచ్చినదూతను నొకగార్దభముపై నెక్కించి విజయనగరవీథులం దూరేగించి వేడనీళ్లు గొట్టించి యవమానపఱిచి యాతనిం బంపించుటయే కాక భామినీరాజ్యముపై దండెత్తుటకై సంసిద్ధులై యుండవలసినదని తన దండనాయకులకెల్లరకు సమాచారములు పంపి యుద్ధమునకై యెదురుజూచుచుండెను. తన దండనాయకులెల్లరును స్వసైన్యములతో విజయనగరమునకు వచ్చిన తరువాత కృష్ణరాయలు ముప్పదివేలగుఱ్ఱపుదళమును మూఁడువేల యేనుంగులును లక్ష కాల్బలమును గల సైన్యముతోడ 'అదవాని' దుర్గము చెంతకుఁబోయి, యచటినుండి కొంత సైన్యమును సుల్తానుదేశమును బాడుచేయుటకై భామినీరాష్ట్రమునకుఁ బంపెను. వర్షాకాల మాసన్నమగుటచేత రాయలు కృష్ణవేణీ తుంగభద్రా నదుల సంగమస్థానమునకుఁ బడమట త్రికోణాకారముగా నుండి హిందూమహమ్మదీయులకు వివాదభూమియై యుండి తరువాత రెండువందల సంవత్సరములవఱకు యుద్ధరంగముగానున్న రాయచూరు మండలములోని ముఖ్యనగరమగు ముద్గల్లునకు బోయి యాపట్టణము పట్టుకొని స్త్రీపురుష లనుభేదములేకుండ నెల్లరను గ్రూరఖడ్గాహతిపాలుఁ జేసి విజృంభింపఁగా నొక్కఁడుమాత్రము ప్రాణమెట్లో తప్పించుకొని పోయి కలుబర్గ కేఁగి సుల్తానున కీసమాచార

మంతయుఁ దెలియఁజేసెను......ఈ మారణకర్మ వృత్తాంతమును మహమ్మదుషాహ విని దుఃఖాక్రాంత చిత్తుఁడయ్యును కోపోద్రేక మడంచుకొనలేక, యాదుఃఖసమాచారమును దెచ్చిన నిరపరాధియగు దౌర్భాగ్యుని తక్షణమే చంపించెనఁట. మహమ్మద్‌షాహ దర్బారులో నిలువంబడి "మహమ్మదీయమతావలంబకుల సంహారించినందుకు పరిహారముగా పాషాండమతాభిమానులగు విగ్రహారాధనపరులను లక్షహిందువులను మట్టుపెట్టినంగాని మతయుద్ధమును బ్రకటించు చంద్రాయుధమును మఱల నొరలోనిక్కి జేర్ప" ననియు "హత్యనుండి వెనుదీయ" ననియుఁ బ్రతిజ్ఞ పట్టి యా దినముననే రణభేరి మ్రోఁగించి దండయాత్రకు బయలువెడలెను.

ఈమత యుద్ధమును బ్రకటించుచు మహమ్మదుషాహ కృష్ణానదీతటముఁ జేరి శత్రువుల రక్తముతో ముద్దకల్లు పురమునందలి రాయలఖడ్గము పాలఁ బడిన వారియాత్మలకుఁ దర్పణము విడిచి సంతోషపెట్టుటకై శత్రువుల కభిముఖముగా నానదిని దాటినంగాని భుజించుటయు నిద్రించుటయు నశాస్త్రీయమని నిశ్చయించి, నిద్రాహారముల మానెదనని ప్రమాణము చేసెనఁట! పిమ్మట తనకొడుకగు ముజాహీదుషాకుఁ బట్టముగట్టి మంత్రియగు మల్లెక్‌సయఫ్‌ఉద్దీనుని, పాలకునిగా నియమించి యిరువదియేనుఁగులనుమాత్రముంచుకొని తక్కినయేనుఁగులనన్నిఁటిని నతనికిచ్చి బుద్ధులుచెప్పి కలుబర్గనగరమునకుఁ బంపివేసెనఁట! కాలవిలంబము చేయక తరువాత మహమ్మదుషాహ తొమ్మిదివేలగుఱ్ఱపుదళముతో నదిని దాఁటెనట! [illegible] లీవార్తవిని దిగులుపడి ధనకనకవస్తువాహనాదులను విజయనగరమునకుఁ బంపివేసి మఱునాఁడు వీలుగానున్న యుద్ధముచేయుటయో లేనియెడల వెనుదీయుటయో జరగింపవచ్చునని నిశ్చయించెనఁట! ఆరాత్రి భయంకరమగు గాలివీఁచుచుఁ గుంభవృష్టిగా వర్షము

గురియుచున్నందున నేనుఁగులు మొదలగు భారవాహకములగుజంతువులు బురదలోఁ జిక్కుకొని శ్రమపడుచు, సేనానివాసస్థానమును విడిచి నాలుగు మైళ్ళదూరమునకైన నడువలేక కలవి కాకపోయినవి. మహమ్మదుషాహ యావృత్తాంతమును విని తనస్థానమును విడిచి తానే వారల కభిముఖుఁడయి నడువ నారంభించెను. మఱునాఁ డుదయమునకు రాయలసైన్యమును సంధింపఁగానే వారలు సామగ్రినంతయు వెనుకదిగవిడిచి భయంపడి యాదవాని దుర్గమునకుఁ బాఱిపోయిరఁట! మహమ్మద్ షాహ సామగ్రినంతయుఁ గొల్లబెట్టి శిశుసహితముగా స్త్రీపురుషుల డెబ్బదివేల జనులను సంహరించెనఁట! సుల్తాను వేసవికాలము గడచుపర్యంతము ముద్దకల్లు పట్టణమున నుండి తరువాత సేనలంగూర్చుకొని ఆదవానిదుర్గము ముట్టడించెను. రాయలు తన మేనల్లుని దుర్గసంరక్షణార్థము కొంత సైన్యముతో నిలిపి తాను తుంగభద్రానదికి దక్షిణభాగమునందు నిలిచి విజయనగరమునుండి యింకను సేనలను రప్పించుకొని యుద్ధసన్నద్ధుఁడై నిలిచి యుండెను. మహమ్మదుషాహ శీఘ్రకాలములోనే తుంగభద్రానదిని దాఁటి విజయనగరరాజ్యభూములలోఁ బ్రవేశించెను. విజయనగరము పయి మహమ్మదీయులు దండెత్తివచ్చిన వానిలో నిదియే ప్రథమదండయాత్ర యని చెప్పవలసి యున్నది. ఎందుకనిన నిదివఱకు ఢిల్లీసుల్తాను తుంగభద్రానదికి నుత్తరముననున్న యానగొందిని ముట్టడించెనేగాని తుంగభద్రానదిని దాఁటి యీవలకు వచ్చినవాఁడు కాఁడు. మహమ్మదుషాహ సిరుగప్పను గ్రామసమీపమున నదిని దాఁటి కాతాళమువద్ద నున్నబయలులో రాయలసైన్యమును దాఁకెను. మహమ్మదుషాహనదిని దాటి వచ్చుచున్నాఁడని చారులవలన విని కృష్ణరాయలు తనమంత్రులను సేనాధిపతులను రప్పించి సుల్తాను నేప్రకార మెదుర్కొనవలసి యుండునో యోచింపసాగెను.

(అప్పుడంగ అను జేరి రాయలముఖ్యసేనాధిపతి యగు భోజమల్లునకాధిపత్యమునిచ్చిరి. అతఁడు సంతసించి తురుష్క రాజకుమారుని జీవముతో ఖైది గాఁబట్టుకొనితీసుకొని రావలసియుండునో అతనిశిరస్సు బల్లెమునకుగ్రుచ్చి చూపింపవలసియుండునో రాయలచిత్తమునువినఁగోరుచున్నా నని మహాగర్వముతోఁ బలికెనఁట! బ్రతికియున్న శత్రు వేయవస్థలో నున్నను నిష్టుఁడు కాఁడు గనుక జేతికందివచ్చినప్పుడు చక్కాఁడుటయె యుచితమార్గ మని రాయలు ప్రత్యుత్తర మిచ్చెనఁట! రాయల యనుజ్ఞనుబొంది మల్లయదండనాథుఁడు నలువదివేల గుఱ్ఱపుదళముతోడను, లక్ష కాల్బలముతోడను, మహమ్మద్ షాహ మొదలగ్గాని హిందువులచేఁ బరమ పవిత్రములుగాఁ జూడఁబడు గోవులను మహమ్మదీయులు చంపుటను గూర్చియు, వారి దేవాలయములను నిర్మూలము చేయుటను గూర్చియు ననుదినమును వర్ణించుచు సైనికుల కుపన్యాసము లిచ్చి చంద్రధ్వజులఁ జంపుటయే పరమార్గ మని తోఁచునట్లుగాఁ బౌరుష మెక్కింప వలసినదిగా బ్రాహ్మణోత్తముల కెల్లరకు నానతియిచ్చెను. మహమ్మదుషాహ భోజమల్లుని రాక విని తన సైన్యమున కంతకు ఖానుమహమ్మదుని నధ్యక్షునిగా నేర్పరిచి పదునైదు వేల గుఱ్ఱపుదళమును, ఏఁబదివేల కాల్బలమునిచ్చి తాను పదివేల గుఱ్ఱపుదళముతోను ముప్పదివేల కాల్బలముతోను సమరసన్నద్ధుఁడయి యుండెను. ౧౩౬౬ వ సంవత్సరము జూలై ౨౩వ తేది గురువారమునాఁడు సూర్యోదయ సమయమున నుభయసైన్యములును గలిసికొని సంకుల సమరంబునకుఁ గడంగెను. ఉభయసైన్యములును సముద్రతరంగములవలె నిటునటు నూగులాడుచు నొండొరులతో డీకొని సాయంకాలము నాలుగు గంటల వఱకు ఘోరయుద్ధము చేయఁగా నిరుప్రక్కలను వేలకొలది జనులు మృతినొంది రని చెప్పుట యతిశయోక్తిగాదు. ఖాన్ మహమ్మదు సేనయొక్క కుడి యెడమ భాగములకు రక్షకులుగా నున్న ఖూర్పాగేసరులగుమూషి ఖానుఁడును, ఏషీఖానుఁడును వీరమరణము నొందగా వారి సేనలు హిందువుల ప్రతాపమునకుఁ దాళఁజాలక పలాయనము లయ్యె

సు. ఈమరవస్థ నంతను జూచి తురుష్క సైన్యములు దిగులుపడి ధైర్యమును వదలి చెల్లాచెదరగుచుండ, మహమ్మదుషాహ మూఁడువేల గుఱ్ఱపుదళముతో వచ్చి మల్లయదండనాథునిఁ దార్కొనఁగానే, పాఱిపోవుచున్న తురుష్క సైన్యములు వెనుకకు మఱలివచ్చుచుండెను. మక్రీబుఖానుఁడు ఫిరంగులను గాల్చుచు శత్రుసైన్యమును జీకాకు నొందించుచు ముందుకు సాగివచ్చి శత్రువులను బాఱఁదోలుట కనుజ్ఞ యిమ్మని ఖానుమహమ్మదు నడిగెను. అతనికి మూలబలము కొంత యిచ్చి సాగుమని యుత్తర్వుచేసెను. ఫిరంగులను గాల్చుటకు హిందువులకు కాలముచాలక పోయినందున, వీరావేశముతోఁ గత్తులు గటారులు దూసి తురుష్కుల కభిముఖులై పిఱికితన మావంతయు లేక శత్రువులు సహితము మెచ్చునట్లుగాఁ బోరాడుచుండిరి. ఇట్లు ఖానుమహమ్మదుని యొక్క 'పులివేఁటకాఁడను' పేరు గల యేనుఁగొకటి మావటీనియాజ్ఞకు లోఁబడక శత్రుసేనా మధ్యభాగమునం జొఱంబడఁగా మల్లయదండనాథుని యేనుఁగు లడ్డపడి నిలుపఁగా నాసందడి సమయములోఁ పులివేటకాని మావటీఁడు ప్రాణములను గోలుపోయెను. తదనంతరము ఖానుమహమ్మ దయిదు వందల గుఱ్ఱపు దళమును దీసికొని సమరగజమును వెంబడించి పురికొల్పుచుండె. హిందూసేనలు క్రమము తప్పి చెల్లాచెదరగునట్లుగా నాయేనుఁగు ఘీంకృతులువెట్టుచు ధ్వంసముచేయుచుండఁగా భోజమల్లుఁడు దెబ్బతిని గాయమును బొంది రణరంగమున నిలువలేక పరాఙ్ముఖుఁ డయ్యెను. తదనుచరులు సయితము నిలిచి యుద్ధముపడలేక పోయిరి. హిందువులు తమ మధ్యభాగ మిట్లల్లకల్లోలమగుటఁ జూచి యధైర్యపడి నలుదిక్కులకుఁ బాఱిపోయిరి. ఇక జెప్పవలసిన దేమున్నది? తురుష్కులు చెలరేఁగి తారసించిన యెల్లరను నఱికి వైచుచుండిరి. గర్భిణీస్త్రీలనుసయితము వదలిపెట్టక హతము చేయుచుండిరి. బిడ్డల ఱొమ్ములమీఁద నుంచుకొని పెనఁగులాడుచున్న తల్లుల నుండి బిడ్డలనులాఁగి, బిడ్డలను తల్లులనుగూడ నఱుకుచుండిరి. మహమ్మదుషాహ

యిట్టి విజయవార్తలను తన రాజ్యమునకుఁ బంపియుఁ దృప్తినొందనివాఁడయి తన ప్రతిజ్ఞఁ దీర్చుకొనుటకయి రాయలను వెంబడించి మహారణ్యములమధ్యఁ దఱుము చుండెను. కృష్ణరాయలు వానికిఁ జిక్కక హతశేషులను గూర్చుకొని సురక్షితముగా వచ్చి విజయనగరముఁ బ్రవేశించెను. మూఁడు నెలలు మహమ్మదుషాహ రాయలను వెదకి నగరమును ముట్టడించెను. కాని ముప్పదిదినములెంత ప్రయత్నము చేసినను రాయలు లోఁబడలేదు. పట్టణమును స్వాధీనము కాలేదు. తన ప్రయత్నము వ్యర్థముకాఁగా నతఁడు పట్టణమును విడిచి తుంగభద్రానది మీఁదుగాఁ బాఱిపోవుచు నడుగడుగునకు హిందువులచే నడ్డగింపఁబడుచుండియుఁ బోయి షోయి యొక్క మైదానమున దండువిడిసి యుండెను. రాయలును వారిని వెంబడించివచ్చి సమీపముననే దండు విడిసి యుండెను. మహమ్మదుషాహ పాఱిపోయిన విధముఁజూడఁ దురుష్కులకుఁ దమ్ముఁ దలపడఁ జాలరనియు, తేఱిపాఱఁ జూడనైనఁ జాలరనియు, హిందువులకు దృఢవిశ్వాసమును గలిగించుచుండెను. ఆహేతువుచేత హిందువులు జాగ్రతలేనివారలై పరాకు గలిగి యలక్ష్యస్వభావముతో నుండిరి. రాయ లొకనాఁడురాత్రి మధుపదార్థములను సేవించి వారకాంతా వినోదగోష్ఠిలోనుండి యానందాబ్ధి నోలలాడుచుండఁగా నకస్మాత్తుగాఁ దురుష్కులు పైఁబడి తమ కపటతంత్రమును బయల్పఱుపఁగా కృష్ణరాయలు పశ్చాత్తాపము నొందుచు విజయనగరమునకు మఱలఁ బాఱిపోయెనఁట! పదివేల హిందువుల నఱుమాడి మహమ్మదు షాహ తిరిగి విజయనగరమును ముట్టడించెను. రాయలు సమాధాన పఱచుటకై రాయబారులను సుల్తానుకడకుఁ బంపెనుగాని యాతఁడంగీకరింపకుండెనఁట! అది చూచి వాని మిత్రుఁ డొకఁడు 'మీరు లక్ష హిందువులను మాత్రమే సంహరించెద మని ప్రతిజ్ఞపట్టినారు కాని హిందూ జాతి నంతను జంపెద మని ప్రతిజ్ఞపట్టలేదే' యని మందలించెనఁట! అందుకు సుల్తాను తాను ప్రతిజ్ఞపట్టిన మొత్తముకన్న నినుమడిగా హిందువులను

జంపినను రాయలు లోఁబడి తానాజ్ఞచేసిన ధనమొత్తమును సంగీతపాఠకు లకు సమర్పించినఁగాని రాయలయెడలను నాతని ప్రజలయెడలను గరుణఁ జూపఁజాలనని బింకములు వలుకుచుండఁగా, రాయల రాయబారులు సర్వ స్వాతంత్ర్యమును బొంది వచ్చినవారు గావున నాధనమొత్తమును నాతనికి దక్షిణమే చెల్లించిరి. 'రాయలయంశఁ దప్పిద మున్నయెడల నిరాధారులను నిరపరాధులునగు ప్రజలును, స్త్రీలును, బిడ్డలును గూడ దండార్హులగుదురా' యని రాయబారులు పందలింపఁగా సుల్తాను భగవదనుజ్ఞ యట్లుండెననియు నద్దానిని మార్పఁదనకు శక్తిలేదనియు నుడివెనఁట! హిందూమహమ్మదీయు లిరుగుపొరుగువా రగుటవలన నవసరములగు క్రూరకృత్యములు మానుట యుచిత మనియు, లేనియెడలఁ బరస్పరద్వేషములు ప్రబలము లగుననియు రాయబారులు వాదింపఁగా మహమ్మదుషాహ వారివాదములు సహేతుక ముగా నుండుటచేతఁ దానోడంబడితి ననియు, నిఁకనెన్నఁడును తనకు జయము లభించిన తరువాత శత్రువుని నొక్కని నైన నిష్కారణముగాఁ జంపిప ననియుఁ నెదుటివారుగూడ నట్లేచేయు బద్ధు లనియుఁ బలికి ప్రమా ణముచేసెనఁట! ఆపద్ధతి కొంతకాలము వఱకు నవలంబింపఁబడెను. కాని తరువాతి ప్రభువు లామార్గమును మఱచి యథేచ్ఛగాఁ గ్రూరకృత్యములు చేయుచునే యుండిరి. ఈమహాయుద్ధమునందు నైదులక్షల హిందువులను జంపి కర్ణాటకభూములు నిర్జనప్రదేశములుగాఁ జేసెనని మహమ్మదుషాహను ఫెరిస్తాశ్లాఘించుచు నతిశయోక్తిగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు. తరువాత కొన్ని సంవత్సరములవఱకుఁ బోరులేకుండ రెండు రాజ్యములవారికి సఖ్యత గలిగి యుండెను."

పైనివర్ణింపఁబడిన చరిత్రాంశముల సత్యత్వమును గూర్చి ప్రశ్నింపవలసి యుండును. మహమ్మద్ షాహతోఁ బోరాడిన విజయనగరాధీశ్వరుఁడు కృష్ణరాయఁడని ఫెరిస్తా వ్రాయు

చున్నాఁడు. ౧౩౫౮ మొదలుకొని ౧౩౭౫ వఱకు రాజ్యపరిపాల నముచేసిన మహమ్మద్‌షాహతో ౧౫౦౯ మొదలుకొని ౧౫౩౦ వఱకు రాజ్యపరిపాలనము చేసిన కృష్ణరాయఁడు సమరము నలుపుట యేకుతర్కముచేత సాధ్యమగును? కాఁబట్టి యీ కథ ఫెరిస్తాచేఁ గల్పింపఁబడినదని చెప్పుటకు సందియము గలదా? ఇయ్యది చరిత్రకారుని పొరబాటని చెప్పఁదగునా? ఇట్టివిపొరబాటులు కావు. పదునాలుగవ శతాబ్దిమధ్యమున జరిగిన యీకదనవృత్తాంతమును పదునేడవ శతాబ్ది ప్రారంభమునందు జనించిన ఫెరిస్తా అహమ్మదునగరములోఁ గూరుచుండి తన ప్రభువులగు సుల్తానుల చెవుల కింపగునట్లుగా గాథలనల్లి తన యపూర్వబుద్ధి వైశద్యమును వెల్లడించెనని విస్పష్టమగుచున్నది. బుక్కరాయని కాలమునకును కృష్ణరాయని కాలమునకు సంతరమెఱుగని చరిత్రకారుని వ్రాఁతలెవ్వారికివిశ్వసనీయములుగావు. పైనివర్ణింపఁబడిన వర్ణనలలో విపరీతాంశములు మఱికొన్నిగలవు. నిజముగా నైదులక్షల జనులనే సంహరించి మహమ్మద్‌షాహనిజముగనే విజయనగరాధీశ్వరునిఁ బూర్తిగఁ బరాభవించియుండినయెడల నతఁడు సంగీతపాఠకుల కీయవలసిన పైకమును మాత్రము రాయల యొద్దినుండి గైకొని యూరకుండుట సంభవించునా? విజయాంధుఁడైన మహమ్మద్‌షాహ విశేషధనమును నూత్న

రాజ్యమును గైకొనక సంధికినొడంబడునా? సుల్తాను లిట్టి సందర్భమున స్వల్పద్రవ్యముతోఁ దృప్తిఁజెంది యూరకొన్న ట్లెచ్చటను మనముకనివిని యెఱుంగము. కాఁబట్టి సంగీతపాఠ కులకీయవలసిన రూకలతోఁ దృప్తిఁబొంది మహమ్మద్ షాహ యూరకొనియెనని చెప్పినహేతువుచేతనే మహమ్మదుషాహకు విజయము సంప్రాప్తము కాలేదని చెప్పవచ్చును. స్వల్పసైన్యముతో మహమ్మద్ షాహ వచ్చుచున్నాఁడని విన్నంతమాత్రముననే యసంఖ్యాకములగు సైన్యములతో నున్న రాయలు భయపడి పాఱిపోవయత్నించెననుట విశ్వాస పాత్రముగాదు. ఆదవాని దుర్గముఁగోఁ దానును దనమేన ల్లుఁడును సైన్యములతో నుండియు, దన సైన్యాధ్యక్షుఁడైన భోజమల్లుడు పడిపోయినందునఁ దనసైన్యములన్నియుఁ జెల్లా చెదరై పోవుచున్నవని వినియు రాయలువచ్చి తోడ్పడియుండ లేదని వ్యక్తీకరించువాక్యములనేచరిత్రజ్ఞుఁడు విశ్వసించును?

రాయలు మహమ్మద్ షాహయొక్క రాయబారిని మిక్కిలి యవమానించెను. అట్టివానిని విజయాంధుఁడైన మహమ్మద్ షాహ యవమానింపక విడిచిపెట్టునా? అట్టిపనినేమియుఁ జేయక సంగీతపాఠకులకీయవలసిన నాల్గురూకలనుమాత్రము గైకొని యూరకుండెనని ఫెరిస్తా వ్రాయుట చూడ నీయుద్ధ సమాచారమే యబద్ధమని తోఁచుచున్నది. ఒకవేళయుద్ధమే

జరిగియుండు నేని మహమ్మద్‌షాహాకు విజయము కలిగిన దనుట యసత్యమై యుండును.

ముజాహిద్‌షాహాతో యుద్ధము.

మహమ్మద్‌షాహా౧౩౭౫లో మరణము నొందెను. ఆతని కుమారుఁడు ముజాహిద్‌షాహా సుల్తానయ్యెను. అతనికి వయస్సు పందొమ్మిదియేండ్లుమాత్రమె యుండెను. ఇతఁడు సింహాసన మెక్కినతోడనే రాయలతో వివాదము పెట్టుకొని యుద్ధము ప్రారంభించెను. ఈయుద్ధము మూఁడు సంవత్సరములు జరిగెనని కొందఱువ్రాసియున్నారు. ఫెరిస్తా వ్రాసినదాని జీర్ణకర్ణాటరాజ్యచరిత్రమునుండి యీదిగువ నుదాహరించుచున్నాఁడను.

“మహమ్మద్‌షాహా మరణానంతరము నతనికుమారుఁడు ముజాహిదూ షాహా సింహాసనమునకు వచ్చెను. ఇతఁడు సింహాసన మెక్కినతోడనే కృష్ణా తుంగభద్రానదులకుమధ్యనుండుదుర్గములును, మండలములును తమకుఁ జెందియుణ్నవనియు, వానినిగుఱించి యప్పుడప్పుడు తగవులాట గలుగుచున్నదనియు పట్లుకలుగకుండఁ దుంగభద్రానది సరిహద్దుగాఁ జేసికొనిఁ దానికిఁ దూర్పునందు దేశమును వెంగాపుర (బంకాపురము) దుర్గమును గూడ విడిచిపెట్టవలసినదనియు, కృష్ణరాయలకువ్రాసెను. ఈవెంగాపురము ధార్వాడకు దక్షిణమున నున్నది. సముద్రతీరమునకును, విజయనగరమునకును మధ్యనుండుటచేతను, తురుష్కులు చిరకాలమునుండి యాకోటనుస్వాధీనముఁ జేసుకోవలెనని తలంచి మోహదృష్టితోఁ జూచుచుండిరి. అందుకు కృష్ణరాయలు ‘రాయచూరు ముద్గల్లు దుర్గము లానెగొంది సంస్థానమునకుఁ జెందిన వగుటచేత రాయవారుమండల

మంతయు వదలిపెట్టవలసినదనియు, కృష్ణానదియే సరియైన సరిహద్దనియు, మహ మ్మదుషాహ తనవద్దనుండి కైకొన్నయేనుఁగులను మఱలఁ దనకిచ్చివేయవలసిన దనియుఁ' బ్రత్యుత్తరమంపెను. సుల్తాను యుద్ధమును బ్రకటించెను. సుల్తాను రెండునదులను దాఁటి ఆదవానిదుర్గముకడకు వచ్చిచేరెను. కృష్ణరాయలు తుంగభద్రానదీతటమున దండుదిగియున్నాఁడని విని ముజాహిదుషాహా తనసైన్య మును రెండుభాగములుగా భాగించి, యొకబలము కోటముట్టడించుటకును, రెండవబలముతోఁ దాను బోయి విజయనగరమును బట్టుకొనుటకును నిశ్చ యించి, వాయవ్యమూలమార్గమున జాగరూకతగలిగి సేనలను నడిపించుకొని పోవుచుండెను. కృష్ణరాయలు మొట్టమొదట సుల్తానును సంధించి సమరము చేయుటయే యుక్తమని యోచించెనుగాని తరువాత నది మంచిపద్ధతి కాదని తలఁచి తనరాజధానికి దక్షిణముననున్న సోంపూరు కొండలలోని యడవులలోనికిఁ బోయి యుండెను. ముజాహిదుషాహా వానిని వెంబడింపక, విజయనగరము సొగ సైననగరమని బహుజనులు శ్లాఘించుచుండుటచేత నచటికిఁ బోవఁ జూచెను. కానియది సుసాధ్యము కాని హేతువుచేత తిన్నగా కృష్ణరాయలున్న యరణ్య మునకు దారితీసెను. సుల్తాను వచ్చుచున్నాఁడను సమాచారమునువిని రాయ లాయరణ్యమార్గములు తురుష్కులకుఁ గొత్తవి యగుటఁ దలపోసి యాతని నాకాఱడవులలో నాయాసపెట్టఁ దలంచియుండ, సుల్తాను మహారణ్యమును భేదించుకొని దారులేర్పరచుకొనుచు రాయలసైన్యమును వెంబడించుచుండ, నారాయ లాస్థానమునువిడిచి మఱియొకస్థానమునకుఁ బోవుచు నీరీతిగా నాఱు మాసములు సుల్తానునకంపకయే చిక్కులుపెట్టుచుండెను. సుల్తానువజీరు లిది ప్రయాససాధ్యమనియు, లాభములేని త్రిప్పటయనియు, సైన్యమునకు నధిక కష్టము సంభవించుననియు, బహువిధముల బోధించి యతనినిమరలింపఁజూచు చుండిరి. కానివారియదృష్టవశమున రాయలకారోగ్యభంగము కలిగి, యాయడ వులలోని విషవాయువుల నాఘ్రాణించుటవలనఁ బ్రాణాపాయము కలుగ

వచ్చును గావున, నాతనివైద్యులవలని విడిచి స్వరాజధానికి విజయంచేయవల సినదని వేఁడుకొనుట తటస్థించెను. కృష్ణరాయలు చేయునదిలేక వారియుపదేశ మును విశ్వసించి చాటుదారులను దప్పించుకొనిపోయి విజయనగరము ప్రవే శించెను. సుల్తా నాతనివెనుకను గొంతసైన్యమును బంపి తాను 'అమీరాల్యమా బహాదూరుఖాను'తో నైదువేలసైనికులను దీసికొని, సేతుబంధరామేశ్వరమును ప్రదేశము సందర్శించుటకై పోయెను. ఈతఁడాప్రదేశమున సుల్తాను అల్లాఉ ద్దీను కిల్జీ' కట్టించిన మసీదును బాగుచేయించుటయే గాక, హిందూదేవాల యములను బెక్కింటిని గూలఁద్రోయించి దేశమునంత పాడుచేసి, విజయనగర మునకుఁ దిరిగివచ్చెను. ముజాహిదుషా తరువాతసెట్లో కృష్ణరాయలకు దెలియ కుండఁ జాటుదారులగుండవచ్చి విజయనగరముపైఁబడె'' నని ఫెరిస్తా యసంద ర్భపువ్రాఁతలను వ్రాయుచున్నాఁడు.

'తురుష్కులు విజయనగరమును బ్రవేశించుటకు నద్యుక్తపడి కృష్ణరా యలు వీధులను గాపాడుటకు పెక్కండ్రు సైనికులను బంపెనఁట. కాని తుర కలు హిందువులను దఱిమి యెట్టకేలకుఁగోటకును పట్టణమునకు నడుమనున్న చెఱువుకట్ట నాక్రమించుకొనిరఁట. ఆసమీపముననున్న కొండపైనెక్కి యచ టి హిందూదేవాలయ మిడియఁగొట్టి యమూల్యములగు రత్నాభరణముల తోడ నలంకరింపఁబడిన సువర్ణమయములగు విగ్రహములను జూఱఁగొనెనఁట!' పరుల కవిలంఘ్యము లగునట్టి సప్త ప్రాకారములు గలిగి విజయనగరము లక్షల కొలఁది శూరాగ్రేసరులచేఁ బరిరక్షితమై యున్న మహానగరమని కన్ను లారఁజూచిన విదేశీయచరిత్రకారులు పెక్కండ్రు వర్ణించియున్నారు. అట్టి సురక్షితస్థానముల నన్నిఁటిని దాఁటియొడలుదుమ్ముగా కుండ,ననాయాసముగా సుల్తానెట్లురాఁగలిగెనో వింతగానున్నయది. ఈవృత్తాంతము జరిగిన రెండుశతా బ్దముల కావలనున్న యీచరిత్రకారుఁడగు ఫెరిస్తా స్వజాతివారిలోఁ జెప్పుకొ నెడు కల్పనాకథలనుబట్టి యీచరిత్రమల్లెనుఁగాఁబోలు. ''కట్టకడ ముజాహిదు నకు 'జావుతప్పికన్నులొట్టపోయె' ననుసామ్యము ననుసరించి ప్రాణగండము

గలిగియుఁ దప్పించుకొని పోవుట తటస్థించెను. అత్యంతచింతాస్పదంబగు తురుష్కుల దౌర్జన్యమునకు నోర్వంజాలక హిందువు లెల్లరు లోనిరోషానలంబు ప్రజ్వలింప శత్రువినాశనమునకై కృష్ణరాయలను బ్రోత్సాహపఱచి లక్షల కొలఁది హిందూ శూరాగ్రేసరులు ధ్వజమెత్తి వచ్చుచుండుటఁజూచి, ముజాహీదుషాహా తనఛత్రము నావలఁబాఱవైచి, తన కైదండయొసఁగువానిఁ గపిల దేశపుఁదురుష్కుని మామూదనువానిని వెంటఁదీసుకొని, శత్రువులసంఖ్యనుగనుఁగొనుటకై చిన్న సెలయేటినిదాఁటి యావలియొడ్డున నిలువంబడి యుండెను.'

'అప్పుడు పరాక్రమవంతుఁడగు నొక్క హిందువు సుల్తానుస్వారిచేసెడు గుఱ్ఱమునుగుర్తుపట్టి తనదేవతాస్థానముల నిర్మూలించిన పగదీర్చుకొనిప్రఖ్యాతి నొందుటకై సుల్తానువంకకు సశ్వారూఢుఁడై యతివేగమున వచ్చుచుండెను. అతఁడు పొదలచాటుననుండియు, నొడ్డువిఱిగి పల్లముగానున్న సెలయేటియొడ్డువెంబడి నేరికిఁ గానరాకుండవచ్చి బయలువడి తనవంక నతివేగమున వచ్చుచుండుట నదృష్టవశమున సుల్తాను వీక్షించి, మామూదునకు సైగచేయఁగా నాతఁడు వెంటనే గుఱిపెట్టి కాల్చెను. కానితనగుఱ్ఱము బెదరినందున నతఁడు క్రిందఁబడెను. ఇంతలో శత్రువు మామూదును సంహరింపనుద్యుక్తుఁడు కాఁగా ముజాహీదుషాహా భుజబలాఢ్యుఁడుగాన నతనిరక్షణకై తత్క్షణమే పోవ నా హిందువు మామూదును జంపుటమాని సత్తువతో సుల్తానునొక్క దెబ్బతీసెను. కాని యదృష్టవశమున సుల్తానడ్డపెట్టిన యినుపసుత్తివలన నతఁడు జీవింపఁగలిగెను. కాని లేనియెడల నాదెబ్బతో ముజాహీదు నామమాత్రావశిష్టుఁడగుననుటకు సంశయములేదు. చూపఱులందఱు నాదెబ్బ సుల్తానుప్రాణముఁగొనెనని నిశ్చయించిరి. కాని యట్లు జరుగక సుల్తానుసుత్తిపెట్టుతో శత్రువు రెండుతుండములై క్రిందఁబడిపోయెను. తరువాత మామూదును గుఱ్ఱముపైనెక్కించి సుల్తాను సైన్యమునుజేరుకొనెను. తదనంతరము ఘోరయుద్ధము జరిగినది; కాని హిందువులు పరాజితులయిరి. తురుష్కులు బదలిక దీర్చుకొనుచుండిరి. ఇంతలో

కృష్ణరాయల సోదరులలో నొకరు (మారభూపతియో లేక ముద్దప్పయో) ఆఱువదివేల గుఱ్ఱపుదళముతోడను, నధిక కాల్బలముతోడను రాజధానికివచ్చి రాయలను గలిసికొనఁగా భయంకర మగుయుద్ధము మరలనారంభమయ్యెను. అప్పుడు సుల్తానునకునాపద కలుగునేమో యనుభీతిచే నతనిబంధువు దాదుఖానుం డనువాఁడు తనస్థానమగు ధర్మసముద్రమును విడిచి యుద్ధము జరుగు ప్రదేశమునకు వచ్చెను. తురుష్కులు మరల జయమును బొందిరి. కానిశత్రువులు దాదుఖానుడు విడిచి వచ్చినధర్మసముద్రమును ముట్టడించి పట్టుకొని సుల్తాను సైన్యమునకు వెనుకనే హానిఁజేయుచు భీతికలిగించుచుండిరి.

'ముజాహిదుషాహాయుద్ధభూమినివిడిచిపెట్టి కొండలలోనుండితనసైన్యమును సురక్షితముగా నావలకుఁ దరలించుకొని, యాఱువదివేల హిందువులను ముఖ్యముగా స్త్రీలను ఖైదీలనుగాఁ దీసికొనిపోయి యాదవానిదుర్గమును తొమ్మిదిమాసములు ముట్టడించియు నయ్యది స్వాధీనము గాకపోవుటవలననాప్రయత్నమును మానుకొని స్వదేశమునకుఁబోయెను. అంతటితో యుద్ధము ముగిసినది.'

ఈయుద్ధమునందును సుల్తాను విజయలాభమును బడయఁజాలక యనేకసైన్యములను బోఁగొట్టుకొని వచ్చినత్రోవను బట్టి మరలిపాఱిపోవలసినవాఁడయ్యెను. ఇదిపరాజయముగాని సుల్తానునకు విజయముగాదు. సుల్తాను విజయనగరమునుండి రామేశ్వరమువఱకు నైదువేలసైనికులతోఁ బోయి రాయలను తఱుముకొనివచ్చెనని వ్రాసెను. విజయనగరమునుండి రామేశ్వరమునకు నైదువందలమైళ్లు దూరముండెను. వెళ్లి మరలివచ్చుటకు వేయిమైళ్లగును. అనేకరాజ్యము లీనడుమ

నుండెను. ఈరాజ్యములన్నియుబుక్కరాయలకులోబడినపాలక రాజ్యములుగనుండెను. ఈరాజ్యమునంతయు నైదువేలసైనికులతో నెందు నెవ్వరునడ్డుకొనువారులేక తిరిగివచ్చెననుట హాస్యాస్పదముగా నుండెను. ఈసుల్తానుతోఁ గూడయుద్ధము చేసినవాఁడు కృష్ణరాయఁడనియే వ్రాసియుండెను. ఈయుద్ధము తరువాత నూఱేండ్లకుఁగాని కృష్ణరాయఁడుజనింపలేదు.

బుక్కరాయనిపరిపాలనము.

ఎవ రేమివ్రాసినను బుక్కరాయలు మాత్రము సామాన్యపురాజులతోఁ జేర్పవలసినవాఁడు కాఁడు. అతఁడు సర్వస్వతంత్రుఁడు. బహుదేశములను జయించి పాలింపుచున్నవాఁడు. భూరిపరాక్రమవంతుఁడు. హరిహరరాయలకాలము నుండియు సామ్రాజ్యాభివృద్ధికై సమస్తవిధములఁ గృషి చేయుచు, తనప్రభుత్వకాలములో మహోన్నతదశకుఁ గొనివచ్చెను. సంపత్తియందును, రాజ్యవిస్తారమునందును, సామర్థ్యమునందును విజయనగర సామ్రాజ్యము బహమనీరాజ్యముకంటెను మిన్నయై శ్రేష్ఠత్వమును వహించియుండెననియు, సముద్రపురేవగు గోవాపట్టణమును, మాల్గావను దుర్గమును, తుళువరాష్ట్రములోని యనేకమండలములును విజయనగరసామ్రాజ్యమునకు వశములైయుండెననియు, మలయాళము, సింహళము మొదలగు రాజులురాయల కడకు

రాయబారులనుబంపిపిలువఁగల కానుకలర్పించుచుండిరనియు, విజయనగర ద్వేష్టయగు ఫెరిస్తాయే వ్రాసియున్నాఁడు. బుక్కరాజు ప్రజారంజకుఁడుగ నుండెను. ప్రజలు ప్రభువునెడ భక్తి, విశ్వాసములు గలిగియుండిరి. బుక్కరాయలు తన పరిపాలన కాలములోఁ జెఱువులను, బావులను, కాలువలను త్రవ్వించి సస్యసమృద్ధి గలుగఁజేసి ప్రజలకు సౌఖ్యమును గలిగించెను. భూమిశిస్తునుగూర్చి నియమము లేర్పఱిచెను. ఇతఁడు విద్యానగరమును విస్తరింపఁజేసెను. పట్టణమునందు భవ్యమందిరములును పెద్దవియైన గిడ్డంగులును వెలసినవి. దక్షిణ హిందూదేశమున వర్తకమునకుఁ బ్రధానస్థానమగుటంజేసి ధనికులగు వణిక్ప్రముఖు లనేకులు విజయనగరమునఁ గళాకౌశల్యముగల భవనములను నిర్మించి కాపురముండిరి. బుక్కరాయలకాలమున నీమహానగరము వీరులకును, విద్వాంసులకును రక్షిస్థానమై 'విజయనగరము, విద్యానగరము' అను నామములను సార్థకపఱచుకొని వన్నెకెక్కుచుండెను. ఫెరిస్తా వ్రాసినట్లు దేశమున నైదులక్షలజనులు సంహరింపఁబడి, రాయలు తురుష్కులచేఁ బరాభవింపఁబడి సుల్తానునకుఁ గప్పము చెల్లించుచుండెననుమాటయె సత్యమైయుండినయెడల దేశమిట్లుండుట యెట్లుతటస్థమగును? దీనికంతకుఁ గారణము బుక్కరాయలు మానధనుఁడును, సాహసికుఁడును, మహా

యోగ్యుఁడగుట మాత్రమెగాక మహామాత్యుఁడగు విద్యారణ్యస్వామి మంత్రిగనుండి కార్యముల నిర్వహించుట. తాను తనయన్నయును శైవులై శైవాగమతంత్రవేదియగు కాశీవిలాసక్రియాశక్తిగురునకు శిష్యులైనను వైదికమతమునందును నెక్కుడభిమానముగలిగి పరమతములయెడ ద్వేషము లేకయుండిరి. తాను శైవమతావలంబకుఁడైనను తనరాజ్యములోని శ్రావణబెల్గోలాయను పట్టణమునందు వైష్ణవులకును జైనులకును వివాదములు తటస్థించినప్పుడు తాను మధ్యవర్తిగనుండి యుభయుల కనుకూలముగాఁ దగవు దీర్చి సంతోషపెట్టెను. ఇతని ప్రోత్సాహము చేతనే సాయనమాధవులు వేదభాష్యమును జేసిరి.

పదునైదవ ప్రకరణము.

రెండవ హరిహర రాయలు.

(౧౩౭౭ మొదలుకొని ౧౪౦౪ వఱకు)

వీరబుక్కభూపాలుని మరణానంతరమాతనికి గౌరాంబికయందు జనించిన హరిహరరాయలను పుత్త్రుఁడు రత్నసింహాసన మధిష్ఠించెను. ఇతఁడు ౧౩౭౭ మొదలుకొని ౧౪౦౪ వఱకు ప్రజారంజకుఁడై రాజ్యపరిపాలనము చేసెను. ఈతఁడు దా

తీగాత్యప్రభువుల నెల్లర నోడించి సామ్రాజ్యమునంతయు విస్తరింపఁజేసి తనపూర్వులు 'మహామండలేశ్వర, ఒడయర్' అనుబిరుదములతో మాత్రము తృప్తినొందియుండఁగా నీతఁడు తనకు లోఁబడిన మాండలికరాజు లనేకులు గప్పము గట్టుచున్నందున 'మహారాజాధిరాజ, రాజపరమేశ్వర' ఇత్యాదిబిరుదములను వహించి చక్రవర్తియయ్యెను. ఇతనిశాసనములాంధ్రదేశమునఁ నేగాక మైసూరు, దార్వాడ, కాంచీనగరము, చెంగల్పట్టు, తిరుచునాపల్లి మొదలగు ప్రదేశములందును గానంబడుచున్నవి. దీనింబట్టి యీతనిసామ్రాజ్యవైభవము విస్తారమయ్యెనని తేఁటపడుచున్నది. తనతండ్రికివలెనె సమర్థులగు మంత్రిపుంగవుల సాహాయ్యము గలదు. అట్టివారిలోఁ బ్రముఖుఁడగు మాధవాచార్యులవారి తమ్ముఁడగు సాయనాచార్యులొకరు. రెండవయతఁడు గౌడబ్రాహ్మణుఁడగు మాధవమంత్రి. మూఁడవమంత్రి మహాప్రఖ్యాతుఁడైన ముద్దపదండనాథుఁడు. నాలుగవయతఁడు గుండపదండనాథుఁడు. ఈతనిసామ్రాజ్యములోఁ బ్రఖ్యాతిగాంచిన మంత్రులయొక్కయు, సేనాధిపతులయొక్కయుఁ చరిత్రములను సంపూర్ణముగాఁ దెలుపుట కీగ్రంథము చాలదు. ఈ రెండవహరిహరరాయలకాలమున మహమ్మదీయుల విజృంభణము చాలవఱకు దగ్గినది. గుండప్పదండనాథు డాంధ్రదేశములోని కొండవీ

టిరాజ్యమును ఓరుగంటిరాజ్యమును వశముఁజేసికొనవలయు నని రెడ్లతోడను,పద్మనాయకులతోడనుబోరాడి చూచెనుగాని యాతని ప్రయత్నములు కొనసాగలేదు. గుండపదండనాథుఁడు గోవానగరమునుండి మహమ్మదీయులను తఱిమెను.

రెండవ హరిహరరాయలు పరాక్రమవంతుఁడుమాత్రమె గాక సంగీతసాహిత్యవిద్యలయందుఁ బ్రవీణుఁడు. ప్రజా సుఖైక నిరతుఁడు. దేవబ్రాహ్మణ భక్తిగలవాఁడు. అయినను నిష్పక్షపాతబుద్ధియుఁ న్యాయైకదృష్టియుఁ గలిగి మతాంతరు లగు జైనులను సైతము పరిపాలనమునం దున్నత పదవులందు నిలిపి యాదరించినవాఁడు. ఇరుగప్పదండాధిపుడను జైనపండి తుఁడు విజయనగరమున నొక జైనాలయమును నిర్మించెను. ఇతఁడే నానార్థరత్నమాలయనునిఘంటువును రచించినవాఁడు. ఇతఁడు సేనాధిపతులలో నొక్కఁడు. హరిహరరాయలు దేవా లయములకు మాత్రమె కాక బ్రాహ్మణులకును పాఠశాలల కును గూడ మాన్యములనిచ్చి పోషించినవాఁడు. ఈతనికాల మున నే విద్యారణ్యభాష్యము ముగింపఁబడినది. ఫిరోజిషా తుఘ్లక్ చక్రవర్తి డిల్లీనగరమున బ్రాహ్మణులను వారిగ్రంథములతోఁ దగులఁబెట్టుచుండఁగా దక్షిణహిందూ దేశమున రెండవ హరిహరరాయలు హిందూ మతోద్ధారణము సేయ సర్వవిధములఁ బాటుపడుచుండెను. ఇతనికి మల్లాంబిక వలన

జనించిన దేవరాయ లనునాతఁడు యువరాజుగనుండి యుదయగిరి రాజ్యమును రాజప్రతినిధియై పరిపాలించెను. అనఁగా విజయనగర సామ్రాజ్యములోఁ జేరిన యాంధ్రదేశభాగమునఁ దనతండ్రియగు రెండవ హరిహరరాయల కాలముననే౧౪౦౦ సంవత్సరము లీ యుదయగిరిరాజ్యమును బరిపాలించినవాఁడు గావున దేవరాయలకు నాంధ్రదేశమునకు నెక్కువసంబంధము గలదు.

రెండవ హరిహరరాయలు కొండవీటిరెడ్లతో మైత్రిగలిగియున్నట్లు గన్పట్టుచున్నది. ఇతఁడు తనకుమార్తెయగు హరిహరాంబను కాటయవేమారెడ్డి కుమారుఁడగుకాటయప్రభుని కిచ్చివివాహముచేసినట్లు కాటయవేముని చరిత్రమున దెలిపియున్నాఁడను.

వినుకొండతిప్పనామాత్యుఁడు.

ఋగ్వేదియు, ఆశ్వలాయనసూత్రుఁడును, విశ్వామిత్రగోత్రుఁడును నగు వినుకొండ తిప్పనామాత్యుఁడు హరిహరరాయల రత్నభండారమునకు రక్షకుఁడుగా నుండినట్లు క్రీడాభిరామమను గ్రంథములోని యీక్రింది పద్యముల వలన విదితమగుచున్నది.

సీ. సత్యవ్రతాచార సత్కీర్తిగరిమలఁ
జందురితోడను హరిశ్చంద్రుతోడ

సభిమానవిస్ఫూర్తి నైశ్వర్య మహిమల
రారాజుతోడ రేరాజుతోడ
సౌభాగ్యవైభవ జ్ఞానసంపన్నత
మారుతోడ సనత్కుమారుతోడ
లాలిత్యనిరుపమ శ్లాఘావిభూతుల
భద్రుతోడను రామభద్రుతోడ

గీ. సాటియనఁదగు ధారుణీపాలసభల
వీరహరిహరరాయ పృథ్వీకళత్ర
రత్నభండార సాధికారప్రగల్భు
మల్లికార్జునుఁ ద్రిపురారి మంత్రివరుని."

వినుకొండ వల్లభామాత్యకవి.

క్రీడాభిరామమును రచియించిన వల్లభామాత్యకవి పైని జెప్పిన వినుకొండ తిప్పనామాత్యునికి పుత్త్రుఁడు. క్రీడాభిరామములోని యీక్రిందిపద్యమున వల్లభామాత్యుఁడిట్లభివర్ణింపఁబడి యుండెను.

"సీ. మూఁడుగ్రామగ్రాసములతోడఁ గూఁడఁగ
మోపూరుపాలించె ముల్కినాఁట
నాశ్వలాయన శాఖయందు ఋగ్వేదంబు
కరతలామలకంబుగాఁ బఠించె

బ్రత్యక్షమొనరించి భైరవస్వామిచే
సిద్ధసారస్వత శ్రీవరించెఁ
గామకాయన సవిశ్వామిత్రగోత్రంబు
వంశగోత్రంబుగా వార్తకెక్కె
గీ. నెవ్వఁ డా త్రిపురాంతకాధీశ్వరునకు
రాయనవరత్నభండారరక్షకునకుఁ
బ్రియతనూజుండు చందమాంబికకు సుతుఁడు
మనుజమాత్రుండె వల్లభామాత్యవరుఁడు.''

ఇతఁడు క్రీడాభిరామమను వీథినాటకమును రచించినట్లు గద్యములోఁ గన్పట్టుచున్నను వాస్తవముచేత నీగ్రంథమును రచించినవాఁడు మఱియొకఁడని మఱికొన్ని ప్రబలహేతువులచేత వ్యక్తమగుచున్నది. వల్లభామాత్యుఁడిందు విశేషముగా నభివర్ణింపఁ బడియెను. ఈగ్రంథమున ననేక పద్యములతో మిక్కిలి యతిశయోక్తులతో వల్లభామాత్యుని నభివర్ణించిన పిమ్మట ,,ఆమంత్రిశేఖరుండు రావిపాటి త్రిపురాంతదేవుఁడను కవీశ్వరుఁ డొనరించిన ప్రేమాభిరామ నాటకంబు ననుసరించి క్రీడాభిరామంబను రూపకంబు తెనుంగుబాసరచియించినవాఁడు'' అనువాక్యము గన్పట్టు చున్నందునను నీతఁడు వ్రాసినది కాదని స్పష్టముగాఁ జెప్పవచ్చును. దీనిని శ్రీనాథకవి వల్లభామాత్యుని పేరుపెట్టిరచించెనని గ్రంథపీఠికలో శ్రీయుత

మానవిల్లి రామకృష్ణకవి. ఎం.ఎ.గారు కొన్ని హేతువులఁగనఁబఱిచియున్నారు. శ్రీనాథుని నిజమైన వీధినాటక మిదియెకాని బజారులలోనమ్ము వీధినాటకము కాదని వీరియభిప్రాయము. ఈవీధినాటకమునకు రంగస్థలము ఓరుగల్లు. మంచనశర్మయను బ్రాహ్మణుఁడును, టిట్టిభ సెట్టియను కోమటియు నిరువురును జెలికాండ్రును,విటపురుషులునై యుండిరి.వీరిరువురునోరుగల్లునకుఁ బోయి జారిణుల సంగతి నుందురు. ఈగ్రంథమునఁ వేశ్యాభుజంగుల వృత్తములు, విధవాదుర్వర్తనములు, పూటకూళ్ళయిండ్లు, అమ్మవార్లజాతరలు, పల్నాటివీరుల యుత్సవములు, కోడిపుంజులయు, పొట్టేళ్ళయుపోట్లాటలు, ప్రతాపరుద్రుని యుంపుడు కత్తెయగు మాచల్దేవిమందిరము మొదలగునవి మిక్కిలి చమత్కారముగా వర్ణింపఁబడినవి. ఈగ్రంథముం జదివినవారికి నాకాలపు సంఘదురాచారము లీకాలమునందు వలెనె యున్నవని చక్కఁగా బోధపడఁగలదు. కవిత్వము నారికేళపాకముతో మిళితమై మిక్కిలిప్రౌఢమైయున్నను మనోరంజకమై యున్నది. ఇదిహాస్యప్రబంధ మనిచెప్పఁదగును. ఇట్టిగ్రంథమును శ్రీనాథుఁడు రచించెనన్న విశ్వసింపఁదగి యున్నది.

ఫిరోజిషాహాతో యుద్ధము.

బహామనీసుల్తానగు మహామూద్ షాహ ౧౩౯౭ లో మరణము నొందఁగా సింహాసనమును గూర్చి దాయాదులలో

వివాదములు జనించెను. మహామూదునకు వెనుక నతనిపెద్ద కొడుకు ఘియాసుద్దీనను పదునేఁడేండ్లబాలుఁడు రాజ్యభారమును వహించినతరువాత నిరువది దినములకు నొక బానిస వాఁడులిందుపేరు చెప్పిరప్పించి వానిగ్రుడ్లు పెఱికించెను. పిమ్మట నాతని కనిష్ఠసోదరుఁడగు షామ్సుద్దీను పట్టాభిషిక్తుఁడయ్యెను. అయిదుసంవత్సరములు జరిగినతరువాత సుల్తాను దావూద్ కుమారుఁడగు ఫిరోజిషాహ యనునాతఁడు వానిని గ్రుడ్డివానినిజేసి పదభ్రష్టుని గావించి తాను ౧౩౯౭ వ సంవత్సరము నవంబరు నెల ౧౫ తేదిని సింహాసన మెక్కెను. ౧౩౯౮ వ సంవత్సరమున బహామనీసుల్తానునకును విజయనగరమురాయలకును యుద్ధము జరిగెననియు, రాయల పేరు దేవరాయలనియును ఫెరిస్తా వ్రాసియున్నాఁడు గాని శాసనములను బట్టి యీ రెండవహరిహరరాయలే పరిపాలనము చేయుచున్నట్లు గన్పట్టుచున్నది. ఫెరిస్తాయొక్క గ్రంథములో కాలవిపర్యాస దోషములు, పురుషవిపర్యాసదోషములు పెక్కులు గలవు. ఫెరిస్తా వ్రాసిన యుద్ధకథనము సత్యమైన యెడల ఫిరోజిషాహకును, రెండవ హరిహరరాయలకును జరిగియుండవలయును. సింహాసన మాక్రమించుకొనుటకై కలుబరగి నగరములోఁ గల్లోలము జరుగుటచూచి హరిహరరాయలద్దియెదుంచినసమయమని యెంచి బహామనీరాజ్యమునకుఁ దమకు

నమమనున్న రాచూరు, ముదిగల్లు దుర్గములను స్వాధీనపఱచు కొనవలయునని పుత్రసహితముగా దండయాత్రబయలు వెడలెను. అప్పుడు ఫిరోజిషాహ రాయల నెదుర్కొనవచ్చెను. అది వర్షకాల మైనందునఁ గృష్ణానది నిండుప్రవాహముతో గూడుకొని భయంకరముగా నుండెను. నది కుత్తరభాగమున తురుష్కసైన్యములును, దక్షిణభాగమున రాయల సైన్యములును విడిసియుండెను. రాయలసైన్య మధికముగ నుండుటఁ జూచి భయపడి సుల్తాను సేనానుల నెల్లరను రప్పించికర్తవ్యం బెద్దియని యాలోచింప సాగెను. శత్రువుల జయించుమార్గము నెవ్వరును జెప్పలేకపోయిరి. అంతట సుల్తానుకడ నున్నకాజీ యొకఁడు (మతగురువు) మాయోపాయమునఁ బోయి రాయలను వానికుమారునిఁ జంపివత్తునని సెలవుగైకొని సన్యాసి వేషము ధరించి నదినిదాటి సముద్రమువలెఁ బదిమైళ్లవఱకు వ్యాపించియున్న శత్రుసైన్యములోఁ జొఱఁబడి రాజపుత్రుని శిబిరముఁ బ్రవేశించెనట. అచట నొకబోగముదానిమీఁద వలపు పుట్టినట్టు నటించి తనసంగీతమువలన దానిని మెప్పించి యామెపాదములకు మ్రొక్కి తన యుద్దేశమును దెలుపక బ్రతిమాలుకొని దానిమేళములోఁ జేరి యాయాటకత్తె నాట్యమునకై రాజపుత్త్రునియెదుటకుఁ బోయినపుడు మేళములోని వానివలెఁ దానును మఱియొకఁడును కత్తులు దీసికొనిపోయి

నాట్య మాడుచున్న కాలమున మోసముచే రాజపుత్రుని సంహరించిరఁట! అది చీఁకటిరాత్రియగుటచేతఁ గల్లోలము జనించి శత్రువులు పైఁబడి నఱకుచున్నారని భ్రమించి హిందూ సైన్యములు చెల్లాచెదరయ్యెనఁట! ఈసమయమున ఫిరోజి షాహ నదినిదాటివచ్చి రాయలసైన్యముల వెంటఁబడి తఱిమెనఁట! రాయలు విజయనగరమునకు బాఱిపోఁగా సుల్తాను సోదరుఁడు దేశమును బాడుచేసి బాధింపుచుండఁ గొంతధన మిచ్చి రాయలు వానిని బంపివేసెనఁట! ఎవరిసరిహద్దులువారివే యని యేర్పాటు చేసికొనిరఁట! కాజీ భోగముదాని పాదములకు మ్రొక్కినను, చోరులకుఁ దగనట్టియుఁ నీచులకుఁ దగినట్టియు మోసకృత్యములు చేసినను ఫిరోజిషాకు లాభమేమియు లేకె యెప్పటియట్ల చేతు లాడించుకొనుచుఁ బోవుట తటస్థించెనఁట! నిజముగా యుద్ధమే జరిగి ఫిరోజిషాహకు విజయమే తటస్థించి యుండినయెడల నిట్టిసంధి జరుగుట సంభవించునా? ఫెరిస్తా వ్రాసినది విశ్వాస నీయముగాఁ గన్పట్టదు.

రెండవ హరిహరరాయలు క్రీ. శ. ౧౪౦౪ లో ఆగస్టు ౩౧ దినమున స్వర్గస్థుఁడయ్యెను. ఇతఁడు ౧౪౧౯ వ సంవత్సరమున మరణము నొందెనని స్యూయలుగారి గ్రంథము ననుసరించి నేను జీర్ణకర్ణాటరాజ్యచరిత్రమున వ్రాసినది సత్యముగాదు.

మొదటిదేవరాయలు

(౧౪౦౬ మొదలుకొని ౧౪౨౨ వఱకు)

రెండవహరిహరరాయల మరణానంతరము రాజ్యాధిపత్యమునకై హరిహరరాయలపుత్రులైన దేవరాయలకును, రెండవ విరూపాక్షరాయలకును పోరాటము సంభవించినది. ఇట్లుభయులును రెండుసంవత్సరములు పోరాడినతరువాత దేవరాయలె తుదకు సింహాసనము స్వాధీనముచేసికొని పరిపాలనము చేయనారంభించెను. ఇతఁడు ౧౪౦౬వ సంవత్సరము నవంబరు ౫వ తేది శుక్రవారమునాఁడు పట్టాభిషిక్తుఁడయ్యెను. ఈమొదటి దేవరాయలు తండ్రికాలమున యువరాజుగనుండి యుదయగిరిరాజ్యమును బరిపాలనము చేయుచుండెను. ఈతనితో సమకాలికుఁడైన పెదకోమటివేమారెడ్డి కొండవీటిరాజ్యమును బరిపాలనము చేయుచుండెను. దేవరాయలు రాజ్యమునకువచ్చిన వెనుక నతనికొమాళ్లు రామచంద్రరాయలును, తరువాత విజయబుక్కరాయలు నుదయగిరిరాజ్యమును బరిపాలించినట్లు శాసనములంబట్టి తెలియుచున్నయది. దేవరాయని ప్రతినిధిపాలకులలో నొక్కఁడై అరగడరాజ్యమును బరిపాలించుచున్న విఠ్ఠన్న బహుపరాక్రమవంతుఁడుగ నుండెను. మాధవసాయకుల తోఁబుట్టువగు సింగాంబకుమారుఁడగు లక్కనమంత్రి (లక్ష్మీధరుఁడు) ప్రధానిగనుం

డెను. దేవరాయలు కోటలోనుండఁగా నాతని సంహరించుటకై రాజద్రోహులు కొందఱు వాడికత్తులతో సింహద్వారము జొచ్చినప్పు డితఁడే యారాజద్రోహులనుబట్టుకొని సంహరించి రాజులను సంరక్షించెను. ఇతఁడు పంపాక్షేత్రమున మాల్యవంతమను కొండకుఁ జేరినగుహలో గణపతివిగ్రహమును బ్రతిష్ఠాపించెను. దేవరాయలకాలమున మహాప్రధాని నాగన్న దండనాయకుఁడు ములువాయిరాజ్యమును, విరూపదండనాయకుఁడు గోవెగుత్తిరాజ్యమును శంకరదేవయొడయరు బరకూరురాజ్యమును, బాచపదండనాథుని కనిష్ఠసోదరుఁడగు మల్లప్ప మహాప్రధాని చంద్రగుత్తిరాజ్యమును, రాజకుమారులగు హరిహరయొడయలు వీరమల్లన్నయొడయలును భవానీనదీతీరప్రాంత దేశమును ప్రతినిధిపాలకులై పాలించుచుండిరి. వీరవిజయబుక్కరాయలు యువరాజుగ నుండెను. దేవరాయలు విజయనగరము చుట్టును బ్రాకారములను బురుజులను బెక్కింటిని గట్టించెను. నగరములోనివారికిఁ బరిశుద్ధజలము లభింపకున్నందున తుంగభద్రనుండి నగరములోనికి నొకకాలువను ద్రవ్వించెను. తుంగభద్ర కనకట్ట కట్టి యీకాలువగుండ నీరు నగరములోనికిఁ బ్రవహింపఁజేసెను. ఇట్లు జలసమృద్ధియేర్పడినందువలనఁ బుష్పోద్యానములు లతాకుంజములు వెలయుటయె గాక ఫలవంతములైన ద్రాక్షా

తోఁటలు మొదలగునవి వేయఁబడియెను. వీనిమూలమున నగరము సొంపువహించుటయెగాక నూతనముగాఁ బండ్రెండు లక్షలయాదాయము వచ్చుచుండెనఁట. ఈకాలువ యిప్పటికిని అనేకశిల్పశాస్త్రజ్ఞుల కచ్చెరువును బుట్టించుచు సురక్షితముగా నిలిచియున్నది. వ్యవసాయాభివృద్ధికొఱకు దేవరాయలు తన రాజ్యమునం దంతటను బెక్కుకాలువలను త్రవ్వించినట్లు శాసనాదులవలనఁ దెలియుచున్నది.

జన్నయసిద్ధనమంత్రి-జక్కనకవి.

ఇతనికాలమున సంస్కృతాంధ్రకర్ణాటభాష లభివృద్ధిఁ జెందినవి. సుప్రసిద్ధాంధ్రకవియగు జక్కనమహాకవి యిక్కాలమునం దుండెను. ఈమహాకవి విక్రమార్కచరిత్రమును కావ్యముగ రచించి వెన్నెలకంటి జన్నయామాత్యుని పుత్త్రుఁడగు సిద్ధనమంత్రి కంకితమును గావించెను. సిద్ధనమంత్రియును నతనితండ్రి జన్నయమంత్రియును దేవరాయలయొద్ద మంత్రులుగ నుండినట్లువిక్రమార్కచరిత్రములోని యీక్రిందిపద్యమువలనఁ దెలియుచున్నది.

" సీ. విమలవర్తనమున వేదశాస్త్రపురాణ
వాక్యార్థసరణికి వన్నె పెట్టెఁ
బరమహృద్యంబైన పద్యశతంబున
దేవకీతనయు విధేయుఁ జేసె

రసికత్వమున దేవరాయమహారాజ
కరుణాకటాక్ష వీక్షణముఁ గాంచె
కర్ణాటకటకము కలయంగ మెచ్చంగఁ
గణకవిద్యా ప్రౌఢి ఘనత కెక్క
గీ. గురులఁ బోషించె సత్కవీశ్వరుల మంచెఁ
బ్రజలఁ బాలించె భాగ్యసంపద వహించె
హరితముని ముఖ్యవంశరత్నాకరేంద్ర
చంద్రుఁడై యొప్పుసిద్ధయజన్నమంత్రి."

దేవరాయమహారాయలు రాజప్రతినిధిగ విక్రమసింహపురముననుండి యుదయగిరిరాజ్యమును బరిపాలించినకాలమున హారితసగోత్రుఁడైన వెన్నెలకంటి జన్నయమంత్రి మహాప్రధానియై యుండవచ్చును. ఈగ్రంథమునందు చామనదండాధినాథునివలన సామ్రాజ్యరమను బొందినట్లు చెప్పియున్నాఁడు. మఱియు జక్కనకవి సిద్ధనమంత్రి నిట్లభివర్ణించియున్నాఁడు.

"సీ. చిత్రగుప్తునికైనఁ జింతింప నరుదైన
గణితవిద్యాప్రౌఢి ఘనతకెక్క
నవరసంబులయందు నవ్యకావ్యంబులు
కవిజనంబులు మెచ్చఁగా నొనర్చె
నానాముత్తెములసోయగము మించినవ్రాలు
వరుసతోనిరుగేల వ్రాయనేర్చె

నాత్మీయలిపి యట్టు లన్యదేశంబుల
లిపులను జదువంగ నిపుణుఁ డయ్యె
దేవరాయమహారాయ ధీవిధేయ
మంత్రివల్లభ చామనామాత్యదత్త
చామరచ్ఛత్రశిబికాదిసకలభాగ్య
చిహ్నములనొప్పె జన్నయసిద్ధమంత్రి."

ఈసిద్ధయమంత్రి వెల్లముకొండదుర్గమున కధీశ్వరుఁడుగ నున్నట్లు గన్పట్టుచున్నది. శ్రీమద్వెల్లముకొండ భైరవునికృపా విశేషముచేత సామ్రాజ్యలక్ష్మి లభించిన దని చెప్పియుండుటయె యిందుకు దృష్టాంతము. జక్కనకవి నియోగిశాఖా బ్రాహ్మణుఁడు. తాత పెద్దన. తండ్రి అన్నయామాత్యుఁడు. ఇతఁడు ప్రసిద్ధప్రౌఢాంధ్రకవి. సిద్ధనమంత్రి జక్కనకవి నిట్లు పొగడినట్లు కవియె చెప్పుకొనియెను.

"కం. చక్కనినీదైదుష్యము
చక్కన నీకావ్యరచనచాతుర్యంబుల్
చక్కన నీవాగ్వైఖరి
చక్కన నీవంశమహిమ జక్కనసుకవీ."

డిండిమకవిసార్వభౌముఁడు.

డిండిమకవిసార్వభౌముఁడను బిరుదాభిధానముగల యరుణగిరినాథుఁడను జగత్ప్రఖ్యాతకవి యొక్కఁడు దేవరాయల

కాలముననుఁ, ఈతని మనుమఁడు ప్రౌఢ దేవరాయలకాలము నను నుండె ననియు, యోగానందప్రహసనము మొదలగు గ్రంథములను రచించె ననియును, ఈతనికిని శ్రీనాథునకు రాయల యాస్థానమున నుద్భటమైనవివాదము పొసగి యా వివాదమున శ్రీనాథునకు విజయము కలిగి శ్రీనాథుఁడాతని విజయడిండిమమును బగులఁగొట్టించి రాయలముత్యాలశాలలో స్వర్ణాభిషేకమును బొంది కవిసార్వభౌమబిరుదము గాంచె ననియు నింతకుఁబూర్వము శ్రీనాథునిచరిత్రముం జెప్పు సందర్భమున నుదాహరించి యున్నాఁడను.

ఫిరోజ్‌షాహాతో ప్రథమయుద్ధము.

దేవరాయలు సింహాసన మధిష్ఠించినసంవత్సరముననే ఫిరోజ్‌షాహాతో యుద్ధముఁ జేయవలసివచ్చిన దని ఫెరిస్టా వ్రాసెను గాని యుద్ధకారణముమాత్రము విశ్వసనీయము కాని యద్భుతవిషయముగా నున్నది. ముదిగల్లుపట్టణమున నొకకాపుకూఁతురు గలదఁట. ఆమెయందమును విని రాయలు మోహించి యామెను దనకిచ్చి వివాహము చేయవలసినదని తండ్రినడిగెనఁట ! అందులకువారలు సమ్మతింపరైరి. అందు పైని దేవరాయ లామెను బలాత్కారముగాఁ జెఱపట్టి గొని పోవలయునని సైన్యముతో ముదిగల్లునకుఁ బోవ గ్రామవాసు లెల్లరును గ్రామమును విడిచి పాఱిపోయిరఁట. కాఁపు

కూఁతురుగూడ బహమనీసుల్తాను దేశములోనికిఁ బొఱిపోయెను. రాయ లంత నిరుత్సాహమునొంది స్వరాజధానికినే తెంచెనఁట. ఈవార్తవిని క్రుద్ధుఁడై ఫిరోజ్‌షాహ దండెత్తివచ్చి విజయనగరమును ముట్టడించెనఁట. అంతట వాని జయించుట దుస్సాధ్యమనియెంచి తనకూఁతునిచ్చి వివాహముఁజేసి సుల్తానును వెనుకకుఁ బంపించెనఁట. ఇదియ వాస్తవమగునేని ఫెరిస్తాకుఁ బూర్వమున నున్న అబ్దుర్‌రజాకు,నసీజ్, మొదలగుచరిత్రకారు లెవ్వరైనను వ్రాసియుండరా ? రెండువందలసంవత్సరముల కావలనున్న యొక్క ఫెరిస్తాకుమాత్రము తెలియవచ్చెనా ? ఇది ఫెరిస్తాచేగల్పింపఁబడిన గాథయెకాని సత్యమైన చరిత్రాంశ మైయుండదు.

ఫిరోజ్‌షాహతో రెండవ యుద్ధము.

ఫిరోజ్‌షాహ ౧౪౧౭ వ సంవత్సరమున నాంధ్రదేశములోని పానుగల్లుదుర్గమును రెండుసంవత్సరములవఱకు ముట్టడించియు వశపరచుకొనఁ జాలక పద్మనాయకులతోఁ బోరాడఁజాలక ముట్టడినివీడి పలాయనుఁ డయ్యెనని రెండవప్రకరణమునఁ దెలిపియున్నాఁడను. ఆసమయమును గనిపెట్టగరగా దవ సంవత్సరములో విజయనగరాధీశ్వరు డైన దేవరాయమహారాయలు ఫిరోజ్‌షాహపై దండెత్తిపోయెను. ఉభయులకును ఘోరయుద్ధము జరిగినది. ఫిరోజ్‌షాహ తప్పించుకొని

పోవుటయె దుస్తరమయ్యెనఁట. హిందువులుసుల్తానును వెంబడించి యతని రాజ్యములోఁ జొఱఁబడి యనేకులనుసంహరించి దేశమునంతయుఁ దోఁచుకొని యదివఱకుఁ బడ్డబాధలనన్నిఁటి యొక్క ఋణమును వడ్డితోఁగూడఁ దీర్చుకొనిరఁట! ఇట్టివిపత్తు సంభవించినదిగదా యని ఫెరోజ్‌షాహ మనోవ్యాధిపీడితుఁడై యాబెంగతోనే ౧౪౨౨ లో మరణముఁ జెందెనఁట.

దేవరాయలు ౧౪౨౨ లో స్వర్గస్థుఁ డయ్యెను. ఇతనికి హరిహరుఁడుఁ, విజయుఁడుఁ, మల్లన్న యనుమూవురుపుత్త్రులు గలరు. ఇందలి విజయుఁడే వీరవిజయబుక్కరాయ లను నామాంతరము వహించి యువరాజుగ నుండి తండ్రిమరణానంతరము నొకసంవత్సరము మాత్రము పరిపాలనముఁజేసి మరణముఁజెందినట్లు గన్పట్టుచున్నది. ఇతనికి దేవరాయలు (రెండవ) పర్వతి రాయఁడు మొదలగు కొమాళ్ళను హరమ్మ యను కొమార్తెయును గలరు. హరమ్మ సాళ్వతిప్పరాజున కిచ్చివివాహము గావింపఁబడియెను. పర్వతిరాయఁడు౧౪౨౪ లో మృతినొందెను. రెండవదేవరాయలు విజయనగర సామ్రాజ్యమునకుఁ బట్టాభిషిక్తుఁడయ్యెను.

ప్రౌఢదేవరాయలు.

(౧౪౨౩ మొదలుకొని ౧౪౪౬ వఱకును)

దేవరాయలు ౧౪౨౨ వ సంవత్సరములో మృతినొందిన పిమ్మట నతనికుమారుఁడు విజయబుక్కరాయలు తండ్రిజీవిత

కాలముననే యువరాజుగ నుండినవాఁడు గావున రాజ్యాధిప త్యమును వహించి యొకసంవత్సరము మాత్రమె పరిపాలన ము చేసినట్లు గానవచ్చుచున్నది. ఇతని పరిపాలనములోఁ జెప్పఁదగిన గొప్పవిషయము లేవియును గానరావు. ఈయన యనంతర మీతనికుమారుఁడు రెండవ దేవరాయలు ౧౪౨౩ లో రాజ్యారూఢుఁడైనట్లు తెలియుచున్నది కాని నిశ్చయముగ నీరెండవదేవరాయ లేసంవత్సరమున పట్టాభిషిక్తుఁడయ్యెనో సరిగాఁ జెప్పుటకు సాధనములు గానరావు. ఈరాయలకు ఇమ్మడిదేవరాయలనియు, ప్రౌఢదేవరాయలనియు 'గజబెం టె' (ఏనుఁగువేఁట) దేవరాయలనియును, ప్రతాపదేవరాయ లనియును నూరుపేళ్లు గలవు. మహారాజాధిరాజరాజపరమే శ్వరబిరుదాంచితుఁడైనయీప్రౌఢదేవరాయల వారికాల ముననే కొండవీడు, వినుకొండరాజ్యములు కర్ణాటసామ్రా జ్యమునఁ జేరిపోయినవి. రాజమహేంద్రపురరాజ్యమునుమాత్ర మల్లాడరెడ్డిపుత్త్రులగు వేమారెడ్డియును, వీరభద్రారెడ్డి యును స్వతంత్రపరిపాలనము చేయుచుండిరి. కొండవీడు, విను కొండ, కందుకూరురెడ్డిరాజులును, పద్మనాయకులును మా త్రము ప్రౌఢదేవరాయలకుఁ గప్పములుగట్టు సామంతమండ లాధిపులుగ నుండుచు వచ్చిరి. అనఁగా నుత్తరమునఁ గృష్ణా నదీపర్యంతభూభాగమునంతయును ప్రౌఢదేవరాయలు పరి

పాలనము చేసెను. ప్రౌఢదేవరాయలు కొండవీడు వినుకొండ రాజ్యములను స్వాధీనపఱచుకొనుసందర్భమునఁ దోడ్పడి సాహాయ్యముఁ జేసినవారు తెలుఁగురాయఁడును, పంటమైలార రెడ్డియు ననునిరువురుసామంతమండలేశ్వరులు.

తెలుఁగురాయఁడు.

ఇతఁడు శ్రీమన్మహామండలేశ్వర మేదిని మీసరగండ కఠారిసాళువరాయవిభాళమహారాజయొక్క కుమారుఁడైన శ్రీమన్మహామండలేశ్వర మేదిని మీసరగండ కఠారిసాళువ శంభురాయదేవమహారాజపుత్త్రుఁడైన శ్రీమన్మహామండలేశ్వర మేదిని మీసరగండ కఠారిసాళువధరణీవరాహ తెలుఁగురాయండుగాని మఱియొక తెలుఁగురాయఁడుగాఁడు. ఇతని రాజధాని వెలనాటిసీమలో కృష్ణానదీముఖద్వారముననున్న శ్రీకాకుళమని తెలియుచున్నది. తెలుఁగురాయనితండ్రి యగు శంభురాయఁడును సాళ్వమంగు జయించిన శంభురాయఁడును వేర్వేఱు పురుషులుగాని యొక్కరుగారు. ఈ తెలుగురాయల శాసనములు వెలనాడు, పొదిలసీమలలోను సింహాచలములోను గన్పట్టుచున్నవి. ఇతఁడు ప్రౌఢదేవరాయలపక్షమున గజపతులతోడి యుద్ధములందు రాజమహేంద్రపుర రెడ్లకు సాహాయ్యముఁ జేయు సందర్భమున నీతఁడు ౧౪౨౮ దవసంవత్సరమున సింహాద్రికిఁబోయి దానశాసనము వ్రాయించెనుగాని రెడ్లను

జయించి యీ దేశమాక్రమించినవాఁడు మాత్రము గాఁడు. ఇతఁ డాత్రేయగోత్రుఁడు. తనయవసానకాలమునందు శ్రీనాథ కవిసార్వభౌముఁడు "రంభఁగూడెఁ దెనుంగురాయరాహుత్తుండు కస్తూరికేరాజుఁ బ్రస్తుతింతు" అనియంగలార్చిన దీ తెలుంగు రాయనిగుఱించియే సుఁడీ. ఈతనికి నీకవికి నెక్కువమైత్రి యున్నట్టుగనప్పట్టుచున్నది. శ్రీనాథుఁడు తెలుగురాయనియాస్థానమునకుఁ బోయినపు డాప్రభువు నీవేమి కోరెద వనియడిగిన ప్పు డాతఁడీక్రిందిపద్యమును జెప్పెనఁట.

"ఉ. అక్షయ్యంబుగ సాంపరాయని తెలుంగాధీశ కస్తూరికా
భిక్షాదానము సేయురా సుకవి రాడ్బృందారక శ్రేణికిన్
దాక్షారామపురీవిహారవరగంధర్వాప్సరోభామినీ
వక్షోజద్వయకుంభికుంభములపై వాసించుఁ దద్వాసనల్."

అనంతామాత్యకవి.

ప్రసిద్ధాంధ్రకవియగు ననంతామాత్యునితండ్రి తిక్కన తెలుగురాయనికి మంత్రిగనుండెనని తెలియుచున్నది. కాఁబట్టి అనంతామాత్యకవియు నాకాలముననే యుండెను. శ్రీనాథునకు సమకాలికుఁడు. శ్రీనాథునికంటెఁ జిన్నవాఁడై యుండును. అనంతామాత్యుఁడు తనముత్తాతయగు బయ్యనామాత్యుఁడు తిక్కనసోమయాజిచేత భవ్యభారతియని పొగడ్తఁ

గన్నవాఁడని భోజరాజీయములో నీక్రిందిపద్యములోఁ జెప్పి యున్నాఁడు.

"చ. శ్రుతిఁగ్రతుకర్తనా వినుతి చేకొని పంచమవేదమైన భా
రతముఁ దెనుంగుబాస నభిరామముగా రచియించినట్టి యు
న్నతచరితుండు తిక్కకవినాయకుఁ డాదట మెచ్చి భవ్య భా
రతియనఁ బేరుగన్నకవిరత్నముబయ్యనమంత్రియల్పుఁడే"

అనంతామాత్యకవి భోజరాజీయము రసాభరణమునను గ్రంథములను రచించి ప్రసిద్ధికెక్కినవాఁడు. భోజరాజీయము చమత్కారములైన కథలు గలది. రసాభరణము శృంగారాదిరసాదులనుగూర్చి చెప్పఁబడిన లక్షణగ్రంథము. ఈతనికవిత్వము నిర్దుష్టమై మృదుమధురపదకలితమై, రసవంతమై, హృదయరంజకమైయుండును. ఇతఁడు రసాభరణమనులక్షణగ్రంథమును శా. శ. ౧౩౫౬ ఆనందసంవత్సర మాఘకృష్ణైకాదశీభౌమవాసరంబున భక్తిపూర్వకముగ ధ్రువపట్టణాధిపున కిచ్చెనని యాగ్రంథములోని యీక్రిందిపద్యమునుబట్టి తెలియుచున్నది.

"శా. జానొందన్ శకవర్షముల్ బుతుశరజ్యాలేందులై యొప్పన
య్యానందాబ్దమునందు మాఘమున గృష్ణైకాదశీభౌమయు
క్తానామామృతవేళ నీకృతి యనంతాఖ్యుండు సమ్యగ్రస
శ్రీనిండం ధ్రువపట్టణాధిపున కిచ్చెన్ భక్తిపూర్వంబుగన్."

కనుక నితఁడు క్రీ. శ. ౧౪౩౪ సంవత్సరములో నుండుట చేతఁ దెలుంగురాయనికాలమునకు సరిపోవుచున్నది.

పంటమైలార రెడ్డి.

ప్రౌఢ దేవరాయనివిశ్వాసమునకుఁ బాత్రులైన సేనాధిపతులలో పరాక్రమవంతుఁడైన మైలారవిభుఁడొక్కఁడు. ఇతఁడతిపరాక్రమవంతుఁడు. తురుష్కులతోడను గజపతులతోడను జరిగినయుద్ధములలో రాయలకు విజయమును సంఘటిల జేయుచుండెను. ఇతఁడు సూరారెడ్డికి మునిమనమఁడును, పోతరెడ్డికి మనుమఁడును, ముమ్మడీంద్రునకు ముమ్మాంబయందు జనించినపుత్త్రుఁడునై యుండెను. ఇతనికి ధరణీవరాహుండు, చౌహత్తమల్లుండు నను బిరుదములు గలవు. ఇతని గంట వినంబడినతోడనే శత్రురాజులగుండె లదరుచుండెన వియఁట. తన యవసానకాలమునందు శ్రీనాథకవిసార్వభౌముఁడు "కైలాసగిరిఁ బండె మైలారువిభుఁ డేగి దినవెచ్చ మేరాజు దీర్పఁగలఁడు" అని యంగలార్చిన దీపంటమైలార రెడ్డిని గూర్చియేసుఁడీ. ఈమహాపరాక్రమవంతుఁడైనమైలారవిభుఁడు తన కొనఁగూర్చిన జయములకు సంతోషించినవాఁడై యొకనాఁడు ప్రౌఢదేవరాయలవారు మైలారవిభుని రప్పించి నీవేమి కోరెదవూ కోరుమని నుడివెనఁట. అందులకాతఁడు వినమ్రుఁడగుచు , దేవరా ! నాకు నగలు నాణెము లక్కఱ లేదు; గజా

శ్వాందోలికాదివాహనము లక్కఱలేదు; ధన మక్కఱలేదు. ఎవ్వరిహృదయసీమలయందు మహేశ్వరుఁడు మొదలగు దైవతములు నివసించుచున్నారో, వేదవేదాంగములు నివసించుచున్నవో, ఎవరు మతసంరక్షణాభివృద్ధికై యేర్పడినారో అట్టి బ్రాహ్మణోత్తములకు నొకచక్కని గ్రామమును దానముచేయవలసినదిగా నాప్రార్థన'యనివేడుకొనియెనఁట. అప్పుడాతఁ డాతనికోర్కె మన్నించి శా. శ. ౧౩౫౧ కీలకనామసంవత్సర మాఘమాసములో భాస్కరక్షేత్రమున హేమకూటమున నివసించు విరూపాక్షదేవునిసన్నిధిని పూరినాటిసీమలో గుండ్లకమ్మ నదియొడ్డున నుండు పోలవరమను గ్రామమునకు చేజెర్లయని పేరుపెట్టి బ్రాహ్మణులకగ్రహారముగా ధారవోసెను.

ప్రౌఢదేవరాయని పరిపాలనావిశేషములు.

ప్రౌఢదేవరాయని ప్రభుత్వకాలములో చామనామాత్యుఁడు రెండవహరిహరరాయలచేఁగట్టింపఁబడినహరిద్రాయనునకట్టను మరలఁగట్టించెను. ఇతఁడు తనరాజ్యములోవ్యవసాయాభివృద్ధికై మంచిపనులను బెక్కులనుగావించెను. అనేకశాసనములలో నీతనిదిగ్విజయములు వర్ణింపఁబడినవి. ఇతని దండనాయకులలో మిక్కిలి ప్రసిద్ధు లిద్దరు గలరు. వారిలో లక్కణదండనాయకుఁడు సింహళము పర్యంతముగల రాజగం

భీర రాజ్యమునకుఁ బ్రతినిధిపాలకుఁడుగనుండి జనరంజకముగఁ బరిపాలనముఁ జేసెను. అన్నప్పదండనాథుఁడు రెండవయతఁడు ఇతఁడు మంగళూరు బరకూరురాజ్యములను బరిపాలించెను. ఇంకను బ్రసిద్ధులైనమంత్రులు దండనాయకులు పెక్కండ్రుగలరు. వారలసాహాయ్యముతో నీతఁడు శత్రురాజులనెల్లరను జయించుటయెగాక తురుష్కుల విజృంభణమును నూన్పుచువచ్చెను. ఇతఁడు విశేషధనమును గూడఁబెట్టవలయునని సంకల్పించెనుగాని తురుష్కులతోడను, గజపతులతోడను అనేకయుద్ధములు జరుపవలసివచ్చినందున ౮౫ కోట్లవరహాలను మాత్రము కూడఁబెట్టఁగలిగెనఁట. ఇంతియగాక రత్నభాండారముఁ బెంపగునట్లు గావించెను. ఇంతధనవంతుఁడగుటకుఁ గారణము 'క్విలన్, సిలోన్, పలికట్, పెగో, టెనాసిరమ్' మొదలగు దేశములరాజు లనేకు లీతనికిఁ గప్పముగట్టుచుండిరని 'నసీజ్' అనుచరిత్రకారుఁడు వ్రాసియున్నాఁడు. వరహా ౧ కి మూఁడురూపాయలుచొప్పున లెక్కవేసినను రాయలయొద్దను ౨౨౫ కోట్ల రూపాయలు నిలువయుండెను. మూఁడు లేక నాలుఁగులక్షల సైన్యమును, ఒకప్పుడు ఏఁడు లక్షలసైన్యమును బోషించుచు, ప్రబలురగు శత్రువులతో ఘోరముగాఁ బోరుచు నింతధనమును గూడఁబెట్టుట శ్లాఘాపాత్రముగాదా ? ఈతని ప్రభుత్వకాలములో సామ్రాజ్యము

విస్తరించి యుండెననుటకు సందియము లేదు. పారసీక దేశపు చక్రవర్తి యగు షాహరుఖ్ అనునాతఁడు అబ్దుర్‌రజాక్ అనువానిని, పోర్చుగల్ దేశపురాజు, నికోలో డెయి-కోంటి' అనునాతని ప్రౌఢదేవరాయనికడకు, రాయబారులుగాఁ బంపుటయె యీతనిసామ్రాజ్యవైభవము మహత్తరమైన దని వేనోళ్ళఁ జాటఁగలదు. ఇట్టి మహారాజాధిరాజగు ప్రౌఢదేవరాయలు బహమనీసుల్తానులతోఁ బోరాడి యోడుచుండెననియు, వారలకుఁ గప్పము చెల్లించుచుండెననియు ఫెరిస్తావ్రాసిన చరిత్రాంశములు సత్యములని విశ్వసింపఁజాలము.

అహమ్మదుషాహాతో యుద్ధము.

ఫిరోజిషాహ ౧౪౨౨ లో మృతినొందిన వెనుక నతని తమ్ముఁడు అహమ్మదుషాహ సింహాసనమునకువచ్చెను. ఇతఁడు ప్రౌఢదేవరాయనిపై దండెత్తివచ్చి యుద్ధము చేసెనఁట! ఈయుద్ధములో రాయలు శత్రువులచేతఁ జిక్కినప్పుడు వారాతని సామాన్యజనుఁడని తలఁచియాతని నెత్తిమీఁదఁగట్టెల మోపునుంచి కొంతదూరము వెంటఁబెట్టుకొనిపోయి తురుష్కులు విడిచిపెట్టిరఁట! ఒకప్పుడు సుల్తానొంటరిగానుండుటఁ జూచి కొందఱు హిందూసైనికులాతని వెంటాడించి చావఁ బోఁగా నతఁడు తప్పించుకొని తనసైనికులతోఁ జేరుకొని

యెనఁట! కట్టకడపట హిందువులే యోడిపోయి సుల్తానునకు కొంతధనమిచ్చి సంధిచేసికొనిరఁట! ఈధనమునంతయు సుల్తానుకుమారుఁడు గొనిపోయి తండ్రికి సమర్పించెనఁట! ఇది ఫెరిస్తావ్రాసిన యుద్ధకథనముయొక్క సారము. ఇందుఁ బదునైదువేసము లబ్ధమని మనము నిశ్చయింపవచ్చుననియు, విజయనగరపు మహారాజును సామాన్యజనుఁడని తలఁచి వానిపై నిట్టిమీఁదఁ గట్టులమోపులు పెట్టుట సంభవమని సారాసారవిచారముగలవాఁ డెవ్వఁడు నమ్మఁగలఁడని కొమఱ్ఱాజు లక్ష్మణరావుగారు వారిచే రచియింపఁబడిన మహమ్మదీయమహాయుగమునందు వ్రాసియున్నారు.

అల్లాఉద్దీన్ షాహాతో యుద్ధము.

క్రీ. శ, ౧౪౩౫ సంవత్సరములో అహమ్మద్ షాహ మరణమునొందఁగా వానికుమారుఁడు అల్లాఉద్దీన్ షాహబహామనీ రాజ్యాధిపత్యమును వహించెను. ఇతఁడుపట్టాభిషిక్తుఁడైనతోడనే తనసోదరుఁడైన మహమ్మద్ ఖానునకుఁ గొంత సైన్యము నిచ్చి దేవరాయలమీఁదికిఁ బంపెనఁట! దేవరాయలు సంధిచేసికొని కొంతధనమునొసంగి వానిని సాగనంపెనఁట! ఈవిజయమునకు నుప్పొంగి మహమ్మద్ ఖానుఁడు తనయన్నమీఁదనే తిరుగఁబడి దేవరాయలసాహాయ్యమును బొందెనఁట! మహమ్మదుఖాను ముదిగల్లు, రాచూరు, విజాపురము మొదలగు దుర్గ

ములను స్వాధీనపఱచుకొనియెనఁట గాని సుల్తాను సైన్యములతో యుద్ధము జరిగినపు డోడిపోయి పలాయనుఁడయ్యెనఁట! తరువాత సుల్తాను వానియపరాధమును మన్నించి రాచూరు దుర్గాధిపత్య మొసంగెనఁట!

రాయలు సైన్యమును బలపఱచుట.

౧౪౨౨ వ సంవత్సర ప్రాంతమున దేవరాయ లొకనాఁడు తనసరదారులను, నాయకులను, సేనాధీశులను, రాజబంధువులు మొదలగు హితుల నందఱను రప్పించి సభ చేసి రాజ్యవిస్తారము నందును, ధనసంపత్తియందును విజయనగరసామ్రాజ్యము బహమనీరాజ్యముకంటె నెక్కుడని పరదేశస్థులు సహితము విశ్వసించుచుండఁగా విజయనగరమువా రోడిపోవుటకు హేతువేమని ప్రశ్నించెనఁట! ముసల్మానులగుఱ్ఱములు మంచిజాతివనియు, విజయనగరమువారిగుఱ్ఱములు మంచిజాతివి కానందున ముసల్మానుల గుఱ్ఱములనెదుర్కొనఁ జాలకున్నవనియు నేతన్మూలమునఁ బరాజయము సంభవించుచున్నదని కొందఱు చెప్పిరఁట. తురుష్కసైన్యములో మేటివిలుకాండ్రసైన్యమధికముగా నుండుట వారికి జయముకలుగుచున్నదని కొందఱు చెప్పిరఁట! అందువలన విశేషముగా ధనము వెచ్చించి యుత్తమాశ్వములను గొని తనసైన్యములోఁ జేర్పించుటయేగాక తరువాత ప్రసిద్ధికెక్కిన రెండువేల

మహమ్మదీయ విలుకాండ్రను, ౬౦ వేల హిందూవిలుకాం డ్రను జేర్చి సైన్యమును వృద్ధి పఱచెనఁట. ఇట్లుకొత్తగా ౮౦ వేల యాశ్వికసైన్యమును ౨ లక్షల కాల్బలమును విజయనగర సైన్యముల నలంకరింపఁ జేసెను.

రాజద్రోహులను శిక్షించుట.

ఇట్లువక్రపరాక్రముండై జనరంజకముగాఁ బరిపాలనము జేయుచుండ దేవరాయనిఁ జంపవలెనని యొకనాఁడు వాని సోదరుఁడు తానుగట్టించిన నూత్నభవనమునందు గృహప్రవేశమహోత్సవము జరుగునని ప్రకటించి రాజబంధువుల నందఱను విందునకు రమ్మని యాహ్వానపత్రికల నంపెనఁట. ఆహ్వానమును పురస్కరించుకొనిమంత్రులు, సేనానులు, రాజబంధువులు మొదలగువారెల్లరును వచ్చి సభామంటపమునఁ గూర్చుండిరఁట! ఆకాలపుమర్యాద ననుసరించి యెల్లరు నొక్కసారిగా నొక్కప్రదేశమునఁ గూరుచుండి భుజింపరాదఁట ! వారి తారతమ్యముల ననుసరించి ప్రత్యేకముగాఁ బిలువనంపుచు మోసముచేసి వారలనందఱను సంహరించుచుండెనఁట. ఈమారణకర్మముయొక్క ఘోష బయల్పడకుండ మందిరమున దుందుభులు, నగారాలు, తుత్తూరాలు, పిల్లనగ్రోవులు మొదలగు వాద్యవిశేషములు చెవులు చిల్లులువడు

నట్లుగా ప్రేరేపింపఁ జేసెనఁట ! ఇట్లనేకుల ప్రముఖులను సంహరించి యిదేవిధముగా రాయలగడ తేర్పవచ్చునని ద్రోహి యగు నాతనితమ్ముఁడు దేవరాయనికడకుఁ బోయి విందునకు రమ్మని వేఁడుకొనియెనట ! తనకి స్వస్థముగా నున్నదనియు దా నాపూట భోజనమునకు రానని ప్రైవముపలికించినట్లు రాయలుపలికెనఁట. తనప్రయత్నమంతయు భగ్నమైనదిగదా యని చింతించి రోషావేశపరవశుఁడై తమలపాకులు, పోకచె క్కలక్రిందను దాచియుంచుకొనిన వాఁడిగలకత్తిసిదీసిరాయల నుగ్రొట్టెనఁట గాని యాతఁడు సింహాసనము వెనుకకు వెల్ల కిలఁబడిపోయెనఁట ! అంత టారాజద్రోహియగు పాతకుఁడు రాయలు చచ్చెననుకొనివాని శిరస్సుఖండింపుమనితన సేవకునిక నియమించి తానంతఃపుర సౌధాగ్రము నెక్కి, 'తానేరాజు' నని ప్రకటించెనఁట. తరువాత రాయలు లేచి తన్ను జంపవచ్చిన బంటును సంహరించి యంతఃపురము వదలివచ్చి, 'నేను సజీ విన్నై సురక్షితముగనున్నాఁడను, ఆరాజద్రోహినిబట్టుకొనుఁ' డని బిగ్గఱగా మొఱపెట్టెనఁట ! అంత జను లీదారుణకృత్యమంత యును వీక్షించి గుమిగూడివచ్చి రాజద్రోహియగు నాపాత కునిఁజుట్టుముట్టి చక్కాడిరఁట. రాయలు రాజద్రోహుల నందఱనుబట్టి తెప్పించి మరణశిక్షలు విధించి నగరమునందలి రాజద్రోహవృత్తిని నిర్మూలము గావించెను.

తురుష్కులు దండెత్తివచ్చుట.

విజయనగర మిట్టిదురవస్థ పాలయ్యెనని విని బహమనీసుల్తాను అల్లాఉద్దీను ఏఁడులక్షలవరహాలకప్పము గట్టవలసినదని వర్తమానము పంపెనఁట! రాయలావర్తమానమునకు జంకక సేనలం గూర్చుకొని సుల్తానుదేశముపై దండయాత్ర వెడలెనఁట! అతఁడు తుంగభద్రానదిని దాటి ముదిగల్లు, రాచూరు, వెంగాపురమాదుర్గములనుబట్టుకొని సాగరు విజాపురమువ ఱకుఁ గల దేశము నంతయుఁ గొల్లవెట్టి బహమనీరాజ్యము నంతయుఁ గల్లోలపఱుపసాగెనఁట. సుల్తాను సేనాధిపతులగు మల్లిక్ ఆర్టిజాన్, అజీమ్ఖాన్, జమాన్ఖాన్ మొదలగు వారు తురుష్కసైన్యములం గూర్చుకొని రాయలసైన్యముతో యుద్ధము చేసిరఁట. ఈయుద్ధములోఁ దురుష్కసైన్యములకు విశేష నష్టము సంభవింపఁగా నొండొరులకు నష్టములేకుండ సంధిగావించుకొనిరఁట.

కన్యాశుల్కదురాచారమునుమాన్పుట.

ఆకాలమునందు బ్రాహ్మణులలోఁ గన్యాశుల్కదురాచారము మిక్కిలి ప్రబలియుండఁగా నీదేవరాయనికాలమున ఘూర్జరాంధ్రకర్ణాటకద్రావిడ బ్రాహ్మణు లేకమై యంతటినుండి కన్యాశుల్కముగ్రహించినవారిట్టిశిక్షలకుఁ బాత్రులగుదు రనితమలోఁదాము సిద్ధాంతము చేసికొని నాయకులగువారు ౧౫౦ మంది చేవ్రాళ్ళు చేసిదేవరాయనికి సమర్పిం

వఁగా నాతఁడాప్రకారము సమ్మతించి యాకట్టడను సంరక్షింపుచు వచ్చెనఁట !

ఇతఁడు ౧౪౪౬ వ సంవత్సరములో మృతినొందెను.

మల్లికార్జునరాయలు-విరూపాక్షరాయలు.

(౧౪౪౬-౧౪౬౫; ౧౪౬౫-౧౪౮౫)

ప్రౌఢదేవరాయనికి పొన్నలదేవి, సింహళీదేవి యనునిరువురుభార్యలు గలరు. పొన్నలదేవివలన మల్లికార్జునరాయలును, సింహళీదేవివలన విరూపాక్షరాయలును జనించిరి. మల్లికార్జునరాయలకు ఇమ్మడిదేవరాయ లనియు ప్రౌఢదేవరాయ లనియుఁ గూడ పేళ్ళుగలవు. ప్రౌఢదేవరాయలు ౧౪౪౬ వ సంవత్సరమున స్వర్గస్థుఁడు కాఁగా మల్లికార్జునరాయలు రాజ్యారూఢుఁ డయ్యెను. తిమ్మనదండనాయకుఁ డితనికి మంత్రిగానుండెను. ఈమల్లికార్జునరాయలు గోకర్ణక్షేత్రమునందలి మతగురువులపట్ల మిక్కిలిభక్తిగలవాఁడై వారి కనేకదానములు గావించినట్లు గన్పట్టుచున్నది.

గజపతులదండయాత్ర.

ప్రౌఢదేవరాయలు మరణమునొందినతరువాత కటకపురాధీశ్వరుండైన కపిలేంద్రగజపతిమహారాజు విజృంభించి యసంఖ్యాకములగు సైన్యములతో దండయాత్ర బయలుదేరి రెడ్డిరాజులను జయించి రాజమహేంద్రపురరాజ్యమును మాత్రమె గాక దక్షిణమున నుదయగిరివఱకుఁ గల కర్ణాటకరాజ్యమును, ఏకశిలానగరమువఱకుఁ గల పద్మనాయకులరాజ్యమును నాక్రమించుకొని యారాజ్యములఁ బరిపాలించుటకై ప్రతినిధిపాలకుల నియమించెను. పరశురామరఘునాథరాజు, వీరభద్రరాజు కంబముమెట్టు, ఓరుగల్లు సీమలఁ బాలించుటకు నియమింపఁబడిరి. కపిలేంద్రగజపతియొక్క ప్రాం సామంతులలో నొకఁడు రాజమహేంద్రపురరాజ్యమును బరిపాలింపుచుండెను. కొండవీటిరాజ్యమును బాలించుటకు గణదేవుఁడు నియమింపఁబడెను.

వినుకొండరాజ్యమును కమ్మసేనాని సాగి గన్నమనాయఁడను గన్నక్షితిపాలుఁడు పరిపాలనముచేయుచుండెను. ఉదయగిరిరాజ్యమును మాధవవర్మకులోద్భవుండైన తమ్మిరాజపుత్త్రుఁ డగుబసవభూపాలుఁడు పరిపాలనముసేయుచుండెను. వీరెల్లరును ౧౪౬౦ వ సంవత్సరమునకుఁ బూర్వముననే యీదేశములను జయించి పరిపాలించుచున్నట్లు శాసనములవలనఁ దెలియవచ్చుచున్నందున నప్పటికే యాంధ్రదేశములో మూఁడువంతులు గజపతులస్వాధీనమయ్యె నని నిశ్చయముగాఁ జెప్పవచ్చును. కపిలేంద్రగజపతి విజయనగరముపై దండెత్తిపోయెను. కాని మల్లికార్జునరాయలు ఘోరయుద్ధముచేసి గజపతిని తఱిమివేసి రాజధానిని సంరక్షించుకొనియెను. దక్షిణదేశము నింకను నాక్రమించుకొనవలయునని గజపతిప్రయత్నించెనుగాని చంద్రగిరి రాజధానిగాఁ జేసికొని యాప్రాచీఖండమును బరిపాలనముఁజేయుచున్న సాళ్వనరసింహక్షితిపాలుఁడు మిక్కిలిబలవంతుఁడైయుండి గజపతుల నెదుర్కొని ముందునకుఁబోకుండఁ జేసెను. కపిలేంద్రగజపతి ౧౪౩౫ మొదలుకొని ౧౪౬౭ వ ఱకును బరిపాలనముఁజేసి మృతినొందఁగా వానికుమారుఁడు పురుషోత్తమగజపతి సింహాసనమెక్కి ౧౪౯౭ వఱకుఁ బరిపాలనముఁజేసెను. మల్లికార్జునరాయలకుఁ బిమ్మట నాతనికుమారుఁడు రాజ్యమునకు రాలేదు. తమ్ముఁడు విరూపాక్షరాయఁడు రాజయ్యెను. ఇతఁడు స్త్రీలంపటుఁడై, సురాపానప్రమత్తుఁడై నిరంతరము నంతఃపురములోనే యుండి ప్రజలకుఁగాని దండనాయకులకుఁగాని దర్శనమీయకుండెను. ఇతనియసమర్థతమూలమున గోవాపట్టణమును గోలుపోయెను. అసంతుష్టులైనదండనాయకులఁ బెక్కండ్రను జంపించెను. ఈతనిప్రభుత్వకాలములో పురుషోత్తమగజపతి విజయనగరముపై దండెత్తివచ్చి సైన్యములనోడించి యపరిమితధనమును సింహాసనమును దోఁచుకొనిపోయెనఁట. ఇతఁడు సాక్షిగోపాలవిగ్రహమును గొనిపోయి కటకమునఁ బ్రతిష్ఠాపించి సింహాసనమును పూరిజగన్నాథస్వామికి సమర్పించెనఁట. తఁడుఁ కాంచీపురమునుగూడ ముట్టడించి యారాజపుత్త్రికను వివాహమాడె

నట. పురుషోత్తమగజపతి తండ్రివలెనె రణశూరుఁడు. పరాక్రమవంతుఁ డగుబసవభూపాలుఁ డీయుద్ధముల నీతనికిఁ దోడునీడయై యుండెను.

బసవభూపాలుఁడు.

మాధవవర్మవంశోద్భవుండైన బసవభూపాలుఁడు గజపతులపక్షమున నుండి ఉదయగిరిరాజ్యమును బరిపాలనముచేసెను. ఈమాధవవర్మ పంచతంత్రమునం దిట్లభివర్ణింపఁబడియుండెను.

“చం. మును బెజవాడదుర్గఁ దనముద్ధతనంబున మెచ్చఁజేసి పెం
పున రథదంతివాజిభట భూరిబలంబులచేఁ గళింగభూ
జనపతిఁ దుంచి చేవఁ దనసంతతికై మహిఁ బాడి నిల్పి క్ర
మ్మనఁ జిరకీర్తులం గనియె మాధవవర్మ తదన్వయంబునన్.”

బెజవాడదుర్గమును బరిపాలించిన మాధవవర్మ పూసపాటిరాజులకు మూలపురుషుఁడుగాఁ జెప్పఁబడి యున్నందున బసవభూపాలుఁడుగూడ పూసపాటిరాజులకుఁ బూర్వుఁడని చెప్పవచ్చును. మాధవవర్మవంశమున కొమ్మరాజు, వాతనికి అన్నలరాజు, నతనికి సింగరాజు, నతనికి పెదవల్లభ రాజును చినవల్లభరాజు, పెదవల్లభరాజున కన్నలదేవివలన సింగరాజు, తమ్మ రాజు, తిరుమలరాజును బుట్టిరి. వారలలో తమ్మభూపాలునకు వేమాజాంబ వలన బసవభూపాలుఁడు జనించెను. ఈబసవభూపాలుఁడు రణశూరుఁడు, గుణవంతుఁడు, విద్వాంసుఁడునై యుండెను. అనంతామాత్యునిపుత్త్రుఁ డగు గంగయ యనుపెసరువాయశాఖానియోగిబ్రాహ్మణుఁ డీతనికి మంత్రిగ నుండెను. దూబగుంట నారాయణకవి పంచతంత్రమును బసవభూపా లున కంకితము గావించెను. నంది సింగయ్య, ఘంట మల్లయ్య అను కవు లిర్వురు ప్రబోధచంద్రోదయకావ్యమును రచియించి అనంతామాత్యుని గంగయ కంకితము గావించిరి. శ్రీనాథకవిసార్వభౌముని మఱఁదియగు దుగ్గ నామాత్యుఁడు నాచికేతూపాఖ్యానకావ్యమును రచించి పై యనంతామాత్యు గంగయకే యంకితము గావించెను. ప్రబోధచంద్రోదయమున నీక్రిందిపద్య

ములో బసవభూపాలున కనంతామాత్యుఁడు మంత్రిగ నున్న ట్లీక్రింది పద్యమువలనఁ దెలియుచున్నది.

"సీ. మాధవవర్మ భూమండలేశ్వరవంశ
జలధికి నేరాజు చందమామ
యేరాజు నుదయశైల మెలమి విభేదించెఁ
గపటాహితమదాంధకార మడఁగ
గజపతిసురధాణి గడిదుర్గముల కెల్ల
నేరాజు వజ్రంపుఁ బోటుతల్పు
మహిమచే నేరాజు మఱపించె నలభగీ
రథపృథూరామరఘురమణుల

తే. నట్టి గుణశాలి తమ్మరాయని కుమార
వీరబసవక్షమాచక్రవిభునిచేత
మన్ననలు గాంచి మించినమహితుఁ డితఁడు
మనుజమాత్రుండె గంగయామాత్యవరుఁడు."

దగ్గుబల్లి దుగ్గనకవి.

గంగయామాత్యుఁడు దగ్గుబల్లి దుగ్గనామాత్యునితోడ నిట్లనియెనఁట.

"చ. శ్రుతులవిహారదేశములు సుస్థిరవాక్యపద ప్రమాణ శా
స్త్రతతులయిక్కు లాగమపురాణచయమ్ముల మేలిసద్మముల్
స్మృతులనివాసముల్ కవిసమీహితసత్కవితాగుణప్రసా
దితములు దగ్గుబల్లికవితిప్పయ దుగ్గన గద్యపద్యముల్."

"సీ. కవిసార్వభౌముఁడై కర్ణాట విభుచేతఁ
గనకరత్నాభిషేకములు గనిన
శ్రీనాథసుకవి కూరిమిసేయు మఱఁదివి
దుగ్గయ కవిరాజ దగ్గుఁబల్లి
తిప్పనార్యునకు సతీమణి యొప్పమ

కును దనూజుఁడవు పోతనకు నెల్లి
నామాత్యవరునకు ననుఁగుఁదమ్ముండవు
శాండిల్యగోత్రుఁడౌ సరస మతివి
తే. చెప్ప నేర్తువు కృతులు సుస్థిరముగాఁగఁ
గాన నీవిప్డు రచియింపఁ గడఁగియున్న
నాచికేతుచరిత్రంబు నాదుపేర
నంకితముసేయు కవిరాజు లాదరింప"

నంది మల్లన-ఘంట సింగయకవులు.

ఒకనాఁడు గంగయామాత్యుఁడు ప్రబోధచంద్రోదయనాటకమును పద్యకావ్యమునుగా రచియించుకవు లున్నారా యని ప్రశ్నించినప్పుడు సభ్యు లిట్లు పలికిరఁట.

"సీ. కలరు కౌశిగోత్రకలశాంబురాశిమం
దారంబు సంగీత నంది నంది
సింగమంత్రికిఁ బుణ్యశీల పోచమ్మకు
నాత్మసంభవుఁడు మల్లయమనీషి
యతని మేనల్లుఁ డంచితభరద్వాజ గో
త్రారామ చైత్రోదయంబు ఘంట
నాగధీమణికిఁ బుణ్యచరిత్ర యయ్మలాం
బకుఁ గూర్మితనయుండు మలయమారు
తే. తాహ్వయుఁడు సింగనార్యుఁడు నమృతవాక్య-
లీశ్వరారాధకులు శాంతు లిలఁ బ్రసిద్ధు
లుభయభాషల నేర్పరు లుపమరులు స
మర్థు లీకృతిరాజనిర్మాణమునకు."

దూబగుంట నారాయణకవి.

విద్వత్సంభాషణసమయంబున నొకనాఁడు బసవభూపాలుఁడు హరిహరభక్తుండును, ఆర్యనుతుండును, ఆంధ్రకవిత్వవిశారదుండును, కులవర్ధనుండును, శాంతుండును, ప్రబంధవాచకాభరణుఁడును, బ్రహ్మయమంత్రికి నాగమాంబకును బుత్త్రుండును దూబగుంటపురశాసనుండును నగు నారయ నామధేయకవిని జూచి యిట్లనియెనఁట.

“చం. సురుచిరమైన నీకవిత సూరిసభాంతరయోగ్యతామనో
హరసరసార్థగుంఫనల నందము గావున నారనార్య సు
స్థిరగతిఁ గీర్తనొందఁగఁ జేసి సమస్తజగత్ప్రసిద్ధమై
పరఁగుచునుండ మాకొకప్రబంధ మొనర్పు ప్రియం బెలర్పఁగన్.”

× × × ×

గీ. పంచతంత్ర మనఁగ నంచితగీర్వాణ
భాష మున్ను చెప్పఁబడినయట్టి
కావ్య మంధ్రభాష గర్ణామృతంబుగాఁ
గూర్చి వలయు నీదు నేర్పు మెఱయ.”

విజయనగరరాజ్య మన్యాక్రాంతమగుట.

రెండవదేవరాయని ద్వితీయపుత్త్రుఁడగు విషయలంపటుని విరూపాక్షరాయని నతని పెద్దకుమారుఁడగు రాజశేఖరుఁడు చంపించెను. ఈతనిని ఈతనితమ్ముఁడగు విరూపాక్షరాయలు చంపించెను. కాని యీతనిపరిపాలనముకూడ బాగులేనందునఁ బ్రజలకసమ్మతముగ నుండెను. విజయనగరసామ్రాజ్యము క్షీణదశకు వచ్చుచుండెను. అప్పు డీతనిదండనాయకులలోఁ బ్రసిద్ధిగాంచి యంతకుఁ బూర్వము బహుసంవత్సరములకు ముందే సర్వస్వతంత్రుఁడై పరిపాలనము చేయుచున్న సాళువవంశాంబుధిచంద్రుఁడగు నరసింహరాజు దండనాయకులెల్లరుఁదనకనుకూలురుకాఁగా నాతనిం జంపించి తాను ౧౪౮౭ లోఁ బట్టాభిషిక్తుఁడయ్యెను.

సాళువనరసింహభూపాలునిచరిత్రము.

ఈసాళువవంశము చాలకాలమునుండి ప్రసిద్ధిగాంచినది. ఈవంశము వారు త్తరమునుండి దక్షిణమునకుఁ బోయినట్లు గన్పట్టుచున్నది. వీరి పూర్వులు కల్యాణనగరమునందుండి రాజ్యపరిపాలనముఁ జేసియుండిరి. వీరిచరిత్రము సాళువాభ్యుదయము, రామాభ్యుదయము మొదలగుసంస్కృత గ్రంథములనుండియు, జైమినిభారతము, వరాహపురాణము మొదలగు నాంధ్రకావ్యములనుండియుఁ గొంతవఱకు గ్రహింపవచ్చును. వీరిశాసనము లాంధ్రదేశమునఁ బెక్కులుగలవు. ఈరాజవంశము తెలుఁగువంశముగాని కన్నడవంశముగాదు. వీరిలోఁ గొందఱు ప్రథమరాజవంశమునకు బంధువులుగా నుండిరి. వీరు విజయనగరపురాజులకు గొప్పసరదారులుగానుండి రాజులకు సమరాంగణమునఁ గుడిభుజముగానుండుచు వచ్చిరి. డిండిమకవి సార్వభౌమబిరుదాంచితుఁడైన యరుణగిరినాథునిపుత్త్రుఁడగు రాజనాథకవి సాళువాభ్యుదయమును రచించి సాళువనరసింహరాజున కంకితము గావించెను. సాళువనరసింహరాజే రామాభ్యుదయమను సంస్కృతకావ్యమును రచియించెను. పిల్లలమఱ్ఱి పినవీరభద్రకవి జైమినిభారతమును తెలుఁగుభాషను రచించి యీరాజపుంగవుని కంకితము గావించెను. సాళువాభ్యుదయమునందు సాళువవంశము వర్ణింపఁబడినది. చంద్రవంశమునందు యదువు జనించెను. వానివంశమున చాళుక్యనారాయణుఁడు జనించెను. వానివంశమున వీరరాయలు, సుందరమల్లుఁడు, ఘనమల్లుఁడు జనించిరి. వీరివంశమువారికి 'పంచఘంటానినాద' అను బిరుదము గలదు. వారిధ్వజము వరాహచిహ్నము గలది. వారి ప్రధానాయుధము కఠారి. కావున 'కఠారిరాయ, ధరణీవరాహ' యను బిరుదములు వారికిఁ గలవు. వీరివంశమున జనిగుండదేవుఁడు జనించెను. వీనిరాజధాని కల్యాణపురము. ఇతఁడు మహమ్మదీయసుల్తానుని జయించెను. ఇతనికి కమలాదేవియను భార్యవలన గుండయ, సాళువమంగిదేవుఁడు, సావిత్రిమంగిదేవుఁడు, బలుఁడు గౌతయ,

ఆదిరాజు నను నార్వురుపుత్త్రులు జనించిరి. వీరలలో సాళువమంగిదే వుఁడు మిక్కిలి ప్రసిద్ధుఁడుగా నుండెను. జైమినిభారతమునం దిట్లభివర్ణింపఁబడియెను.

"సీ. దురములో దక్షిణసురతాను నెదురించి
కొనివచ్చి సంపరాయనికి నిచ్చె
సామ్రాజ్యమున నిల్పి సాంపరాయస్థాప
నాచార్యబిరుదవిఖ్యాతిఁ గాంచె
శ్రీరంగవిభుఁ బ్రతిష్ఠించి యర్వదివేలు
మాడ లర్ధేవునుమ్మడికి నొసఁగె
మధురాసురతాణు మడియించి పరపక్షి
సాళువబిరుదంబు జగతి నెఱపె

తే. గబ్బితనమునఁ దేజిమొగంబు గట్టి
తఱిమి నగరంపుగవనులు విఱుగఁ ద్రోలి
తాను వ్రేసినగొరు నుద్దవిడిఁ దెచ్చె
సాహసంబున నుప్పాంగు సాళ్వమంగు"

వీరబుక్కరాయలపుత్త్రుఁ డగుకంపరాయలు దక్షిణదిగ్విజయ యాత్రకు బయలువెడలినప్పు డాతనిమంత్రియగు చెంజీదుర్గాధ్యక్షుఁడగు గోపన్నమంత్రికి దండనాథుఁడుగ నుండి వారలతో మధురాపురముపైకి దండెత్తిపోయెను. గోపనమంత్రి యాజ్ఞానువర్తియై యుండె నని దక్షిణార్కాడుమండలములోని దలవనూరుశాసనముంబట్టి దెలియుచున్నది. జయంతి రామయ్యపంతులుగారు ఎపిగ్రాఫియా ఇండికా ౭ వ సంపుటములో దేవులపల్లిశాసనముం బ్రచురించి యందు జైమినిభారతములోఁ జెప్పిన పైవిషయములను దప్పుగా నిర్ధారణచేసియుండిరి. సాంపరాయలు తెలుఁగురాయనితండ్రి యనియును, అతఁడు సాళ్వమంగువంశములోని వాఁడే యనియును, దక్షిణసురతాను బహమనీసుల్తాననియు, మధురాసుర

త్రాణాపాండ్యరాజనియు, శ్రీరంగము మైసూరుదేశములోని శ్రీరంగప ట్టణమనియును దెలిపిరి కాని యవియున్నియును సరియైనవికావని కంప రాయచరిత్రమువలనను, సాళువాభ్యుదయమువలనను, దలవనూరుశాసనము లవలనను మనకు స్పష్టపడుచున్నది. శ్రీరంగమునం దురకలబాధలవలనఁ బ్రజలు లేచిపోఁగా నగ్రహారములనిచ్చియు, బ్రాహ్మణులకు వసతుల నేర్ప ఱచియు, ధనమునొసంగియు, శ్రీరంగమునుద్ధరించి శ్రీరంగస్థాపనాచార్య బిరుదమును వహించెనని సాళువాభ్యుదయమున వర్ణింపఁబడియెను. గౌ తరాజునకు గుండ్రాజు జనించెను. గుండ్రాజునకు మల్లాంబికవలన నర సింహక్ష్మాపాలుఁ డుదయించెను. ఇతఁడహోబలనృసింహస్వామిప్రసాద మున జనించుటచేతఁ దల్లిదండ్రులు నరసింహుఁడని పేరిడిరి. ఇతఁడు కళింగదేశాధిపతియైన పురుషోత్తమగజపతి పెనుగొండదుర్గమును ముట్ట డింపఁగా నాతనినోడించి తఱిమెను. అవక్రపరాక్రముఁడై విజయనగర రాజ్యమును బరిపాలించెను. ఇతఁడు వృద్ధుఁడైనందున చక్రవర్తియైనపి మ్మట విశేషకాలము పరిపాలనము చేసియుండలేదు. ఇతనికి నారాయణ వనము చంద్రగిరి మొదటరాజధానులుగ నుండెను. తరువాత విజయనగర మునందుఁ బరిపాలనముఁ జేసెను. ఇతనికి నాదిండ్లచిట్టి గంగనామాత్యుఁడు మంత్రిగనుండినట్లు దెలియుచున్నది.

రాజనాథకవి.

యోగానందప్రహసనమును రచించి దేవరాయలకాలమున బ్రఖ్యా తివహించిన డిండిమకవిసార్వభౌమబిరుదాంచితుం డగునరుణగిరినాథు నకు రాజనాథదేశికుఁడను కుమారుఁడు గలఁడు. ఈతనికిని డిండిమకవిసా ర్వభౌముఁడను బిరుదము సంక్రమించినది. ఈతఁడే సాళ్వాభ్యుదయమను పదునాల్గుసర్గముల కావ్యమును రచించినవాఁడు. విద్యానగరరాజ్యమును వశపఱచుకొని ౧४౯3 వఱకుఁ బరిపాలించిన సాళువనృసింహసార్వభౌ ముని ప్రాభవములిం దభివర్ణింపఁబడినవి. బిరుదకవిప్రపితామహుఁడు, దశ

యావనారాయణబిరుదమండనుఁడు, రసికకవితాసామ్రాజ్యలక్ష్మీపతి, నవనాటకభరతాచార్యుఁడు, కవిమల్లగల్లనాటనపటు, ప్రతిభటకవికుంజరపంచానన బిరుదమండనుఁడు, చేరచోళపాండ్య పరిథమారాధ్య హృదయశివాభిఖ్య డిండిమకవిసార్వభౌమబిరుదశోణాధినాథాత్మజుఁడు, ద్వాదశదేశవ్యాప్తిపారదృశ్యనుఁడు, అష్టభాషావరమేశ్వరుఁడు, అభినవనాటకభవభూతి, చిత్రప్రబంధపరమేశ్వరుఁడు, అష్టదిగ్విజయపటహీకృతబిరుద డిండిమాడంబరుఁడు, శైవశాస్త్రజీవాతు మొదలగు బిరుదవిశేషములు గలిగియున్న ట్లాకావ్యమువలనఁ దెలియుచున్నది.

పిల్లలమఱ్ఱి పినవీరభద్రకవి.

పిల్లలమఱ్ఱి పినవీరన్న నియోగిబ్రాహ్మణుఁడు; గాదయామాత్యపుత్రుఁడు, భారతీతీర్థుల శిష్యుఁడు, నిరుపమానమైన కవిత్వధారగలవాఁడు. ఒకనాఁడు సాళ్వనరసింహభూపతి నిండుకొలువుండి సభాసదులను జూచి;—

"కం. నామది నిరతము భారత
రామాయణకథలఁ ప్రేమరంజిలు నందున్
జైమినిభారత మనఁగా
భూమి నపూర్వము పురాణముల గణియింపన్

గీ. ఆపురాణంబు గనఁ దెనుఁగయ్యెనేని
చెప్ప నేర్చినకవియుఁ బ్రసిద్ధుఁడేనిఁ
దెనుఁగునుడికారమునమించు గనియెనేని
గుందనము కమ్మవలచిన చందమగును."

అని పలుకఁగా నాతనిచిత్తం బెఱింగి సభాసదు లిట్లనిరఁట.

కం. తాతయుఁ దండ్రియు నగ్ర
భ్రాతయునుం దాను భువనభానురకృతిని
ర్మాతలు పిల్లలమఱ్ఱి వి
ఖ్యాతుని పినవీరుఁ బోలఁగలరే సుకవుల్."

"సీ. అమృతాంశుమండలం బాలవాలముగాఁగ
మొలచె నొక్కకోటి జగన్మోహనముగ
జిగిరించెవిలయసింహగతక్కైతవడింభ
శయనీయ వటపలాశములతోడ
పితృదేవతలకు నంచిత సత్రశాలయై
చెట్టుగట్టెను గయాక్షేత్రసీమ
నిలువ నీడయ్యె నిందీవరప్రియకళా
కోటీరునకు భోగికుండలునకు
మట్టిమాత్రంబె పిల్లలమట్టి పేరు
పేరుపలెఁగాదు శారదాపీఠకంబు
వారిలోపలఁ బినవీరువాక్యసరణి
సరసులకునెల్లఁ గర్ణరసాయనంబు"

ఈతనింగూర్చి యనేకవిధములైనఁ గాథలుగలవు. వానినెల్లఁ గవిజీవితములందుఁ జదువుకొనవలయును.

రాజధర్మప్రబోధ.

సాళ్వగుండ నరసింహభూపతి విద్వాంసుడును ధర్మప్రభువు నగుటచేత నీతనిపేరిట నవరత్నములు మొదలగు పద్యములురచింపఁబడినవి. చాటుపద్యమణిమంజరిలో నుదాహరింపఁబడినవాని జదువరులకుఁదెలియుటకు నీక్రింద నుదాహరించుచున్నాఁడను

నవరత్నములు.

"సీ. దినదినంబును నెల్లదివిజులఁ బోషించుఁ
గైరవబంధుఁ డేకార్యకాంక్ష?
అప్పటప్పటికి లోకాంధకారము మాన్చ
నినుఁ డేమిలాభంబు నిచ్చగించి?
సచరాచరంబైన జగతియెల్ల భరించు

ఫణిపతి యేఫలప్రాప్తిఁ జూచి ?
అవనిన వర్షించి యఖిలజీవులఁ బ్రోచు
జలధరం బేప్రయోజనము గోరి ?
గీ. పరహితం బాత్మహిత మని పరమపుణ్యు
లన్యు లొనరించు మేలు తా రాసపడరు
సకలభాగ్యోదయ ! కఠారిసాళువాంక !
గుండభూపాలునరసింహమండలేంద్ర !
సీ. ఆకారసంపద ననుకరించినవిద్య
విద్యకుఁ దోడైన వినయగుణము
వినయగర్భితమైన విక్రమారంభంబు
విక్రమార్జితమైన విభవగుణము
విభవానుగుణమైన వితరణోత్కర్షంబు
వితరణోపేతమై వెలయుప్రియము
ప్రియవచోనిరతమై పెంపొందు సత్కృతి
సత్కృతిఁ జేకొన్న చారుకీర్తి
గీ. చారుకీర్తికి నెలవైనపౌరుషంబు
పౌరుషంబున నార్జించు భాగ్యభూమి
భూమిపాలించు నృపతికి భూషణములు
గుండభూపాలునరసింహమండలేంద్ర !
సీ. సర్వజ్ఞుఁడగుమంత్రి సవదరించినరాజు
కార్యఖడ్గమ్ములక్రమ మెఱుంగు
కార్యఖడ్గమ్ములక్రమ మెఱింగినరాజు
బహువిధంబుల మూలబలముఁ గూర్చు
బహువిధంబుల మూలబలముఁ గూర్చినరాజు
శత్రుల సవలీల సంహరించు
శత్రుల సవలీల సంహరించినరాజు

ధరణి యేకాతపత్రముగ నేలు

గీ. కావున మహాప్రధానాగ్రగణ్యబుద్ధి
యధిపుసామ్రాజ్యమునకు సర్వాంగరక్ష
రాయమలవారగండ ! వీరప్రచండ !
గుండభూపాలునరసింహమండలేంద్ర !

సీ. సంగీతధర్మంబు సాహిత్యధర్మంబు
తెలియ నేర్చుట ప్రజ్ఞగలఫలంబు
వితరణప్రౌఢియు వినయసంబోధియు
గైకొంట సంపదగలఫలంబు
కుజనశిక్షణమును సుజనరక్షణమును
గల్గుట నిజశక్తిగలఫలంబు
బ్రాహ్మణభక్తియుఁ బరహితశక్తియుఁ
గావించు విభవంబుగల ఫలంబు

గీ. బట్టు విప్రుండు విద్యార్థి పరఁగ దాత
కిదియ లక్షణ మెన్నంగ నెలమి నెపుడు
సాళువక్షోణిపతివంశజలధిచంద్ర !
గుండభూపాలునరసింహమండలేంద్ర !

సీ. బంగారునకు సౌరభము జనించినయట్లు
కులజుఁ డుత్తమగుణకలితుఁ డేని
కస్తూరి నికరంపుఁ గాంతిఁ జెందినయట్లు
లుత్తమోత్తముఁడు శ్రీనొందెనేని
భావింపఁ జెఱకునఁ బండు పండినయట్లు
నెఱదాత ప్రియవచోనిరతుఁ డేని
అలరుగందపుమ్రాన నలరుపూచినయట్లు
శ్రీమంతునకుఁ గీర్తి చెందెనేని

గీ. ధన్యగుణసాంద్ర ! సకలవైభవసురేంద్ర !

సహజదానశిబీంద్ర! భాషాఫణీంద్ర!
సాళువక్షోణిపతివంశజలధిచంద్ర!
గుండభూపాలునరసింహమండలేంద్ర!

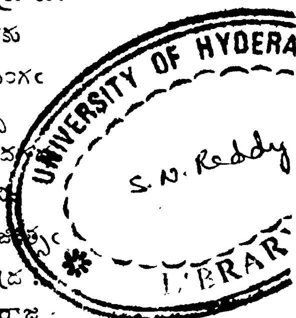
సీ. వాహ్యాళిచో మత్తవారణనూకరా
  శ్వముల గన్గొనుచోట సాముచోట
ఆరగించెడిచోట నాయుధంబులచోట
  నిద్రపోయెడిచోట నెలంతచోట
వేఁట వెళ్లెడిచోట విందుచెప్పినచోట
  నాటపాటలవేడ్క నలరుచోట
వైద్యుచే (   )నిఱికటం బైనట్టి
  తెరువున నని మొనల్ దీర్చుచోట

గీ. దైవతస్థానవైభవ తతులచోటఁ
గ్రొత్తవారలఁ గాన్పించుకొనెడుచోట
నాత్మరక్షయే మఱువకుండునతఁడె రాజు
గుండభూపాలునరసింహమండలేంద్ర!

సీ. ప్రియముతో నిజమాతృపితృభక్తి యొనరించు
  ధర్మాత్ములకు వేఱె దైవ మేల
మమతమై సర్వభూతములందు దయగల్గు
  ధన్యులకును వేఱె తపము లేల
సరససత్కవికావ్యసరణి వినోదించు
  నతిపుణ్యులకు వేఱె యమృత మేల
సతతంబు సత్యభాషానిష్ఠ విడలని
  కృతకృత్యులకు వేఱె క్రతువు లేల
ప్రాణపదమైన లలితాంగిఁ బాయకుండు
పురుషులకు వేఱె దేవేంద్రపురమదేల

రాయచౌహత్తమల్ల ధరావరాహ
గుండభూపాలునరసింహమండలేంద్ర.

సీ. ధనికులఁ గావింపఁదగదు సోదర్యుల
బడవాలుఁ జేయఁ జొప్పడదు కుటిలు
తగదు దుర్గాధిపత్యము జ్ఞాతికొసఁగంగ
ధనము కావలిఁ బెట్టఁదగదు ఖలుని
దేశాధికారిఁగాఁ ద్రిప్పనొప్పదు క్రూరుఁ
జనవు ప్రమాదంబు సాహసునకు
కాదు భీరుఁదలారికము ప్రతిష్ఠింపఁగఁ
గీడు వంచకుని వాకిటను నిల్ప

గీ. నమ్మ ననుమాన మగువాని నమ్మఁ ద
నమ్మియుండిన కోట వ్రణంబు గని
వ్రణమునకుఁ దగఁజేయంగ వలెఁ జి
గుండభూపాలునరసింహమండలేంద్ర.

సీ. మంత్రాధిపునితోడ మర్మజ్ఞుతో రాజ
హితునితోడను నిగ్రహింపఁ జనదు
అతిమదాంధునితోడ నంగనాసక్తుతోఁ
జెనకుతోఁ దనయాత్మ చెప్పఁదగదు
నిందితుతోఁ బరనిందాభిలాషితోఁ
గ్రూరకర్ముని తోడఁ గూడఁ జనదు
రాజవిద్వేషితో భూజనద్రోహితో
వంచకుతోఁ బొత్తు వలదు సేయ

గీ. పరఁగ నీరీతి జరియించు నరవరునకు
నూర కెవ్వారు మార్పులై వైరులగుచు
నడచి లేని యపశ్యంబు చేడకపోరు
గుండభూపాలునరసింహమండలేంద్ర.''